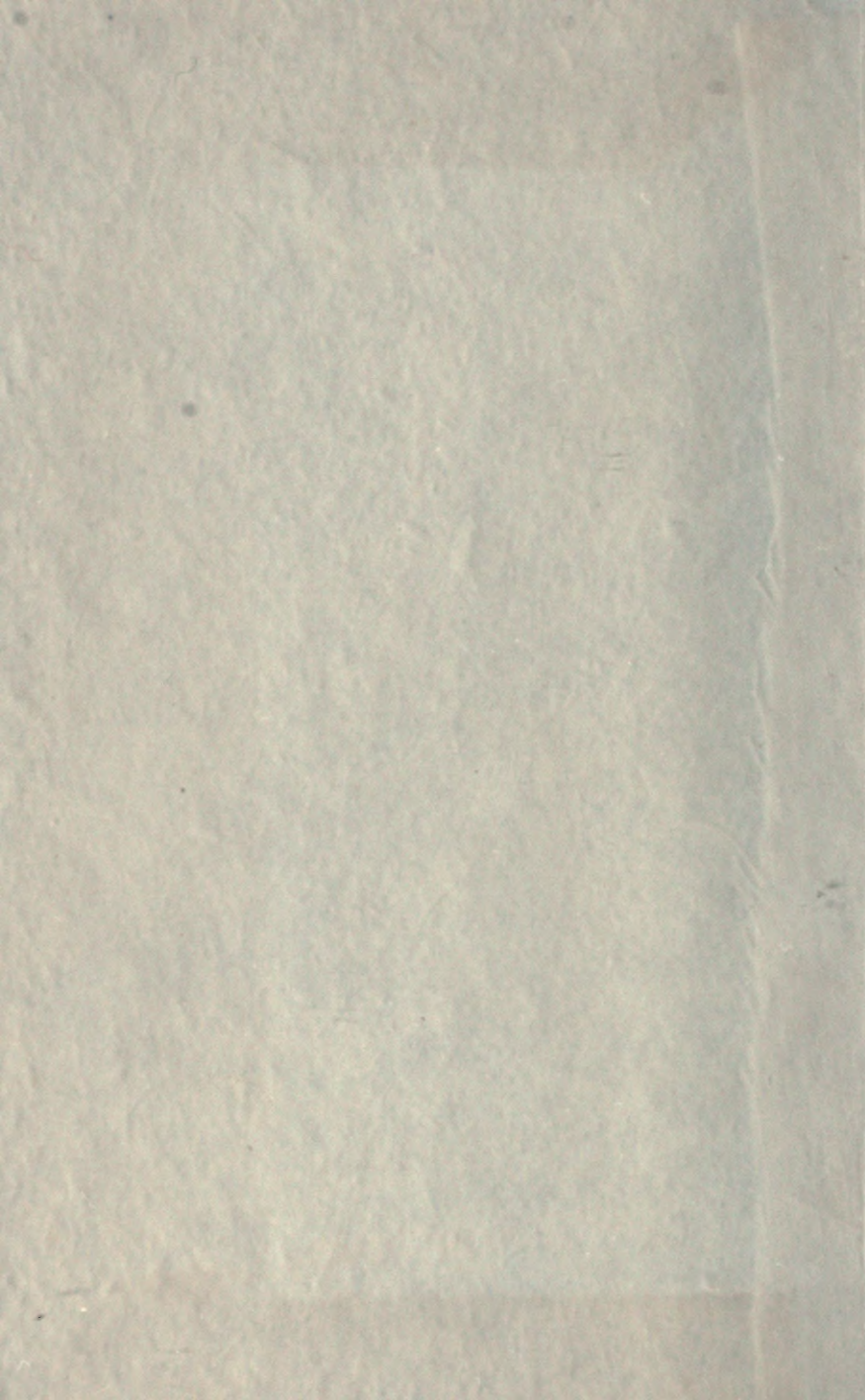

PK
3796
M2
1896

Wecungof abu.

Klemengopalau.

अथ
Kālidāsa.

656

महाकविश्रीकालिदासविरचितम्

मालविकाग्निमित्रं नाटकम्

Malavikāgnimitram nāṭakaṃ

काटयवेमसूरिप्रभृतीनां टीकया समेतम्

तथा

द्राविडोपाभिधेन शेषाद्रिशर्मणा

संशोधितं आङ्ग्लभाषाकृतटिप्पण्या मण्डितं प्रकाशितं च ।

तच्च

सन १८९६ वत्सरे

पुण्यपत्तने

ज्ञानप्रकाशमुद्रणालयाधिपतिना मुद्रितम् ।

सूर्यं रूपकद्वयम् ।

PK
3796
112
1896

—
—
—

INTRODUCTION.

Sanskrit literature is deficient in nothing so much as in its own history. The vast mass of Sanskrit books and a crowded number of names of authors are scattered on the sheet of time as confusedly and promiscuously as pebbles on a river bank, or flowers in a wild woodland. Chronology is to historical facts what thread is to a garland; and without it, it is impossible to attempt anything like stringing together books and authors or associating the proper authors with proper books. The fatal work of time and oblivion has often been to a certain extent counteracted by authors themselves, prompted perhaps by an instinct of self-preservation; and we see Sanskrit authors managing in the old fashion to incorporate their names in the text of their works. A certain amount of evidence is thus secured; but the absence of histories written from time to time and obvious unmistakable instances of literary interpolations and forgeries make the mind suspicious and cynical as to its value as evidence. So that a want of confidence and faith in the history of literature as it is told by itself, is created in the mind of a student and he is prevented from attempting anything beyond reading and enjoying, if he can, the literature itself.

There is some interest in knowing the author of a book; his name at least. In the case of *Mâlavikâgnimitra* curiosity on that point is easily satisfied; for in the very introduction of the play we are introduced to the author by the author himself. Under ordinary circumstances, an autobiographical statement such as is contained in *Mâlavikâ* ought to be a proof enough that the celebrated *Kâlidâsa* himself was the author of *Mâlavikâ*. But the absence of a reliable history of literature and the besetting sin of literary forgery as mentioned above, have led eminent scholars to doubt the truth of the statement, and from some alleged defects in the merit of the drama, to suppose that *Mâlavikâ* is not a work of the author of *Shâkuntala*. The first important point then is to settle whether the present book could be credited to the name of *Kâlidâsa*.

The introduction to the play contains, as already mentioned,

R. S. RAWOOT. BOOK DEP.
DEALERS IN NEW & SECOND-HAND BOOKS.
OPP. SHANWAR WADA FORN.

a distinct reference to the name of Kâlidâsa. The words in which the reference is couched seems to be as far as the tone is concerned, in keeping with the language throughout the remaining portion of the book. The reference again seems to be made in due course, regard being had to the old fashion of authors to be a little autobiographical in the beginning. Again, all the available editions of the drama, uniformly agree in the text of the introduction and its place in the book. So that a fair presumption seems to arise in favour of the supposition that the introduction states a historical fact, viz. that Kâlidâsa is the author of Mâlavikâ. And the presumption cannot be regarded as rebutted, unless it is positively proved that the reference, or the whole of the introduction together with the reference is an interpolation. Such positive evidence has never been available till now. So that all are agreed that Mâlavikâ is the work of Kâlidâsa. But it may be argued that a nation always likes its own names and freely repeats them in all ages; and therefore it is hazardous to jump to a conclusion as to an identity of persons from an identity of names. Mâlavikâ may be the work of Kâlidâsa, some person of that name, who, there is nothing to prevent one from supposing, might not be the same Kâlidâsa, who conceived the most poetic Shâkuntala. But even if we admit the repetition theory, the presumption shall still arise and the presumption becomes irresistible, on account of the fact that the same name appears in connection with the authorship of three works which are all dramas and resemble one another in almost all the points that could be raised to test the similarity. They are dramas written in beautiful Sanskrit, of the same tone and quality and presumably of the same age; describing a love affair as the central idea of a charming little story in which a king of the earth plays the part of a hero; using the same agency for enlivening the effect of serious sentiment with playful humour, in the same innocent fashion; presenting an amount of sound philosophical wisdom in a number of similarly coined epigrams.)

We shall now examine the allegations made and evidence put forth by those who are disposed to think that Mâlavikâgnimitra is not the work of the author of Shâkuntala. The best exponent of this

discrediting theory is Dr. H. H. Wilson. The arguments which he urges are that 'there is neither the same melody in verse nor fancy in thoughts;' and that 'the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.' The allegations are such as could be borne out by internal evidence only. In evidencing any positive or negative fact about the authorship &c. of a Sanskrit book it has been found that a piece of external evidence, when it could be got, becomes irresistible. Internal evidence, however, though sometimes less conclusive is yet in its nature more copious, distributed in all parts of the work and may take the form of a chain of circumstantial evidence, an individual link of which if taken separately may be weak, but which, if taken in all its parts together would show a strength which one would hardly like to discredit it with. But does a scrutiny of the text of *Mâlavikâ*, really give out evidence that might support the allegation made by Prof. Wilson?

We shall only pit the late Mr. Pandit against the Professor in connection with this. According to the former 'the poetry of *Mâlavikâ* is as smooth and flowing as that of *Shâkuntala* or *Vikramorvasîya*. It is as little laboured and artificial as that of those two dramas. It requires as little labour to understand the one as the other. The verse in the *Mâlavikâgnimitra* is as regular and model-like as that in the two sister dramas of the poet. The meters too are nearly the same in all these dramas.'

As for the first objection of Prof. Wilson, Mr. Pandit thinks that it might be conceded that *Mâlavikâ* is not so rich in its poetry as the two other dramas. This inferiority may demand an explanation, but it can never by itself be sufficient to reject the work as unworthy of the celebrated poet, "especially when the evidence for holding that it does belong to the same poet is overwhelmingly conclusive." *Mâlavikâ* is inferior to *Shâkuntala* or *Vikramorvasîya* because it may have been written by Kâlidâsa when he was young and inexperienced. * It does not follow, however,

* Similarity in the language, expressions, and thoughts in the three dramas attributed to Kâladâsa, as also the mode of his introducing himself to the audience which displays the gradual increase of his confidence in his works, clearly supports this conjecture. Cf :—

that it must not have at all belonged to Kālidāsa. Even the most celebrated and successful masters of art have to make a beginning and it is quite natural that their beginnings may not be always as perfect as the products of their mature and tried brains which secure them their celebrity.

As for the second objection urged by Prof. Wilson, R. B. Pandit says that the reproach conveyed by the objection is little deserved by Mālavikā in particular. The hero in Mālavikā differs very little, in the purity or otherwise of his principles from the heroes in Shākuntala or Vikramorvashīya. Polygamy is a privilege of Hindu princes. If Agnimitra, the hero in Mālavikā makes love to a maid of honour in attendance upon the queen, he does so with the honest intention of making her his wedded wife. In this respect Agnimitra has a decided advantage over either Dashyanta or Purūravas. There was again a privilege granted to high caste people to marry maidens of a low caste. Nor is there anything in the character of the heroine or the queen, or other minor personages that can be called degenerate. But even granting for argument's sake that the drama under consideration shows signs of degeneracy of Hindu morals and manners, still the inference is not at all warranted that the play, must, for that reason, belong to the tenth or eleventh century.

The drama under consideration is based on the traditional history of Agnimitra and his father Pushpamitra. It is a matter of history that Pushpamitra put the last king of the Maurya dynasty to death in B. C. 183, and usurped the throne. The tradition therefore must have been fresh enough in men's minds, at the time when Kālidāsa lived, to supply a theme for a

मालविका—सूत्र०:—अभिहितोऽस्मि.....पारि०:—माव तावत् प्रथित-
दशशां...कथं वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां परिपक्षो बहुमानः ।

विक्रमो०—मारिप बहुशस्तु परिपक्ष पूर्वेषां कर्षानां दृष्टः प्रयोगबंधः । सो
ऽहमद्यं विक्रमोर्षशीयं नाम नाटकं अपूर्वं प्रयोक्ष्ये। &c.

शाकुन्तल—आर्ये अभिरूपभूयिष्ठा परिपक्षियं । अद्य सत्तु कालिदासप्रथित-
वस्तुना अभिज्ञानशाकुन्तलनामधेयेन नवेन नाटकेनोपस्थातव्यं अस्मामिः &c.

drama. The tenth century to which Prof. Wilson assigns the play would be rather too late to keep up the memory of the tradition unembodied in any permanent form. The character of Parivrâjikâ in the play furnishes another strong argument to suppose that the play does not belong to so late a date as the tenth or even the eighth century. Parivrâjikâ means a female ascetic of the Buddhistic faith. The Parivrâjikâ in the play is a learned widow, an itinerant mendicant by profession and yet commanding ^{wander} respect in a royal court. A female ascetic of the kind is nowhere met with in Brahmanical writings. The present ascetic unquestionably belongs to a class of female ascetics called the Parivrâjikâs peculiar to the Buddhistic religion. The class seems to have been in favour with the public at the time when the play was written. And as the Buddhistic religion was driven out of India by the eighth century, and must have begun to be disliked long before, it seems probable that the play was written at a time much earlier than the eighth century.

When we turn to the internal evidence the instances here are overwhelming to convince us that Mâlavikâgnimitra is the work of the great Kâlidâsa, the author of Vikramorvasîya and Shâkuntala, and we could easily have detected the fact even without the reference in the introduction. 'Every writer', as Mr. Pandit observes, 'has always a settled style of composition. This is especially the case with those poets and authors who take delight in an easy and natural expression of their thoughts and never surrender their good sense and fondness of perspicuity to a laboured and obscure style of writing. Whatever is natural and ordinary will be frequently repeated in the writings of one and the same author. And accordingly, there are so many analogies or rather identities of expression everywhere to be met with in the diction and ideas of the three dramas of Sâkuntala, Vikramorvasîya and Mâlavikâgnimitra, that it is impossible to explain them on any other ground than that of the identity of their author'. Indeed the repetition of analogous expressions, phrases and ideas with characteristic frequency ought to support this theory. Such parallel expressions are so much scattered over through the whole of this drama that it would be un-

necessary and impossible to attempt to give a complete list of them. So we shall only give some of the most striking ones and leave it to the reader of this book to find out the rest for himself which he can very easily do on comparing the references quoted in our notes;—

At the very outset, the benediction, which so closely resembles the benedictions of the other two dramas attributed to the same poet and is so characteristically short and simple, differing from the lengthy benedictions of high style of the poets of later date; his mode of introducing himself to his audience; the peculiar and frequent use of the words:—वस्तु, उपचार, प्रबंध, अपूर्व, निबंध, आमन् अन्दास्यमान, अनात्मज्ञ, चंडी, प्रणयिन्, क्रिया, पुरोभागिन्, समाधिः, अभ्यंतर, परिकर्मन्, परिच्छेद, धृति, पर्युष्मुक्, चापल, अनुशय, वृजांत, विमर्द, अन्याहितम् स्वरमंयोग, शरणम्, लंघयिष्यति, विमंवादिः, प्रकृतिस्य, विभावय्; his same or similar expressions,—आकृतिक्रियेषु आदरःपदं करोति, आत्मस्यप्रत्ययं चेतः, देवप्रत्ययात्, प्रथमः कल्पः, अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगं, स्वनियोगमगूण्यं कुरु, अपि हा, अलं परिदेवितेन, वसंसावतारसूचकं, शरकांडपीडुगंडस्थलेयमाभाति and मुखेन सीता शरपांडुरेण, पदंठ, गृहीतार्या, लब्धक्षणेः, अस्ति मे विशेषः, उपचारातिकर्मं प्रमादुम्, आत्मनः छेदेन, पर्याप्तमेतावता कामिनां, एतावान् मे मतिविभवो भवंतं सेवितुं; his similar thoughts:—अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिस्वरुदमुल्लखात् & अथ वीक्ष्य रघुं प्रतिष्ठितं प्रकृतिस्वात्मजमात्मवितया, अतिमात्रभागुरत्वं पुण्यति मानोः परिग्रहादनलः & दिनाते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः, अहो सर्वस्थानानवद्यतारूपविशेषस्य & अहो सर्वास्ववस्थानु रामणीयकं आकृतिक्रियेषाणां, न्याघ्रायते न युष्मानु यः कोचममिताग्निषु & हेमः संलक्ष्यते ह्यग्नीं विशुद्धिः न्यामिकापि वा. आरविनोपादिद्वयं & and पंडितपरिनोपप्रत्यया मूदजातिः' आकाशा तिलककि. पारि तिलकैलंद्विरेकाजनेः & लघादिरेकाजनमभिविचित्रं, कुत्रो विभवः स्मिन्धस्य सचीजन-ध्वंसं इत्तनमाप्यानुं & सिधजनमंविभक्तं हि दुःख सद्यवेदमं भवति, तत्पावबोधैकरमो न तर्कः & कामो स्वतां पश्यति, अथि शरीरमभि & मेनका संबधेन शरीरोभूता शकुंतला, प्रथमं लोकप्रवाद एव & असति त्वयि वाक्योमरः प्रमदानामधुना विडवना, प्रणयमयाप्यक्षराणि विचान्तरितानि & ब्राह्मणसकर्मिणैरक्षरैः, समानुरागयोः & तुत्यानुरागपिशुनं, धृतिपुष्पमयमधि-

न वध्नाति & न चक्षुर्ध्नाति धृति तद्रूपालोकदुर्ललितम् , कर्मगृहीतेन
 कुंभीलकेन & लोप्नेण गृहीतस्य कुंभीलकस्यास्ति वा प्रतिवचनं, तस्याः प्रणि-
 पातलघनं सेवां मन्ये & किन् प्रणिपातलघनादहमस्यां धैर्यमवलंबिष्ये,
 नितसर्गनिपुणाः स्त्रियः & स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वं , उचितः प्रणयो वरं
 विहंतुं & तद्वृतनाथानुग मार्हासि त्वं संबन्धिने मे प्रणयं विहंतुं, उपचार-
 विधिर्मनास्विनीनां and प्रियवचनशतोऽपि योषिता &c;
 the king's helpless condition and his dependence on विदूष-
 क for getting the object of his love; विदूषक's fear about the
 serpent; विदूषक's being frightened by a stick (serpent) ; the
 expectation of a ब्राह्मण's words being proved true; the mode of
 the king's introducing himself to his beloved; the use of the
 double negative, such as न च न परिधितो न चाप्यगम्यः , तन्न वो न विदितम्
 &c—these and many others go to prove that the author of
 this drama must be the same great Kâlidâsa as the author
 of Vikramorvasiyya & Shâkuntala.

The next question that would naturally present itself
 would be 'When did this great Kâlidâsa live?' and we shall
 give a summary of the arguments of Prof. Apte.

As for the date of Kâlidâsa till lately there was almost a con-
 sensus of opinion that he lived in the first century. Some
 doubt was thrown on the theory by some scholars
 (such as Dr. Kern, Dr. Max Muller and Mr. Fergusson),
 who are disposed to place Kâlidâsa in the first half of the
 6th century. So it would be better to dispose of their argu-
 ments before giving our reasons for placing him in the
 1st century B. C.

The chief arguments put forward are three; namely (1)
 the theory of Nine Gems; (2) the theory of Renaissance; and (3)
 the theory of Korur. The first of these has the following basis.
 Tradition says that there were nine gems in the court of
 Vikramâditya among whom are included the names of Kâli-
 dâsa, Amarasimha and Varâhamitra. Dr. Kern has proved

conclusively+ that the two latter of these lived in the 5th or 6th century and consequently Kālidāsa also must have lived at the same age. This conclusion has Dr. Bhandarkar's approval. But Dr. Bhanu Daji refutes this argument on the ground that identity of names does not necessarily establish the identity of persons and consequently there may be a Kālidāsa and perhaps also a Vikrama at this period different from the great Kālidāsa and the great Vikrama, and on some other grounds. The second is formulated by Dr. Max Muller. He thinks that after the Vedic literature (in its widest sense) there was a total interregnum and the 5th or 6th century A. D. is the age of the literary renaissance, supporting his theory by quoting Varāhamitra who was writing in this age. This is rebutted by Dr. Bühler and Dr. Peterson who prove the existence of poetry in the so-called interregnum.† The third theory is advanced by Mr. Fergusson, who thinks that the battle of Korur (544. A. D.) in which Vikrama of Ujjayini defeated the Mlechhas was a very important event, & to commemorate it an era was invented known as the Vikrama era, the beginning of which was put back 600 years, thus making its first year correspond with 601 A. D. This theory is rather definite and will collapse on a single inscription, bearing a date prior to 544, being found. Maudesar inscription, found by Dr. Peterson, is dated the 494th year of the Malvas, when Kumargupta was the king, i. e., a date prior to 600 of that era. Now it is known that Kumargupta was reigning in 464th and 508th year of the same era. The 494th year, therefore, must be of the Vikrama era and this conclusion is also supported by Mr. Fleet. The Korur theory of Mr. Fergusson is, therefore, exploded.

Some direct arguments are also adduced to support this theory. These are (1) the argument of Dīnānaga, (2) the argument

+ Kern's *Brahatsamhita*, Pref. P. 19. and Dr. Peterson's *Essay on Pāṇini*.

† Dr. Peterson's *Essay on Pāṇini*.

of Mitragupta, (3) and the argument of Greek Astronomy. Kâlidâsa in his Meghadûta alludes to Dingnâgas (in the sense of the elephants of the quarters) in the natural course of the description, which leads the commentator Mallinâth's ingenuity to guess that the word indirectly alludes to Dingnâga, the pupil of Asang, who lived in the 6th century A. D. Dingnâga and Nichula are supposed to be contemporaries of Kâlidâsa—the former an adversary and the latter a bosom friend. From Târânath's history of Buddhism the date of Asang is supposed to be 578 A. D. , as coming 400 years after Kanishka and 900 after Buddha. The authority of this book is questionable as it places Shâkyasimha (the celebrated founder of Buddha religion who died in 543 B. C.) in the 3rd century B. C. ; and it will at the best give the possible date of Dingnâga. But there is no direct evidence to prove that the Kâlidâsa, who was the contemporary of him was the great Kâlidâsa. The second, viz. , the identification of Kâlidâsa with Mitragupta on the ground that Râjatarangini—a work of Mitragupta—contains many passages exactly similar in sense to those of Kâlidâsa, and that it is in accordance with the popular tradition that Vikrama bestowed the governorship of Kâshmir on Kâlidâsa, loses much of its weight on the following consideration. The language of Râjatarangini does not at all agree with the language of Kâlidâsa; Râghavabhatta in his commentary on Sâkuntala quotes Mitragupta but does not identify him with the great Kâlidâsa; while Kshemendra in his Aulichyavichârachârcha seems to distinguish between the two. ¶ The argument of Greek Astronomy supposes that Aryabhata, one of the earliest Hindu astronomers was acquainted with Greek astronomy, which became known in India in the 5th century A. D. But there is nothing in the works of Kâlidâsa to show that he was acquainted with Greek astronomy, particularly as embodied in the Hora Shâstra and also with the astronomy of Aryabhata. Kâlidâsa in his Rughnvamsa IV. describes the Pâschimâtyas and Huns as the most powerful foreign races conquered by Raghu. Now under the former of these may be included either the Persians or the Greeks (Yavanas), with whom Kâlidâsa appears to be closely acquainted from his way of describing

¶ Dr. Peterson's Paper. 9. B. B. R. A. S. Vol. Preface to Subhâshitâvali, P. 89.

them in Raghū, Shākuntala and Mālavikāgnimitra. The Panj, was conquered by Darius Hystaspes in 520 B. C. and remained part under the Persian sway till about 350 B. C. From the statements of Patanjali and Garga, it appears that the Yawanas were a powerful race and they had settled in the Panjab and Sind before that century. They conquered Taxila in 180 B. C. Pushpamitra now checked them, but they must have remained in the frontier provinces till the invasions of Indo-Scythians. || Now the chief contention is about the Huns. Mr. Fleet and following him Mr. Phātaka attempt to prove that the Huns were powerful races and had made considerable conquest in the 5th century A. D. and as Kālidāsa describes them as a powerful race, he must have lived after them. But there is positive evidence to show that the Huns were most powerful since the 3rd century B. C.* and their name is to be found even in Mahābhārata (II. 32. 12.). So the Huns of Mr. Fleet & Mr. Phātaka may be quite different and the descendents of the Huns of Kālidāsa.

Now we shall give some direct arguments that would place Kālidāsa in the first century B. C. It is conclusively proved that Kālidāsa must have lived sometime before 634 A. D. It has been discovered that a certain poet Vatsabhūti has unmistakably copied from Kālidāsa. Vatsabhūti is positively known to have been writing in 472 A. D. The date of Kālidāsa therefore is shifted from 634 A. D. to 472 A. D.† Next it has been proved that another person called Ashvaghosha, who was both a poet and philosopher but more a philosopher than a poet, has consciously or unconsciously borrowed several expressions and ideas freely from the several works of Kālidāsa in writing his life of Buddha. || The similarity of expressions and ideas is unmistakable and there is also good reason to suppose from the inferior nature of Ashvaghosha's poetry that Ashvaghosha copied Kālidāsa rather than Kālidāsa copied the former. The date of Ashvaghosha is fixed to be 78 A. D. So that Kālidāsa must be taken to have lived before 78 A. D.

|| Cunningham's Archaeological survey, Vol. II. 41.

* Charles Gutzlaff's History of China.

† Dr. Peterson's Essay on Panini.

|| Sacred Books of the East, Vol. XIX.

Again from the *Mâlavikâgnimitra* it seems that Kâlidâsa refers to the historical Pushpamitra and his son Agnimitra. Pushpamitra is known to have usurped the throne of Magadha by putting the last king of the Maurya dynasty to death. From the fact that Patanjali who lived in 144 B. C. refers to Agnimitra and his court in such a way as to show that the former was a contemporary of the latter §—a fact very conclusively and ably proved by Dr. Bhândârkar† by pointing out a Vârtika, explaining the use of the present tense—and from other independent evidence it may be taken as proved that Pushpamitra whose son figures as the hero of a drama by Kâlidâsa, lived in 144 B. C. The conclusion therefore is irresistible that Kâlidâsa lived at a time between 78 A. D. on the one hand and 144 B. C. on the other. This external evidence is again very strongly supported by such internal evidence as can be gathered from the several historical allusions that have scattered through the works of Kâlidâsa. In *Shâkuntala* and *Raghuvamsha* for example Kâlidâsa distinctly refers to Yawanas Persians, Huns, Kambojas, Kalingas, and other foreign races and their kingdoms bordering on the frontiers of India. The descriptions given by Kâlidâsa of them, closely resemble the conditions of the foreign races and kingdoms at the time about which Kâlidâsa is supposed to have lived, i. e. about the first century B. C. § Then with respect to the ideas of religion and philosophy that occur in the works of Kâlidâsa it may be said that, they indicate a period of time between the Vedânta sûtras and Gîta on the one hand and the later developments of the Vedânta philosophy on the other, for which Shankarâchârya, the great religious teacher, who lived in the 7th century, is responsible. His description of God is almost the same as that of Bramha in the Vedânta Sûtras and the Gîta; while Kâlidâsa seems to be unaware of the peculiar doctrine of Mâyâ propounded by Shankarâchârya in connection with the explanation of the origin of the world. Kâlidâsa also writes under the influence of the doctrine of faith and devotion, which distinguish the teachings of Gîta

§ G. B. B. R. A. S. XVII. Part I. P. 65.

† Dr. Bhândarkar, I. A. , II. , P. 59.

§ Pr. Apte's Essay on Kâlidâsa, P. 23—26

from the other and later schools of philosophy. Kālidāsa's philosophy is of an earlier date than the Tāntrika philosophy of the 3rd & 4th century and the Vedānta philosophy of the 6th century. ¶ The reference to civil law of inheritance and criminal law as to punishment for theft in Shākuntala which was death in the time of Manu and which assumed milder forms gradually, (Brahaspati being the first to propose alternative punishment of fine for it,) also shews that Kālidāsa must have lived after Manu but before the Smṛitikār Brahaspati, who lived in the 1st century A. D. ¶ His graphic description of the Magadha country and its capital, clearly shows that it must have been in a flourishing condition at his time. He was not a worshipper of Siva and Kali in their terrific forms as described in Malati-Mādhava & Kādambarī.

Now the student of Kālidāsa would naturally expect to know something about the personal history of the great poet that has left his name behind for 18 centuries. Without taking into account the various traditions about the poet some of which are quite absurd, we can safely gather from his works that he was of the Brahmin caste, a man of learning and a protegé of some king (probably the era-making Vikrama), and must not have known the pangs of poverty as no work of his has any the slightest reference to the fact. It is also certain that he must have travelled a good deal throughout India but must have spent the greater portion of his life in Ujjayini and in Kāshmir. He was a keen and minute observer of nature as will be clear from the graphic description of the surroundings of Ujjayini and the Hymālayas, occurring in his Meghadūta & Kumār. Dr. Bhan Daji notes that he was the first poet that describes in his poem a living saffron, only to be found on the Hymālayas near

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa, P. 29—32

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa P. 37; and Julius Jolly's Nārada Brahaspati, VIII. 323, and XXII. 28.

Kâshmir, his route to this place most probably being that sketched in his Meghadûta. Kâlidâsa seems to be quite familiar with the art of painting. He describes the outlines and the details, the shades and the lines with great accuracy and it is clear that this art was greatly cultivated in his times. Agriculture seems to be in a flourishing condition from his frequent and lively reference to the cultivation of, rice & sugarcane. The word चीनशुक gives indications of international commerce between India and China at that time. He seems to be acquainted with the Vedântic philosophy and the civil and criminal laws of the country prevalent at his time. His tenderness and delicacy of sentiments, his poetic imagery, his grandeur of description and his simplicity smoothness and felicity of expression are simply unrivalled. 'His models in poetry and drama were old writers, like Wâlmiki and Bharat. His poetical narrative and description may be said to be yet unparalleled in Indian poetry'. (Pr. Apte). Kâlidâsa as Dr. Wilson observes has more fancy than Bhavabhûti. The following comparison between the two great poets made by Dr. Bhâudârkar will give a good idea about their relative merits. "He (Kâlidâsa) is a greater artist than Bhavabhûti. The former suggests and indicates the sentiment which the latter expresses in forcible language. The characters of the latter overcome by the force of passion often weep bitterly while those of the former simply shed a few tears if they do so at all. In the language of Sanskrit critics, Kâlidâsa's *Rasa* is conveyed or is *Abhivyakta* by *Laksya* or *Vyangya* sense of words while Bhavabhûti's is conveyed by the *Vachya* sense." The style of Kâlidâsa is free from long and involved compounds which puzzle the student of Bhavabhûti and others of later date and is fresher and more natural. The reference to Shâkuntala in Kâmaudaki's speech and the idea of a cloud messenger in Mâdhava's speech show that Bhavabhûti must have been a student and admirer of Kâlidâsa.

Mâlavikâgnimitra is based upon historical events. The king Pushpamitra, the founder of Sanga dynasty put the last Maurya king Brihadratha to death and usurped the throne of Magadha

in 183 B. C. His son Agnimitra is mentioned in this play as ruling in Vidishâ. Mâlavikâ is the sister of Mâdhavasena and cousin of Yajnasena, the king of the Vidarbha country (Berars). A quarrel arises between Mâdhavasena and Yajnasena in which the latter puts down the former and assumes the seat of government for a time. Mâdhavasena with his sister secretly marches off with the intention of seeking protection from Agnimitra. He is, however, taken prisoner on the frontier by a general of Yajnasena while Mâlavikâ escapes. The prime minister of the Maurya king—the brother-in-law of Yajnasena—was kept in custody by Agnimitra. When the king Agnimitra demands the release of Mâdhavasena, Yajnasena proposes an exchange of prisoners which provokes Agnimitra to severe retaliation. He sends an army against Yajnasena, subdues him and divides the kingdom between him and Madhavasena. Buddhism and Brahmanism were both very powerful rival faiths at this time each contending hard for a supremacy over the other; and from several accounts it is almost certain that Pushpamitra was a great persecutor of the former and an admirer of the latter; while we find in the court of Agnimitra a Buddhist lady greatly honored by the court. This must lead us to the supposition that though Pushpamitra was a persecutor of the faith Agnimitra must have been an admirer of it and this might be the probable cause of the discord between the father and the son which we learn from the passage ' विगतरोषवेतसा ' in the 5th Act. Mâlavikâgnimitra furnishes us with a vivid picture of a native court in the most flourishing period of Indian history and is the genuine description of Hindu society before the Mahomedan invasion. For this reason it has an abiding historical value though we cannot of course compare it in this respect with Mrichchhatika which reveals to us the strata of Hindu society that were apparently beneath the notice of our author. The following remarks of Professor Wilson on Mâlâti-Mâdhava are literally applicable to the present drama. 'The manners are purely Hindu without any foreign admixture. The appearance of women of rank in public and their exemption from any personal restraint in their own habitations are very incompatible with the presence of Mahomedan rulers. The licensed existence of

Buddha ascetics, their access to the great and their employment as teachers of science, are other peculiarities characteristic of an early date. We cannot, therefore, persuade ourselves to concur with his remark that this drama belongs to more degenerate times.

The hero of this drama, as we have already observed, differs very little from the author's heroes in his other two plays in the purity of manners or otherwise; yet from their Mythological associations they generally find more favour with the reader. Still it will be seen that our hero is more courteous and attentive to his harem, notwithstanding his equally strong passion for his new love. He never wants to offend his wives and when in spite of his caution he is detected by his wife, Irâvatî, he does not hesitate even to prostrate himself before her, and when charged by his new love for showing cowardice, he frankly confesses that politeness is as sacred to him as a family observance. He is shown to possess good political knowledge as will be clear from his remarks 'अत्रि-
धिष्टितराज्यः' &c. and 'तेनज्ञितयं' &c. In the queen Dhârinî we have indeed a model Hindu wife of old times. Although at first she is shown to be a little displeased and jealous of the king's attentions to a maid of honor in her service (as she supposed Mâlavikâ to be), she at once yields to a better feeling and shows her readiness to serve her lord even at the sacrifice of her own interest. At the same time she does not like to displease her co-wife Irâvatî and tries to bring her round to the path of duty by flattering and conciliatory words. Though her want of jealousy and her meek submission to the wishes of her husband in this fashion are regarded as a sign of degeneracy by Western scholars still according to Hindu notions they only prove the magnanimity of a loving Hindu wife towards her husband. In Irâvatî we have enough of jealousy and irascibility to tire us from beginning to end. She does not care even for the prostration of her lord and leaves him humbled down at her feet without the slightest attempt to return his courtesy. Yet at the close of this drama she appears to be reconciled by Dhârinî.] Though last, the character of Vidûshaka is not of least importance. He can claim superiority over the other Vidûshakas of the poet. His wits are more keen and cut-

ing and show an amount of wisdom. The Vidūshakas of the other two Dramas play a passive part while ours plays an active one. It is solely to his plotting and subtle intellect that our hero owes the accomplishment of his desired object. His skill in creating an occasion to give the king an opportunity to see his love and his promptness in finding out a remedy for her liberation when she was put into close confinement clearly prove his keenness of intellect.

Nāṭya otherwise termed *Drishya* or *Abhināya* kāvya is divided into ten classes of which *Nāṭaka* is declared to be of the most perfect kind. The subject should always be celebrated and important. According to *Sāhityadarpana* the story should be selected from mythological or historical record alone. But the *Dasharūpaka* extends the choice to fiction or even to a mixture of them. Early writers have generally followed the latter rule; though their plots are taken from sacred poems or *Purānas*, they take the liberty of varying the incidents as they please. Modern bards have been more scrupulous. The hero must be a monarch or a god, and the prevailing passion is to be only one, such as love or heroism. The plot should be simple and the incidents consistent. The time allowed by *Dasharūpaka* for an act is one day though it is extended by some to a few days. When the action cannot be comprised within these limits, the less important events are generally communicated to the audience by some character, who serves as an interpreter of the portions omitted. The diction of *Nāṭaka* should be perspicuous and polished. The piece to consist of not less than five and not more than ten acts. The Hindu plays never confine themselves 'to the crimes or absurdities of mankind, to the momentous changes or to the lighter vicissitudes of life, to the terrors of distress or to the gaities of prosperities; they are invariably a mingled web and blend seriousness and sorrow with levity and laughter' They never, however, offer a calamitous conclusion which constitutes a tragedy. Although they propose to excite all the emotions of the human breast, they never effect this object by leaving a painful impression upon the mind of the spectator. The Hindus in fact have no tragedy. Its absence is not merely an unconscious omission but it is prohibited by positive rules, and the death of either the hero or the heroine is

never to be announced. The Hindu theatre belongs to that division of dramatic composition which modern critics have agreed to term 'Romantic'. According to Hindu authorities the occasions suitable for dramatic representations are the lunar holidays, a royal coronation, assemblages of persons at fairs, at religious festivals, at marriages, and also the meetings of friends, taking possession of a house or a town for the first time, or the birth of a son. In the Hindu drama every piece opens with a prelude in which the audience is made acquainted with the author the work, the actors and such part of the prior events as it is necessary for the spectators to know. The actors of the prelude are never more than two—the manager and an actor or an actress. The first part of the introduction is termed पूर्वग and it opens with a prayer invoking the protection of some deity in favour of the audience. This is termed the Nāndī. In every case the conclusion of the prelude prepares the audience for the entrance of one of the dramatic personages. The scene may be considered to be marked by the entrance of one character or the exit of another; for in general the stage is never left empty in the course of an act nor does total change of place often occur. The act is said to be marked by the exit of all the characters. The first act or the अंकमुख furnishes a clue to the whole story. The ensuing acts carry on the business of the story to its final development in the last. The piece closes as it began with a characteristic benediction which is always repeated by the principal personage and expresses his wish for the general plenty and happiness.

We cannot more agreeably conclude this part of the work than by acknowledging our deep sense of obligation to all those who have rendered us material help in various ways. Our thanks are specially due to Mr. N. N. Sathe, the manager of the press for having exerted his best in bringing out this book in as correct a form and in as short a time as was possible under the circumstances of the case.

Poona.

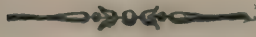
26th November 1896.

} SESHADRI IYYAR.

अथ

मालविकाग्निमित्रम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

एकैश्वर्यं स्थितोऽपि प्रणतबहुफले यः स्वयं कृत्तिवासाः
कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यत्रिपयमनसां यः पुरस्ताद्यतीनाम् ।

वेदादीनां विशुद्धानां विद्यानां जन्महेतवे ।
पार्वतीपरतन्त्राय परस्मै वस्तुने नमः ॥
भाग्यं नाम समग्रमीदृशमतिस्नेहैकपात्रं यतो
नीरं काटयवेममुद्गतारिपुध्वंसे नियुज्य स्वयम् ।
नित्यं नन्दति नर्तनैरभिनवैः कान्तैर्वसन्तोत्सवैः
संतानाभ्युदयैः कुमारगिरिभूपालो नृपालोत्तमः ॥

अत्र कविः कालिदासः प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याविज्ञेन परिसमाप्त्यर्थमि-
ष्टदेवतास्मरणपूर्वकमाशिषं प्रयुङ्क्ते—एकैश्वर्यं इत्यादि । स ईशः पर-
मेश्वरः सन्मार्गालोकनाय सन् प्रशस्तो मार्गः पन्था मोक्षमार्गस्तस्यालोक-
नाय दर्शनाय वो युष्माकं तामसीं तमःसंबन्धिनीं (अज्ञानात्मिकां अंधका-
रप्रचुरां च) वृत्तिं प्रवृत्तिं व्यपनयत्वपाकरोत्विति संबन्धः । कथंभूत ईशः ।
यः प्रणतबहुफले । वहूनि (स्वर्गापवर्गादीनि) फलानि यस्मात्तत्तथो-
क्तम् । प्रणतानां प्रणामं कृतवताम् । भक्तानामित्यर्थः । तेषां बहुफलं त-
स्मिन् एकैश्वर्ये । ईश्वरस्य भाव ऐश्वर्यम् । एकं मुख्यम् । अनन्यसाधा-
रणमित्यर्थः । तच्च तदैश्वर्यं च । तस्मिन् (परमेश्वरत्वे) स्थितोऽपि
(तद्विशिष्टोऽपीत्यर्थः) । अणिमादैश्वर्ययुक्तोऽपीत्यर्थः । स्वयमात्मना

अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः

सन्मार्गालोकनाय व्यपनयतु स वस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते^३)

सूत्रधारः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।)^४ मारिष इतस्तावत् ।

(प्रविश्य^५)

पारिपाश्वकः—भाव अयमस्मि ।

कृत्तिवामाः कृत्तिश्चर्म वासो वसनं यस्य स तथोक्तः (द्वीपिचर्मव्रतः ।
तेनभक्तिचन इत्यर्थः ।) यः कान्तासंमिश्रदेहोऽपि कान्तया स्त्रिया
समिश्रः संमिलितो (संयुक्तो) देहः शरीरं यस्य स तथोक्तस्तादृशोऽपि
सन् । (अर्धांगीकृतनारीदेहः) । अविषयमनसाम् । न विन्द्यन्ते विषयाः श-
ब्दादयो येषां तान्यविषयाणि । तानि मनांसि येषां ते तथोक्ताः । तेषां
यतीनां संयमिनां परस्तात्परः श्रेष्ठः । दिग्शब्देभ्यः सप्तमी-पञ्चमी
प्रथमाभ्यो ' दिग्देशकालेष्वस्तातिः ' इत्यस्तातिप्रत्ययः । अष्टाभिस्तनुभिः
पृथिव्यादिमूर्तिभिः कृत्स्नं सर्वं जगल्लोकंविभ्रतोऽपि धारयतोऽपि यस्याभि-
मानः प्रणयो ममत्वं न भवति । एषु विशेषणेषु विरोधालंकारेणान्येश्वरस्य
लोकातिशायित्वं व्यज्यते । अत्र प्रणतबहुफलकैश्चर्यस्यिन्या कान्तासंमिश्र-
णेन जगद्गुरणेन ईश इत्यनेन च लोकोत्तरः कश्चिद्राजास्मिन्नाटके वर्णयत
इति सूच्यते । सन्मार्गालोकनायेत्यनेनात्र कश्चिन्मार्गाभिनयः प्रतिपाद्यत
इति सूच्यते । मार्गो नाम नाट्यविशेषः । यथोक्तम्—' मार्गोऽ
देशातितद्वेधा कथितं नाट्यवेदिभिः । तत्रमार्गो भवेन्नाट्यं नाट्यवेदोक्तल-
क्षणम् ॥ ' इति । एष नान्दाश्लोकः । नान्दादिलक्षणं तु शाकुन्तल्या-
ख्यान एवाभिहितम् । अत्र ' पदादिनियमोऽपि वा ' इति विकल्पान्यदा-
दिनियमाभावः ॥ अयं प्रस्ताववां विवस्तुस्तदङ्गयोः प्ररोचनामुखयोः प्ररोचनां
प्रस्तौति—नान्द्यन्ते सूत्रधार इत्यादिना । मारिष इतस्तावत् । आ-
गम्यतामिति शेषः । नटः सूत्रधारेण मारिष इति वान्यः । ' सूत्री नटेन
भावेति तेनासौ मारिषेति च ' इत्युक्तत्वात् ॥ परि पाश्वं यथा भवति तथा

(१) सर्वे. (२) P. नः. (३) B. G. add सूत्रधारः. (४) G. add
अलमभिर्विस्तरेण. (५) B. G. add पारिपाश्वकः.

सूत्रधारः—अभिहितोऽस्मि विद्वत्परिषदा कालिदासग्रथितवस्तु
मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकमस्मिन्वसन्तोऽसवे प्रयोक्तव्यमिति । तदारभ्य
तां संगीतम् ।

पारिपार्श्वकः—भौव तावत् प्रथितयशसां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां
प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः।

सूत्रधारः—अपि विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य ।

**पुराणमित्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवमित्यत्रयम् ।**

वर्तत इति पारिपार्श्वकः । नट इत्यर्थः । ' परिमुखं च ' इत्यत्र चकाराहक्
(सूत्रधारार्थं विद्वद्गुणको नटः पारिपार्श्वकः) ॥ **अभिहितोऽ-मी-**
त्यादि ! विद्वत्परिषदा विदुषां विपश्चितां परिषत्सभा तथा । अनेन सभा-
प्रशंसा कृता । कालिदासग्रथितवस्तु कालिदासेन ग्रथितं वस्तु
कथा (अभिनयपदार्थजातं) यस्मिन्स्तत्तयोक्तम् । मालविकाग्निमित्रम् । ' अ-
धिकृत्य कृते ग्रन्थे ' इत्यण् । यथा मालतीमाधवम् (मालविकासहितोऽ-
ग्निमित्रः शाकपार्थिवदित्वात् समासः । तमाधिकृत्य कृतो ग्रन्थः अण् ।
द्वंद्वसमासत्वे किरातअर्जुनीयवत् छप्रत्ययः स्यात् । प्रयोक्तव्यमभिनेतव्यम् ।
अभिनयश्च यद्यपि तत्रत्यपात्राणामेव तथापि तदुपलक्षितग्रन्थस्यापि स
उपचरति) । वसन्तोऽसव इत्यनेन कालनिर्देशः कृतः । संगीतं नाम कार्यत्रयम् ।
तदुक्तं संगीतरत्नाकरे—' नृत्तं गीतं तथा वाद्यं त्रयं संगीतमुच्यते ' इति ।
आरभ्यतां प्रयोक्तुं यत्नः क्रियताम् ॥ मा तावत् । मा इति निवारणे ।
भाम—कविपुत्र—सौमिल्लकाः कवयः प्राक्तनाः । प्रबन्धान् रूपकाणि । अति
क्रम्याल्लङ्घ्य । परिहृत्येत्यर्थः । कालिदासस्य कालिदासनामधेयस्य कवेः ।
क्रियायां कृतौ रूपके । कथं बहुमान आदरानि शयः । कथमिति आक्षेपे ॥
विवेकश्रान्तं विवेकदुर्बलम् । (विवेको विश्रान्तो निवृत्तो यस्मात् निश्चान्तस्य-
परनिपातः) ॥ विवेकज्ञानमित्यर्थः ॥ क्रियाविशेषणं चैतत् । **पुराणमित्या-**

(१) A. B. G. T. P. om विद्वत्. (२) B. G. N. T. P.
Read १ मानावन । &c (३) A. भामकविमौमिल्लकाविपुत्रादीनां. B. G.
T. भामकविमौमिल्लकाविपुत्रादीनां. N. भाममौमिल्लकाविपुत्रादीनां. (४) B. G. T.
कृतौ कि कृतौ बहुमानः N. om परिषदां.

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ २ ॥

पारिपाश्चकः--आर्यमिश्राः प्रमाणम् ।

सूत्रधारः--तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिषदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥ ३ ॥

(इति निष्क्रान्ती ।)

प्रस्तावना ।

दि । सर्वं काव्यं कवेः कर्म । कृतिरित्यर्थः । पुराणमित्येव पुराणत्वादेव साधु रम्यं न भवति । नवमिति च नवत्वादेव अवद्यं गद्यं न भवति । किंतु सन्तो विद्वांसः (सदसद्विवेकिनः) परीक्ष्य पुराणं नवं च काव्यं गुगतो दोषतश्च परामृश्य अन्यतरत्तयोरेकं पुराणं नवं वा । गुणयुक्तमित्यर्थः । भजन्ते स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः । मूढोऽज्ञस्तु परप्रत्ययनेयबुद्धिः परस्यान्यस्य प्रत्ययेन ज्ञानेन (विश्वाप्तेन तच्छ्रद्धादर्शनेनेतियावत्) नेया प्राप्या बुद्धिर्यस्य स तयोक्तः । (तथा च प्रेक्षावताम् गुणदोषावेव गौरवागौरवयोस्तंत्रत्वे न नव्यप्राचीनत्वे इत्यतोऽत्र ग्रन्थे बहुगुणवत्वात् प्रेक्षावताम् प्रवृत्तिः स्यात् नतु नव्यत्वेनानादर इति भावः) । अनेन कविकाव्यप्रशंसा कृता ॥ शिरसेत्यादि । एवं परिषदः (प्रसाद्याभिनयार्थं तदाज्ञां जिघृक्षुः प्रकृतपात्रप्रवेशनाय कयां प्रस्तौति ।) शिरसा मूर्ध्ना प्रथमगृहीतां पूर्वस्वीकृताम् । शिरसा ग्रहणेन भक्त्यतिशयो गम्यते । परिषदः सभाया आज्ञां शासनं कर्तुं निर्वर्तयितुमिच्छाम्याभिलषामि । अत्रोपमामाह-धारिण्या देव्याः । धारिणी नाम कथानायकस्य पत्नी । तस्या आज्ञां सेवा दक्षः परिचर्यानिपुणोऽयं (पुरोवर्ती अनंतरमेवरंगभूमौ प्रवेक्ष्यतं राज्ञि-परिजनं अंगुल्या निर्दिशन्नाह ।) । परिजन इव । परिचारको जनः परिजनः । अनेन पात्राक्षेपहेतुः प्रयोगातिशयो नाम मत्वाद्भुक्तं भवति ॥ प्रस्तावना ॥ कविरिदानीमद्भुमारभमाणः कथोपर्यागितया प्रथमं मिश्र-

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी—आणतम्हि देवीए धारिणीए । अइरपैउत्तोवदेसं चलिअं
णामणट्टअं अन्तरेणै कीरिसी मालविण्णति णट्टाआरिअं अज्जगणदासं
पुच्छिदुं । ता जावै संगीदसालं गच्छम्हि । (इति परिक्रामति) । (क)

(ततः प्रविशत्यपैराचेटी आभरणहस्ता ।)

प्रथमा—(अन्यां दृष्ट्वा) हला कौमुदीए कुदो दे इअं धीरदा ।
जं समीवे वि अदिक्कमन्ती इदो दिहिं ण देसि । (ख)

द्वितीया—अम्हो वउलावलिआ । सहि देवीएँ ईदं सिप्पिसआसादो
आणीदं सप्पेमुद्दासणाहं अङ्गुलीअं साणंदे णिंज्जाअन्ती तुह उवालम्भे

(क) आज्ञप्तास्मि देव्या धारिण्या । अचिरप्रवृत्तोपदेशं चलितं
नाम नाट्यमन्तरेण कीदृशी मालविकेति नाट्याचार्यमार्यगणदासं प्रष्टुम् ।
तद्यावत्संगीतशालां गच्छामि ।

(ख) हला कौमुदिके कुतस्त इयं धीरता । यत्समीपेऽप्यतिक्रामन्तीतो
दृष्टिं न ददासि ।

विष्कम्भं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना ।
अन्तरेणेत्ययं निपात उपदेशार्थे वर्तते । चलितं नामनृत्त
(नाट्य) विशेषः । तदुक्तं ' तदेतच्चलितं नाम साक्षाद्यदभिनीयते । व्यपादिश्य
पुरावृत्तं स्वाभिप्रायप्रकाशकम् ' ॥ इति ॥ (वृषपर्वदुहितुः शर्मिष्ठायाः
कृतिश्चतुर्भिः पदैः समन्वितं छलिकं नामनाटकं । अचिरमुपनीता उपदेश-
ग्रहणार्थं धृतनियमा । कीदृशं उपदेशं गृह्णातीति जिज्ञासार्थं नाट्याचार्यसमीपे
सखीप्रेषणमिति द्रष्टव्यं) । (धैर्यम् चांचल्यं प्रकृतविषयमुपेक्ष्य विषया-
न्तरेऽनासक्ततेत्यर्थः ।) यत्समीपेनाप्यतिक्रामन्तीतो दृष्टिं न ददासि ॥ अहो

(१) N. T. बकुलावलिना. (२) T. अचिरोवणीना. (३) B. N.
G. T. छलिअं (छलिकं) (४) T. अन्तरे (उवदेसगगहणे) . N (५)
दाव (तावन्). (६) P. om. ततः (७) B. N. G. T. आभरणहस्ता
दिताशा चेटी. (८) B. N. G. T. अन्या.(?) N. समीपेण. (९) N.
Interchange. (११) B. N. G. T. णाअ (नाग). (१२) B. T.
G. णिञ्जालअप्ति (निभालपन्ता).

पडिदाहि । (क)

वकुलावलिका—(विलोक्य) ठाणे खलु सज्जति दिष्टी । इमिणा
अङ्गुलीअएण उट्ठिभण्णकिरणकेसरेण कुमुमिदो विअ दे अग्गहव्यो
पँडिभादि । (ख)

कौमुदिका—हला कर्हि पथियदा मि । (ग)

वकु०—देवीए एव वचणेण नट्टाआरिअं अज्जगणदामं उवदेग्गह-
णे कीरिणी मालविण्णि पुच्छिदुं । (घ)

(क) अहो वकुलावलिका । मत्ति देव्या इदं शिल्पिभक्ताशादानीतं
सर्गमुद्रामनायमङ्गुलीयकं स्निग्धं निध्यायन्ती तत्रोपलम्भे पतितास्मि ।

(ख) स्याने खलु सज्जति द्यष्टिः । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरण-
केसरेण कुमुमित इव तेऽग्रहस्तः प्रतिभाति ।

(ग) मत्ति कुत्र प्रस्थितासि ।

(घ) देव्या एव वचनेन नाटकाचार्यमार्यगणदाममुपदेशग्रहणे कीदृशी
मालविकेति प्रष्टुम् ।

(आकस्मिकदर्शने हर्षाश्चर्यद्योतकं अहो इत्यव्ययं) वकुलावलिका मत्ति
इदं देव्याः शिल्पिभक्ताशादानीतं नागमुद्रामनायमङ्गुलीयकं (नागमुद्रया ना-
गविषहारकमणिखचितया मुद्रया नामांकनबोध्ययंत्रभेदेन मनार्थं युक्तं । अनेन
विषहारकमणिना विदूषकस्य कृत्रिमविषापहारो भविष्यतीति चतुर्वेदेऽङ्के
व्यक्तीभविष्यति ।) स्निग्धं निध्यायन्ती पश्यन्ती तत्रोपलम्भे पतितास्मि ॥
अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुमुमित इव तेऽग्रहस्तः ॥ नाटकाचा-

(१) B. G. N. T. read प्रथमा and द्वितीया all through
for वकु. and कौम. (२) P. N. G. T. om. (३) B. G. T.
add दे (४) B. G. T. N. om. (५) P. add तुमम. तुम उण. (६)
A add मुणादि. (७) B. G. N. T. om (८) N. नाटका (९)
B. G. T. last पुच्छिदुं here and N. देवियदुं and om. last पुच्छिदुं.

कौमु०—सखि ईरिसेण वाव्वारेण असंणिहिदा वि दिट्ठी किल सा भट्टिणा । (क)

वकु०—आम् । देवीए पस्सगदो सो जणो चित्ते दिट्ठो । (ख)

कौमु०—कहं विअ । (ग)

वकु०—सुणाहि । चित्तसालं गदा देवी पैच्चग्गवण्णराअं चित्तलेहं आअरिअस्स ओलोअन्ती चिट्ठइ । तहिं अन्तरे भँट्ठा उवट्ठिओ । (घ)

कौमु०—तदो तदो । (च)

वकु०—तदो अ उवआराणन्तरं एक्कासणोवविट्ठेण भट्टिणा चित्तगदाए देवीए परिअणमज्झगदं आसण्णअरं तं पेक्खिअ देवी पुच्छिदा । (छ)

कौमु०—किंविअ । (ज)

(क) सखि ईदृशेन व्यापारेणासंनिहितापि दृष्टा किल सा भर्त्रा ।

(ख) आम् । देव्याः पार्श्वगतः सजनश्चित्रे दृष्टः ।

(ग) कथमिव ।

(घ) शृणु । चित्रशालां गता देवी प्रत्यग्रवर्णरागां चित्रलेखामाचार्यस्यावलोकयन्ती तिष्ठति । तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः ।

(च) ततस्ततः ।

(छ) ततश्चोपचारानन्तरमेकासनोपविष्टेन भर्त्रा चित्रगताया देव्याः परिजनमध्यगतामासन्नतरां (चरां) तां प्रेक्ष्य देवी पृष्टा ।

(ज) किमिव ।

र्यमार्यगणदासं प्रष्टुम् उपदेशग्रहणे कीदृशी मालविकेति ॥ सखि ईदृशेन व्यापारेणासंनिहितापि सा कथं भर्त्रा दृष्टा । (ईदृशेन अभिनयशिक्षण व्यापारेण कर्मणा तदभ्यासाय अन्यत्रावस्थितेरावश्यकत्वात् न तस्याः तत्र संनिधिसंभव इत्याह असन्निहितेति देव्याः अन्तः पुरस्य वेत्यर्थः । कथं

(१) B. G. N. T. सा कह भट्टिणा दिट्ठा. (२) B. G. N. T. सो जणो देवीए &c. (३) B. G. T. add जदा. (४) N. om & add अ alter भट्ठा. (५) B. G. T. N. om. तदो अ. (६) B. G. T. आसण्णपरिआरिअ & N. आसण्णद्वारिअं. (७) B. G. N. T. किं चि

वकु०—अपूर्व्या इअं दारिआ तुह आसण्णा आलिहिदा किणामहे
अत्ति । (क)

कौमु०—आकृतिविभेसेसु आअरो पदं करोइ । तदो तदो । (ख)

वकु०—तदो अवहारिभवअणो भट्टा संकिदो देवी पुणोवि अणुव-
न्धिदुं पउत्तो । तदो कुमालीए वमुलच्छीए आचक्खिदम् । आवुत्त
एसा मालविएत्ति । (ग)

कौमु०—(सस्मितम् ।) सरिसं कखु बालभावस्स । तदो वरं
कहोहि । (घ)

वकु०—किं अण्णं । संपदं मालविआ सविसेसं भट्टिणो दंसणपहा-
दो रक्खीअदि । (च)

(क) अपूर्व्यं दारिका तवासन्नालिखिता किनामधेयेति ।

(ख) आकृतिविशेषेणादरः पदं करोति । ततस्ततः ।

(ग) ततोऽवधारितवचनो भर्ता शङ्कितो देवी पुनरप्यनुवन्धुं
प्रवृत्तः । ततः कुमार्या वमुलक्ष्म्याख्यातम् । आउत्त एषा मालविकेति ।

(घ) सदृशं खलु बालभावस्य । ततः परं कथय ।

(च) किमन्यत् । सांप्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपयाद्रक्ष्यते ।

भर्ता दृष्टेयुक्तिः प्रकृतकथाप्रसंगार्थः । अनेन च कथोद्घातेन तस्याः
भतुर्ध्वं प्रवेशो भविष्यतीति प्राक्सूचितं । ' असूचितस्य प्रवेशो नास्ति ।
इति नाटकसंप्रदायात् तन्सूचनं) । आमेत्यभ्युपगमे (आमइत्यंगीकारे) ।
स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्ते दृष्टः । (प्रत्यग्रः वर्णस्य रागो यत्र चित्र-
लेखायां तादृशी) । भर्ता चोपरियतः । आसन्नदारिकां । अपूर्व्यं दारिकं
आसन्नाच देव्या आलिखिता किनामधेयेति ॥

(१) A. अपूर्वक्या (२) B. G. T. देवीए आसण्णा N. आसण्णा
अ देवीए (३) B. G. T. आकृतिविभेसे (आकृतिविशेषे) . (४) N. P.
om. (५) N. om. अवि and A. पुणो पुणो वि णिन्धिदुं. (६) B.
G. N. T. अउत्त. or अउत्तत्त P. N. add जाव देवी ण कहेहि दार. (७)
B. G. N. T. एव (८) N. तदोवर and B. G. T. तदो अवर.

कौमु०—हला अगुचिष्ठ अण्पणो णिओअं । अहं वि एदं अङ्गुली-
अअं देवीए उवणइस्सम् । (इति निष्क्रान्ता) (क)

बकु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसो णट्टाआरिओ अज्जगणदासो^४
संगीदसालादो णिक्रमादि^५ । जाव से अत्ताणं दंसेमि । (इति परिक्रामति ।)
(ख)

(प्रविश्ये)

गणदासः—कामं खलु सर्वस्यै^६ कुलविद्या बहुमता । न पुनरस्माकं^७
नाटयं प्रति मिथ्यागौरवम् । कुतः ।

देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषं

(क) हला अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगम् । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्या
उपनेष्यामि ।

(ख) एष नाट्याचार्य आर्यगणदासः संगीतशालातो निष्क्रामति ।
यावदस्मायात्मानं दर्शयामि ।

(अवधीरितं देव्या प्रत्युत्तरादानेन अवज्ञातं वचनं यस्य अत एव शंकितः
शंका मद्बचनश्रवणेऽपि कथं नोत्तरं दत्तमित्यत्र केनचित् कारणेन भवितव्यं
नवेत्याकारकः संशयो जातो यस्य तारकादित्वात् इतच् ।) आर्य एष इत्यादि ।
' अपुव्वा इअं दारिआ ' इत्यारभ्य ' दंसणपहादो रक्खीआदि ' इत्यन्तेन
वाक्यकदम्बकेन गम्यमानो मालविकागोचरो राज्ञोऽभिलाषोऽत्र नाटके बीज-
मित्यनुपस्थेयम् ॥ सखि आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ । एष नाट्याचार्यः संगी-
तशालातो निर्गच्छति । देवानामित्यादि । मुनयो भरतमतङ्गादय इदं नाटयं

(१) B. G. T. N. अत्ताणो. (२) N. अत्ताणो णिओअं अणुचिष्ठ. (३)
A. P. देवीए अंगुलिअअं &c. (४) B. G. N. T. om. (५) B.
G. N. T. णिगच्छदि. (६) B. G. add गणदासः here. (७) B.
G. N. T. add. अरि. (८) B. G. T. कुतः । तथाहि । N. तथाहि-
(९) N. शान्तम्.

रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा ।

त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते

नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् ॥ ४ ॥

देवानामिन्द्रादीनां क्रतुं यज्ञं (संकल्पं च) आमनन्ति । (एतदग्नि चक्षुषः प्रीतिकरी देवानामभीष्टयज्ञसंकल्पयोः प्राप्तिरित्यर्थः) कीदृशम् । कांतं (शान्तं) सौम्यम् । पशुविशसनादिरहितमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । चाक्षुषं चक्षुरुनुभाव्यम् । (तेन वास्तविकयज्ञादस्य विशेषः) । अस्य नाट्यस्य क्रतुत्वनिरूपणं चतुर्वेदसारनाट्यवेदविहितकर्मत्वादिति मन्तव्यम् । तथा च कुमारसंभवे—‘ कर्म यज्ञः फलं स्वर्गः ’ इति । अत्र चतुर्वेदसारत्वं भारतीये प्रतिपादितम्—‘ सर्वशास्त्रार्थसंपन्नं सर्वशिल्पप्रदर्शनम् । नाट्य-संज्ञमिमं वेदं सेतिहासं करोम्यहम् ॥ एवं संकल्प्य भगवान्सर्वान्वेदाननुस्म-रन् । नाट्यवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसंभवम् ॥ जग्राह पाठ्यमङ्गवदा-त्सामभ्यो गीतमेव च । यजुर्वेदादभिनयान्रसानायर्वणादपि ॥ वेदोपबदसं-बद्धो नाट्यवेदो महात्मना । एवं भगवता सृष्टो ब्रह्मणा ललितात्मना ॥ उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् ॥ इति ’ प्रकारान्तरेणाप्यस्य क्रतुत्वं प्रतिपादितम्—‘ प्रयोगं यश्च कुर्वीत प्रेक्षते चावधानवान् ॥ याग-तिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् । या गतिर्दानशीलानां तां गार्ते प्राप्नुयान्नरः ॥ ’ इति । पुनः कीदृशमिदं नाट्यम् । रुद्रेणेश्वरेणोमाकृत-व्यतिकरे उमया पार्वत्या कृतो व्यतिकरः संबन्धो यस्य स तथोक्तस्त-स्मिन्स्वाङ्गे आत्मदेहे द्विधा द्विप्रकारेण लस्यताण्डवरूपेण विभक्तं पूयकृ-तम् । (स्त्रीपुंसयोर्नृत्ययोर्भेदात् हररूपार्धांगिन पुनर्तनं गौररूपार्धांगिन च स्त्रीनर्तनं कृतमित्यर्थः) तथा चोक्तं संगीतविद्याविनोदे—‘ उदण्डताण्ड-वमुदञ्चितलास्यलीलां कर्तुं स्वयं पुगपदेव समुत्सुकत्वा । यः कामिनी कलितकम्रतरार्थकायः सोऽयं विभाति विभुरादिनटः सुराणाम् ॥ ’ अत्र नाट्ये त्रैगुण्योद्भवं । त्रयो गुणाः सत्वरजस्तमांस्येव त्रैगुण्यम् । चतुर्वेदादित्वात्स्वार्थे व्यञ्ज् । तस्मादुद्भवमुद्भूतं लोकचरितं लोकानां लोकस्यानां (प्रशस्यानां) रामाद्यनुकार्याणां चरितं (चोष्टितं) मुखदुःख-

बकु०—(उपगम्यं ।) अज्ज वन्दामि । (क)

गण०—भद्रे चिरं जीव ।

बकु०—अज्ज देवी पुच्छदि । अवि उवदेसग्गहणे णादिकिलिस्सादि
वो सिस्सा मालविएत्ति । (ख)

गण०—विज्ञाप्यतां देवी परमनिपुणा मेधाविनी चेति । किं बहुना ।

यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपादिश्यते मया तस्यै ।

(क) आर्य वन्दे ।

(ख) आर्य देवी पृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लिश्यति वः
शिष्या मालविकेति ।

मिश्रात्मकं चरित्रं नानारसं नाना बहुविधा रसाः प्रतियो यस्मात्तथोक्त-
म् । दृश्यते ज्ञायते । सामाजिकैरनुभूयत इत्यर्थः । लोकानुकार्यस्य चरि-
त्रं सुखदुःखमिश्रात्मकमपि नाट्येनाभिनीयमानं सत्सुखरूपेणैव प्रतीयत
इति भावः । पुनः कीदृशम् । नाट्यं नटनप्रयोगः । एकमप्येकैकमपि भि-
न्नरुचेभिन्ना बहुविधा रुचयः प्रतियोयस्य स तथोक्तस्तस्य जनस्य
बहुधा बहुप्रकारेण शृङ्गारहास्यादिरूपेण समाराधनं संतर्पकम् । तथा
चोक्तं भारतीये—त्रैलोक्यस्यास्य सर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् ॥ धर्मो
धर्मप्रवृत्तानां कामः कामोपसेविनाम् । अर्थोपजीविनामर्थो धृतिरुद्विभ्रचेतसा-
म् ॥ नानाभावोपसंपन्नं नानावस्थान्तरात्मकम् । लोकवृत्तानुकरणं नाट्यमेत-
न्मया कृतम् ॥ एतद्रसेषु भावेषु सर्वकर्मक्रियासु च । सर्वोपदेशजननं नाट्य-
मेतद्भविष्यति ॥ न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला । नासौ
योगो न तत्कर्म नाट्ये प्रस्मिन्यन्न दृश्यते ॥ ॥ इति ॥ यद्यदित्यादि ॥
प्रयोगविषये प्रभिनयार्थे मया तस्यै मालविकायै यद्यद्भाविकं भाववत् (शं-
गाराववस्याविशेषाय हितंठक्) । ' अतइनिठनौ । इति ठन् । नृत्यमित्यर्थः ।

(१) B. G. N. T. उपेत्य. (२) B. G. T. अज्ज (आर्य) .

(२) N. क्लिश्नाति, P. क्लिश्यति, B. G. क्लिश्यते. (३) B. G. N.
T. add भद्रे. (४) P. विभासतां.

तत्तद्विशेषकरणात्प्रत्युपदिशतीव मे बाला ॥ ५ ॥

बकु०—(आत्मगतम्) अतिक्रमन्ति विअ इरावतिं पेक्खामि ।
(प्रकाशम् ।) किदत्या दाणि वो सिस्सा जैस्सि गुरुअणो एवं तुस्सदि ।
(क)

गण०—भद्रे तद्विधानामसुलभत्वात्पृच्छामि । कुतो देव्यास्तत्पात्र-
मानीतम् ।

बकु०—अथि देवीए वण्णावरो भादा वीरसेणो णाम । सो भट्टिणा
अन्तपालदुग्गे मन्दाइणीतीरे छाविदो । तेण सिप्पाहिआरे जोग्गा इअं
दारिएति भइणीए उवाअणं पेसिदा । (ख)

(क) अतिक्रमन्तीमिवेरावतीं प्रेक्षे । कृतार्थेदानीं वः शिष्या यस्यां
गुरुजन एवं तुष्यति ।

(ख) अस्ति देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनो नाम भर्त्रान्तपालदुर्गे मंदा-
किनीतीरे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिकेति भगिन्योपायनं
प्रेषिता ।

यथोक्तं—‘ आङ्गिकाभिनयप्रायमल्पवाचि ससात्विकम् । भावानामारपदं नित्यं
पदार्थव्यञ्जनात्मकम् ॥ इति ॥ उपदिश्यते । बोध्यते । तत्तद्विशेषकरणात्तस्य
तस्य भाविकस्य विशेषेणातिशयेन करणं निर्वर्तनं तस्मात्मा बाला (बाल्या-
वस्थापन्नापि वयसा) मे प्रत्युपदिशतीव । अनेन तस्या नृत्ये प्राविष्यातिशयो
गम्यते ॥ (यो हि विशेषज्ञः स शिक्षकः इतिसंप्रदायात्) । अतिक्रान्तामिवेरा-
वतीम् पश्यामि (इरावती अप्सरो विशेषः) । (वर्णतोऽवरः तन्पितुः वैश्यागर्भजा-
तत्वात् तस्यावरत्वम्) वीरसेनो नाम भर्त्रा नर्मदातीरेऽन्तपालदुर्गे स्थापितः ।

(१) N. अतिक्रान्तां (अतिक्रान्तां) . (२) N. पेक्खामि (पश्यामि) .
(३) N. जाए (यस्यां) (४) B. G. N. T. देव्या तन् . (५) N.
om. (६) B. G. T. अन्तपालदुग्गे णम्मशतीरे . N. णम्मशतीरे अन्तपालदुग्गे .
णम्मशकले . P. मंदाइणीतीरे . (७) N. add माणिअ . (८) B. G. T.
बहिणाए (N. भइणाए) देवाए .

गण०—(आत्मगतम् ।) आकृतिविनयप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां संभावयामि । (प्रकाशम् ।) मया भेद्रे यशस्विना भवितव्यम् । यतः ।

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।

जलमिव समुद्रशुक्लौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ६ ॥

षकु०—अह कर्हि^१वो सिस्सा । (क)

गण०—इदानीमेव पञ्चाङ्गाभिनयमुपदिश्यं विश्रम्यतामित्यभिहिता दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता प्रवार्तमासेवमाना तिष्ठति ।

वक०—तेण हि^२ अणुजानातु मं अज्जो । जाव से अज्जं^३परितोसणिवेदणेण उच्छाहं वट्ठेमि । (ख)

(क) अय कुत्र वः शिष्या ।

(ख) तेन ह्यनुजानातु मामार्यः । यावदस्या आर्यपरितोषनिवेदनेनोत्साहं वर्धयामि ।

तेन शिल्पाधिकारे कलाविद्याधिगम इयं योग्या दारिकेति भणित्वा भगिन्या देव्या उपायनं प्रेषिता ॥ अनूनवस्तुकामनूनमनल्पं विशिष्टं वस्तु वृत्तं यस्याः सा तथोक्ता तां संभावयामि मन्ये । पात्रविशेष इत्यादि । आधातुरूपदेष्टुः शिल्पं कलाविद्या पात्रविशेषे विशिष्टपात्रे न्यस्तं निहितं सत् गुणान्तरं गुणविशेषं व्रजति प्राप्नोति । अत्रोपमामाह—पयोदस्य मेघस्य जलं समुद्रशुक्लौ न्यस्तं सत् मुक्ताफलतां मौक्तिकत्वमिव ॥ अय किम् । अय कुत्र वः शिष्या ॥ इदानीमित्यादि । पञ्चाङ्गाभिनयं पञ्च अङ्गानि यस्य तत्तथोक्तम् । प्रेरणामित्यर्थः । तस्याभिनयः प्रयोगस्तमिदानिमिदौवोपदिश्य

(१) B. G. N. T. आकृतिविशेषप्रत्ययात्. P. आकृतिप्रत्ययात्. (२) B. G. N. T. मद्रे मयाधि. (३) पात्रविशेषन्यस्तं. (४) B. G. T. अज्ज for अह and N. add अह इ. (५) B. G. T. दाणि. (६) B. G. T. पंचाङ्गादिक्रमभिनयं. पंचाङ्गमभिनयं. (७) B. G. N. T. add मया. (८) अग्रवातं पुरोवातं. (९) N. add पुणो. (१०) N. अज्जस्स परितोस. &c.

गण०—दृश्यतां सखी । अहमपि लब्धक्षणः स्वगृहं गच्छामि ।

(इतिनिष्क्रान्ती ।)

मिश्रविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशत्येकान्तस्थपरिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेनान्वास्यमानो राजा ।)

राजा—(अनवाचितलेखममात्यं विलोक्य ।) वाहतवै किं प्रतिपद्यते वैदर्भः ।

अमात्यः—आत्मविनाशम् ।

राजा—संदेशमिदानीं श्रोतुमिच्छामि ।

शिक्षयित्वा । प्रवातं प्रशस्तो वातो यस्मिन्देशे स तयोक्तस्तम् । प्रेरणस्याङ्गपञ्चकमुक्तं संगीतरत्नाकरे—‘ नृत्तं तथा च कैवारो मर्मरो जागरं (वागडं) तथा । गीतं चेति समाख्यातं प्रेरणस्याङ्गपञ्चकम् ॥ त्रिभिस्स्वेतःप्रयोज्यं स्यात्कैवारं जागरं विना । (चित्तातिभ्रूहस्तपादैरंगैश्चेष्टादिसाम्यतः । पात्राद्यवस्थाकरणं पञ्चांगोऽभिनयो मतः ॥ इत्युक्तपञ्चागकं आदिपदेन ‘ भवेदाभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्विधः । आंगिको वाचिकश्चैवमाहार्यः सात्विकस्तथा ’ इत्युक्तचतुरंगकं । अभिनयं पात्रादेः चित्तादिभिः साम्यकरणं । प्रकृष्टो वातस्तमासेवमाना भजमाना ।) इति । अत्र पञ्चाङ्गरूपनृत्तान्तरोपक्रमकथनेन चलितकनूतं साकल्येन परिचितमिति मूच्यते । तेन हि पुनरनुजानातु मामार्यः । यावदस्या आर्यस्य परितोषानिवेदनैर्नोऽग्राहं वर्धयामि । लब्धक्षणो लब्धः प्राप्तः क्षणो निर्व्यापारस्थितिर्विश्रमो येन स तयोक्तः स्वगृहमात्मगृहं गच्छामि । मिश्रविष्कम्भकः ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । (अन्वास्यमानः पश्चादुपवेशनेन सेव्यमानः । अन्वासितमरुंधत्येति वत अनुपूर्वकामतेः सकर्ममकत्वम् ।) वाहतवैति तस्यामान्यस्य संज्ञा । वैदर्भो विदर्भराजः किं प्रतिपद्यते किं कार्यं मन्यते ॥ संदेशं संदिष्टार्यं श्रोतुमिच्छामि ॥ अनेन वैदर्भेणैवं प्रतिलिखितं प्रव्युत्त-

(१) B. G. N. T. A. विष्कम्भः (२) B. G. N. T. म्यत° (३)

वाहतक. (४) B. G. T. वाहतक. (५) B. G. N. T. add देव.

(६) T. मिदेशं, B. G. मिदेशं. (७) B. G. T. ज्ञातु.

अमात्यः—इदमिदानीमनेन प्रतिलिखितम् । पूज्येनाहमादिष्टः । पितृव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रतिश्रुतसंबन्धो ममोपान्तिकमुपागच्छन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतः । स त्वया मदपेक्षया सकलत्रसोदर्यो मोचयितव्य इति । तन्न वो न विदितम् यत्तुल्याभिजनेषु भूमिधरेषु राज्ञां वृत्तिः । अतोऽहं मध्यस्थः पूज्यो भवितुमर्हति । सोदर्या पुनरस्य ग्रहणविप्लवे विनष्टा । तदन्वेषणाय प्रयतिष्ये । अर्थावश्यमेव माधवसेनो पूज्येन मोचयितव्यः श्रूयतांमभिसंधिः ।

रत्वेनाभिलिखितम् । पूज्येन पूजार्हेण त्वया । अग्निमित्रेणेत्यर्थः । अहं वैदर्भ आदिष्ट आज्ञप्तः । तमेवादेशं विवृणोति—भवत इत्यादिना भवतस्तव (वैदर्भस्य) पितृव्यपुत्रः पितृभ्रातृसुतो माधवसेनो नाम प्रतिश्रुतसंबन्धः प्रतिश्रुतोऽङ्गीकृतः संबन्धः कन्यकाप्रदानरूपो येन स तथोक्तः । ममोपान्तिकं मत्समीपं (अग्निमित्रस्य समीपं) उपसर्पन्नुप गच्छन्नागच्छन्नन्तरा मध्ये त्वदीयेन त्वसंबन्धिना (वैदर्भसंबन्धिना) अन्तपालेन (अन्तस्य पर्यन्तस्य पालेन रक्षकेण) सीमादुर्गरक्षकेणावस्कन्द्य पथे प्रहृत्य गृहीतो निरुद्धः (अवरुध्य निगृहीतः) । बन्दीकृत इत्यर्थः । स माधवसेनस्त्वया भवता वैदर्भेण मदपेक्षया (अग्निमित्रे) मय्यपेक्षा इच्छा । स्नेह इत्यर्थः । तथा हेतुना । सकलत्रसोदर्यो भार्याभगिनीसहितः । 'वोपसर्जनस्य' इति सहशब्दस्य सादेशः । मोक्तव्यो विसर्जनीयः । इति समाप्तौ । एतावता वैदर्भेणाग्निमित्रप्रेषितपालिकार्थानुवादः कृत इत्यनुसंधेयम् । इतः परं प्रत्युत्तररूपं वैदर्भवचनमुच्यते—एतन्ननु वो विदितमित्यादि । एतद्वक्ष्यमाणं वो युष्माकं विदितं नन्वित्यत्र काफुरनुसंधेया । तुल्याभिजनेषु समानवंशेषु । ज्ञातिष्वित्यर्थः । (तथा च माधवसेनः अस्माकमेकान्वयजः तत्र ज्ञातिभिः सह वैरं विशेषतो नृपाणां भवत्येव ।

- (१) प्रतिलिखित. (२) B. G. N. T. उपसर्पन्. (३) N. मोक्तव्यः (४) B. G. T. तत्र वो न विदितं, N. एतन्न नु वो विदितं P. तन्नवो विदितं. (५) A. भूमिधरेषु. P. भूमोरिव N. om. (६) P. प्रवृत्तिः (७) A. P. om. (८) B. G. सोदरी; T. सोदरा. (९) B. G. T. यतिष्ये. (१०) B. G. N. अथवा अवरयं. (११) B. G. N. T. add मया. (१२) add मम.

मौर्यसाचिवं विमुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनं ततो ऽहमपि बन्धनात्सद्यः ॥ ७ ॥ इति ।

राजा—(सरोषम्) कयं । कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मज्ञः ।
 चार्हतव प्रकृत्यामित्रः प्रतिकूलचारी च मे वैदर्भः । तदातव्यपक्षे स्थितस्य
 पूर्वसंकल्पितमुन्मूलनाय वीरसेनं प्रमुखं दण्डचक्रमाज्ञापय ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः ।

राजा—अथवा किं भवान्मन्यते ।

अमात्यः—शास्त्रदृष्टमाह देवः । कुंतः ।

अतः कारणादस्मिन् विषये पूज्योऽभि मित्रो भवान् मध्यस्थः मध्ये उभय-
 पक्षसाहाय्यस्याभावे स्थितः ।) राज्ञां वृत्तिर्वर्तनमीदृश्येवाविधोति यत्तस्मिन्नु-
 वो विदितमिति संबन्धः । अतोऽस्मात्कारणादतास्मिन्नर्थे पूज्यो भवान्मध्य-
 स्थः समो भवितुमर्हति । अस्य माधवसेनस्य सोदर्या पुनः स्वसा पुनर्ग्रहण-
 विष्वे विनष्टा तिरोहिता । (सोदरेत्युक्तिः प्रकृतकथोपयोगिनी तच्चाग्रेस्पष्टं
 भविष्यति ।) तदन्वेषणाय तस्या अन्वेषणाय गवेषणाय प्रयतिष्ये ।
 अय वेति पक्षान्तरे । (माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वं कर्तव्यं चेत्
 तत्राह । अथेति । अय माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वे मया वैद-
 र्भेण हेतुकर्त्रा पूज्येन मान्येन भवता अभिमित्रेण प्रयोजककर्ता माधव-
 सेनोऽवश्यं मोचनयिस्तदा अयमभिसंधिः अभिमुखः पणः उरेशो वा ।)
 मोचयितव्यो त्याजयितव्यः ।^१ अभिसंधिर्निश्चयः । मौर्यसाचिवमित्यादि ।
 पूज्यो भवान्संयतं त्वया निर्गलितं मम श्यालं पत्नीभ्रातरं मौर्यसाचिवं मौर्यस-
 चिवनामानं विमुञ्चति यदि त्यजति चेत् ततस्तस्मात्कारणान्मया सद्यः सपदि
 माधवसेनो बन्धनात् (निर्गलात्) मोक्ता मुक्तो भविता । मुञ्चते कर्मणि लुट् ।

(१) B. G. T. आर्यसचिवं मुञ्चति. (२) N. मोक्तामाधवसेनस्ततो मया
 &c. (३) B. G. N. T. om. (४) P. om. सरोषम्. (५) B.
 न्याहरति. (६) B. G. T. शाहक. (७) B. G. N. T. प्रतिकूलकारी.
 (८) om. (९) N. समुन्मूलनाय. (१०) N. वीरसेनमुखं. (११) B.
 G. N. T. om.

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वान् ।

नवंसंरोहणशिथिलस्तरुश्च सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ८ ॥

राजा—तेन ह्यवितर्धं तन्त्रकारवचनम् । इदमेवं निमित्तमौदाय समुद्योग्यतां सेनापतिः ।

अमात्यः—तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

(परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः)

(प्रैविश्ये ।)

विदूषकः—आणत्तोह्मि तत्तहोदा रण्णा । गोत्तम चिन्तेहि दाव उ-
वाअं । जह मे जदि च्छादिठ्ठपडिकिदी मालविआ पच्छक्खदंसणा होदित्ति
। मए विं तत्तहा किदं । जाव से णिवेदेमि । (इति परिक्रामति ।) (क)

राजा—(विदूषकं दृष्ट्वा ।) अयमपरः कार्यान्तरसचिवोऽस्मानुप-
स्थितः ।

(क) आज्ञप्तोऽस्मि तत्र भवता राज्ञा । गौतम चिन्तय तावदुपायम् ।
यथा मे यदच्छादितप्रतिकृतिर्मालविका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । मयापि
तत्तया कृतम् । यावदस्मै निवेदयामि ।

(मोक्षेति शीलार्यतृणंतत्वान्न तद्योगे कर्मणि षष्ठी ।) इति लिखितार्थसमाप्तौ ।
प्रकृत्यमित्रः स्वभावतः शत्रुः । अत्र प्रकृत्यमित्रत्वं च विषयानन्तरत्वादिति
मन्तव्यम् ॥ (यातव्यपक्षेयुद्वार्यमभियास्यमानपक्षे शत्रुपक्षे इति यावत् ।
दंब्यतेऽरिरेभिर्दंडाः सैन्यानि तेषां चक्रं समुदायं ।) अचिराधिष्ठितेत्या-
दि । (प्रकृतिषु प्रजादिषु अचिराधिष्ठितराज्यः अचिरप्राप्तचधिकारोऽरूढ-
मूलत्वाददृढमूलत्वात्नवसंरोहणशिथिलः नवाधिरोहणेन शिथिलः श्लथमूलः
समुद्धर्तुमुन्पाटयितुं नाशयितुं च सुकरः ।) तेनारूढमूलत्वेन हेतुना ।
तन्त्रकारवचनमर्थशास्त्रकारवचनमवितर्धं हि सत्यमेव । भविष्यतीति शेषः ।

(१) B. G. N. T. संरोहणं. (२) N. add वचनं. (३) N.
उपायय. (४) N. सेनाधिपतिः (५) P. the bracket after विदूषकः
(६) B. G. T. add विदूषकः (७) B. G. N. T. अ.

विदूषकः—(उपसृत्यं ।) वदुदु भवं । (क)

राजा—(सशिरःकम्पम् ।) इत आस्यताम् ।

(विदूषक उपविष्टः ।)

राजा—कच्चिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।

विदूषकः—पौओअसिद्धि पृच्छ । (ख)

राजा—कयमिव ।

विदूषकः—(कर्णे ।) एव्वं विअ । * (ग)

(ख) वर्धतां भवान् ।

(ख) प्रयोगसिद्धि पृच्छ ।

(ग) एवमिव ।

हिशब्दोऽवधारणे । ' हि हेतावधारणे ' इत्यमरः । इदमेव वैदर्भस्य कार्यविनिमयरूपमेव वचनं वाक्यं निमित्तं हेतुमुपादायावलम्ब्य समुद्योग्यतां प्रवर्त्यताम् ॥ मयाच तत्तया कृतम् । अत्र गम्यमानं राज्ञो मालविकादर्शनी-त्सुक्यमारम्भो नाम प्रथमावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बीजारम्भयोः समन्वया-न्मुखसंधिरित्यनुसंधेयम् । उपेयोपायदर्शने उपेयस्य साध्यस्य मालविकामा-क्षादर्शनस्योपायदर्शने साधनज्ञाने ते प्रज्ञाचक्षुः प्रतिभादृष्टिः किञ्चिदीषदपि व्यापृतं प्रसृतम् । अपि प्रश्ने । (उपायेन हेतुविशेषेण उपेयस्य प्राप्यस्य प्रकरणादिह दृश्यस्येत्यर्थादर्शने साक्षात्करणे दृश्येर्ण्यन्तात् ल्युट् । निमित्तार्थे सप्रामे । दर्शनायेत्यर्थः । ते तव प्रज्ञैव चक्षुः पदार्थपरिच्छेदकत्वात् बुद्धिनेत्रं व्यापृतं स्वविषयग्रहणाय समर्थं कञ्चित् । मालविकाया मह्यदर्शनाय उपायं किञ्चिच्चिन्तितवानित्यर्थः) । अत्रगम्यमानस्य मालविकारूपस्य बीजस्य विन्यासादुपक्षेपो नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ (प्रयुज्यतेऽस्मै इति प्रयोगः तस्य मालविकादर्शनरूपस्य सिद्धि पृच्छ किमुपायचितनपृच्छयेति भावः) । कर्णे । एवमिव । एतद्वचनं नियतस्य व्यापारान्तरभेदस्य गुह्यतरार्थस्य

(१) B. G. N. T. उपगम्य. (२) N. अपि किञ्चिदुपेयोपाय &c. and B. G. T. कच्चिदुपायोपेय &c. (३) P. add आ, आः (४) B. G. T. add (इत्यावेदयति ।)

राजा—सार्धु वयस्य निपुणमुपक्रान्तं । इदानीं दुरधिगमसिद्धावप्य
स्मिन्नारम्भे वयमाशंसामहे । कुतः ।

अर्थ सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये ।)

अलमलं बहु विकथ्यै । राज्ञः समक्षमेवावयोरधरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति ।

राजा—सखे त्वन्नीतिपादपस्य पुष्पमुद्भिर्नम् ।

विदू०—फलं वि० अदरेण देक्खिस्ससि । (क)

(ततः प्रविशति कञ्चुकी ।)

(क) फलमप्यचिरेण द्रक्ष्यसि ।

प्रयोगे कविना प्रयुक्तम् । तयोक्तम्—‘ कर्णे एवामिवेत्युक्त्वा ज्ञाप्यः पश्चात्-
त्प्रसङ्गतः ’ इति ॥ (नाट्याचार्येण गणदासेन हरदत्तस्य विवादमुत्पाप्य
शिष्य प्रयोगदर्शनात् तन्निर्णयेऽवधृते गणदासेन स्वशिष्यया मालविकया अ-
भिनयकरणसमये तस्याः प्रत्यक्षदर्शनं भविष्यति । तच्चानुपदं दर्शयिष्यते ।)
इदानीमित्यादि । अस्मिन्नारम्भे मालविकासाक्षाद्दर्शनोद्योगे दुरधिगमसि-
द्धावपि दुर्लभसिद्धौ सत्यपीदानीं त्वद्वचनश्रवणानन्तरं वयमाशंसामहे सि-
द्धिमपेक्षामहे ॥ अर्थमित्यादि । सप्रतिबन्धं सप्रतिरोधमर्थं (बाधकबा-
ध्यं) प्रयोजनमधिगन्तुं लब्धुं सहायवानेव जनः प्रभुः समर्थो भवति ।
(व्यतिरेकेण सहकारिसम्पन्नस्य कार्यहेतुत्वं समर्थयितुमाह । दृश्यामि-
त्यादि । सचक्षुरपि चक्षुष्मानपि अनेन दृष्टिकारणसम्पत्तिर्दर्शिता । दीपेन

(१) om साधु. (२) A. om and B. G. read with उपक्रान्तं.

(३) B. G. T. सप्रतिबन्धं कार्ये. (४) om. अलं. (५) A.

विकथयनेन. (६) B. G. N. T. अधरोत्तरयोः. (७) B. G. N. T.

add (आकर्ष्यं). (८) B. G. N. T. सुनीति &c. (९) B. G. T.

add इदं. (१०) B. G. T. P. A. om. (११) A. काञ्चुकेयः all

through.

कञ्चुकी—देव अमान्यो विज्ञापयति । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । एते पु-
नर्हरदत्तगणदासी ।

उभावभिनयाचार्यौ परस्परजयोद्यंतौ ।

त्वां द्रष्टुमिच्छंतः साक्षाद्भावाविव शरीरिणौ ॥ १० ॥

राजा—प्रवेशय तौ ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः (इति निष्क्रम्य पुनस्ताभ्यां सह प्रवि-
ष्टः ।) इत इतो भवन्तौ ।

हरदत्तः—(राजानं विलोक्य ।) अहो दुरामदो राजमहिमा । तथाहि ।

न च न परिचितो न चाप्यरम्य-

शक्तिमुपैमि तथापि पाश्र्वमस्य ।

सलिलनिधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवो नवोऽयमक्षणो ॥ ११ ॥

आलोकहेतुपदार्येन विना तमसि अन्धकार अनेन दृष्टिप्रतिबन्धो दर्शितः ।
स्थितमितिशेषः । दृश्यं द्रष्टुं योग्यं उद्धृतरूपवत् वस्तु द्रव्यं न पश्यति ।
दर्शने च आलोकवान् दर्शनादिः सहकारी ' गृह्णाति चक्षुसंबन्धादालोको-
द्धृतरूपयोः ' इत्युक्तैः ।) इदानीं इत्यादिना सहायत्वात्नेव इत्यन्तेन तस्य
वीजस्य बहुल्यकरणात्परिकर इति सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । नेपथ्य इ-
त्यादि । (नटानां प्राक्प्रवेशपरिग्रहादानं नेपथ्यं) बहुविकथ्यात्मश्लेषायां
कृत्वाल्म् । (तस्माद्ध्यनास्तीत्यर्थः । निषेधार्थकालं शब्दयोगे ल्यप्) अल-
प्सिति प्रतिषेधे । ' अल्लेखञ्चोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा ' इति क्त्वाप्रत्ययः
अत्र वीजस्यदृष्टीकरणात् परिन्यासो नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । उभावि-
त्यादि । शरीरिणौ मूर्तो साक्षाद्भावी प्रत्यक्षभावाविव नृत्याभिनयार्थाविव ।
न च न परिचित इत्यादि । अयं राजा परिचितः संस्तुतश्च न भवतीति न

(१) B. G. N. T. add इति. (२) B. G. N. T. जयैविणौ.

(३) B. G. N. T. उद्यतौ. (४) विज्ञातिनौ. (५) N. om. (६)

B. G. N. T. om. (७) B. G. N. T. गणदासः (८) P.

अवलोक्य. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. अगम्यः (११) जल°.

गणदासः—महत्खलु पुरुषाकारमिदं ज्योतिः । तथा हि ।

द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः

सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् ।

तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपातै-

र्वाक्यादृते पुनरिव प्रतिवारितोऽस्मि ॥ १२ ॥

कञ्चुकी—एष देवः । उपसर्पतां भवन्तौ ।

उभौ—(उपेत्य ।) विजयतां देवः ।

राजा—स्वागतं भवद्भ्याम् । (परिजनं विलोक्य ।) आसने तावद-
त्रभवतोः ।

(उभौ परिजनोपनीतयोरासनयोरुपविष्टौ ।)

राजा—किमिदं शिष्योपदेशकाले युगपदाचार्याभ्यामत्रोपस्थानम् ।

किं तु परिचित एव । (परिचितत्वाच्च न भयहेतुरित्यर्थात् ।) अरम्यो
ऽसौम्यश्च न किंतु रम्य एव । (तेनापि न भयहेतुः । अत्रभयहेतोरभावेऽपि
भयवर्णनात् विभावनालंकारः । न केवलं भयहेतुत्वमपि तु आश्चर्यत्वमपी-
त्याह । स एवेति । स दृष्टचरोऽयं अयं प्रत्यक्ष दृश्यो राजा सलिलनिधि-
रिव प्रतिक्षणमक्षणोर्नेत्रयोर्विषये दर्शने इत्यर्थः । नवो नवः नव प्रकारः
प्रकारे द्विवचनं भवति ।) तथापि चकितं सभयं यथा भवति तथास्य
पार्श्वं सर्मापमुपैमि । शेषं स्पष्टं ॥ द्वारेनियुक्तेत्यादि । (द्वारे नियुक्त-
पुरुषेण दौवारिकेण नित्यापेक्षतयाऽसमस्तविशेषणत्वेऽपि समासः । अनुमतः
अभ्युपगतः प्रवेशो यस्य अनिवारित इत्यर्थः । सिंहासनान्तिकचरेण राज-
सन्निहितपरिचारकेण कञ्चुकिनासह अनेनाभयत्वं प्रीतिभाजनत्वं चोक्तम् ।
उपसर्पन्नान्तिकं गच्छन् । विनिवर्तितः दुःसहत्वात् निवारितः स्वस्मिन् दृष्टि-
पातो नेत्रविक्षेपो यैस्तादृशैर्दुर्दर्शैरित्यर्थः । अस्य राजतेजोभिः शरीरकां-

(१) P. A. पुरुषाधिकारं; (पुरुषाधिकरणं). (२) B. G. N. T.
अभिमतं.

गण०—देव श्रूयताम् । मर्या तीर्थोदभिनयविद्या शिक्षिता । दत्त प्रयोगोऽस्मि । देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

राजा—दृढं जाने ।

गण०—सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षं नायं मे पादरजसा तुल्य इत्यधिक्षिप्तः ।

हर०—देव अयमेव मर्या प्रयमं परिवादरतः । अत्रभवतः किल मम च समुद्रपल्लयोरिवान्तरमिति । तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राश्निकश्चै ।

विदूषकः—समर्थं पइष्णादं । (क)

गण०—प्रयमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुर्माहति ।

राजा—तिष्ठतु तावत् । पक्षपातमत्र देवी मन्यते । तत्तस्याः पण्डित कौशिकीर्षाहितायाः समक्षमेव न्याय्यो व्यवहारः ।

(क) समर्थं प्रतिज्ञातं ।

तिभिः प्रभावैर्वा । पुनरपि प्रतिवारितो निवारितोऽस्मि ।) विनिवर्तितदृष्टे पातैर्विनिवारितदृष्टिप्रसारैरस्य राजस्तेजोभिः पुनः प्रकाशविशेषैस्तु वाक्यादृते प्रतिषेधवक्तुं विना प्रतिवारित इव निरुद्ध इवास्मि ॥ सुष्ठु सुखेन आगतं आगमनं भवद्भ्याम् भवतोरित्यर्थः । क्रिययायमप्रैतीति सम्प्रदानता ।) तीर्थादभिनयविद्येत्यादि । तीर्थाद्विशिष्टादुरोभिनयविद्या नाट्यविद्या

(१) N. om. (२) B. G. T. सुतीर्यात्. (३) B. G. T. सु- शिक्षिता. (४) B. G. N. दत्तप्रयोगश्चास्मि, T. दत्तप्रयोगश्चास्मि देवेन । देव्या &c. (५) T. N. बाढं. (६) B. G. N. T. add ततः किम्. (७) B. G. N. T. अयं मे न &c. (८) B. G. N. T. add अवि. (९) B. G. N. T. om. (१०) B. G. N. T. परिवा- दहर. (११) P. अन्तीति and A. om. इति. (१२) A. विमर्गयन्तु. (१३) B. G. N. T. om च. (१४) B. G. T. तिष्ठ तावत् &c. N. तिष्ठ तावत्. (१५) B. G. N. T. अस्याः. (१६) P. A. कौशिक्यांसहितायाः

विदू०— सुष्ठु भवं भणादि । (क)

आचार्यौ— यद्देवाय रोचते ।

राजा—मौद्रल्य अमुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या सार्धमाहूय-
तां देवी । affair

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य परिव्राजिकया
देव्या च सह पुनः प्रविश्य ।) इत इतो देवीं धारिणी ।

देवी—(परिव्राजिकां विलोक्य ।) भवदिति हरदत्तस्य गणदास-
स्य अ संरम्भे कहां पेकखसि । (ख)

परिव्राजिका—अलं स्वपक्षावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रतिद्व-
न्द्विनो गणदासः । business

(क) सुष्ठु भवान्भणति ।

(ख) भगवति हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कयं पश्यसि ।

शिक्षिताभ्यस्ता (सुतीर्थात् सुन्दरस्थानात् विशिष्टाध्यापकात् । आख्या-
तोपयोगे इत्यपादानता । देवेन दत्तप्रयोगः प्रयोगाधिकारः नाट्याभिनया-
धिकार इति यावत् यस्मै तादृशः देव्या च परिगृहीतः आत्मपक्षीयत्वेनाभ्यु-
पगतः ।) दत्तप्रयोगश्चास्मि । दत्तः शिष्येभ्यः प्रतिपादितः प्रयोगो वि-
नियोगो येन स तयोक्तः ॥ (प्रश्नं वादप्रतिवादिनौ प्रति विवादानुगत विष-
यपृच्छां करोति ठक् । विवादनिर्णायकः ।) प्रथमः कल्पो मुख्यः पक्षः ॥
न्याय्यो युक्तः । व्यवहारो विवादः ॥ (वादिप्रतिवादिनोः प्रतिज्ञोत्तरादिकार-
णानां सदसद्विवेचनेन जयपराजयसंपादको नृपादीनामनुमित्याद्यात्मकः
विचारापरपर्यायो व्यापारो व्यवहारः ।) कयं मन्यसे । अनयोः कतरस्य
पराजयं विचारयसीत्यर्थः ॥ अलं स्वपक्षेत्यादि । अत्र परिव्राजिकायाः

(१) B. G. N. T. सह (N स) परिव्राजिकया देव्या सह प्रविष्टः (२)
B. G. N. T. भवती &c. A. इतो देवी धारिणी. (३) B. G. N. T.
न परिहीयते प्रतिवादिना (प्रतिवादिनो) &c. म च पराजीयते केनचिद्गणदासः

देवी'—जशति एवं तहति राअपरिग्रहो से पहाणैत्तणं उवहरइ ।

(क)

परित्रा०—अयि राज्ञिशब्दभाजनमात्मानमपि तावच्चिन्तयतु भवती । पश्य ।

० अतिमात्रभासुरत्वं पुष्याति भानोः परिग्रहादनलः ॥

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ १३

विदुष०—अविहाँ अविहाँ उवट्टिर्दा पीठमदिअं पण्डिअकोसिइं पुरो कदुअ देवी' । (ख)

राजा—पश्याम्येनाम् । यैषा

(क) यद्यप्येवं तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रधानत्वमुपहरति ।

(ख) अपिहा अपिहा । उपस्थिता पीठमर्दिकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य देवी ।

स्त्रीत्वात्प्राकृते प्राप्ते संस्कृताश्रयणं लिङ्गित्वादिति मन्तव्यम् । तथाचोक्तम्—
' देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ' इति ॥ यद्यप्येवं राजपरि-
ग्रहोऽस्य हरदत्तस्य प्रधानत्वमुपहरति ॥ (राज्ञः परिग्रहः स्वकीयत्वेन
स्वीकारः अस्य प्रभुत्वं महिमानं वर्धयते) । अतिमात्रभासुरत्वमि-
त्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (राज्ञा स्वकीयत्वेनाङ्गीकारस्य महिमहतुत्वमिव
भवदीयपरिग्रहस्यापि तथात्वं दृष्टान्तेन समर्थयितुमाह । अतिमात्रभासुर-
त्वमिति । भानोः सूर्यकिरणस्य परिग्रहात् रात्रौ स्वस्मिन् संक्रमादनलः
भासुरोऽप्यतिमात्रभासुरत्वं दिवातनगन्धिमेक्ष्य पुष्यति धारयति तथा
चन्द्रोऽपि निशाया परिगृहीतः संबद्धो दिवातनचन्द्रमेक्ष्येत्यर्थात् महिमानं
माहात्म्यं अतिमात्रभासुरत्वं अधिगच्छति प्राप्नोति । अत्र भानुः परिग्र-

(१) B. G. N. T. धारिणी. (२) N. om. (३) B. G. T. पदुत्तण
(प्रभुत्वं). (४) B. G. N. T. om &c. some मनु. (५) A. P.
मास्वरत्वं. (६) मान्सीसहादनः. (७) N. अयि. (८) B. G. N. T.
देवी. (९) B. G. T. तत्रभासुरी धारिणी &c. N. धारिणी.

मङ्गलालङ्कृता भाति कौशिक्या यतिवेषया ।

त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्याया ॥ १४ ॥

परिव्रा०—(उपेत्य ।) विजयतां देवः ।

राजा—भगवत्याभिवादये ।

परिव्रा०—

महासारप्रसवयोः सदृशक्षमयोर्द्वयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भव भर्ता शरच्छुतम् ॥ १५ ॥

देवी—जेदु अज्जउत्तो । (क)

राजा—स्वागतं देव्यै । (परिव्राजिकां विलोक्य ।) भगवति क्रियता-

मासनपरिग्रहः ।

(क) जयत्वार्यपुत्रः ।

हादन्हः इति क्वाचित्कः पाठः असंगततया उपेक्ष्यः । अन्हः परिग्रहाभावे सूर्यस्यैवाभावात् कुतो भासुरत्वं स्यात् । उत्तरवाक्ये तु चंद्रस्य दिवापिसत्वात् माहात्म्याभावमात्रं निशाभावे दर्शितं । इह तु न तत् संभव इति विवेच्यं । अपि-हेत्यव्ययमाश्रयं द्विरुक्तिरादरद्योतनाय । अयि उपस्थिता देवी पीठ-मर्दिकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य धारिणी । पीठमर्दी नाम कामपुरु-षार्थसहायो नायकसमीपवर्ती पुरुषः कथ्यते । तथाचोक्तम् ' पीठमर्दः समीपस्थः कार्यलोचनकोविदः ' इति । अत्र विदूषकः परिहासेन परिव्रा-जिकायां पण्डितकौशिक्यां तद्धर्ममारोपयतीति मन्तव्यम् ॥ मङ्गलेत्यादि । मङ्गलालङ्कृता मङ्गलं शोभनं यया भवति तथालङ्कृता भूषितेषा धारिणी यतिवेषया यतेः परिव्राजकस्य वेष इव वेषः काषायादिधारणं यस्याः सा तयोक्ता तथा कौशिक्या समं सार्धं भाति प्रकाशते । अत्रोपमामाह—विग्रहव-त्या शरीरिण्याध्यात्मविद्याया समं त्रयीव त्रिवेदीव । (अध्यात्मविद्याया वेदान्तप्रतिपाद्यविद्याया ब्रह्मात्मैक्यज्ञानेन समं त्रैकर्मप्रतिपादकवेदत्रय मिव । मंगलेन धर्मेण मङ्गलार्थद्रव्यैश्चालङ्कृता ।) विग्रहवतीव विभक्ति विपरिणामेन योजनीयम् ॥ महासारेत्यादि । महासारप्रसवयोः । महा-

(सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।)

राजा—भगवत्यत्रभवतोर्हरदत्तगणदासयोः परस्परैर्ज्ञानसंघर्षो जातः । तदत्रभवत्या प्राश्निकपदमध्यासितव्यम् ।

परित्रा०—(सस्मितम् ।) अलमलमुपालम्भेन । पत्तने विद्यमानेऽपि-
ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

राजा—मामैवम् । पण्डितकौशिकी खलु भर्गवती । पक्षपातिनावहं देवी च ।

आचार्यौ—सम्यग्गाह देवः । मध्यस्या भगवती नौ गुणदोषतः परि-
च्छेत्तुमर्हति ।

राजा—तेनहि प्रस्तूयतां विवाँदः ।

परित्रा०—देव प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रं । किमत्र वाग्व्यवहारेण ।
कथं वा देवी मन्यते ।

देवी—जइ मं पुच्छसि एदाणं विवादो एव्व ण मे रुच्चइ । (क)

(क) यदि मां पृच्छसि एतयोर्विवाद एव न मे रोचते ।

न्सारो वरः प्रसवः संतानं ययोस्ते तयोः । सदृशक्षमयोः सदृशा समाना क्षमा
सहिष्णुत्वं ययोस्ते तयोः । शेषं स्पष्टम् ॥ भवतु पश्याम उरुभ्रसंपातम् ।
किं मुधावेतनदानेन । मा चण्डि । अन्योन्येत्यादि (प्रत्यापयितव्यम् बो-
धयितव्यम् इत्यर्थः । प्रतिपूर्वादिणोप्यन्तात् तव्यः । बोधार्थत्वात् नगम्यादे-

(१) B. G. N. T. om. (२) B. G. N. T. परम्परं विज्ञानसंघ-
र्षिणो मंगल्या &c. and P. विज्ञानसंघर्षो. (३) B. G. N. T. om
one अलम्. (४) B. G. N. T. सति for. विद्यमानेऽपि. (५) B.
G. N. T. मैतदेवम्. (६) P. A. मन्वी. (७) A. विवाहवन्तु. (८)
P. A. put the sentence कथं &c. into the mouth of the
king.

गण.—न मां देवी समानविद्यतः परिहीनमनुमन्तुमर्हति ।

विदूष०—देवि देवत्वामो उरुभसंवादं । किं मुहावेअणदाणेण ।

(क)

देवी—णं कलहप्पिओसि । (ख)

विदू०—मा चण्डि । अण्णोण्णकलहिदाणं मत्तहत्थिणं एक्कदरस्सि
अणिज्जिदे कुदो उवसमो । (ग)

राजा—ननु स्वाङ्गसौष्टर्वाभिनयमुभयोर्दृष्टवती भगवती ।

परिव्रा०—अय किम् ।

राजा—तदिदानीमतःपरं किमाभ्यां प्रत्याययितव्यम् ।

परिव्रा०—एतदेव वक्तुकामास्मि ।

श्लिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था
संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

(क) देवि पश्याम उरुभसंवादम् । किं मुधावेतेनदानेन ।

(ख) ननु कलहप्रियोऽसि ।

(ग) मा चण्डि । अन्योन्यकलहितयोर्मत्तहस्तिनेरेकतरस्मिन्ननिर्जिते

कुत उपशमः ।

शः ।) श्लिष्टेत्यादि । कस्यचित्कस्यापि पुरुषस्यापि क्रिया शिक्षा ।
विद्याभ्यास इत्यर्थः । आत्मसंस्था आत्मनिष्ठा सती श्लिष्टा संगता । रम्या
भवतीत्यर्थः । अन्यस्य पुरुषस्य संक्रान्तिः शिष्येषु क्रियासंक्रमणम् ।

(१) B. G. N. T. P. देवि न मां समान (B. G. T. विद्यया, P.
विद्यातः and others विद्यतया.) (P. T. N. परिभवनीयं & G. B.
परिभवनं) (T. N. अवगतं, B. G. अवगमयितुं & P. मनुं & others
अनुमन्तुं or. अवमन्तुं) अर्हसि. & न मां देवी परिभवनीयमनुमन्तुं अर्हति.
(२) P. G. T. भो देवत्वामो. N. भोदि देवत्वामो. (३) T. उअरंभरि
(उदरंभरि). (४) N. मा एव. B. G. T. मा एव चण्डि. (५) B. G.
N. T. कलहप्पिआण. (६) B. G. N. T. अतिशय. (७) द्वाभ्यां.
(८) B. G. N. T. तदेव. (९) P. A. शिष्टा.

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां

धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ १६ ॥

विदूष०—सुदं अज्जेहि भवदीए वअणं । एसो पिण्डित्तो उवदेसदंसणेण णिण्णओ त्ति । (क)

हर०—परमुचितं नः ।

गण०—देवि एवं स्थितमेवै ।

देशी—जदा उण अमेहाविणीं सिस्सा उवदेसं मलिणोदि तदा आ-
अरिअस्स दोसो णं । (ख)

राजा—देवि एवमापद्यते ।

गणदी०—विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एवं बुद्धिलाघवं प्रकाशयन्ति ।

(क) श्रुतमार्याभ्यां भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थः उपदेश-
दर्शनेन निर्णय इति ।

(ख) यदा पुनरमेधाविनी शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य
दोषो ननु ।

। संक्रान्तिशब्दोऽत्रान्तर्भावित्प्यर्थः । विशेषयुक्तातिशयवती । यस्य पुरु-
षस्योभयमान्मसिद्धिः परसंक्रमणं च साधु रम्यं स पुरुष एव शिक्षकाणां
मुपदेशकानां धुर्यग्रे प्रतिष्ठापयितव्यः प्रतिष्ठां प्रापयितव्यः ॥ श्रुतमार्याभ्यां
भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थः (निष्कृष्टार्थः) उपदेशदर्शनाभि-
र्णय इति । अत्र मालविकादर्शनसंदेहनिर्णयाद्युक्तिर्नाम संभ्यङ्गमुक्तं भवति
॥ यदा पुनर्मन्दमेधा शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य दोषो नु ।

(१) B. G. N. T. दृग्णादो. (२) B. G. N. T. परमभिमत and
A. परमरुचित. (३) A. देव. (४) B. G. N. T. om. (५) B. G.
N. T. मन्दमेधा. (६) B. G. N. T. take last णं here. (७)
P. A. उपपद्यते, N. आपद्यते & आपतति. (८) B. G. N. T. read
this speech as a part of the above speech of the King.
(९) B. G. N. T. परिग्रहोऽपि. (१०) N. add इति.

देवी—(गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं दाणि । अलं अज्ज-
उत्तस्सं उच्छाहकालणं मणोरहं पूरिअ । (प्रकौशंम्) विरम णिरत्यआ-
दो आरम्भादो । (क)

विदू०—सुष्ठु होदि भणादि । भो गणदास संगीदं आवदेसेण
सरस्सई उवाअणमोदआइं खादअमाणस्स किं दे सुल्लहणिग्गहेण विवादे-
ण । (ख)

गण०—सत्यमयमेवार्थो देवीवचनस्य । श्रूयतामवसरप्राप्तमिदम् ।

(क) कथमिदानीम् । अलमार्यपुत्रस्योत्साहकारणं मनोरथं पूरयि-
त्वा । विरम निरयकादारम्भात् ।

(ख) सुष्ठु भवती भणति । भो गणदास संगीतकापदेशेन सरस्व-
त्युपायनमोदकान्खादतः किं ते सुलभनिग्रहेण विवादेन ।

नुः प्रश्ने ॥ (अद्रव्यस्यावस्तुनो मंदमतेरिति यावत् । परिग्रहो विनेयतया-
स्वीकारः कृदभितो भादो द्रव्यवत् प्रकाशते इत्युक्तेः परिगृहीतमद्रव्यमपि
सुपात्रं भवतीत्यर्थः । विनेतुः शिक्षकस्य बुद्धेः प्रतिभाया लाघवं सौन्दर्यं प्रका-
शयत्युद्गावयति ।) (संगीतकपदेन संगीतरूपलक्ष्येण उपलब्धानि
नित्यानुशीलनेन अनुभूतानि सरस्वत्या उपायनभूतानि उपटौकनद्रव्याणीव
मोदकानि खादमानस्य भक्षयतस्तव सुखनिग्रहेण सुखतिरस्कारकारेण वि-
वादेन शुष्ककलहेन किं । तदनुशीलयतस्तव ईदृक्कलहे प्रवृत्तिरनुचिते-

(१) B. G. T. N. (जनान्तिकं N. स्वगतं) कहंदाणि । (गणदासं
विलोक्य प्रकारं) अलं &c. Po. कहं दाणि । (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्)
अलं &c. A. (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं &c. (२) A. add.
एदस्स. (३) B. G. T. add परि and A. रक्खिअ (रक्षयित्वा). (४)
B. G. T. संगीदअपडोक्कलम्मिअ. N. सं.. पवं लम्मिअ; Po. A. संगीदओव-
देसं आरहिअ. (५) P. A. किंदे before सरस्सई &c. (६) N. सुह
(सुह). (७) N. वाक्यस्य. (८) B. G. N. T. इदानीम; P. om.

लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरो-
स्तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् ।

यस्यागमः केवल जीविकायै'

तं ज्ञानपण्यं वणिजं वदन्ति ॥ १७ ॥

देवी—अइरोवणिदौ वो सिस्सा । अवरिणिट्टिदस्स उवदेसस्स
अण्णाअं पआसणं । (क)

गण०—अत एव मे' निर्बन्धः ।

(क) अचिरोपनीता वः शिष्या । अपरिनिष्ठितस्योपदेशस्यान्या-
य्यं प्रकाशनम् ।

त्यर्थः ।) लब्धास्पदोऽस्मीत्यादि । (अहं लब्धास्पदः प्राप्तप्र-
तिष्ठोऽस्मीति हेतोर्विवादभीरोर्विवादे कदाचित् पराजयःस्यादित्याशं-
कया ततो भीतस्य परकर्तृकां निन्दां । स्त्रीप्रहिताकारयोगे वा षष्ठीति
कर्तरि तृतीया । तितिक्षमाणस्य सहमानस्य यस्य जनस्य केवलजीविकायै
आत्मजीवनमात्रार्थं आगमः शास्त्रज्ञानं लाभोपायश्च भवति । तं ज्ञानमेव प-
ण्यं विक्रेयं यस्य तादृशं वणिजं जीविकाभंगभीरुतया अपरुष्टपण्डित
मित्यर्थः । वदन्ती पण्डिता मन्यन्ते ।) (अचिरोपनीतायां शिष्यायां पुनः
प्रतिष्ठितस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रकाशनम्) अचिरोपनीता वः शिष्या । तद-
प्रतिष्ठितस्योपदेशस्य पुनरन्याय्यं प्रकाशनम् ॥ (अचिरेण आज्ञा उपनीता
उपदेशग्रहणाय दीक्षिता ते शिष्या मालविका इत्यर्थः । अतोऽचिरोपनी-
तत्वेन न सम्यक् शिक्षितेति गम्यते अपरिनिष्ठितस्य स्थैर्यमप्राप्तस्य उप-
देशस्य शिष्ये संक्रामणरूपव्यापारस्य आवेदनं ज्ञापनं प्रकृतेऽभिनयदर्शने-

(१) P. A. जीविकैव. (२) N. अइरोवणीदाए सिस्साए उण
एट्टिदस्स उवदेसस्स अण्णाअं पआसणं. (३) B. G. T. ३. (४) A.
Po. add ता. (५) A. renders by असमाप्तस्य. (६) B. G. T.
add उण. (७) A. om.

देवी—तेण हि दुवेवि उर्वदेसं भवदीएँ दंसह । (क)

परित्रा०—^२नैतन्व्याय्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णयाभ्युपगमो
दोषाय ।

देवी—(आत्मगतम् ।) मूढे^३ मं जगति वि सुत्तं विअ करेसि ।
(इति सासूयं परावर्तते) (ख)

(राजा देवीं परित्राजिकायै दर्शयति ।)

परित्रा०—(विलोक्थं ।)

अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्रभवतः पराङ्मुखी भवसि ।

प्रभवन्त्तोऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥१८॥

(क) तेन हि द्वावप्युपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ।

(ख) मूढे मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ।

न सदसत्वबोधनं अनार्यमनुचितमित्यर्थः । एतदुक्तिश्च राज्ञा मालविकायाः
कथंचिदपिदर्शनं न भवत्वित्याशयेन गणदासस्य तदभिनयानिवारणार्थेति
द्रष्टव्या ।) (जाग्रती मालविकाया राजसमीपे निगूहनरूपे स्वकर्तव्ये
अप्रमत्ताम् । सुप्तां प्रमत्तामिव ।) अनिमित्तमित्यादि । (हे इन्दुवदने
प्रसन्नमुखि अत्रभवतो मान्याद्राज्ञः सकाशात् किं कथं अनिमित्तं पराङ्मु-
खी विमुखी भवसि । कुटुम्बिन्यः सत्कुलस्त्रियो भर्तृषु प्रभवन्त्यः प्रभुत्ववत्यो
ऽपि कारणादेव कोपो यासां तादृश्यो भवन्ति नमुधा । तथा च कारणाभावे
किमिति तव राज्ञः पराङ्मुखत्वं ।) अत्र देवी कोपेन वस्तुविच्छेदे
प्राप्ते विदूषककृतं प्रोत्साहनमुत्तराङ्गोपयोगित्वेनाविच्छेदकारणत्वाद्धिन्दुरित्यनु-

(१) B. G. Interchange. (२) B. G. N. T. add देवी.
(३) Po. A. B. G. N. T. जनानिकम्. (४) B. G. N. T.
A. Po. add परित्राजिण. (५) P. किं मं and A. किं for मं. (६)
B. G. N. T. om.

विदूष०—णं सकारणादो एव । अत्तणो पक्खो रक्खिदव्वो ति ।
(गुणदासं विलोक्य ।) दिट्ठिआ कोव्वाएण देवीए परित्तादो भवं ।
सुसिक्खिदो वि सव्वो उवदेसेण णिण्णोदो होइ । (क)

गण०—देवि श्रूयताम् । एवं जनो गृह्णाति । तदिदानीम्

विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः ।

यदि मां न नुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥ १९ ॥

(आसनौदुत्तिष्ठति ।)

देवी—(स्वगतम् ।) का गई । (प्रकाशम् ।) पहवादि आआरिओ^१
सिस्सजणस्स । (ख)

गण०—चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि । (राजानं विलोक्य ।) अनुज्ञातं
देव्या । तदाज्ञापयतु देवः कस्मिन्नभिर्नयवस्तुन्युपदेशं दर्शयिष्यामि ।

राजा—यदादिशति भगवती ।

परित्रा०—किमपि देव्या मनसि वर्तते । तच्छङ्कितोऽस्मि ।

(क) ननु सकारणमेव । आत्मनः पक्षो रक्षितव्य इति । दिष्ट्या
कोपव्याजेन देव्या परित्रातो भवान् । सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन
निष्णातो भवति ।

(ख) का गतिः । प्रभवत्याचार्यः शिष्यजनस्य ।

संधेयम् ।) विवाद इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (अपदेशो निराकृतिस्तत्राश-
ङ्का जाता यस्य तारकादित्वात् इतच् । कदाचित् शिष्यशिक्षादर्शने
निवारितो भवेयं इति शङ्का स्थिता । सा च राज्ञ्या एतद्वचनेन दूरिकृते-
त्यर्थः ।) (शर्मिष्ठायाः शुक्राचार्यस्य पत्न्याः कृतिं रुदाभिहितभावत्वात्

(१) Pn. कारणो. (२) Pn. B. G. T. उव्वेसइसणे. (३) P.
णित्तणो (निपुणो) & G. A. णित्हाओ (मिन्हाओ). (४) B. G. N.
T. कांशिष्यामि. (५) B. G. N. T. उत्यातुमिच्छति. (६) A. P.
अज्जो. (७) B. G. N. T. अपवेश &c. (८) B. G. N. T.
अपलोस्य. (९) Pn. अमिमेय°. (१०) B. G. N. T. ततः

देवी—भण विस्सध्दं । णं पहविस्सं अत्तणो परिअणस्स । (क)

राजा—मम, चेति ब्रूहि ।

देवी—भअवदि भणै दाणिम् (ख)

परित्रा०—देवै चतुष्पदोद्ध्वं चलितमुदाहरन्ति । तत्रैकार्यसंश्रयमु-
भयोः प्रयोगं पश्यामः । तावता ज्ञायत एवात्रभवतोरुपदेशतारतम्यम् ।

आचार्यौ—यदाज्ञापयति भगवती ।

विदूष०—तेणं दुवेवि वग्गा पेख्खाघरणं संगीदरअणं करिअ
अत्तंभवदो दूदं पेसअन्दु । अहवा मुदङ्गसदो एव्व णो उट्ठावइस्सदि । (ग)

(क) भण विश्रब्धम् । ननु प्रभविष्याम्यात्मनः परिजनस्य ।

(ख) भगवति भणेदानीम् ।

(ग) तेन द्वावपि वर्गौ प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा अत्रभवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्थापयिष्यति ।

कृतमित्यर्थः । चतुर्भ्यः पादेभ्य उतिष्ठतीत्युत्थं उत्तरपदाद्विगुः । चतुष्प-
दीयुक्तमित्यर्थः । छलिकं तन्नामधेयकं नाटकं दुष्प्रयोज्यं दुःखेन प्रयोक्तुं
अभिनेतुं योग्यमुदाहरन्ति कथयन्ति पण्डिता इति शेषः । उभयोर्हरदत्त
गणदासयोः एकार्थः तद्रूप एकस्य उद्देश्यः संश्रयो यस्यैतादृशं प्रयोगं
क्रमेण उभयकर्तृकं तन्नाटकप्रयोगं अभिनयं पश्यामः प्रार्थनायाम्
लोटे ।) तेन हि द्वावपि वर्गौ प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा तत्र भवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्थापयिष्यति ॥ विजयी

(१) B. G. N. T. वीसद्वं. (२) N. T. पहवदि पम् &c. (३)
N. भणेदानीम्. (४) B. G. add शमिष्टायाः कृतिः । & N. T. शमि-
ष्टायाः कृति &c. (५) B. G. N. T. चतुष्पदोत्थं. (६) B. G. N.
T. छलिकम्. (७) N. T. add दुष्प्रयोज्यम्. (८) Po. A. तत्रभवतोः
(९) B. G. N. T. A. Po. उपदेशान्तरम्. (१०) B. G. N.
T. add. हि. (११) Po गदुअ. (१२) N. तत्रभवती. (१३) A.
Po. विसज्जेह (विसजंतम्).

हरद०—तया । (इत्युत्तिष्ठति ।)

(गणदासो देवीमवलोकयति ।)

देवी—(गणदासं विलोक्य ।) विअई होहि । णहु विअअपञ्चयिणी
अहं आअरिअस्स । (क)

(उभौ प्रस्थितौ ।)

परित्रा०—निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्टवाभिव्यक्तये विगतने-
पथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु ।

उभौ—नेदमप्यौत्रयोरुपदेश्यम् । (इति निष्क्रान्तौ ।)

देवी—(राजानं विलोक्य ।) जई राअकज्जेसु वि ईरिसी उवाअ
णिउणदा अज्जउत्तस्स ता सोहणं भवे । (ख)

राजा—देवि०

(क) विजयी भव । न खलु विजयप्रत्यार्यिन्यहमाचार्यस्य ।

(ख) यदि राजकार्येष्वपीदृश्युपायनिपुणतार्यपुत्रस्य ततः शो-
भनं भवेत् ।

भव ॥ (तार्तम्यनिश्चयकरणस्याधिकारे स्थितेति शेषः ब्रवीमि उपदि-
शामि ।) सर्वाङ्गेत्यादि । (सर्वाङ्गसौष्टवाभिव्यक्तये सर्वेषां अंगानां सौष्ट-
वस्य सौन्दर्यस्याभिव्यक्तये प्रकाशनाय विगतनेपथ्ययोः आहार्याभरण
सज्जारहितयोः पात्रयोः अभिनेययोः नायकयोः प्रवेशः रंगभूमौ समागमोऽ-
स्तु ।) अत्र गुणवन्वस्य गम्यमानत्वाद्विलोभनं नाम संध्यंगमुक्तं भवति ।

(१) B. G. N. T. धाग्णिम. (२) N. विअहं होहि, and B. G.
T. जयो भोद् अज्जो । ण विअअपञ्चयिणी (T. विअअपञ्चयिणी) अअं अज्जम्म.
Po. णहि । विअअपञ्चयिणी अहं अज्जम्म ण हांमि । (३) add °अभिनय°.
(४) Pn. A. विल. (५) N. B. G. T. om अदि. (६) B. G.
N. T. अवलोम्य. (७) Po. A. add इदंमु. (८) N. om. वि.
Po A. एवं. (९) A. B. G. T. om. उवाअ°. (१०) B.
G. N. T. om.

अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनास्विनि मया प्रयुक्तमिदम् ।
प्रायः समानविद्याः परस्परयशःपुरोभागाः ॥ २० ॥

(नेपथ्ये मृदङ्गध्वनिः । सर्वे कर्णं ददति ।)

परित्रा०—हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् । तथा ह्येषा

जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्मयूरै-

रुद्ग्रीवैरनुरसितस्यपुष्करस्य ।

निन्हादिन्युपाहितमध्यमस्वरोत्था-

मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥ २१ ॥

यदि राजकार्येष्वित्यादि । अत्र गूढार्थोद्भेदनादुद्भेदो नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अलमन्यथागृहीत्वेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । (परस्परयशसि अन्योन्यकीर्तौ पुरोभागा दोषैकदर्शनं येषां ते) । जीमूतस्तनितेत्यादि । जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्जीमूतस्य स्तनितं गर्जितं विशङ्कत • इति तथोक्तास्तैरुद्ग्रीवैरुक्तैः (हर्षात्) मयूरैः शिखंडिभिरनुरसितस्यानन्वनितस्य पुष्करस्य वाद्यभांडमुखस्य मायूरी मयूरप्रिया मार्जना मनांसि मदयति हर्षयति । कीदृशी मार्जना । उपहितमध्यमस्वरोत्था । उपहितो योजितो मध्यमस्वरो मध्यमसंज्ञकस्वरस्तस्मादुत्तिष्ठत्युदेतीति तथोक्ता । निन्हादिन्यतिशयनिनादा (निन्हादवती मधुरगंभीरेत्यर्थः) । मार्जना नाम पुष्करवादनविशेषः । तथोक्तं भारतीये । षोडशाक्षरसंपन्नं चतुर्मागं तथैव च । द्विलेपनं षट्करणं त्रियति त्रिलयं तथा ॥ त्रिगतं त्रिप्रचारं च त्रिसंयोगं त्रिपाणिकं ॥ दशार्धपाणिप्रहतं त्रिप्रहारं त्रिमार्जनं । एभिरंगैस्तु संपन्नं वाद्यं पुष्करजं भवेत् ॥ तत्र ' मायूरी चार्धमायूरी तथा कार्मारवीति च । तिस्रस्तु मार्जना ज्ञेयाः पुष्करेषु स्वराश्रयाः ॥ गांधारो वामके कार्यः षड्जो दक्षिणपुष्करे । मध्यमश्चोर्ध्वके कार्यो मायूर्यास्तु स्वरास्त्वमी ॥ वामके

(१) N. संगीतम्. (२) B. G. T. अनुगमितस्य. (३) T. उपचित.
(as an alternative).

राजा—देवि क्षामाजिका भवामः ।

देवी— (आत्मगतम्) अहो अविणभो अञ्जउत्तरस । (क)

(सर्वे उत्तिष्ठन्ति)

विदूषकः—(अपवार्य) भो धीरं गच्छेहम् । मा ख्वु अत्तभोदि
धारिणी विसंवादइस्सदि । (ख)

राजा—

धैर्यावलम्बिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यनादो ऽयम्

अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव ॥ २२ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः

(क) अहो अविनय आर्यपुत्रस्य ।

(ख) भो धीरं गच्छामः । मा खल्वत्रभवती धारिणी विसंवादयिष्यति ।

पुष्करे षड्ज ऋषभो दक्षिणे तथा । धैवतश्चोर्ध्वगोत्रार्धमायुर्या निर्दि-
शेद्बुधः ॥ ऋषभः पुष्करे वामे षड्जो दक्षिणपुष्करे । पंचमश्चोर्ध्वगः
कार्यः कार्मारव्याः स्वरा अमी ॥ इति ॥ भोः धीरं गच्छामः । तत्रभवती
धारिणी विसंवादयिष्यति । (विसंवादयिष्यति विप्रलप्स्यते अन्यथा मंस्यते ।)
धैर्यावलम्बिनमित्यादि । अयं मुरजवाद्यरागो मुरजवाद्यस्य रंजकत्वं
धैर्यावलम्बिनमपि मां त्वरयति संभ्रमयति । सिद्धिपथं सिद्धिमार्गमवतरतः
प्राप्तुवतः स्वमनोरथस्यात्मवाञ्छितस्य शब्द इव ध्वनिरिव । अत्र बीजस्य

(१) A. साद्यवाहिका, B. G. N. T. add तस्याः Pn सामवायिकाः
and Po सामायिकाः (२) B. G. N. T. स्वगतम्. (३) P. A. B.
G. T. गच्छ. (४) B. G. N. T. तत्तभोदि for मावु अत्तभोदि. (५)
N. रागः, B. G. T. रावः

पुनरावर्तनात् समाधानं नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रैव सुखागमस्य गम्य-
मानत्वात्प्राप्तिर्नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रोपक्षेपादिषु संध्यंगेषु कतिचिदेव
कविनोक्तानि नेतराणि तथापि न दोषः । ' न्यूनमप्यत्र यैः कैश्चिदंगैर्नाट्यं
न दूष्यति । यद्युपात्तेषु संपत्तिराराधयति तद्विदः ॥ ' इति वचनात् ।
अत्र नृत्यदर्शननिश्चयांते प्रथमांकार्ये समाप्तेऽपि तमसामाप्यैवोत्तरांकादौ
विष्कंभादौ प्रतिपाद्यायाः संगीतरचनाया अत्रैव निपातनादंकावतरणं ना-
मार्थोपक्षेपकं उक्तं भवति । तथा चोक्तम् । 'अंकावतारस्त्वंकान्ते पात्रेणांकस्य
सूचनात् ' ॥ इति ॥ इति श्रीकाटयवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये
मालविकाग्निमित्रव्याख्याने प्रथमोऽंकः ॥

द्वितीयोऽङ्कः।

(ततः प्रविशति संगीतरचनायां कृतायामासनस्यः सवयस्यो राजा धारिणी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः)

राजा—भगवति अत्रभवतोराचार्ययोः प्रथममुपदेशं कैतरस्य द्रक्ष्यामः^१।

परिव्राजिका—ननु समाने ऽपि ज्ञानवृद्धभावे वयोऽधिकैत्वाद्व्रण-
दासः पुरस्कारमर्हति ।

राजा—तेन हि मौद्गल्य एवमेवात्रभवतोरावेदा र्वनियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

गणदासः—देव शर्मिष्ठायाः कृतिर्लयमध्या चतुष्पदा । तस्याश्चतुर्थ
वर्तुनः प्रयोगमेकमनाः श्रोतुमर्हति देवः ।

राजा—आचार्य बहुमानादवहितोऽस्मि^२ ।

ततः प्रविशतीत्यादि ॥ ' भगवति अत्रभवतोः ' इत्यादिना ' गण-
णदासः पुरस्कारमर्हति ' इत्यन्तेन राज्ञ उपायेन मालविकादर्शनप्रवर्तनं
प्रयत्नो नाम द्वितीयावस्थितिरिति मन्तव्यम् । अत्र त्रिन्दुप्रयत्नयोः समन्वयात्प्र-
तिमुखसंघिरित्यनुसंधेयम् ॥ **देव शर्मिष्ठाया इत्यादि** । शर्मिष्ठा नाम वृष-
पर्वणो राक्षसराजस्य दुहिता । तस्याः कृतिः काव्यम् । लयमध्या लयन
तालकालेन मध्या मध्यलययुक्ता । चतुष्पदा चत्वारि पदानि खण्डानि

(१) N. om. (२) N. Interchange. (३) B. G. N T.
उपदेशो दृश्यतां (T. उपदेशं दृश्यतां as alternative). (४) B. G. T.
om वृद्ध (T. as alternative). (५) N. (T. as alternative)
वृद्धत्वात्. (६) N. om तेनहि. (७) B. G. N. T. om एव. (८)
B. G. N. T. om स्व. (९) N. T. add अस्मि. (१०) B. G.
T. तस्याश्चतुष्पदवस्तुकं (वर्णकं) Po. चतुर्थवस्तुकप्रयोगं &c. (११) B.
G. T. take देवः before धोनु &c. (१२) T. add (तत्प्रवेशाय शत्रं.)

(निष्क्रान्तो गणदासः)

राजा—(जनान्तिकम् ।) वयस्य

नेपथ्यगृहगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः

संहर्तुमधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्कारिणीम् ॥ १ ॥

विदूषकः—(अपवार्य) भो^३ उवष्टिदं णअणमहु । ^४संणिहिदं मक्खिअं अ । ता अप्पमत्तो दाणिं पेक्ख । (क)

(ततः प्रविशत्याचार्यप्रत्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा मालविका)

(क) भो उपस्थितं नयनमधु । सन्निहितमाक्षिकं च । तदप्रमत्त इदानीं पश्य ।

यस्याः सा तथोक्ता । तस्याः कृतिसंबन्धिनश्चतुर्थवस्तुनश्चतुर्थस्य तुर्यस्य वस्तुनः प्रबन्धस्य प्रयोगमभिनयमेकमना अवहितः सन् श्रोतुमर्हति । अत्र शृङ्गारस्य प्रतिपाद्यमानत्वाल्लयमध्येत्युक्तम् । तथा चोक्तं भारतीये—शृङ्गारहास्ययोर्मध्यलयः । करुणे विलम्बितः । वीररौद्राद्भुतबीभत्सभयानकेषु-द्रुतः ॥^१ इति ॥ नेपथ्यपरिगताया इति । नेपथ्यपरिगताया यवनिकान्तरितायास्तस्या मालविकाया दर्शनसमुत्सुकमवलोकनोत्काण्ठितं मे चक्षुरधीरतया तरलतया तिरस्कारिणीं यवनिकां संहर्तुमपनेतुं व्यवसितमिवोद्युक्तमिव । अत्रेष्टार्यविषयेच्छाया गम्यमानत्वाद्विलासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । ततः प्रविशतीत्यादि । आचार्यावेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा । आचार्येण गणदासेनावेक्ष्यमाणमङ्गानां सौष्टवं यस्याः सा तथोक्ता) सौष्टवं नामाङ्गानां शोभनावस्या ॥ यथोक्तम् ' अनुच्चनीचचलतामङ्गानां समपादताम् । कटिकूपरशीर्षासकण्ठानां समरूपताम् ॥ रम्यां प्रतीकविश्रान्तिमुरसश्च

(१) N. P. परि for गृह & A परिगतायाः (२) A. तिरस्करणम्.

(३) B. G. N. T. om. (४) T. renders (सन्निहितमाक्षिकं) &

A. Po. संणिहिदं मक्खिअं च. (५) T. N. आवेक्ष्य &c. and B. G.

प्रत्यक्षमाणा.

विदूषकः—(जनान्तिकम्) पेक्खदु भवं । ण तु से पडिच्छ
न्दादो परिहीअदि मधुरदा । (क)

राजा—(जनान्तिकम्) वयस्य

चित्रगतायामस्यां कान्तिविसंवादशङ्कि मे हृदयम् ।

संप्रति शिथिलसमार्थि मन्ये येनेयमालिखिता ॥ २ ॥

गणदासः—^{वेदो विवेकको} क्त्से मुक्तसाध्वसा सत्वस्या भव ।

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वस्यानानवद्यतां रूपविशेषस्य ।
तथाहि ।

('क) पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ।

समुन्नतिम् । अभ्यासोपहितामाहुः सौष्ठवं नृत्यवेदिनः ॥ ' पश्यतु भवान् ।
न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ॥ अत्रापवार्येत्येतन्नियत
श्राव्यार्थभेदस्यापवारितस्य विवाक्षितत्वे कविना प्राक्प्रत्युक्तमिति मन्तव्यम् ।
ययोक्तं वसन्तराजीये ' अर्थस्त्वेकेन विज्ञेयो नियतश्राव्य इष्यते । द्विवि-
धः स परिज्ञेयो जनान्तश्चापवारितः ॥ ' अत्र ' परैरलक्ष्यव्यापारं कथि-
तोऽप्योऽपवारितः । उक्त्वा प्रागपवार्येति पश्चादेनं प्रयोजयेत् ॥ ' इति ॥
चित्रगतायामित्यादि । मे हृदयं मनाश्चित्रगतायामालेख्यगतायामस्यां
मालविकायां कान्तिविसंवादशङ्कि कान्तेः शोभाया विसंवादं विपर्यासं शङ्कत
इति तयोक्तम् । (एतस्या ईदृशी कान्तिर्भवेन्नवेति संदेहयुक्तमासीदिति
शेषः) । संप्रतीदानीम् । साक्षाद्दर्शनवेलायामित्यर्थः । इयं मालविका येन
चित्रकारेणालिखिता तं चित्रकारं शिथिलसमार्थि शिथिलप्रयत्नं मन्ये जा-
नामि ॥ मुक्तसाध्वसा परित्यक्तभया । सभाकम्परहितेत्यर्थः । सत्वस्या
(सत्वे स्वभावे प्रकृतौ वा तिष्ठति स्या—क अव्यग्रा इति यावत्) । सत्व-

(१) B. G. N. T. वि (अपि) for परि. (२) अपवार्यं.
(३) स्वगतम्. (४) P. A. B. G. T. सर्वोऽर्थवस्यास्वनवद्यता रूप
T. (रूपस्य) विशेषस्य. (५) P. A. om. तथा हि.

दीर्घाक्षं शरादिन्दुकान्तिं वदनं बाहू नतावंसयोः

संक्षिप्तं निबिडोन्नतस्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव ।

मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावरालाङ्गुली

छन्दो नर्तयितुयैव मनसः श्लिष्टं तथास्या वपुः ॥ ३ ॥

मालविका—(उपगानं कृत्वा चतुष्पदं वर्तु गायति ।)

गुणयुक्ता अविकृता भवेत्यर्थः । यथोक्तम्—‘ चित्तस्याविकृतिः सत्त्वं विकृतेः कारणे सति ’ इति । अत्र विकृतिकारणं नायकसंनिधिः ॥ अहो इत्याश्चर्ये । सर्वस्थानानवद्यता सर्वेषु स्थानेषु सर्वावयवेष्वनवद्यता निर्दोषता । रमणीयतेत्यर्थः । दीर्घाक्षमित्यादि । वदनं मुखं दीर्घाक्षं दीर्घं आयते अक्षिणी लेचने यस्य (षच्समासान्तः) तत्तथोक्तम् । शरादिन्दुकान्ति शरादिन्दोः शरञ्चन्द्रस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य तत्तथोक्तम् (प्रसन्नामित्यर्थः) । बाहू भुजावंसयोः स्कन्धयोर्नतौ नम्रौ (लम्बमानावित्यर्थः) । मध्योऽवलम्बं पाणिमितः पाणिना हस्तेन मितः परिमितः (पाण्युपलक्षणेन मुष्टिमितः) । जघनं नितम्बि नितम्बातिशययुक्तम् । पादौ चरणावरालाङ्गुली अराला आकुञ्चिता अङ्गुलयो ययोस्तौ तथोक्तौ । अस्या मालविकाया वपुः शरीरं नर्तयितुर्नृत्ताचार्यस्य (मनसः) छन्दोऽभिप्रायो यथा यादृशस्तथा तेन प्रकारेण श्लिष्टं संगतम् । (यादृशांगसौष्ठवे सति नर्तनं सुनिपुणं भवति तथैव अस्या वपुर्देहः श्लिष्टं संहतम् । स्वतःसिद्धसौन्दर्यादिगुणकतया संबद्धं इत्यर्थः) । अनेन नर्तक्या नृत्तारम्भोचितावस्थानविशेष उक्तः । तथा चोक्तं वसन्तराज्याये—‘ अङ्गस्य चतुरस्रत्वं समपादौ लताकरौ । आरम्भे सर्वनृत्तानामेतत्सामान्यमिष्यते ’ ॥ इति ॥ उपगानं रागलक्षि (गानात् प्राक् कर्तव्यं वसन्तादिरागानुगतं स्वरविशेषं ‘ आलापाचारि ’ इति ख्यातं) कृत्वा । चतुष्पदवस्तु चतुष्पदसंज्ञकं प्रबन्धं गायति । वस्ति-

(१) P. G. B. °कान्तिवदमं. (२) B. G. वंशयो. (३) T. अमितं च. (४) B. G. N. T. मनसि. (५) P. उपवहनं and A. कपोतकं. (६) N. चतुष्पदवस्तु and B. G. T. चतुष्पदवस्तुकं.

दृष्टहो पिओ' तरिस भव हिअअ गिरासं
 अहो' अपङ्गओ मे पैफुरह किपि वामो ।
 एसो सो चिरदिट्ठो कहं उवणोइदठ्ठो
 णाह मं पराहीणं तुइ गणअ सतिण्हम् ॥ ४ ॥ (क)

(इति ययारसमाभिनयाति ।)

(क) दुर्लभः प्रियस्तस्मिन्भव हृदयनिराश-
 महो अपाङ्गो मे प्रस्फुरति किमपि वामः ।
 एष स चिरदृष्टः कथमुपनेतव्यो
 नाय मां परार्थिनां त्वयि गणय सतृष्णाम् ॥

ति प्रबन्धः । ' प्रबन्धो रूपकं वस्तु निबन्धस्याभिधात्रयम् ' इत्युक्तत्वात् ।
 अहो (अहह इत्यव्ययं हर्षे । एवमाशया वैकल्यसंभावनायामपि)
 अपाङ्गो मे परिस्फुरति किमपि (किञ्चित् अनिर्दिष्टहेतोः) वामः (स्त्री-
 णां वामाक्षिरुपंदनं हि अभीष्टसमागममूचकं तथा च पुनराशंसे प्रियसमागमो
 मे भावी । वामाक्षिस्फुरणात् तथाशंसे इति भावः) । एष स चिरदृष्टः
 कथं पुनरुपनेतव्यः (एवं आत्मनो दर्शनाभिलाषमभिधाय संकल्पोपनीतं
 नायं संवोध्यह) । नाय मां परार्थिनां त्वयि परिगणय सतृष्णाम् (एतच्च
 पद्यं चतुष्पदवद्धं प्रकृतार्थानुगुणं च एतदेव द्वारीकृत्य मालविकया आत्मा
 नुरागो नृपे दाशितस्तच्चाग्रे विदूषकवाक्ये स्फुटीभविष्यति । अत्र च
 चतुर्षु पादेषु चतस्रोऽवस्था वैराग्यौप्सुक्यसंकल्पात्मसमर्पणरूपा दाशिताः ॥
 ततो गानानन्तरं ययारसं रसानुकूलमभिनयति । अत्र रसोऽयोगविप्रलम्भ-
 शृङ्गारः । ययोक्तम्—' अप्राप्तिर्विप्रलम्भः स्याद्यूनोर्जाताभिलाषयोः । विप्र-
 लम्भस्य भेदाः स्फुरयोगो विरहस्ततः ॥ प्रवासः शापः करुणा मानश्चेति
 च षष्मताः ॥ ' तत्र । ' संप्राप्तेः प्रागमङ्गो (अभावो) यस्तमयोगं प्रच-

(१) N. add मे. (२) अग्गहे. (३) N. परि for ए. and B.
 G. T. फुरह किपि वामओ. (४) N. add उण. (५) T. उण इणो.
 (६) N. add परि. (७) B. G. N. T. add ततः

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) भो चउप्पदवत्युअं दुवारीकदुअ
तुइ उवञ्चविदो विअे अप्पा तत्तहोदीए । (क)

राजा—सखे एवमवयोर्हृदयम् । अनया खलु

जनमिममनुरकं विद्धि नाथेति गेये

वचममभिनयन्त्याः स्वाङ्गनिर्देशपूर्वम् ।

(क) भोः चतुष्पदवस्तुकं द्वारिकृत्य त्वप्युपस्थापित इवात्मा तत्र-
भवत्या ।

क्षते ' इति । अत्र चतुष्पदां पादचतुष्टये क्रमेण निर्वेदः सविस्मयो हर्षश्च-
न्ता दैन्यं चेति संचारि (चिंतादि) भावास्तत्तदनुभावैर्मुखरागादिभिः
सम्यक्प्रकाशिता इत्यनुसंधेयम् । तेषां लक्षणमुक्तं वसन्तराजीये—' इष्टार्थ
विरहस्वाधिनिन्दापदवमाननैः । दारिद्र्यताडनाक्षेपपरवृद्धयवलेपनैः । निष्फल-
त्वमतिर्नृणां निर्वेदो भावितादिषु ॥ ' अत्र इष्टार्थविरहजनितो निर्वेदः ।
अन्तर्हर्षोद्गमध्याननिःश्वासस्वावमाननैः । दैन्यगद्गदवैस्वयैरभिनेयो भवेद-
यम् ॥ हर्षो मनःसमुल्लासो गुरुदेवमहीभुजाम् । प्रसादात्प्रियसङ्गाच्च भवेदि-
ष्टार्थलाभतः ॥ ' अत्रेष्टार्थलाभजनितो हर्षः । अपाङ्गस्फुरणस्येष्टार्थलाभ
हेतुत्वात् । ' मुखनेत्रप्रसन्नत्वप्रियोक्तिपुलकोद्गमैः । दानत्यागपरीरम्भैरभि-
नेयो भवेदयम् ॥ इष्टालाभादिष्टनाशादनिष्टाप्तैश्च दैन्यतः । चित्तस्यैका-
ग्रता चिन्ता ॥ ' अत्र चिन्तेष्टालाभजनिता । ' स्मरणं चानुपस्मृतिः ॥
संतापोच्छ्वासनिश्वासा मान्दामिद्वियकर्मणाम् । अधोमुखत्वमित्याद्यैरभिनेया
भवेदियम् ॥ अनोजस्त्वं तु मनसो दैन्यमित्यभिधीयते । मनःसंतापदारि-
द्र्याचिन्तौत्सुक्यादिभिर्भवेत् ॥ ' अत्रौत्सुक्यजनितं दैन्यम् । ' अङ्गानाम-
पि शैथिल्यं देहसंस्कारवर्जनम् । अञ्चितं भरतेऽस्मिन्चै अनुभावाः प्रदर्शि-
ताः ॥ ' इति ॥ जनमिममित्यादि । नाथ स्वामिन् इमं जनम् । मामित्य-

(१) B. G. T. add वअस्स. (२) P. चउप्पदं कथुअं. (३)
Po A. द्वारं करिअ. (४) B. G. N. T. उवक्खिदो. (५) N. om.
(६) N. एवमेव ममापि.

प्रणयगतिमदृष्ट्वा धारिणीसंनिकर्षा

दहमिधं सुकुमारप्रार्थनाव्याजमुक्तः ॥ ५ ॥

(मालविका गीतान्ते गन्तुमिच्छति ।)

विदूषकः—होदि चिद्वै । किंचि वो विमुमरिदो कर्मभेदो । तं दावै
पुच्छिस्सम् । (क)

गण०—वत्से स्वीयतामुपदेशविशुद्धौ^१ यास्यसि ।

(मालविका निर्वृत्त्य स्थिता ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वास्ववस्थांमु चारुता शोभान्तरं पु-
ष्यति । तथा हि ।

(क) भवति तिष्ठ । किंचिद्वो विस्मृतः कर्मभेदः । तं तावत्
प्रक्ष्यामि ।

र्थः । अनुरक्तं स्त्रियम् । त्वयीति शेषः । विद्धि जानीहि । इत्येवंविधे नेये
गीते । वचनं ' णाह मं पराहाणं ' इत्यादि वाक्यं स्वाङ्गनिर्देशपर्वमात्म-
शरीरप्रदर्शनपूर्वं यथा भवति तथाभिनयन्त्या हस्तादिभिः प्रकाशीकुर्वन्त्या
(स्वाङ्गनिर्दिश्य इममित्युच्चारणकाले इदं पदार्थतय^२ स्वस्याङ्गं निर्दिश्ये-
त्यर्थः) अनया मालविकया धारिणीसंनिकर्षाद्धेतोः प्रणयगतिं मम स्नेह
प्रवृत्तिमदृष्ट्वाज्ञात्वा । अनुभावानामप्रकाशनादिति भावः । सुकुमारप्रार्थना
व्याजं सुकुमारा मद्दुला । रसनीयेत्यर्थः सा चासौ प्रार्थना सैव व्याजोऽपदेशो

(१) N. अवि for इव. (२) N. निष्कमिन्तुं (B. G. T. निष्कान्तु)
आरब्धा. (३) N. चिद्वै किंचि । वो &c; A. Po चिद्वै । किंचि &c. (४) B.
G. N. T. विमुमरिदो कर्मभेदो and A. Po विमुमरिदं कर्मभेदेण or
(some कर्मभेदेण). (५) P. A. एव after पुच्छिस्सम्. (६) B.
G. T. वत्से क्षणमात्रं स्थित्यवस्थाविशुद्धौ यास्यसि, N. मदे उपदेशविशुद्धौ यातु-
मस्यसि. (७) A. शुद्धौ. (८) B. G. T. omm (?) स्वगतम्. (९)
सर्वावस्थासु. (१०) P. शोभां !

वामं संधिस्तिमितवलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे

कृत्वा श्यामाविटपसदृशं स्रस्तमुक्तं द्वितीयम् ।

पादाङ्गुष्ठालुलितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं

नृत्तादस्याः स्थितमतितरां कान्तमृज्वायतार्धम् ॥ ६ ॥

देवी—णं गोदमवअणं वि अज्जो हिअए करोदि । (क)

गणदासः—देवी' मैवम् । देवैप्रत्ययात्संभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गौतम-
स्य । पश्यै

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण त्रिपश्चितः ।

पङ्कच्छुद्धः फलस्येव निकषेणाविलं ययः ॥ ७ ॥

(क) ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

यस्मिन्कर्मणि तथोक्तम् । अहमुक्त इवोदित इव ॥ वाममित्यादि । संधि-
स्तिमितवलयं संधौ मणिबन्धे स्तिमितं निश्चलं वलयं कङ्कणं यस्य स
तथोक्तः । तं वामं सव्यं हस्तं नितम्बे न्यस्य निधाय । श्यामाविटपसदृशं
फलनिशाखासंनिभं द्वितीयं दाक्षिणं हस्तं स्रस्तमुक्तं स्रस्तं शिथिलं यथा
भवति तथा मुक्तं विसृष्टम् । लम्बितमित्यर्थः । कृत्वा विधाय । पादाङ्गुष्ठा
लुलितकुसुमे । पादाङ्गुष्ठेन लुलितमामृष्टं कुसुमं यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्कुट्टिमे ।
स्फटिकादिखचितस्यले पातिते व्यापारितेऽक्षिणी यस्मिन्कर्मणि तथो-
क्तम् । ऋज्वायतार्धम् । ऋजु अवक्रमायतं दीर्घं अर्धं शरीरस्योर्ध्वभागो
यस्य तत्तथोक्तम् । अस्याः स्थितमवस्थानं नृत्तान्तर्तनादतितरामत्यर्थं कान्तं
मनोहरं भवति (अस्या नृत्यादनितराम् ऋजु सरलं आयतार्धं दीर्घार्ध-
शरीरस्येन्यर्यात् कान्तं स्थितं । यद्वा पातितमक्षि नेत्रमेवायतमर्धं यस्य ता-
दृशं सत् कान्तं बभूवेत्यर्थः) । अत्र वाक्यस्य विशेषितत्वात्पुष्पं नाम संध्य-
ङ्गमुक्तं भवति ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेतीति । स्पष्टोऽर्थः । अस्य वाक्य-

(विदूषकं विलोक्य ।) ' शृणुमो' विवक्षितमार्यस्य ।

त्रिवृ०—(गणदासं विलोक्य) सखिखर्णी दाव पुच्छ । पच्छा
जो मए कर्मभेदो लखिखदो तं भणिस्सं । (क)

गणदा०—भगवति ययादृष्टमभिधीयताम् दोषो वा गुणो वा ।

परिव्रा०—ययाशास्त्रं सर्वमनवद्यम् । कुतः ।

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः

पादन्यासो लयमनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्मदुरभिन्नयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं नुर्दति विषयाद्रागबन्धः स एव ॥ ८ ॥

(क) साक्षिणी तावत्पृच्छ । पश्चाद्यो मया कर्मभेदो लक्षितस्तं
भणिष्यामि ।

स्योपपत्तिमत्त्वादुपन्यासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ कौशिकी तावत्पृच्छ ।
पश्चाद्यो मया कर्मभेदो दृष्टस्तं भणिष्यामि ॥ अङ्गैरित्यादि । अन्तर्नि-
हितवचनैरन्तर्निहितान्यभ्यन्तरस्थापितानि वचनानि पदानि यैस्तेरङ्गै-
र्हस्तादिभिः (वचनमंतरेणापि विक्षेपविशेषेण अन्तर्गतवचनैः) ।
अत्राभ्यासपाठवादङ्गानां स्वत एवान्तर्निहितवचनत्वमुत्प्रेक्षितामिति मन्तव्यम् ।
अर्थो गीतार्थः सम्यक् साधु सूचितः प्रकाशितः । पादन्यासः पादस्य
न्यासो विन्यासः । लयमनुगतोऽनुसृतः । लयो नाम तालमानम् । ' तालां-
तरालवर्ती यः कालोऽसौ लय ईरित ' इत्युक्तत्वात् । अत्र पादन्यामस्य
स्वतो लयानुसरणमभ्यासपाठवादिति मन्तव्यम् । रसेषु रसविषयेषु तन्मयत्वं
तादात्म्यम् । रसात्मता भवतीत्यर्थः । अत्र रमशब्देनोपचारात्परितोषाति

(१) N. add ततः and B. G. T. तत्. (२) N. add वयं. (३) B.
G. N. T. कोसिहं. (or भिक्खुर्णी). (४) B. G. N. T. कम्मभेदो विदो.
(५) B. G. N. T. गुणो वा दोषो वा. (६) B. G. T. add इति.
(७) N. यया दृष्टं and B. G. T. यया दृशितं. (८) B. G. T. तुवति.

गण०—देवः कयं ' मन्यते ।

राजा—गणदासं वयं स्वपक्षैशियिलाभिमानाः संवृत्ताः ।

गण०—अदं नर्तयितास्मि ।

उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।

श्यामायते न युष्मामुं यः काञ्चनमिवाग्निषु ॥ ९ ॥

देवो—दिष्टिआ परिक्खआरार्हणेण अज्जो वड्डुई । (क)

(क) दिष्ट्या परीक्षकाराधनेनार्यो वर्धते ।

शयवत्वादिभावाः कथ्यन्ते प्रकृतरसस्यैकत्वाद्रसेष्विति बहुवचनानुपपत्ति-
प्रसङ्गात् । अभिनयः प्रयोगः । यथोक्तम्—‘ प्रयोगो यस्तु नाट्यादेर्भवेद-
भिनयो हि सः ’ इति । शाखायोनिः शाखा योनिः प्रभवो यस्य स तयो-
क्तस्तयाविधः सन् (शाखातुल्यपाणिरेव योनिरुत्पत्तिसाधनं यस्य
हस्ताश्रित इत्यर्थः) । मृदुः सुकुमारः । शाखानाम नृत्तहस्तानां मानप्रचारः ।
यथोक्तम्—‘ शाखा तु नृत्तहस्तानां या मात्रा चित्रनर्तने ’ इति । तद्वि-
कल्पानुवृत्तौ । तस्याभिनयस्य (तस्य अभिनेयनायकादेर्विकल्प्यन्ते
इति विकल्पाः देहादिचेष्टादयस्तेषामनुवृत्तौ अनुसरणे भावस्तद्गतोऽ-
वस्याभेदः स एव अभिनेयनायकादिगत एव रागबन्धोऽनुरागसंबंधो
विषयादन्यस्मादिति शेषः । भावं हृदयं तुदति आकर्षति । विषयान्तर-
संसर्गराहित्येन स्वप्रवणं करोतीत्यर्थः) विकल्पो भेदस्तस्यानुवृत्तिरनुगतिः
प्राप्तिः । तस्यां सत्यां भावः । अभिनीयमानो निर्वेदादिविषयादाश्रयात् ।
प्रकृतात्स्यायिन इत्यर्थः । भावं पूर्वाभिनीतं संचारिणं नुदत्यपाकरोति ।
रागबन्धो रञ्जनत्वयोगः स एव । पूर्वं यादृशस्तादृश एवेत्यर्थः ॥ उपदेशं
विद्वुरित्यादि । उपदेशिनः शिक्षकस्य युष्मामु युष्मादृशेषु विवेकि

(१) N- add वा. (२) B. G. N. T. om. (३) N. स्वपक्षे
&c. (४) Po अथ. (५) T. विद्वत्सु. (६) T. परिक्खारा &c. (परी-
क्षारा &c.) (७) T. वड्डुदु (वर्धताम्).

गण०—देवीपरिग्रहश्च मे' वृद्धिहेतुः । (विदुषकं विलोक्य ।)
गौतम वदेदानीं यत्ते मनसि वर्तते ।

विदू०—पुढमोपदेसदंसणे पुढमं ब्रह्मणस्स पूजा इच्छिद्वेव्वा ।
सा उणै वो विसुमरिदा । (क)

परि०—अहो प्रयोगाम्यन्तरः प्रश्नः १ ।

(सर्वे प्रहसिताः ६ ।)

(मालविका चै स्मितं करोति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) आत्तसारश्चक्षुषीं स्वविषयः । यदनेन
स्मयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशानशोभि मुखम् ।
असमब्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्रसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ १० ॥

(क) प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या । सा पुनर्वी विस्मृता ।

वित्यर्थः । न श्यामायते न मलिनीभवति । ' लोहितादित्वान् क्यष् ' ।
' वा क्यषः ' इति विकल्पादात्मनेपदम् ॥ अयि पण्डितमन्ये किमन्यत् ।
मोदकखण्डनेऽपि असमर्या किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केश-
पाशैरेतान् भीषयसि । प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या
सा त्वया विस्मृता । अत्र परिहासस्य गम्यमानत्वान्नर्मेति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥
स्मयमानमित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अथवा पण्डितपरितापप्रत्यया ननु

(१) N. एष & c. B. G. T. अपि for च मे. (२) B. G. N. T. A. काव्या. (३) B. G. N. T. णं & A. ण चोरलक्ष्मिदा.
(४) P. A. प्राश्निकः (५) Pn add. विदुषकः—अह पण्डितं मण्णे
दि अण्णं । मोदअखण्डणे वि असमय्या नुमं किं जानामि । पसण्णक्कव्यादसरिमेहि
केसपामेहि एदाणं भीमिअसि. (६) B. G. हसिताः (७) N. om. (८)
B. G. T. स्वगतम्. (९) B. G. N. T. उवात्तसारः (१०) N. T.
add मे.

गण०—महाब्राह्मण न खलु नेपथ्यसंगीतकमिदम् । अन्यथा कथं त्वामर्चनीयं^२ नार्चयिष्यामः ।

विदू०—मए णाम मुद्धचादएण विअ सुखघणगाज्जिदे अन्तरिक्षे जलपाणं इच्छिदं^३ । (क)

परित्रा०—एवमेव

विदू०—तेण हि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजादी । जदि अत्तहोदीए सोहणं भणितं तदो से इमं पारितोसिअं पअच्छामि । (इति राज्ञो हस्तात्कटकमाकर्षति ।) (ख)

देवी०—चिद्ध दावं । गुणन्तरं अजाणन्तो कितिं^४ तुमं आहरणं देसि । (ग)

विदू०—परकेरं^५ अं ति करिअ । (घ)

(क) मया नाम मुग्धचातकेनेव शुष्कघनगर्जितेऽन्तरिक्षे जलपानमिष्टम् ।

(ख) तेनहि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः । यतोऽत्रभवत्या शोभनं भणितं ततोऽस्यै इदं पारितोषिकं प्रयच्छामि ।

(ग) तिष्ठ तावत् । गुणान्तरमजानन्किमिति त्वमाभरणं ददासि ।

(घ) परकीयमिति कृत्वा ।

मूढजातिः । अनेन मालविकानिर्गमनहेतुना देवीवचनेन राज्ञो हितरोधनाग्नि-

(१) I. B. G. (T. प्रथम) नेपथ्यसवनमिदम्, and N. प्रथम नेपथ्यप्रवर्तनमिदम्. (२) B. G. T. वक्षिणीयं. (३) B. G. T. जलपाणेण (T. or जलपाणं इच्छदा) चाइआइतं. N. reads the following speech of विदुषक in continuation with this omitting the speech of परित्राजिका and reading अहवा for तेणहि. (४) N. संतोसव. (५) B. G. N. T. add णं. (६) Po तत्तहोदीए. (७) Po गेण्हदं. (८) B. G. om. (९) B. G. N. T. A. Po. om. (१०) B. G. N. T. किणिमितं. (११) A. Po परकीअं.

देवी—(आचार्य विलोक्य ।) अज्ज गणदास णं^१ दंसिदोवदेसा दे
सिस्सा । (क)

गण०—वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।

(मालविका सहाचार्येण निष्क्रान्ता ।)

विदू०—(जनान्तिकम् । राजानं^३ विलोक्य) एत्तिओ मे मँदिविहवो
भवन्तं सेविदुं । (ख)

राजा०—अलमलं परिच्छेदेन । अदौ हि

भाग्यास्तमयमिवाहणोर्हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् ॥ ११ ॥

विदू०—(जनान्तिकम् ।) साहु तुमं दलिदातुरो विअ वेज्जेणं उव-
णीअमाणं ओसहं इच्छसि । (ग)

(क) आर्य गणदास ननु दार्शितोपदेशा ते शिष्या ।

(ख) एतावान्मे मतिविभवो भवन्तं सेवितुम् ।

(ग) साधु त्वं दरिद्रातुर इव वैद्येनोपनीयमानमौषधमिच्छसि ।

रौद्रो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ भाग्यास्तमयमित्यादि । तस्या मालवि-
कायास्तिरस्करणं तिरोधानमक्षणेनेत्रयोर्भाग्यास्तमयमिव भाग्यस्य भागधेय-
स्यास्तमयमिव । हृदयस्य मनसो महोत्सवस्यावसानमन्तमिव । धृतेः प्रातेर्द्वार-
पिधानमिव द्वारस्य प्रवेशमार्गस्य पिधानं तिरोधानमिव । मन्ये
संभावयामि (तस्या अदर्शने नेत्रं विफलमिव हृदयं निगानन्दमिव
संनोषमावृतमिव च मन्ये) अत्रारतेर्गम्यमानत्वाद्भिन्नं नाम
संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ दरिद्र इत्यातुरो वैद्येनदायमानमौषधमि-

(१) N. Pn om. (२) B. G. T. एहि गच्छावः (३) B. G.
T. om. (४) A. om मद्वि. (५) B. G. N. T. अहं. (६) P.
B. G. T. निरस्कारिणाम्. (७) A. Po om. (८) B. G. T. साहु.
N. om & A. add अहह. before (९) N. दलितो विअ आदुरो. (१०)
B. G. N. T. वेज्जेण ओसहं दाअमाणं (B. G. T. ज्याराअमाणं).

(प्रविश्य)

हर०—देव मदीयमिदानीमवलोकयितुं प्रयोगं क्रियतां प्रसादः ।

राजा—(आत्मगतम् । २) अवसितो^१ दर्शनार्थः (दाक्षिण्यमवलम्ब्य । प्रकाशम् ।) हरदत्तं पर्युत्सुका एव वयम् ।

हर०—अनुगृहीतोऽस्मि ।

(नेपथ्ये ।)

वैता०—जयतु जयतु देवः । उपारूढो मध्याह्नः । तथा हि ।

पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां
सौधान्यत्यर्थतापाद्दलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।

० बिन्दूत्क्षेपांनिपपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रं

सर्वैरुसैः समग्रैस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः ॥ १२ ॥

च्छसि ॥ पत्रच्छायेत्यादि (हंसा दीर्घिकापद्मिनीनां वापीसरोजिनीनां-
दलच्छायासु मुकुलितनयनाः संत आसते इति शेषः । सौधानि अत्यर्थ
तापाद्गतिरिगतात्यर्थसंगर्भकतापाद्दलभिपरिचये वडभ्यनुशीलने द्वेषि-
णो द्वेषयुक्ता अननुरक्ताः पारावता यत्र तथा भूतानि । शिखी मयूरः
धिपासुः सन् बिन्दूत्क्षेपाज्जलकणानामुत्क्षेपाद् भ्रान्तिमद् भ्रमणयुक्तं
जलयन्त्रं धारायन्त्रं परिसरति गच्छति । हे नृप सप्तसप्तिः सूर्यः गुणैः
समग्रः संग्रैस्त्वमिव उरुसैः किरणैः समग्रः सन् दीप्यते भाति ।) ॥
अविद्य अविद्य । अस्माकं पुनर्भोजनवेलोपरिधता । उचित वेल्यातिक्रमे

(१) B. G. N. T. Interchange. (२) B. G. T.
स्वगतम्. (३) B. G. T. add भे. (४) B. G. T. om (५) P.
om. one जयतु. an । A. सुवाय भरतु मा यद्विना संन्या देवस्य । तथाहि । (६)
Po मध्यमः; मध्यः (७) T. Po बिन्दूत्क्षेपां & A. बिन्दूत्क्षेपां. (८)
B. G. N. T. परिसरति. (९) B. G. N. T. समग्रः

चिदृ०—अविहा अविहा । अह्लाणं उण भोअणवेला संउत्ता ।
उइदवेलादिक्रमे चिइच्छआ दोसं उदाहरन्ति । (क)

राजा—हरदत्त किं भणसि ।

हर०—नास्त्यैवकाशो मद्रवचनस्य ।

राजा—(हरदत्तं विलोक्यै) तंन हि त्वदीयमुपदेशं श्वो वयं द्रक्ष्या-
मः । विश्राम्यतुं भवान् ।

हर०—यदाज्ञाययाति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—णिव्वेट्ठु अज्जउत्तो मज्झणविहिम् । (ख)

चिदृ०—भोदि वित्तेसेण पाणिंभोअणं तुवरेदुं (ग)

(क) अविध अविध । अस्माकं पुनर्भोजनवेलोपस्थिता । उचित-
वेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति ।

(ख) निर्वर्तयत्वार्थपुत्रो मध्याह्नविधिम् ।

(ग) भवति विशेषेण पानभोजनं त्वरयतु ।

चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति । किमिदानीं भणामि (अत्र मध्यह्नमये
अन्यस्य वचनस्यावकाशोस्तीति काक्का प्रश्नः) ॥ निर्वर्तयत्वार्थपुत्रो म-

(१) B. G. om. one अविहा. (२) Po read अत्तहोदो with संउत्ता,
Pn बह्णमस भोअणवेला । अत्तहोदो संउत्ता । उइद &c. and B. G. T.
अह्लाणं भोअणवेला । अत्तहोदो उइदवेलादिक्रमेण &c. A. ण्हाणभोअणवेला
उत्तादा । अत्तहोदो उइद &c. (३) B. G. N. T. read the tolling
speech of the king with this, omitting राजा. N. adds (हरदत्तं
विलोक्यै) & वाणि alter कि. (४) Pn नास्तिमद्रवनावमरोऽत्र B. G.
T. नास्तिचायम्य वचनावकोशोऽत्र & N. नास्तिवचनस्यायम्यावकाशोऽत्र. (५)
N. om. (६) B. G. T. om. (७) B. G. T. विश्राम्यताम भवान्.
(८) Pn अज्जो. (९) Pn मज्झण. (१०) Pn om पाण. (११)
B. G. N. T. तुवरेदुं.

परित्रा०—(उत्थाय ।) स्वस्ति भवते । (सपरिजनया देव्या सह निष्क्रान्ता ।)

विद्व०—भो ण केवलं रूपे सिप्ये वि^१ अहुदीआ मालविआ (क)

राजा—वयस्य

अव्याजमुन्दरीं तां विज्ञानेन ललितेन, योजयता ।

परिकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषादिग्धः ॥ १३ ॥

किं बहुना । "चिन्तयितव्योऽस्मि ते" ।

विद्व०—भवदा वि अहं । दिटं^२ विपणिकन्दु विअ मे उदरभ्यन्तरं दृज्जइ । (ख)

राजा—एवमेव भवान्सुहृदर्थे त्वरतामिं ।

विद्व०—गहीदक्खणो ह्मि । किंदु मेहोवेरुध्दजोण्हा विअ पराहीण-

(क) भो न केवलं रूपे शिल्पेऽप्यद्वितीया मालविका ।

(ख) भवताप्यहम् । दृढं विपणिकन्दुरिव म उदरभ्यन्तरं दह्यते ।

ज्जनविधिम् ॥ अव्याजमुन्दरीमित्यादि । ललितेन सुभगेन विज्ञानेन संगीतकलापरिज्ञानेन ॥ विपणिकन्दुर्नाम पण्यवीथिकायां पिष्टपचनपात्रम् । 'कन्दुर्ना स्वेदनी स्त्रियाम्' इत्यमरः ॥ एवमेवेत्यादि । एवमेवेत्यमेव । यथा भवान्भोजनरूपे स्वकार्ये त्वरते तथा सुहृदर्थे मदर्थे मालविकापुनर्दर्शने त्वरताम् । अत्र दृष्टनष्टस्य बीजस्थानुपसर्पणात्परिसर्प इति संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ भवानपि सूनाविहङ्गः (सूनापरिसरचरो विहङ्गः) इव आमिषलोलुपो

(१) B. G. T. (इति देव्या सह &c.), N. (इति सपरिजनया देव्या &c.) (२) N. add. वअस्स. (३) A. सिप्ये अ. (४) B. G. T. उरकल्पितो. (५) N. add. सत्वे. (६) Po. om. ते. (७) Pn om. (८) B. G. T. हिअअं. (९) B. G. T. अम्मदर्थे, and N. and अधि. (१०) त्वरयतु. (११) N. गहीदो क्खणो. (१२) B. G. N. T. मेहावलीरुद्ध (N. रुद्धा) जोण्हा & add मालविआ after तत्तहोदी.

दंमणा तत्तहोदी । भवं वि सृणोऽपरिचरो विहंगमो विभ्र आमिमलोलुबो
भीरुभो अँ अँद्वादुरो भविभ्र कज्जमिद्धि पत्ययन्तो मे रोअसि ।

राजा—सर्वे कयं नतुरो भविष्यामि ।

सर्वान्तःपुरवनिता व्यापारप्रतिनिवृत्तहृदयस्य ।

सा वामलोचना मे स्नेहस्यैकायनीभूता ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

(ग) गृहीतक्षणोऽस्मि । किंतु मेघोपरुद्धज्योत्स्नेव परार्थीनदर्शना
तत्रभवती । भवानपि शूनोपरिचरो विहङ्गम इव आमिमलोलुपो भीरुक-
श्चाव्यातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचसे ।

भीरुकश्च । तस्मादनानुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचसे । अत्र
सान्त्वनस्य गम्यमानत्वात्पर्युपासनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ सर्वान्तः
पुरेत्यादि । या स्नेहस्य प्रेम्ण एकायनीभूता । एकं केवलमयनं स्थानम् ।
आश्रय इत्यर्थः । तद्गता । अत्रङ्के मालविकाया निष्क्रमणेन कयं चण्डे
सति सर्वान्तःपुरेत्यादिना गम्यमानो राज्ञोऽभिप्रायानिगम्य उत्तरङ्ककथा-
हेतुत्वाद्द्विन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाटयवेमभूपविरचिते कुमारगौरिराजयि
मालविकाग्निमित्रव्याख्यानं द्वितीयोऽङ्कः ॥

(१) B. G. N. T. मुणारिचरो (N. सरो). (२) B. G. T.
मिने विअ and N. विहंगो विअ. (३) B. G. N. T. sentence
complete here (४) B. G. T. अच्चादुरो विअ &c. N. ता अणा दुरो.
(५) B. G. N. T. om. (६) B. G. N. T. कयमनानुरो. (७)
B. G. T. °व्यापारं प्रति &c.

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका ।)

परिचो०—आणत्तहि भवदीए समाहिमदिएँ देवीएँ उवाण-
अत्यं बीजपूरअं गेण्हिअ आअच्छेत्ति । ता जाँव पमदवणपालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । (परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसा तवणीआसोअं
ओलोअन्ती चिद्धदि । जाव णं उपसप्पामि । (क)

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका)

प्रथमा—(उपसृत्य) महुअरिँअं अवि सुँहो दे उज्जाणवणँवावारो ।

(ख)

द्वितीया—अहो समाहिमदिआ । साहि साअदं ते । (ग)

(क) आज्ञप्तास्मि भगवत्या समाधिमतिके देव्या उपायनार्थं बीजपूरकं
गृहीत्वागच्छेत्ति । तद्यावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा
तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

(ख) मधुकरिके अपि सुखस्त उद्यानवनव्यापारः । *activities are for*

(ग) अहो समाधिमतिका । सखि स्वागतं ते ।

कविरिदानीमङ्गान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्योपक्षेपकं प्रस्ताति ततः प्रविशतीत्यादिना । समाभृतिके (देव्याः) उपा-

(१) N. T. add समाहितिका. (२) B. G. N. T. समाहितिका
A. समाभृतिका all through. (३) Po. add जहा समाहिमदिए. Pn
om. समाहिमदिए. (४) B. G. N. T. Po देवस्स; Pn om. (५)
A. Po समाअण थं. (६) B. T. ता दाव, N. जाव & G. तं दाव. (७)
N. om च. (८) B. G. T. A. Po. add महुअरिआ. (९) B. G.
A. P. T. संभार्वाम. (१०) B. G. T. आलि for महु, .. अवि (T.
अवि). (११) A. सुविहिवो. (१२) Pn AN. उज्जाणवावारो.

समाधिमतिका—हला भवदी आणवेदि । अरिक्तपाणिणा अह्यारिमजणेण तत्तहोदी' देवी' दक्खिदव्वा । ता बीजपूरण सुम्मिदुं इच्छामि ति । (क)

मधु करिका—णं संणिहिदं बीजपूरअं । कहोहि दौव अण्णोण्णसंघरिसिदाणं णट्टाअरिआणं उवदेसं देक्खिअ कदरो भवदीए पसंसिदो-त्ति । (ख)

समाधिमतिका—दुवे वि किलै आअमिणा पओअणिउणा अ । किंदु सिस्सागुणविसेसेण उण्णमिदो' गणदासो । (ग)

मधु करिका—अह मालविआगअं कौलीणं किं सुगीअदि । (घ)

समाधिमतिका—वल्लिअं वखु साहिल्लामो तस्सिं भट्टा । "केवलं

(क) सखि भगवत्याज्ञापयति । अरिक्तपाणिनास्मादशजनेन तत्र भवती देवी द्रष्टव्या । तद्वीजपूरकेण शुश्रूषितुमिच्छामीति ।

(ख) ननु संनिहितं बीजपूरकम् । कथय तावदन्योन्यसंघर्षितयोर्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशंसितः ।

(ग) द्वावपि किलागामिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किंतु शिष्यागुणविशेषेणोन्नमितो गणदासः ।

(घ) अथ मालविकागतं कौलीनं किं श्रूयते ।

यनार्यं बीजपूरकं गृहीत्वागच्छेति । अथ मालविकागतं कौलीनं लोकवार्ता किमिति श्रूयते । (देव्या रक्षयतेच ।) ततः परं न जाने ॥ इति प्रवेशकः ॥

(१) A. B. G. T. Po अत्तभवं दक्खिदव्वो. (२) T. पेक्खेदुं (सुम्मि-सिदुं). (३) B. G. T. om and Po A. दुवेणं सगीटओ वदेसणिमिअं &c. (४) B. G. N. T. om. ति (५) T. (एव alternative). (६) N. मालविआए उवदेसो पसंसिदो, T. (सिस्साए विसेसेण उण्णमिदो उवदे-सो गणदासस्स. & P. A. गणदासो उण्णमिदोवदेसो. (७) A. N. Po. किति. (८) N. हट्ट किल्ल. and B. G. T. बाट्ट किल्ल. (९) B. G. N. T. Interchange. (१०) N. add किन्दु.

देवीर् धारिणीए चित्तं रक्खन्तो^३ पहुत्तणं ण दंसेदि । मालविआ वि इमे-
सु दिअहेसु अणुहूदमुत्ता विअ मालदीमाला मिलाअमाणा लक्खीअदि ।
अदो वरं ण जाणे । विसज्जेहि मं । (क)

मधुकरिका—एदं साहावलम्बिदं बीजपूरअं गेण्ह । (ख)

समाधिमतिका—(नाट्येन गृहीत्वा ।) हला तुमं वि इदो^१ पेसँलदरं
साहुजणसुस्साए फलं अणुहविस्ससि^२ । (इति प्रस्थिता ।) (ग)

मधुकरिका—सहिं^३ समं एव्वं गच्छहो । अहं वि इमस्स चिरा-
अमाणकुसुमोगंमस्स तवणीआसोअस्स दोहलणिमित्तं देवीए विण्णवेमि^४ ।
(घ)

समाधिमतिका—जुज्जइ । अहिआरो क्वँ तुह । (च)

(इति निष्क्रान्ते)

१० प्रवेशकः

(क) बलवत्खलु साभिलाषो तस्यां भर्ता । केवलं देव्या धारिण्या-
श्रित्तं रक्खन् प्रभुत्वं न दर्शयति । मालविकाप्येषु दिवसेष्वनुभूतमुक्तेव
मालतीमाला म्लायमाना लक्ष्यते । अतः परं न जाने । विसृज माम् ।

(ख) एतच्छाखावलंबितं बीजपूरकं गृहाण ।

(ग) हला त्वमपीतः पेशलतरं साधुजनशुश्रुषायाः फलमनुभवसि ।

(घ) सखि सममेव गच्छावः । अहमप्यस्य चिरायमाणकुसुमोद्गमस्य
तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि । १

(च) युज्यते । अधिकारः खलु तव ।

(१) N. om. (२) Pn रक्खमाणो, Po A. रक्खिदं. (३) B. G.
T. add अत्तणो and A. Po अहिलासदंसणे. &c. (४) T. अणुहूदमुच्छा.
(५) N. म्लाना. (६) B. G. T. अवरं. (७) B. G. T. साहावलंबि,
and A. एणं साहावलंबिणं. (८) N. तह । (इति नाट्येन बीजपूरकं गृहीत्वा).
(९) N. अदो & A. om; Pn. अदो वरं. (१०) Po विपुलदरं & Pn
om. (११) B. G. N. T. पावेहि and Po A. लहेहि. (१२) N.
इला. (१३) B. G. om. (१४) A. कुसुमस्स. (१५) B. G. T.
णिवेमि. (१६) A. om. (१७) N. add इति.

(ततः प्रविशति कामयमानावस्यो राजा विदूषकश्च)

राजा—(आत्मानं विलोक्य)

शरीरं क्षामं' स्यादसति दायितालिङ्गनमुखे

भवेत्सास्त्रं चक्षुः क्षणमापि न सा दृश्यत इति ।

तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं

प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं वहसि किम् ॥ १ ॥

विदू०—अलं भवदो धीरदं उज्जिअ परिदेविदेण । दिग्घा वैखु
मए तत्तहोदीए मालविआए पिअसही बउलवल्लिआ । सुण्णाविदा अ तं-
अत्यं जो भवदो संदिग्घो । (क)

राजा—ततः किमुक्तवती ।

(क) अलं भवतो धीरतामुज्जित्वा परिदेवितेन । दृष्ट्वा खलु मया तत्र-
भवत्या मालविकायाः प्रियसखी बकुलवल्लिका । श्राविता च तमर्थं यो
भवता संदिष्टः ।

ततः प्रविशतीत्यादि । कामयमानावस्यः । कामयमानानां कामिनामवस्येवाव-
स्या दशा यस्य स तथोक्तः । शरीरमित्यादि । दायितालिङ्गनमुखे मि-
यापरिष्वङ्गमुखे ऽसत्यविद्यमाने (सति) शरीरं वपुः क्षामं स्यात्कृशं भवेत्
(संभावनायां लिङ् । शरीरक्षामता संभावितैवेत्यर्थः । अनेन स्मरजा कृ-
शावस्या सूचिता । तथा चालिङ्गनमुखविमुक्तस्य कृशतोच्चितैवेत्यर्थः ।) ।
क्षणमापि क्षणमात्रमापि सा मालविका न दृश्यत इति न लक्ष्यत इति चक्षुः
सास्त्रं सबाष्पं भवेत्स्यात् । हे हृदय चित्त सारङ्गाक्ष्या हरिणनेत्रया तथा

(१) B. G. मं. (२) B. G. N. T. व्रजमि. (३) B. G. N.
T. om. ऋ. (४) B. G. T. om त, N. मुणाविदो अअं अयो for अ
ते आयं and Pn. मए for तं अयं. (५) Po. interchange.

विदुः—विष्णवेहि भद्रारं । अणुगृहीदद्वि श्मिणा णिओएण ।
किंदु सा तवस्सिणी देवीए अहिअदरं रक्खिअमाणा णाअरक्खिदो णिहिं
विअ ण सुहं समासादइदव्वा । तहवि घडइस्सं ति । (क)

राजा—भगवन्संकल्पयोने प्रतिबन्धवत्स्वैपि विषयेष्वभिनिवेश्यं तथा
प्रहरसि यथा जनोऽयं कालान्तरक्षमो न भवति । (सविस्मयम्)

क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।

मृदु तीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ २ ॥

(क) विज्ञापय भर्तारम् । अनुगृहीतास्म्यनेन नियोगेन । किं तु सा
तपस्विनी देव्याधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षितो निधिरिव न सुखं समासा-
दयितव्या । तथापि घटयिष्यामीति ।

मालविकया कदाचिज्जातु विरहितं वियुक्तं नासि न भवसि (मनसस्तदे-
कायनत्वात्) । अतस्तस्मात्कारणात् (तन्मयत्वेन) निर्वाणे सुखे प्रसक्ते
प्रस्तुते सति किं किमयं परितापं संतापं व्रजसि प्राप्नोषि (अनुभवसि) ।
श्राविता च तमर्यो यो भवता संदिष्टः । (श्राविता च मया यद्भवता
संदिष्टं) नागरक्षित इव निधिः । अत्र तपस्विनीति करुणापात्रमुच्यते ।
' तपस्वी करुणापात्रम् ' इति हलायुधः । अत्र प्राप्तिसंभावनया प्राप्त्याशा
नाम तृतीयावस्था सूचिता । अनया प्राप्त्याशया विन्दोः समन्वयाद्बर्धसाधि-
रिति मन्तव्यम् । करुजेत्यादि । (हृदयप्रमाथिनी हृदयनिष्पीडिका रुजा
रोगः क । ते विश्वसनीयं कुसुमायुधत्वेन अपीडाकरत्वात् विश्वासपात्रमायु-
धं शस्त्रं वा क । कुसुमशस्त्रेण भवता हृदयस्य पीडनं अतीवासम्भवमित्य-
र्यः । हे मन्मथ लोके मृदु कोमलं सदेव तीक्ष्णतरमतितीक्ष्णं यदुच्यते

(१) N. om. and B. G. T. भद्रारं. (२) N. अहिअं रक्खंतीए.
(३) B. G. T. रक्खिअमाणां विअ णिहिणं सुहं &c.; A. N. विअ मणी and
P. मणि विअ. (४) B. G. T. जतिम्मं. (५) N. प्रतिबन्धवत्सुत्राधि &
A. B. G. om. चाधि. (६) N. अभिनिवेशकारी किं. (७) B. G. N.
T. interchange.

विदू०—णं भणामि तस्मिन्साधनीये क्विदो उवक्खेओ त्तिं । तौ पज्जवत्थावेदु भवं अत्ताणं । (क)

राजा—अथेमं दिवसशेषमुच्चितव्यापारपराङ्मुखेन चेतसा क्व नु खलुं यापयामि ।

विदू०—^१ अज्ज एव्व वसन्तपुटमावदारसुहभाणि रक्तकुरवआणि उवाअणं पेसिअ णववसन्तावदारवेसेण इरावदीए णिउणिआमुहेण पत्थिदो भवं^२ । इच्छामि अज्जउत्तेण सह दोलाहिरोहणं अणुहविदुं त्ति । भवदा वि से पडिण्णादं । ता पमदवणं एव्व गच्छह्य । (ख)

राजा—न क्षमामिदम् ।

विदू०—कहं विअ । (ग)

(क) ननु भणामि तस्मिन्साधनीये कृतो मयोपक्षेप इति । तत्पर्य-
वस्थापयतु भवानात्मानम् ।

(ख) अथैव वसन्तप्रथमावतारसुभगानि रक्तकुरवकाण्युपायनं
प्रेष्य नववसन्तावतारापदेशेनेरावत्या निपुणिकामुखेन प्रार्थितो भवान् ।
इच्छाम्यार्थपुत्रेणसह दोलाधिरोहणमनुभवितुमिति । भवताप्पस्यै प्रति-
ज्ञातम् । तत्प्रमदवनमेव गच्छावः ।

(ग) कथमिव ।

ततिदं त्वयि दृश्यते । तव शस्त्रस्य मृदुत्वान् तापकत्वाच्च तथात्वमिति
भावः ।) ननु भणामि तस्मिन्साधनीये कृत उपक्षेप इति । (संस्तंभयतु) ।

(1) A. B. G. T. add कज्जे. (2) N. A. om. त्ति, A. Po उवा-
ओवक्खेओ त्ति (A. om. त्ति); T. मए उवाओवक्खेओ त्ति, B. G. मए उवाओ
त्ति. (3) N. om. ता, B. G. अनभवं, A. Po अत्ताणं तत्तभवं. (4)
B. G. om. उच्चित. (5) B. G. N. T. वि for पत्ता. (6) B. G.
N. T. om. (7) B. G. N. T. add णं भव. (8) B. G. N. T.
om. वसन्त (9) P. A. सूअआणि. (10) B. G. N. T. ^१ववदेसेण
&c. (11) B. G. N. T. om.

राजा—वयस्य निसर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथं मामन्यसंक्रान्तहृदयमुपलालयन्तमपि ते सखी न लक्षयिष्यति । अतः पश्यामि ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुं बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ॥३॥

त्रिट्ट०—णारुहदि भवं अन्तेउरंपडिष्ठिदं दक्खिणं एकपदे पिठ्ठदो कादुम् । (क)

राजा—(विचिन्त्य) तेन हि प्रमदवनमार्गमादेशय ।

त्रिट्ट०—इदो इदो भवं । (ख)

(उभौ परिक्रामतः)

(क) नार्हति भवानन्तःपुरप्रतिष्ठितं दाक्षिण्यमेकपदे पृष्ठतः कर्तुम् ।

(ख) इत इतो भवान् ।

अत्र ' कृत उपक्षेपः ' इत्यनेन कपटोपायकल्पनाया गम्यमानत्वेन अभूताहरणं नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । (निसर्गेण स्वभावेन निपुणाः परचित्तज्ञानदक्षा अन्यस्यां संक्रान्तं हृदयं यस्य । वृत्तिगतत्वात् अन्याशब्दस्य पुंवद्भावः । तादृशं मामुपलालयन्तं बाह्यव्यापारेण आनुकूल्यमाचरन्तं ते तव सखी इरावती लक्षयिष्यति ।) उचित इति । प्रणय इरावत्याः प्रार्थना विहन्तुं प्रतिधेद्भुमुचिनोऽर्हो वरं मनाक्प्रियम् । अयं पक्षः किञ्चित्साधुरित्यर्थः । हि यस्मात्कारणात्खंडनहेतवः (अभिमताननुष्ठानरूपस्य प्रणयखंडनस्य हेतवः) ईर्ष्याकोपकारणानि बहवोऽनेके दृष्टा मया लक्षिताः (कल्पयितुं शक्या इत्यर्थः) । खंडनहेतुदर्शनेऽप्युपचारविशेषैः प्रलोभ्यतामित्यत आह । उपचारेति । भावशून्यः प्रेमरहित उपचारविधिरिष्टाचरणं पूर्वाभ्यधिकोऽपि पूर्वस्मादुपचारविधेरतिशयितोऽपि मनस्विनीनां

विदू०—वमन्दो किल एदाहिं पवणचलिदाहिं पल्लवङ्गुलीहिं तुवरोदि
विअ भवन्तं एदं पमदवणं पविसेदि । (क)

राजा—(स्पर्शा रूपयित्वा ।) अभिजातः खलु वसन्तः । सखे पश्य ।

आमत्तानां श्रवणसुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुक्रोशं मनसिजरुजः सद्यतां पृच्छतेव ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो मारुतो मे

सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्यापृतो माधवेन ॥ ४ ॥

विदू०—पविस णिव्वुदिलाहाअ । (ख)

(उभौ प्रविशतः)

(क) वसन्तः किलैताभिः पवनचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव
भवन्तभेतत्प्रमदवनं प्रविशेति ।

(ख) प्रविश निर्वृतिलाभाय ।

तु प्रशस्तमनसां पुनः । विवेकवतीनामित्यर्थः । उपचारविधिर्न भवति ।
कित्वपचारविधिरित्यर्थः । अत्र नञर्यस्तद्विरोधः । इत इतो भवान् । एत-
त्प्रमदवनं पवनदरचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव भवंतं प्रवेष्टुम् ।
आमत्तानामित्यादि । (श्रवणसुभगैः श्रुतिमुखशयकैरामत्तानां कोकिल-
ानां कूजितैर्मनसिजरुजः कामवेदनायाः सद्यतां सादुं योग्यतां सानुक्रोशं यथा
तथा मामिति शेषः । पृच्छतेव माधवेन वसन्तेन चूतप्रसवसुरभिराम्रकुमु-
ममुगांघ्रिर्दक्षिणो मलयाचलमनिकुष्टो मारुतो मेऽङ्गे सान्द्रस्पर्शः करतल इव
व्यापृतः । रुग्णस्य करतलेन स्पर्शां लोकमिद्धः । माधवेन मलयवापुनेवा

(१) B. G. N. T. णं एदं पमदवणं पवणबल (N. दर) चलाहि. भवन्तं
पवेसिद्. A. om. एसाहि. (२) स्वर्गं निरूप्य or स्वर्गं सुखं रूपयित्वा. (३)
B. G. T. उन्मत्तानां.

विदू०—भो वअस्स अवहाणेण दावँ दिट्ठि देहि । एदं दखु भवन्तं विलोहइदुकामाए पमदैवणलच्छीए जुवईवेसलज्जाइत्तअं वसन्तकुसुमणेवत्थं गहीदं । (क)

राजा—ननुं विस्मयादवलोकयामि ।

रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो बिम्बाधरालक्तकः

प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् ।

आक्रान्ता तिलकक्रियापि तिलकैर्लग्नद्विरेफाञ्जनैः

सावज्ञेव मुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योपिताम् ॥ ५ ॥

(उभावुंदानशोभां निर्वर्णयतः)

(ततः प्रविशति पर्युत्सुका मालविका)

(क) भो वयस्य अवधानेन तावद् दृष्टिं देहि । एतत्खलु भवन्तं विलोभयितुकामया प्रमदवनलक्ष्म्या युवतिवेषलज्जायितृकं वसन्तकुसुमनेपथ्यं गृहीतम् ।

कारित्यर्थः) ॥ मधुलक्ष्म्या ॥ रक्ताशोकेत्यादि । बिम्बाधरे ॥ बिम्बामिवाधरस्तस्मिन् । ' विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ' इति विशेषणसमासः । ' उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ' इत्युपमितसमासस्तु कविभिरत्र प्रायेण नाङ्गीकृतः । अलक्तको लाक्षा । रक्ताशोकरुचा रक्ताशोककुसुमस्य रुचा कान्त्या विशेषितगुणः । विशेषितो प्रतिशयितो (तिरस्कृतो) गुणो रागो यस्य स तथोक्तः । (रक्ताशोकलतयैव अधरयोग्योऽलक्तकरसो निष्पादित इत्यर्थः ।) श्यामावदातारुणम् । शामं चावदातं चारुणं च तथोक्तम् । ' वर्णो वर्णेन ' इति कर्मधारयः । कुरवकं कुरवकपुष्पं प्रत्याख्यातविशेषकम् ।

(१) B. G. N. T. om. भो वअस्स; (Pn om. भो). (२) B. G. N. T. om. (३) N. मधुल°. (४) N. om. (५) N. add स्तत्. (६) add तथाहि. (७) N. च for अपि. (८) A. P. लीन°. (९) N. add नाट्येन, B. G. T. इति for उभौ and निरूपयतः

मालविका—अविष्णादहिअअं भट्टारं अहिलसन्दी अत्तणो वि दाव
 लज्जेमि । कुदो विहवो सिण्णिद्धस्स महीअणस्स इमं वुत्तंत आचक्खिदुं ।
 ण जाणे अण्णडिआरगरुअं वेअणां केत्तिअं कालं मअणो मं णइस्सादि
 त्ति । (कैत्तिचिन्पदानि गत्वा) कैहं णु पत्थिदस्सि । (इति स्मृतिम-
 भिनीय ।) आम् संदिट्ठस्सि देवीए गोदमचावलादो दोलापरिभट्टाए सरुजा
 मे चलणा । तुमं दाव गदुअं तवणीआसोअस्स दोहलं णिवट्ठेहिं । जदि
 सो पञ्जरत्तब्भन्तरे कुमुमं दर्शयेदि तदो अहं (अन्तरा निःश्वस्य) अहि-
 लसपूरइत्तअं पसादं दाइस्सं त्ति । जीव णिओअभूमिं पुट्ठमं गदा होमि ।
 जीव अणुपदं मह चलणालंकारहन्याए बउलावलिआए आअन्तव्वं
 परिदेवइस्सं दाव विस्मद्धं मुहुत्तअं । (इति परिक्रामति ।) (क)

(क) अविज्ञातहृदयं भर्तारमभिलषन्त्यात्मनोऽपि तावल्लज्जे । कुतो
 विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येयं वृत्तान्तमाख्यातुम् । न जानेऽप्रतीकारगुरु-
 कां वेदनां कियन्तं कालं मदनां मां नेप्यतीति । कुत्र ननु प्रस्थिता-
 स्मि । आम् संदिष्टास्मि देव्या । गौत्तमचापलादोलोपरिभ्रष्टायाः सरुजौ मे
 चरणौ । त्वं तावद्भवा तपनीयाशोकस्य दोहदं निर्वर्तय । यद्यसौ पञ्जरात्र-
 भ्यन्तरे कुमुमं दर्शयति ततोऽहमभिलाषपूरयितुं प्रसादं दास्यामीति ।
 यावन्नियोगभूमिं प्रथमं गता भवामि । यावदनुपदं मम चरणालंकारहस्त-
 या बकुलावलिकयागन्तव्यं परिदेवयिष्यामि तावद्विश्रब्धं मुहूर्तकम् ।

प्रत्याख्यातं तिरस्कृतं विशेषकं पत्रभङ्गो येन तयोक्तम् । लग्नद्विरेफा-
 ज्जनैर्लग्नः सक्तो द्विरेफो भ्रमर एवाञ्जनं येषु तैस्ति लकैस्ति लककुमुमैस्ति-

(१) A. P. अणहि (P. वि) ण्णाइं. (२) A. Po सिण्णिद्धअणस्स
 and Pn. सिण्णिद्धसहीअणस्स. (३) B. G. T. om. (४) N. add
 इति. (५) N. आः कैहं णु पत्थिदस्सि. (६) B. G. T. P.
 (चिक्खिन्प); A. (आत्मगतम्). (७) B. G. T. N. आ.
 N. आदिट्ठस्सि. (८) B. G. N. T. सरुजो मह चलणो; Po. A परिभट्ट
 ण सक्कणोमि अहं चलणे चालइदुं. (९) B. G. T. A. P. om. (१०)
 P. A. N. add त्ति (११) P. दाव, T. ता जाव. (१२) B. G. N.
 T. दाव. (१३) B. G. T. ता परिदेविस्सं दाव.

विदू०—(दृष्ट्वा) वअरंस एदं क्वु सीहुपाणुव्वेजिअरस मच्छु-
ण्डिआ उवणदा । (क)

राजा—अयि किमेतत् ।

विदू०—एसा क्वु णादिपज्जसेवेसा पज्जुस्सुअं विअ एआइणी
मालविआ अदूरे वट्ठीदि । (ख)

राजा—(सहर्षम्) कथं मालविका ।

विदू०—अह इं । (ग)

राजा—शक्यमिदानीं जीवितमवलम्बितुम् ।

त्वद्दुपलभ्य समीपगतां प्रियां

हृदयमुच्छ्वसितं मम विक्रवम् ।

तरुवृतां पथिकस्य जलार्थिनः

सरितमारसितादिव सारसात् ॥ ६ ॥

(क) वयस्य एतत्खलु सीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्याण्डिकोपनता ।

(ख) एषा नातिपर्याप्तवेषा पर्युत्सुकैकैकाकिनी मालविकादूरे वर्तते ।

(ग) अय किम् ।

लकक्रियापि तिलकस्य ललाटिकायाः क्रियाक्रान्तोल्लङ्घिता । परिभूतेत्यर्थः ।
माधवी मधुसंबन्धिनी श्रीलक्ष्मीः । शोभेत्यर्थः । योषितां स्त्रीणां मुखप्रसाध-
नविधौ मुखालङ्कारकरणे सावज्ञेवावमानेन सहितेव । अवमाननां कृतवती
वेत्यर्थः । (इत्युपेक्षा) । मत्स्याण्डिका नाम शर्कराविशेषः । त्वद्दुपलभ्ये-
त्यादि । (आरसितात् शब्दायमानात् सारसात् तत्स्वनमाकर्ण्येत्यर्थः ।
तरुवृतां वृक्षच्छायाच्छन्नां सरितं नदीमिव त्वत् सकाशात् समीपगतां प्रि-

(१) Pn om., B. G. T. ही ही एदं क्वु; Po. A. om. क्वु; (२)
N. Interchange (३) B. G. T. अवलंबयितुं. (४) Pn तद्वत्
पथिकस्य जलार्थिनः. सलिलमुद्रसितादिव सारसात् । (५) A. सरसिम्.

अर्थ क तत्रभवती ।

विदू०—एसा तरुराइमज्जादो णिक्कन्ता इदो एव परिवट्टन्ती दी-
सइ । (क)

राजा—^० वयस्यं पश्याम्पेनार्म् ।

त्रिपुलं नितम्बविम्बे मध्ये क्षामं समुन्नतं कुचयोः ।

अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ७ ॥

सखे पूर्वस्मार्दवस्थान्तरमुपारूढा तत्रभवती । तथाहि ।

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलेयमाभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपत्रा कतिपयकुमुमेव कुन्दलता ॥ ८ ॥

विदू०—एसा वि भवं विअ मअणव्वाहणा परिमिठ्ठा भविस्मदि (ख)

राजा—सौहार्दमेव पश्यति ।

(क) एषा तरुराजिमध्याभिष्क्रान्तेत एव परिवर्तमाना दृश्यते ।

(ख) एषापि भवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भविष्यति ।

यामपलभ्य श्रत्वा जलार्थिनां पिपासोः पथिकस्येव मम विकृतं हृदयं उन्मु-
मितमिव हर्षेण स्फूर्तिमित्यर्थः ।) अत्र संक्षिप्तानार्थस्य भाषेः क्रमो नाम
संध्यङ्गमुक्तं भवति । त्रिपुलमिति । (नितम्बदेशे श्रोण्यां त्रिपुलं स्युलं-
मध्ये क्षामं क्षीणं कुचयोः समुन्नतमुत्तङ्गं नयनयोर्ममयायतमेतन्मात्रविकावपु-
रूपं मम जीवितमायाति) ॥ शरकाण्डमिति । माधवे वैशाखे परिणतं पक्वं
पत्रं यस्यास्तयाभूता कतिपयकुमुमा परिमितपुत्रा कुन्दलमेव परिमिता-

(१) B. G. T. om. (२) P. add णं & A. om एसा. (३)
N. अहि for परि & P. A. इदो एव आअन्तरि. (४) N. add
(त्रिपुलं स्युलं मध्यं). (५) B. G. T. om. (६) N. om. (७)
B. G. T. °के. (८) A. कम्मात् for पूर्वस्मात्, आरूढा for उपासदा
& om तथा हि । N. add अतिममेतत्.

माल०—अयं मो ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुमुमणेपथ्यो उ-
त्कण्ठिदं मं अनुकरोदि^३ अमोओ^३ । जाव से^४ प्रच्छायसीदले शिलापट्टे णि-
सण्णो अत्ताणं विणोदेमि । (क)

विदू०—सुदं भवदा । उत्कण्ठिदस्मि त्ति तत्तहोदीए मन्तिदं । (ख)

राजा—नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं^५ मन्ये । कुतः । *quiesced cor*

carving बोढाकुरवकरजसां किसलयपुटभेदसीकरानुगतः । *change with*

अनिमित्तोत्कण्ठामपि जनयति मूनसो मलयवातः ॥ ९ ॥

(मालविकोपविष्टा)

राजा—क्यस्य इतस्तावत् । आवां लतान्तरितौ भवावः ।

विदू०—इरावदिं विअ अदूरे समत्येमि^६ । (ग)

राजा—नहि कमलिनीं दृष्ट्वां ग्राहमवेक्षते^७ मतङ्गजः ।

(इति विलोकयन् स्थितः ।)

(क) अयं स ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुमुमणेपथ्य उत्कण्ठितां
मामनुकरोत्यशोकः । यावदस्य प्रच्छायशीतले शिलापट्टके निषण्णात्मानं
विनोदयामि ।

(ख) श्रुतं भवता । उत्कण्ठितास्मीति तत्रभवत्या मन्त्रितम् ।

(ग) इरावतीमिवादूरे समर्थये ।

भरणेयमाभाति) ॥ अयं स सुकुमारदोहदापेक्ष्यगृहीतकुमुमणेपथ्य
उत्कण्ठितां मां (उत्कण्ठिताया मम) अनुकरोत्यशोकः । बोद्धेत्यादि ।
(कुरवकरजसां तदनुष्पपरागाणां बोढा वहनकर्ता तेन सुगंधिरित्यर्थः ।

(१) N. सुमाल for ललित. (२) N. उत्कण्ठिदाए मह. B. G. T.
उत्कण्ठिदाए मह सोअ and om. अमोओ. (३) N. Interchange. (४)
N. एवम्. (५) P. A. add मविअ. (६) A. प्रसन्नतर्कतां. (७) B.
G. N. T. गार्कर°. (८) B. G. N. T. सवे. (९) B. G. T.
पेक्यामि. (१०) N. लब्धा. (११) N. अपेक्षते.

माल०--हिअअ णिरवलम्बणादो' मणोरहादो विरम । किं मं आआसे-
सि' । (क)

(विदूषको राजनमवेक्षते)

राजा—प्रिये पश्य वामतां स्नेहस्य ।

औत्सुक्यहेतुं विवृणोपि न त्वं

तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः ।

तथापि रम्भोरु करोमि लक्ष्य-

मात्मानमेषां परिदेवितानां ॥ १० ॥

त्रिदू०—संपदं भवदो' णिस्समंअं भविस्सादि । एसा अप्पिअम-
अणसंदेसा विवित्ते णं' बउलावलिआ उवट्ठिदा । (ख)

(क) हृदय निरवलम्बनान्मनोरथाद्विरम । किं मामायासयसि ।

(ख) सांप्रतं भवतो, निःसंशयं भविष्यति । एषार्पितमदनमंदेशा
विवित्ते ननु बकुलावलिकोपस्थिता ।

किसलयानां नवपल्लवानां भिनत्ति—भिदअण् । तेन मन्दः । सीकरैरनुगतः
तेन शीतलः । पश्चात्कर्मधारयः । मलयपर्वतसंसर्गी अनिलो नास्ति निमित्तं
यस्यास्तादृशीमपि अनिमित्तां उत्कंठां जनयति ।) हृदय निरवलम्बनादति-
भूमिगताद् (अतिभूमिलंघिनस्ते) मनोरथाद्विरम । किं मामायास्य । औ-
त्सुक्येत्यादि । (हे रंभोरु त्वमौत्सुक्यस्य कारणं न विवृणोषि न कथ-
यसि । तर्कोऽपि अनुमानविशेषोऽपि तत्त्वस्य वस्तुस्वाभाव्यस्यावबोधो नि-
श्चय एव एकं फलं यस्य तथाभूतो न भवति । व्यभिचारादिसंभवादिति
भावः । अनुमानमात्रेण न वस्तुतत्त्वनिश्चयो भवतीत्यर्थः । तथाप्यात्मानं
एषां त्वदुक्तानां परिदेवितानां विलापानां लक्ष्यं उद्देश्यं करोमि । त्वदुक्तप-
रिदेवनं मामुद्दिश्यैवेति तर्कयामि । अर्पितेत्यादि । अर्पितो मया संप्रेषितो

(१) Po. णिप्पल्लादो &c. B. G. N. T. add अदिभूमिलंघिणो (N.
ते). (२) B. G. N. T. आआसिअ. (३) B. G. T. बोद्धते; N.
अपेक्षते. (४) N. वामत्वं for वामतां and B. G. T. पश्य महत्वं स्नेहस्य.
(५) Pd. om. (६) Po णिस्संसओ. (७) A. add एआ (एका).

राजा—अपि स्मरेदस्मदभ्यर्थनाम् ।

विदू०—किं दाणिं एसा दासीए दुहिदौ दावैगरुअं संदेशं विसुमरेदि ।
अहं वि दाव ण विसुमरेमि । (क)

(प्रविश्य चैरणालङ्कारहस्ता)

बकुला०—अवि सुहं सहीए । (ख)

माल०—अहो बउलावलिआँ । सहि सागदं दे । उवविस । (ग)

बकुला०—(उपविश्य) हला तुमं दाणिं जोग्गदाए णिउत्ता । ता
एक्कं चलणं उवणेहि । जाव सालत्तअं सणेउरं करेमि । (घ)

माल०—(आत्मगतम्) हिअअ सुहिहददार्यँ अलं उवड्ढिदो अअं
विहवो तिं । कहं दाणिं अत्ताणं मोचएअं । अहंवाँ एदं एव्व मह
मिम्मण्डणं भविस्सदि । (च)

(क) किमिदानीमेषा दास्यां दुहिता तावद्गुरुकं संदेशं विस्मरति । अ-
हमपि तावन्न विस्मरामि ।

(ख) अपि सुखं सख्याः ।

(ग) अहो बकुलावलिका । सखि स्वागतं ते । उपविश ।

(घ) सखि त्वमिदानीं योग्यतया नियुक्ता । तस्मादेकं चरणमुपनय ।
यावत्सालक्तकं सनूपुरं करोमि ।

(च) हृदय सुखिततया अलमुपस्थितोऽयं विभव इति । कथमि-
दानीमात्मानं मोचयेयम् । अयवेतदेव मम मृत्युमण्डनं भविष्यति ।

(१) N. add असौ. (om. अस्मद्). (२) P. A. सुता. (३) P.
N. तुह. (४) Pn. B. G. T. om. अहं &c.; N. om. वि. &. A.
Po दाणिं tor दाव. (५) A. om. चरण. (६) A. Po add उवड्ढिआ.
(७) Pn add देवीए &c. Po A. दोहलकरणं. (८) B. G. N.
T. सुहिदाए. (९) B. G. T. om. ति (१०) N. add दाणि.

बकुला०— किं विओरेसि । उस्सुका क्तु इमस्स तवणीआमोअस्म कुसुमोग्गमे' देवी । (क)

राजा— कथमशोकदोहदनिमित्तो ऽयमारम्भः ।

विद्व०—^२ किं क्तु ण जाणासि अकालणादो देवी इमं अन्तेउरणे-
वत्येण ण संजोअइस्सदि ति । (ख)

माल०— हला मरिसेहि दाव णं । (पादमुपहरति) (ग)

बकुला०— अयि सररिं सि मे । (^३ नाट्येन चरणसंस्कारमार-
भते) (घ)

राजा—

चरणान्तनिवेशितां प्रियायाः

सरसां पश्य वयस्य रागरेखाम् ।

प्रथमामिव पल्लवप्रभूर्तिं

हरदग्धस्य मनोभवद्भुमस्य ॥ ११ ॥

विद्व०— चलणाणुस्सुवो क्तुं तत्तहोदीए अहिआरो उवक्खित्तो । (च)

(क) किं विचारयसि । उत्सुका खल्वस्य तपनीयाशोकस्य कुसुमो-
द्रमे देवी ।

(ख) किं खलु न जानास्यकारणादेवीमामन्तःपुरनेपथ्येन न
संयोजयिष्यतीति ।

(ग) सखि मर्षय तावदेनम् ।

(घ) अयि शरीरमसि मे ।

(च) चरणानुरूपस्तत्रभवत्या अधिकार उपक्षिप्तः ।

मदनविषयकरो संदेशो भवदुक्तरूपो यस्यै (यस्याः) तादृशी । चरणान्ते

(१) P. समुग्गमे; N. मूउल्लुग्गमे. (२) N. कि णु खु जाणासि तुमम् ।
माकालणादो ... जोअइस्सदि ति; B. G. T. कि खु ण जाणासि जो-
अइस्सदि. (३) N. add इति. (४) B G. N. T. om. (५) Pu अलंकारो.

राजा—सम्यगाह भवान् ।

नत्रकिसलयरागेणाग्रपादेन बाला *Prachak*

skines स्फुरितनखरुचा द्वौ हन्तुमर्हत्यनेन । *skines i.e. Kake*

अकुमुमितमशोकं दोहलापेक्षया वा

प्रणमितैशिरसं वा कान्तमाद्रांपराधम् ॥ १२ ॥ *skines i.e. Kake*

विद् ०—^४ पहरिस्सादि तत्तहोदि तुमं अवरद्धम् । (क)

राजा—^५ प्रतिगृहीतं^६ वचः सिद्धिदर्शिनो ब्राह्मणस्य ।

(ततः प्रविशाति युक्तमदेरावती चेटी च)

इरा०—हज्जे णिउणिए सुणामि बहुसो मदो किल इत्थिआजणस्स
विसेसमण्डणं ति । अंवि सच्चो लोअवादो अअं^७ । (ख)

(क) प्रहरिष्यति तत्र भवति त्वामपराद्धम् ।

(ख) हज्जे (चेटी) निपुणिके शृणोमि बहुशो मदः किल स्त्रीज-
नस्य विशेषमण्डनमिति । अपि सत्यो लोकवादो ऽयम् ।

त्यादि । (वयस्य प्रियायाश्चरणान्तनिवेशितां सरसामाद्रां रागरेखां हर-
दग्धस्य शिवकोपानलभस्मीभूतस्य मनोभवद्रुमस्य कामरूपतरोः प्रयमां
पल्लवप्रसृतिमिव पश्य ।) । (भो वयस्य चरणानुरूपस्तत्रवत्या अलंकार
उपक्षिप्तः) । किं नु खलु जानामि त्वम् । मम कारणाद्देवोमामन्तः पुरनेप-
थ्येन संयोजयतीति । नत्रकिसलयेत्यादि । (बाला मालविकानेन प्रत्यक्ष
दृश्येन नत्रकिसलयरागेण नत्रपल्लवनाश्रेण स्फुरितनखरुचा प्रकाशित-
नत्रकान्तिना अग्रपादेन दोहलापेक्षया कुमुभोद्धमार्थभौषधप्रदानानुरोधेनाकु-

(१) P. A. सम्यगभिहित भवता. (२) B. G. T. आर्द्र°. (३) P.
A. प्रणिहित°. (४) P. A. B. G. T. पारडस्सति तत्तहोदीए अवरद्धं. (५) T.
N. add मूर्त्ता. (६) P. A. परि°. (७) Po A. उन्मत्तवेषा. (८) B. G.
N. T. ०५. विसेस. (९) Δ. अअं. (१०) P. A. ०५.

निपु०—पुटमं लोअवादो एव । अज्ज सच्चो संवुत्तो । (क)

इरा०—अलं सिण्हेहभणिदेण । कहेहि कुदो दाणि अवगदं दोला-
घरं पुटमं गदो भट्टी ति । (ख)

निपु०—भट्टिणीए अखण्डिदादो पणआदो । (ग)

इरा०—अलं सेवाए । मज्झत्यदं परिगेण्हीअं भणाहि । (घ)

निपु०—वसन्दोवाअणलोलुवेण अज्जगोदमेण कहिदं । तुवरदु
भट्टिणी । (च)

इरा०—(अवस्थासदृशं परिक्रम्य ।) हज्जे^१ मदेण किलामिअमाणं^२
अत्ताणं अज्जउत्तदंसणे हिअअं तुवरेदि । चलणा उण ण मंगे पसर-
न्दि । (छ)

(क) प्रथमं लोकवाद एव । अद्य सत्यः संवृत्तः ।

(ख) अलं स्नेहभणितेन । कथय कुत इदानीमवगतं 'दोलागृहं
प्रथमं गतो भर्तेति' ।

(ग) भट्टिन्या अखण्डितात्प्रणयात् ।

(घ) अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ।

(च) वसन्तोपायनलोलुपेनार्यगैतमेन कथितम् । त्वरतां भट्टिणी ।

(छ) हज्जे (चेटि) मदेन क्लाम्यमानमात्मानमार्यपुत्रदर्शने हृदयं
त्वरयति । चरणौ पुनर्न मार्गे प्रसरतः ।

सुमितमपुष्पितमशोकं आर्द्रापरार्द्धं प्रणयरुतापरार्द्धं अभिनवापरार्द्धं वा

(१) N संकित्तासांसिणा सिण्हेण अलं; T. अलं मह सिण्हेण; B. G. सच्चित्तिसंसिणा &c. (२) B. G. अवगमिदं; T. अवगमिदन्वं; N. अवग-
मिदन्वो. (३) B. G. N. T. add ण चे. (४) P. A. गेहीअ; B.
G. गदुअ. (५) A. P. हला. (६) A. P. मिलाअमाणं; B. G. T.
मिलाअमाणं. (७) N. add मह. (८) G. B. T. ओगलन्ति.

निपु०—णं पत्तन्न दोलाघरअं । (क)

इरा०—णिउणिए अज्जउत्तो एत्थ ण दीसदि । (ख)

निपु०—भट्टिणी' ओलोअदु । २ परिहासणिमित्तं काहे वि' अदिट्ठेण
भट्टिणा होदव्वं । अह्मे वि' इमं पिअङ्गुलदापरिक्खित्तं असोआसिलापट्टं
पविसाह्म । (ग)

इरा०—(तथा करोति) ३

निपु०—(विलोक्य) ओलोअदु भट्टिणी । चूदङ्कुरं विचिण्णन्दीणं
पिपीलिआहे दंसिदं ४ । (घ)

इरा०—कहं विअ । ५ (च)

निपु०—एसा असोअपाअवच्छाआए मालविआए बउलावलिआ च-
लणाळंकारं णिवट्टेदि । (छ)

(क) ननु प्राप्ते स्वे दोलागृहम् ।

(ख) निपुणिके आर्षपुत्रोऽत्र न दृश्यते ।

(ग) भट्टिन्यवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्राप्यदृष्टेन भर्त्रा भवित-
व्यम् । आवामर्षामं प्रियङ्गुलतापरिक्षिप्तमशोकशिलापट्टं प्रविशावः ।

(घ) अवलोकयतु भट्टिनी । चूताङ्कुरं विचिन्वन्त्योः पिपीलिकाभि-
र्दष्टम् ।

(च) कथमिव ।

(छ) एषाशोकपादपच्छायायां मालविकाया बकुलावलिका चरणा-
लङ्कारं निर्भर्तयति ।

प्रणतशिरसं कान्तं प्रियं च द्वौ हन्तुं ताडयितुमर्हति ।) कथय कुत

(१) P. A. om.; B. G. T. णं भट्टिणी. (२) Po A. भट्टिणीए.

(३) Po A. गुम्मे गुढेन; Pn. B. G. T. गुढेन. (४) N. om. (५)

B. G. N. T. तह । for तथाकरोति. (६) A. दंसणं (दंशणं). (७) A.

P. B. G. T. किं विअ एहं.

इरा०—(शङ्कां रूपयित्वा) अभूमी इअं मालविआए । कहं एत्य
तक्केसि । (क)

निपु०—तक्केमि दोलापरिभ्रष्टाए सरुअचलणाए देवीए असोअदो-
हलाहिआरे मालविआ णिउत्तेत्ति । अण्णहा कहं देवी सअं धारिअं णेउर-
जुअलं परिअणस्स अणुजाणिस्सदि । (ख)

इरा०—महदी क्खु से संभावणा । (ग)

निपु०—कि उण णं अण्णेसीअदि भट्टा । (घ)

इरा०—हज्जे मे चलणा अण्णदो ण पवट्टन्दि । मदो मं विओरदि ।
आसंकिदस्स दाव अन्तं गमिस्सं । (मालविकां निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ।)
ठाणे क्खु कातरं मे हिअअं । (च)

वकु०—(मालविकार्यै चरणं दर्शयन्ती) अवि रोआदि दे अअं
राअरेहाविण्णासो । (छ)

(क) अभूमिरियं मालविकायाः । कथमत्र तर्कयसि ।

(ख) तर्कयामि दोलापरिभ्रष्टया सरुजचरणया देव्याशोकदोहदा-
धिकारे मालविका नियुक्तेति ।

(ग) महती खल्वस्याः संभावना ।

(घ) किं पुनर्नान्विष्यते भर्ता ।

(च) हज्जे मे चरणावन्यतो न प्रवर्तेते । मदो मां विकारयति । आ-
शङ्कितस्य तावदन्तं गमिष्यामि । स्याने खलु कातरं मे हृदयम् ।

(छ) अपि रोचते तेऽयं रागरेखाविन्यासः ।

इदानीमवगन्तव्यो दोलागृहं प्रथमं गतो भर्ता न वेति । (कुत इदमवगतं
दोलागृहं प्रथमं गतो भर्ता न वेति ।) पिर्पालिकाभिर्दष्टम् । भावेक्तः । सखि

(१) P. A. कि तक्केसि. (२) A. P. om. (३) B. G. N. T.
अण्णजाणिस्सदि. (४) B. G. N. T. om. उण. (५) Po. मणो &c.
(६) N. add इति; B. G. मालविका—(आत्मगतम्) &c. (७) A.
P. B. G. T. om. (८) B. G. T. कि वि. (९) Pn. om. देअअं;
B. G. T. om. अअ.

माल०—हला अत्तणो चलणं गदो' ति लज्जेमि णं पसंसिदुं ।
'केण पसाहणैकलाए अहिविणांदासि । (क)

वकु०—एत्य अहं भैट्टिणो सिस्स ह्मि । (ख)

विदू०—तुवरेहि दावै णं गुरुदक्खिणाए । (ग)

माल०—दिट्ठिआ ण गव्विदासि । (घ)

वकु०—उवदेसाणुरुवे' चलणे' लम्भिअ अज्ज दाणिं गव्विदा
भविस्सं । (रागं विलोक्य । आत्मगतम् ।) हन्त सिद्धं मे दौचं ।
(प्रकाशम् ।) सहि एकस्स दे चलणस्स अवसिदो राअणिकखेवो' ।
केवलं मुहमारुदो लम्भइदव्वो । अहवा पवादं एव्व एदं ठाणं । (च)

राजा—सखे पश्य पर्यं ।

(क) सखि आत्मनश्चरणं गत इति लज्ज एनं प्रशंसितुम् । केन
प्रसाधनकलायामभिविनीतासि ।

(ख) अत्राहं भर्तुः शिष्यास्मि ।

(ग) त्वरय तावदेनां गुरुदक्षिणायै ।

(घ) दिष्ट्या न गर्वितासि ।

(च) उपदेशानुरूपौ चरणौ लब्ध्वेदानो गर्विता भविष्यामि । हन्त
सिद्धं मे दौत्यम् । सखि एकस्य ते चरणस्यावसितो रागानिक्षेपः । केवलं
मुखमारुतो लम्भायितव्यः । अथवा प्रवातमेवैतत्स्थानम् ।

न मे चरणावन्यतः प्रवर्तेते । मदश्च मां विचारयति । उपदेशानुरूपौ

(१) B. G. N. T. om. गदो; A. Po गदं. (२) A. Po add
कहेहि; N. तेण. (३) Po सिव्यसाहणकलाअं. (४) A. Po B. G.
T. add इन्. (५) A. P. B. G. T. दाणि. (६) N. °रुवा चलणा.
(७) N. दूयन्; B. G. T. सिद्धो मे इव्यः (८) Pn. °विक्खेवो. (९)
N. om. (१०) N. A. om. one पश्य.

आद्रालक्तकमस्याश्चरणं मुखमारुतेन वीजयितुम् ।

प्रतिपन्नः प्रथमतरः संप्रति सेवावकाशो मे ॥ १३ ॥

त्रिवृ०—कुदो दे अणुसओ । चिरं भवदा एदं कमेण अणुहो-
द्वं (क)

वकु०—सहि^३ अरुणमदपत्तं विअ सोहदि दे चलणो^३ । सव्वहा
भाट्टिणो अङ्कपरिवट्टिणी हांदि । (ख)

(इरावती निपुणिकामुखंमवेक्षते)

गजा—ममेयमाशीः ।

माल०—हर्ली अवअणीअं मन्तेमि । (ग)

वकु०—मन्तिदव्वं एव्व मए मन्तिदं । (घ)

माल०—पिआ क्व अहं तुह । (च)

वकु०—ण केवलं मह । (छ)

(क) कुतस्तेऽनुशयः । चिरं भवतैतन्क्रमेणानुभवितव्यम् ।

(ख) सखि अरुणशतपत्रमिव शोभते ते चरणः । सर्वथा भर्तुर-
ङ्कपरिवर्तिनी भव ।

(ग) सखि अवचनीयं मन्त्रयसे ।

(घ) मन्त्रयितव्यमेव मया मन्त्रितम् ।

(च) प्रिया खल्वहं तव ।

(छ) न केवलं मम ।

चरणौ लब्ध्वाद्य गर्विता भविष्यामि ॥ आद्रालक्तकमित्यादि । मुखमारु-

(१) B. G. T. शोषयतः; शोषयितुं (२) P. चिरं भवदा एदं अणुहोद्वं
अडरेण; B. G. T. एदं भवदा चिरक्रमेण अणुभवितव्वं. (३) P. A. cm.
(४) B. G. N. T. चलणं. (५) B. G. N. T. निपुणिकाम्. (६)
N. मा अवअणीअ मन्तेहि, B. G. T. add. इहा to this.

माल०—कस्स वा अण्णस्स । (क)

वकु०—गुणेषु अहिणिवेसिणो भट्टिणो वि । (ख)

माल०—अलीअं मन्तेसि । एदं एव्व मयि णत्थि । (ग)

वकु०—सच्चं तुइ णत्थि । भट्टिणो किसेसु 'ईसिपरिपण्डरेसु अङ्गेषु दीसइ । (घ)

त्रिपु०—पुढमं भणितं विअ हदासाए उत्तरं । (च)

वकु०—अणुराओ अणुराएण परिकिखदव्वो^३ त्ति सुअणवअणं पमाणीकरोहि । (छ)

माल०—किं अत्तणो छन्देण मन्तेसि । (ज)

(क) कस्य वान्यस्य ।

(ख) गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

(ग) अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ।

(घ) सत्यं त्वयि नास्ति। भर्तुः कशेष्वीषत्परिपाण्डुरेष्वङ्गेषु दृश्यते ।

(च) प्रथमं भणितमिव हताशया उत्तरम् ।

(छ) अनुरागोऽनुरागेण परीक्षितव्य इति सुजनवचनं प्रमाणी-
कुरु ।

(ज) किमात्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ।

तेन वीजयितुं शोषयितुं । प्रथमतरो मुख्यतरः । प्रतिपन्नः प्राप्तः ॥ भर्तुः कशेषु दर (वर) पाण्डुरेषु अङ्गेषु दृश्यते । प्रथमं गुणितमिव हताशया उत्तरम् । नहि भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदूनि विबान्तरितान्यक्षराणि । दुर्जाते

(१) B. G. T. सुन्दर°; N. वर° . (२) B. G. N. गुणितं; T. गणितं. (३) A. परिच्छिदव्वो (प्रतिच्छेतयो); N. वच्छेट्टव्वो (प्रत्येष्टव्यः); पुच्छिदव्वो. +

वकु०—णहि णहि । भट्टिणो क्वुं एदाइं पणअमआइं अक्खगइं विम्बन्तरिदाइं (क)

माल०—हला देवि विचिन्तिअ ण मे हिअअं विस्ससदि । (ख)

वकु०—मुद्धे भसरसंबाधो भविस्सदि ति वसन्दावदारमव्वस्सं किं ण चूदप्पसवो ओदंसिदव्वो । (ग)

माल०—तुमं दाव दुज्जादे^० अच्चन्तं सहाया होहि । (घ)

वकु०—विमद्दसुरही वेउलावलिआ क्वु अहं । (च)

राजा—साधु वकुलावलिके साधु ।

भावज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन
प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

(क) नहि नहि । भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि विम्बान्तरितानि ।

(ख) सखि देवी विचिन्त्य न मे हृदयं विश्वसिति ।

(ग) मुग्धे भ्रमरसंबाधो भविष्यतीति वसन्तावतारसर्वस्वं किं न चूत-प्रसवोऽवतंसमितव्यः ।

(घ) त्वं तावदुर्जातेऽप्यन्तं सहाया भव ।

(च) विमर्दसुराभिर्वकुलावलिका खल्वहम् ।

दुःखे । ' दुर्जातं व्यसने क्लीबं असम्यग्जातवस्तुनि ' इति केशवस्वामी । भावज्ञानेत्यादि । (भावस्यास्या अनुरागस्य ज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन कृत-

(१) A. P. om. णहि. (२) B. G. N. T. मिदुआइं. (३) N. वत्तन्तरियाइं; B. G. T. विप्पेरियाइं (विप्रेरितानि). (४) N. A. B. G. संपाधो. (५) T. अत्थि; P. A. om.; B. G. भमरसंपाधो वसन्तोदार (T. वतावदार) संपाधो दाणि (T. om. दाणि) णक्खदप्पसवो ओदंसिदव्वो. (६) B. G. T. जाव. (७) Po. add मे. (८) P. अच्चन्तसहाइणी T. गच्छन्तस्स सहाइणी, B. G. ओदंसिदव्वो. (९) Pn. वजलिआवलिआ णं अहं.

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः ॥ १४ ॥

इरा०—हञ्जे' पेक्ख । कारिदं एव्व बउलावलिआए एदं^३ पदं मा-
लविआए । (क)

निपु०—भट्टिणि णिव्विआरस्सं वि उस्सुअत्तणजणओ उवदेसो।(ख)

इरा०—ठाणे खलु संकिदं मे हिअअं । गहीदित्या अणन्तरम् चिन्त
इस्सं । (ग)

बकु०—एसो दुदीओ वि दे णिवुत्तपरिकम्मो चलणो । जाव दुवे वि'
सणेउरे करोमि । (इति नाट्येन नूपुरयुगलमामुच्य ।) हला उट्टेहि । अ-
णुचिद्धं देवीए असोआविआसइत्तअं णिओअं । (घ)

(क) हञ्जे पश्य । कारितमेव बकुलावलिकयैतत्पदं मालविकायाः ।

(ख) भट्टिनि निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेशः ।

(ग) स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीतार्थानन्तरं चिन्तयि-
ष्यामि ।

(घ) एष द्वितीयोऽपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । यावद् द्वावपि
सनूपुरौ करोमि । हला उत्तिष्ठ । अनुत्तिष्ठ देव्या अशोकविकासयितृकं
नियोगम् ।

प्रसङ्गेन प्रत्याख्याने तथा निराकरणे कृते सतीति शेषः । दत्तोचितोत्तरेण
वाक्येन स्वे मदर्याभ्यर्थनाप्रदर्शनरूपे निदेशे तत्प्रतिपालनरूपे इयं माल-
विका स्थापिता । कामिनो जनस्य प्राणा दूत्यधीना यत् तत् स्थानेऽतीवयुक्त-
मित्यर्थः ॥ भट्टिनि निर्विकारस्यापि उत्सुकत्वजननमुपदेशः ॥ यावदेनं नूपुर-

(१) N. om. (२) कारिदञ्चं बउलावलिआए मालविआ पदं. (३) Po.
A. om.; T. प्दास्स. (४) B. G. N. T. णिव्विआरस्स (N. om.)
अहिआरस्स उट्टेवदेसो. (५) P. A. समत्तं; B. G. T. संवुत्त. (६)
B. G. N. T. णं (एस्सं) सणेउरं. (७) P. add दाणि.

इरा०—सुदो देवीए णिभोभो नि । हेदु दाणि । (क)

वकु०—एसो उवाखुटराभो उवभोअकखमो पुरदो दे वट्टई । (ख)

माल०—कि भट्ट । (ग)

घकु०—(सरिमतम्) ण दाव भट्ट । एसो अभोअसाहावलम्बी पल्लवगुच्छो । ओदंसेहि णं । (घ)

चिदू०—अवि सुदं भवदा । (च)

राजा—सखे पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

अनानुरोक्तकण्ठतयोः प्रसिद्धचता

समागमेनापि रतिर्न मां प्रति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोऽपि समानुरागयोः ॥ १५ ॥

(क) श्रुतो देव्या नियोग इति । भवत्विदानीम् ।

(ख) एष उपखुटराग उपभोगक्षमः पुरतस्ते वर्तते ।

(ग) किं भर्ता ।

(घ) न तावद्भर्ता । एषोऽशोकशाखावलम्बी पल्लवगुच्छः । अवतंसयैनम् ।

(च) श्रुतं भवता ।

शोभितं करोमि ॥ अनानुरोक्त्यादि । अनानुरोक्तकण्ठतयोः । अनानुरोक्तानां उक्तकण्ठतः कामोक्तकण्ठत इत्यर्थः । प्रसिद्धचता संभवता समागमेनापि संपर्केणापि मां प्रति मामनु । मत्पक्ष इत्यर्थः । रतिर्न शृङ्गारो न भवति ।

(१) N. om. नि. (२) B. G. T. चिदू. (३) B. G. T. add. दाव. (४) N. om. (५) B. G. T. add मालविका विपदि नाशयति. (६) Po A. अनारो. (७) B. G. समानुरागयोः

(मालविका रचितपङ्कजावतंसा सलीलभंशोक्तार्ये पादं प्रहिणोति ।)

राजा—वयस्य

आवाय कर्णकिसलयमस्मादियमत्र चरणमर्पयति ।

उभयोः सदृशत्रिनिमयादात्मानं वञ्चितं मय्ये ॥ १६ ॥

माल०—अवि णाम अद्भागं संभावना सफला भवे । (क)

षकु०—हला णत्यि दे दोसो । णिग्गुणो अअं असोओ नइ कुसुमोब्भेदमन्यरो भवे जो दे० चलणसत्कारं लहेई । (ख)

(क) अपि नामावयोः संभावना सफला भवेत् ।

(ख) सखि नास्ति ते दोषः । निर्गुणोऽयमशोको यदि कुसुमोद्भेदमन्य-
रो भवेद्यस्ते चरणसत्कारमलभत ।

एकानुरागस्य रसाभासत्वात् । तथा चोक्तम्—‘ एकत्रैवानुरागश्च बहुसक्ति-
श्च योषितः । अनौचित्यप्रवृत्तत्वात् शृङ्गाराभास उच्यते ॥’ इति (एतावता
एतादृशश्रवणेनैव कामिनां अभीष्टमिति शेषः । एकस्य अनातुरस्य अपर-
स्य चोत्कण्ठितस्य एतयोर्विषमानुरागयोर्नायकनायिकयोः प्रसिद्धयता कथंचि
स्निग्धमानेनापि समागमेन मां प्रति न वरं । किं तु समानुरागयोः परस्परप्राप्ति-
निराशयोः सतोः शरीरनाशोऽपि वरं । तथा च एतस्या मध्यनुरागवत्वात् स-
मागमाभावे मम देहत्यागोऽप्यभीष्टः) । आदायेत्यादि । कर्णकिसलयं
कर्णपूरार्यं किसलयम् । अत्र कर्ण शब्देन कर्णपुरो लक्ष्यते । कर्णभूषण

(१) N om. (२) P. अशोक्ताडनाय. (३) A. P. N. om
this, speech. (४) T. add here वामो ऋत्सो असोसो जो वञ्जअं
वमाणी कट्ठअ (व्यञ्जकं प्रमाणी इत्य) कुसुमुग्गमं णं दसेदि &c. (५) T. add
अअं जेव. (६) P. A. समुब्भेदं; T. B. G. उग्गमं. (७) P. A.
इरिसं. (८) N. अलङ्कार. (९) B. N. G. T. लंभिअ (N. अलभत.
A. लेभे); T. लंभिअः.

राजा—

अनेन तनुमध्यया मुखरनूपुराराविणा
नत्राम्बुरुहकोमलेन चरणेन संभावितः ।

अशोक यदि सद्य एव कुसुमैर्न संपत्स्यसे

वृथां वहसि दोहलं ललितकामिसाधारणम् ॥ १७ ॥

सखे वचनावसरपूर्वकं प्रवेष्टुमिच्छामि ।

विदू०—एहि । णं परिहासइस्सं । (क)

(उभौ प्रवेशं कुरुतः ।)

निपु०—भट्टिणि भट्टा एत्थ पविसदि । (ख)

इरा०—एवं ममं पुढमं चिन्तिदं हिअएण । (ग)

विदू०—(उपसृत्य) होदिं जुतं णाम अत्तहोदो पिअवअस्सो
अंअं असोओ वामपादेण ताडेदुं । (घ)

(क) एहि । एनां परिहासयिष्यामि ।

(ख) भट्टिनि भर्तात्रि प्रविशाति ।

(ग) एवं मम प्रथमं चिन्तितं हृदयेन ।

(घ) भवति युक्तं नामात्रभवतः प्रियवयस्योऽयमशोको वामपादेन
ताडयितुं ।

चरणार्पणयोस्तुल्यरूपपरिवर्तेन वञ्चितं अकृतार्थं मन्ये ॥ यस्ते चरणस-
त्कारं लब्धा (लब्ध्वा) ॥ अनेनेत्यादि । ललितकामिसाधारणं चार-

(१) B. G. N. T. मुकुलैः. (२) B. G. I. मुभा. (३) B.
G. T. °अवकाशं, N. °अनुसरं. (४) A. मालविआए for मम. (५)
B. G. N. T. ज्येत्थ. (६) N. om. & A, P add ण. (७) B.
G. N. T. A. om. अम. (८) N. °असोओ । ण &c.

उभे—(संसंभ्रमम् ।) अहो भट्टा । (क)

विदू०—वउलवलिण् गहीदत्याए तुए अत्तहोदी ईरिसं अविणअं करन्दी कीस ण णिवारिदां । (ख)

(मालविका भयं रूपयति^१)

निपु०—भट्टिणि देक्ख । किं पजुत्तं अज्जगोदमेण । (ग)

इरा०—कहं ब्रह्मबन्धु अण्णहा जीविस्सदीं । (घ)

षकु०—अज्ज एसा देवीए णिओअं अणुच्चिठ्ठदि । एदस्सि अदिक्रमे परवदी इअं । पसीदतु भट्टा । (आत्मना सममेनां प्रणिपातयति ।) (च)

राजा—यद्येवमनपराद्धासि । उत्तिष्ठ भद्रे । (इति हस्तेन गृहीत्वो-
त्थापयति ।)

(क) अहो भर्ता ।

(ख) वकुलवलिके गृहीतार्यया त्वयात्रभवतीदृशमाविनयं कुर्वती
कस्मान्न निवारिता । *knowing that she belongs to the king.*

(ग) भट्टिनि पश्य किं प्रयुक्तमार्यगौतमेन ।

(घ) कथं ब्रह्मबन्धुरन्यया जीविष्यति ।

(च) आर्य एषा देव्या नियोगमनुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्रमे परवती-
यम् । प्रसीदतु भर्ता ।

कामिसाधारणं चारुकामिजनतुल्यं दोहलं पादनिक्षेपरूपं वृषा मिथ्या बहसि
॥ 'जुत्तंगाम' इत्यत्र काकुरनुसंधेया ॥ भयं रूपयतीति । अत्र भयकथना

(१) P. A. चारिदा. (२) P. A. निरूपयति. (३) B. G. N.
T. पेक्ख. (४) Pn om. (५) B. G. N T. P. पजुत्तं (प्रवृत्त).
(६) B. G. N. T. add ष्चु; Po. A. add सः. (७) N. होदि.
(८) B. G. N. T. (इत्यात्मना सहैनां &c). (९) N. add एना.

विदू०—जुज्जइ । देवी एत्य माणइदन्वा । (क)

राजा—

किसलयमृदोर्विलासिनि कठिने निहितस्य पादपस्कन्धे ।
चरणस्य न ते बाधा संप्रति वामोरु वामस्य ॥ १८ ॥

(मालविका लज्जां नाटयति)

इरा०—अहो णवणीदोहिअओ अज्जउत्तो । (ख)

माल०—बउलावलिए एहि । अणुठ्ठिदं अत्तणो णिओअं देवीए णि-
वेदेह । (ग)

घकु०—तेणेहि विण्णवेहि भट्टारं विसज्जेहि ति । (घ)

राजा—भद्रे यास्यसि । मम तावदुत्पन्नावसरमर्थित्वं श्रूयताम् ।

घकु०—अवाहिदा सुणाहि । आणवेदु भट्टा । (च)

(क) युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ।

(ख) अहो नवनीतहृदय आर्यपुत्रः ।

(ग) बकुलावलिके एहि । अनुष्ठितमात्मनो नियोगं देव्यै निवेदयावः ।

(घ) विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ।

(च) अवाहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ।

संभ्रमणं नाम संध्यंगमुक्तं भवति ॥ किसलयेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥ अत्र
प्रियोक्त्या संगृहो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ अहो अविनीतहृदयोऽयमार्यपुत्रः

(१) P. A. लज्जते; N. रूपयति. (२) P. add सास्यम्. (३)

B. G. N. T. Po णवणीदोहस्य°. (४) A. add एव. (५) B. G.

N. T. om, Po. A. om. दि.

राजा—

धृतिपुष्पमयमपि जनो बध्नाति न तादृशं चिरात्प्रभृति ।

स्पर्शामृतेन पूरय दोहदमस्याप्यनन्यरुचेः ॥ १९ ॥

इग०—(सहसोपसृत्य ।) पूरेहि पूरेहि । णं असोओ कुसुमं दंसेदि ।
अअं उणं पुष्पइ फलइ अ । (क)

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।)

राजा—(अपवार्य ।) वयस्य का प्रतिपत्तिरत्र ।

विदु०—किं अण्णं । जङ्घाबलं एव्वै । (ख)

(क) पूरय पूरय । नन्वशोकः कुसुमं दर्शयाति । अयं पुनः पुष्प्यति
फलति च ।

(ख) किमन्यत् । जङ्घाबलमेव ।

(दयार्द्रचित्तत्वात्तयात्वोत्प्रेक्षा । सोल्लुठ्ठनोक्तिरियं) । धृतिपुष्पेति (अयं
मादृशः जनः चिरात्प्रभृति धृतिपुष्पं धृतेः पुष्पं न बध्नाति । अतोऽनन्य
रुचेरनन्याभिलाषस्यास्य मादृशस्य जनस्य दोहदं अभीष्टं स्पर्शामृतेन पूरय ।
पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयाति (अशोकः पुष्पं दर्शयाति ।)
अयं पुनः पुष्प्यति फलति च (न विकाशते किन्तु फलति फलिष्य-
तीत्यर्थः) । अत्र संरब्धवचनान्तोत्कं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । वयस्ये-
त्यादि । का प्रतिपत्तिः को विचारः । क उपाय इत्यर्थः । अत्र भीतेर्गम्य-
मानत्वादुद्देशो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । मया आत्मनो वञ्चना
वचनं प्रमाणीकृत्य व्याधगीतरक्तया हरिष्येवाशंकितया न विज्ञातमेतत् ।
एतदित्यनेन राज्ञा कपटाचरणं परामृश्यते ॥ प्रतियोजयेदानीं किमपि ।

(१) B. G. N. T. असोओ कुसुमं ण दंसेदि. (२) Po A. अअं उण
ण केवलं पुष्पइ फलइ अ; N. अअं उण पुष्पइ एव; B. G. T. अअं उण
उत्तंभिवो एव; (T. add ण पुष्पइ फलइ जेव). (३) T. add (सरणं).

इरा०—'बउलावलिर्' साहु उवक्रन्तम् । मालवि ए ता दाणिं तुमं
अज्जउत्तं सफलपथ्यणं करोहि । (क)

उभे—प्रसीदतु भट्टिणी । का अद्ये भत्तुणो पणअपडिँगहस्स ।
(इति निष्क्रान्ते ।) (ख)

इरा०—अविस्ससणीआ पुरिसा । मएँ क्वँ अत्तणो वञ्जणावअणं
पमाणीकरिअ वाहगदिरत्ताएँ हरिणीएँ विअ असंकिदाएँ एदं ण विण्णादं ।
(ग)

(क) बकुलावलिके त्वया साधूपक्रान्तम् । मालविके तावदिनानीं त्वं
आर्यपुत्रं सफलप्रार्थनं कुरु ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ।

(ग) अविश्वसनीयाः पुरुषाः । मया खल्वात्मनो वञ्चनावचनं प्रमाणी-
कृत्य व्याधगीतरक्तया हरिण्येवाशाङ्कितयैतन्न विज्ञातम् ।

कर्मगृहीतेन कर्मणि चौर्यकर्मणि गृहीतेनापि कुम्भीरकेन चोरेण संधिच्छेद-
ने । संधेः पिहितभूमिः संधिस्तस्य छेदेने भेदने । सुरङ्गकरण इत्यर्थः । शिक्षि-
तः । अभ्यसितोऽस्मीति वक्तव्यं भवति । किमपि प्रतियोजय । उपपन्न

(१) B. G. T. add साहु. (२) P. A. B. G. N. T. add
तुम्. (३) B. G. N. T. om. मालवि ए ता तुमं; A. P. दाव for दाणिं;
B. G. दाणिं करोहि अज्जउत्तं सफलपथ्यण. (४) P. o. वसंगस्स (प्रसंगस्य).
(५) P. A. om. इति. (६) P. A. add अहो. (७) B. G. N.
T. om. (८) N. add अस्सिताए वाहजणगीदगहीदचित्ताए विअ हरिणीए
एदं ण विण्णादं; B. G. T. अस्सिताए विअहरिणीए हिअअसाडं किं । एदं ण
विण्णादं मए वाहजणगीदगहीदचित्ताए अविस्सकिताए हरिणीए विअ विण्णासो वि ।
(९) N. वाहजणगीदगहीदचित्ताए; P. n. om. जण; (१०) N. om.

विदू०—(जनान्तिकम् ।) पंडिओजोहि दाणिं किपि । कम्भ-
गहीदेणं कुम्भीलएण संधिच्छेअणासिक्खिओ हि ति वत्तव्वं होदि । (क)

राजा—सुन्दरि न मे मालविकायां कश्चिदर्यः । मया त्वं विरायसीति
कथंचिदात्मा विनोदितः ।

इरा०—विस्ससणीओ सि । मए ण विण्णादं ईरिसं विणोदवत्पुअं
अज्जउत्तेण उवलद्धं ति । अण्णहा मन्दभाइणीए एव्वं ण करीअदि ।
(ख)

विदू०—मा दावं अत्तहोदी अत्तहोदो दाक्खिण्णस्स उअरोहं भण्णादु ।
संभावत्तिदिट्ठेण देवीए परिअणेणं संकहा वि जइ अवर्राहो ठावीअदि
एत्थ तुमं एव्व पमाणं (ग)

(क) प्रतियोजयेदानीं किमपि । कर्मगृहीतेन कुम्भीलकेन संधि-
च्छेदनशिक्षकोऽस्मीति वक्तव्यं भवति ।

(ख) विश्वसनीयोऽसि । मया न विज्ञातमीदृशं विनोदवस्तुकमार्यपुत्रे-
णोपलब्धमिति । अन्यथा मन्दभगिन्यैवं न क्रियते ।

(ग) मा तावदत्र भवत्यत्र भवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । समा-
पत्तिदृष्टेन देव्याः परिजनेन संकयापि यद्यपराधः स्याप्यतेऽत्र त्वमेव
प्रमाणम् ।

मनुपपन्नं वा उत्तर कुर्वित्यर्थः । विश्वसनीयोऽसीत्यत्र विपरितलक्षणानुसंधे-

(१) B. G. T. भो पंडिवज्जेहि किपि उत्तरं. (२) N. add
पि; B. G. T. कि ण मणइ । उदकान्दमूले विमहिल्ले विमहिदेण (उदकान्त-
मूले विपथिके विमथितेन) कुम्भीलएण (B. G. संदेसो रक्खिद्वो ति) (T.
संधिच्छेदो सिक्खिद्वोत्ति). (३) Po A. add एत्थ. N. "उअ &c.
(४) B. G. N. T. मालविकाया (५) B. G. N. T. add एथां.
(६) B. G. T. अविस्सं, (७) B. कि वि; P. A. एतारिसं. (८)
N. दुस्समां; B. G. T. दुस्सन्वावारिणी एव्वं ण करेमि; Po A. दुस्सतरं एव्वं
(Po एव्व) ण करेमि. (९) N. तावदा. (१०) N. ततमअदो. (११)
B. G. मविट्ठं; N. मणिट्ठं (१२) B. G. T. समीवदिट्ठेण. (१३) B.
G. परिइत्थिअज्जेण; T. परिअरित्थिआज्जेण (१४) Po. अवर्राहे, A. अ-
र्राहो; T. वारिअदि; B. G. संकहा अहिमुआ (B. अवर्राहो) स्समीअदु.

इरा०—णं संकहा णाम होदु ! किति' अत्ताणं आभासइस्सं । (इति
रुष्टो प्रस्थिता) (क)

राजा०—(अनुसरन् ।) प्रसीदतु भवती ।

(इरावती रशनासंदिग्धतचरणा व्रजत्येव ।)

राजा—सुन्दरि न शोभते प्रणयिजननिरपेक्षता ।

इरा०—शठ अविस्ससणीअहिअओ सि । (ख)

राजा— शठ इति मयि तावदस्तु ते

परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ।

चरणपतितया न चण्डि तां

विमृजसि मेखलयापि याचिता ॥ २० ॥

इरा०—इअं पि हदासा तुमं एव्व अणुसरादि । (रशनामादाय रा-
जानं ताडयितुमिच्छति ।) (ग)

(क) ननु संकया नाम भवतु । किमित्यात्मानमायासयिष्यामि ।

(ख) शठ अविश्वसनीयहृदयोऽसि ।

(ग) इयमपि हताशा त्वामेवानुमरति ।

या ॥ मा तावदत्रभवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । शठइत्यादि । हे
प्रिये परिचयवति परिचयः संस्तवो यस्य स परिचयवान् । अतिशायने
मतुप् । तस्मिन्मयि शठ इति गूढविप्रियकारीति अवधीरणा तिरस्कारोऽस्तु ।
अतः ' अतिपरिचयादवज्ञा ' इति वदन्ति । तस्मादिषमवधीरणा युक्तैवे-
त्यर्थः । हे चण्डि अत्यन्तकोपने चरणपतितया मेखलया रशनया याचि-

(१) केवल्य कालं. (२) N. एवा. A. P. ०१०. इति. (३) N. मंचालि,
B. G. T. संगमित. (४) P. A. प्रणयजननिरपेक्षता; N. प्रणयिनि जने
&c. (५) P. A. शठतां, N. चण्डितां.

राजा—एषां

वाष्पासारा हेमकाशीगुणेन

श्रोणीविम्बादव्यपेक्षाच्युतेन ।

चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां

विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥ २१ ॥

इरा०—किं मं एवम् भूओ वि अवैरद्धं करोसि । (इति सरशनं हस्तमालम्बते ।) (क)

राजा—

अपराधिनि मायि दण्डं संहारसि किमुद्यतं कुटिलकेशि ।

वर्धयसि विलसितं त्वं, दासजनायात्रं कुप्यसि च ॥२२॥

नूनमिदानीर्भनुज्ञातम् । (इति पादयोः पतति ।)

(क) किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

तापि प्रार्थितापि तामवधीरणां न विसृजसि न त्यजसि । किमिदं युक्तमिति शेषः (सखीयाचनेन कोपत्यागस्योचितत्वेन कोपाभावे चावधीरणात्यागो युक्त एव । तन्नकरोषीत्यनुचितमिति भावः) । वाष्पासारेत्यादि । वाष्प आसार इव यस्याः । श्रोणीविम्बात् प्रशस्तनितम्बस्थानाद्दपेक्षया असावधानेन च्युतेन गलितेन विद्युद्दाम्ना विद्युन्मालयेव हेमकाशीगुणेन स्वर्णरशनया चण्डमुग्रं (यथास्यात्तथा) मेघराजीव मेघमालेव इयं चण्डी कोपना विन्ध्यं पर्वतमिव मां हन्तुमुद्यता उद्युक्ता । किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि । अपराधिनीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ नूनमित्यादि । इदं तद्रशनासंहरणमनुज्ञात

(१) B. G. एषैरावती; I. वयस्यैरावती; N. इयमिरावती; A. यैषा. (२) B. G. N. T. अन्युपेक्षा &c. (३) N. ताहं. (४) P. A. om. (५) B. G. T. अवधीरिअं; A. अवहद्धं (अवरोधं) (६) B. G. N. T. read (सरशनं हस्तमालम्बयति) after राजा below. (७) N. अद्य. (८) P. add (आत्मगतम्). (९) N. इवम्.

इरा०—ण तु इमे मालविआर्णं चलणा जे दे हरिसंदोहलं पूरयिस्सन्ति । (इति निष्कान्ता सचेटी ।) (क)

विदू०—भो उट्टेहि उट्टेहि । किदप्पसादोसि । (ख)

राजा—(उत्थाय इरावतीमपश्यन् ।) कैयं गतैव प्रिया ।

विदू०—वअस्सं दिट्ठिआ इमस्स अविणअस्स अर्प्पसादिदा गदां । तां वअं सिग्घं अवक्कमाम जाव अङ्गारओ रासिं विअ सी अणुवक्कं ण करेइ । (ग)

राजा—अहो मनसिर्जैवैषम्यम् ।

मन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनं सेवाम् ।

एवं हि प्रणयवती सा शक्यमुपेक्षितुं कुपिता ॥ २३ ॥

(इति निष्कान्तः सह वयस्येन ।)

इति तृतीयोऽङ्कः।

(क) न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते हर्षदोहदं पूरयिष्यतः ।

(ख) भो उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ । कृतप्रसादोऽसि ।

(ग) वयस्य दिष्ट्या अस्याविनयस्याप्रसादिता गता । तदावां शीघ्रमपक्रमावः यावदङ्गारको राशिमिव सा अनुवक्रं न करोति ।

मनुमतम् । मत्प्रार्थनया इति शेषः ॥ वयस्य दिष्ट्या अनेनाविनयेनाप्रसक्ता गतैषा । तावदावां शीघ्रमेवापक्रमावः यावदङ्गारको राशिमिवानुवक्रं (प्रतिगमनं) प्रतीपं न करोति । मन्य इत्यादि । प्रियाहृतमना मालविकाहृतमनाः

(१) N. मालविआचलणा. (२) P_o परिस; P_n फरिस; A. इत्ति. T. विससेण. (३) P. A. (ससखी निष्कान्ता ।); N. सहंयथा. (४) B. G. N. T. om. मो & om. उट्टेहि. (५) B. G. T. अकिर & c. (६) B. G. इंत; T. तत्. (७) P. A. om. (८) N. अप्यसण्णा; B. G. T. अप्यसारिदा. (९) N. add एसा. (१०) B. G. अत्तिणा, T. अहंदाव for ता वअं. (११) B. G. N. T. om. (१२) N. add पडिगमणं. (१३) N. T. मदनस्य; B. G. मदनं. (१४) B. G. T. एवं प्रणयवती सा वहि शक्यम् & c. (१५) P. A. (इति परिक्रम्य निष्कान्ताः सर्वे) B. G. T. (इति निष्कान्ताः सर्वे) .

प्रणिपातलङ्घनं प्रणामातिक्रमं तस्या इरावत्याः सेवामनुकूलचरणं मन्ये ।
 सेवायाः फलमाह—कुपिता क्रुद्धा प्रणयवती प्रेमवती सा इरावती एव-
 मनेन क्रमेण प्रणिपातलङ्घनरूपेणोपेक्षितुमौदासीन्येन वर्तितुं शक्यं हि
 शक्या खलु । शक्यमिति निपातः (तदतिक्रामिणीं प्रसादनविशेषं प्रणा-
 माधिकामिति यावत् सेवां मन्ये तादृशी सेवैव प्रसादनाया अलं नान्येत्यर्थः ।
 सा हि कुपितापि मयि प्रणयवती अत उपेक्षितुं तस्याः प्रसादनमिति शेषः
 न शक्यम् ।) अत्र बीजानुसंधानादाक्षेपो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । इदं
 मनुसंधानमेवोत्तराङ्ककथोपयोगित्वाद्धिन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाटयवेमभू-
 पविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने तृतीयोऽङ्कः ॥

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति पर्युत्सुको राजा प्रतीहारी च ।)

राजा—(आत्मगतम्)

तामाश्रित्य श्रुतिपथगतामास्थया लब्धमूलः

संप्राप्तायां नयनविषयं रूढरागः प्रशालः ।

हस्तस्पर्शे मुकुलिते इव व्यक्तरोमोद्गमत्त्रां-

त्कुर्यात्कृन्तं मनसिजतरुमां रसज्ञं फलस्य ॥ १ ॥

(प्रकाशम् ।) सखे गीतम् ।

प्रती०—जेदुं भट्टा । असंनिहितो गोदमो । (क)

राजा—(आत्मगतम् ।) अये^१ मालविकावृत्तान्तज्ञानार्थं प्रेषितः ।

(प्रविश्यं)

विदु०—वदुं भवं । (ख)

(क) जयतु भर्ता । असंनिहितो गीतमः ।

(ख) वर्धताम् भवान् ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभते—ततः प्रविशतीत्यादिना । तामिति ।
मुकुलित इव संजातमुकुल इव कान्तं कामनायुक्तं कुर्यादिति प्रार्थनायां (आ-
शंसायां) लिङ् । अत्र प्रसञ्जितं बीजं प्रकरीस्थाने कृतमिति मन्तव्यम् ॥
असंनिहितोऽत्र गीतमः ॥ सा खलु तपस्विनी तया पिङ्गलाक्ष्या सारभाण्ड-

(१) B. G. N. T. बद्धमूलः. (२) B. G. N. T. स्पर्शः. (३)
B. G. T. इमुमित. (४) P. रोमोद्गत°. (५) N. T. कान्त. (६)
B. G. N. T. repeat जेदु. (७) B. G. N. T. आः. (८) N.
T. add मया. (९) B. G. add विदुषकः. (१०) B. G. T. जेदु
जेदु and P. A. जेदु.

राजा—जयसेने जानीहि कं देवी धारिणी कथं वां सरुजचरण
त्वाद्दिनोद्यत इति ।

प्रती०—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

राजा—सखे^३ को वृत्तान्तस्ते सख्यास्तत्रभवत्याः ।

विदू०—जो बिडालगहीदाए परहुदिआए । (ख)

राजा—(सविषादम् ।) कथमिव ।

विदू०—सा खु तवस्सिणी ताए पिङ्गलच्छिए सारभण्डभूँघरए मि-
चुमुहे^४ विअ णिक्खिता । (ग)

राजा—ननु मत्संपर्कमुपलभ्य ।

विदू०—अह इं । (घ)

(क) यद्देव आज्ञापयति ।

(ख) यो बिडालगृहीतायाः परभृतिकायाः ।

(ग) सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाक्ष्या सारभाण्डभूगृहे मृत्युमुख
इव निक्षिप्ता ।

(घ) अयं किम् ।

भूगृहे गुहायामिव निक्षिप्ता । शृणोतु भवान् । परिव्राजिकया मे कथितम् ।
द्यः पूर्वद्युः किल तत्रभवतीरावती रुजाक्रान्तचरणां देवीं सुखपृच्छका
आगता ॥ तयोक्तम् (ततस्तया व्याख्यातं । मदो वा उपचारो वा । य-
त्तव परिजनस्य वल्लभत्वं जानत्यापि पृच्छसीति) । मन्दो व उपचारः ।

(१) N. add तावत्, B. G. तावत् । क वा देवी कथं वा &c, and
T. तावत् । कासौ &c. (२) B. G. N. T. om. कथं वा. (३) B.
G. N. T. गौतम. (४) B. G. N. T. तत्रभवत्यास्तेसख्याः (५) A.
Po. °मांडभूमि° and B. G. T. °मांडगेहमुहे परिक्खिता. (७) B. मे;
(मत्संबंधमुपलक्ष्य).

राजा—गौतम क एवं विमुखोऽस्माकं येन चण्डी कृता देवी ।

ब्रिह०—मुगादु भवं । परिव्राजिओं मे कहेइ । हिओ किल तत्त
होदी इरावदी रुजाविहृत्यचलणं देवि सुहंपुच्छिआ आअदा । (क)

राजा—ततस्ततः ।

ब्रिह०—तदो सा देवीए पुच्छिदा । किं णं लक्खिदो जणो वल्ल-
हो ति । ताए उत्तं । मदो वा उवआरो वा जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं
जाणन्ती वि पुच्छसी ति । (ख)

राजा—निर्भेदादृतेऽपि मालविकायामयमुपन्यासः शङ्कयति ।

(क) शृणोतु भवान् । परिव्राजिका मे कथयति । अः किल तत्र-
भवतीरावती रुजाविहस्तचरणां देवीं मुखपृच्छकागता ।

(ख) ततः सा देव्या पृष्टा । किं न लक्षितो जनो वल्लभ इति । तयो-
क्तम् । मदो वा उपचारो वा यत्परिजनस्य वल्लभत्वं जानन्त्यपि पृच्छसीति ।

यत्परिजने संक्रान्तं वल्लभत्वं न ज्ञायते ॥ निर्भेदादृतेऽपि स्फुटीकरणं वि-
नापि ॥ ततस्तयानुब्रध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्या कृता ।
(धारिणी) राजाविनयमिरावत्याः सकाशाज्जातवर्तित्यर्थः ॥ किमतःपरम् ।

(१) B. G. N. T. om. (२) N. परिव्राजिआए मे कहिं. (३)
N. अकंठं and B. G. T. रुजाअन्तं (रुजायमान). (४) B. G.
T. Po. सुहं पुच्छिं. (५) P. omits this speech and reads
the following speech of ब्रिहूक in continuation with
the above. (६) B. G. T. किं अत्तणो वि अणलक्खिओ हिअवज्जणो
वल्लहो ति । & N. किं णु ओलोइदो वल्लहज्जणोनि. (७) Po A. मंओ वो
उवआरो । जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं तं ण जाणसि ति । N. मंओ.. जं परिअणे
संक्रंतं वनहनणं ण जाणीअदि, and B. G. T. तदो ताए उत्तम्मन्तीए मंतिइम
कुओ वा उवआरो जं परिअणे संक्रंतं वल्लहत्तणं जाणिस्सदि ति । (८) Pa. add
मो & T. अहो. (९) B. G. T. om. अदि.

विदू०—तदो ताए अणुबन्धिज्जमाणएँ भवदो अविणअं अन्तरेण परिगर्हादत्थो किदा देवी । (क)

राजा—अहो दीर्घरोषता तत्रभवत्याः । अतः परं कथय ।

विदू०—अदोवरं किम् । मालविआ बउलावलिआ अ णिअलवदी-
ओ अदिठ्ठसुज्जपादं पादालवासं णाअकण्णआ विअ अणुहोन्ति । (ख)

राजा—कष्टम् ।

मधुरस्वरा परभृता भ्रमरी च विबुद्धचूतसङ्गिन्यौ ।

कोटरमकालवृष्ट्या प्रबलपुरोवातया गमिते ॥ २ ॥

वयस्य अप्यत्र कस्यचिदुपक्रमस्य गतिः स्यात् ।

विदू०—कहं भविस्सदि । जं सारभाण्डघरएँ वाउदा माहविआ देवीए संदिग्घा । मम अङ्गुलीअर्मुहं अदेक्खिअ ण मोत्तव्वा तुए हदासा मालविआ बउलावलिआँ अँ ति । (ग)

(क) ततस्तयानुबध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्या कृता देवी ।

(ख) अतः परं किम् । मालविका बकुलावल्किा च निगलवत्यावद-
ष्टसूर्यपादं पातालवासं नागकन्यके इवानुभवतः ।

(ग) कथं भविष्यति । यत्सारभाण्डगृहे व्यापृता माधविका देव्या संदिष्टा । ममाङ्गुलीयकमुद्रामदृष्ट्वा न मोक्तव्या त्वया हताशा मालविका ब-
कुलावल्किा चेति ।

मधुस्वरेत्यादि । (मधुरस्वरा मधुरनादा परभृता कोकिला भ्रमरी च तत्तु-

(१) Po. णिबन्धि &c and N. अणुक्खिज्जमाणा सा (२) B. G. T. परिगद. (३) N. कि अदो वरं, and B. G. T. कि अवरं. (४) B. G. N. repeat. (५) P. मधुररजा परभृत्किा; मधुरस्वरा परभृतिः. (६) B. G. N. T. om.; P. वयस्याप्यत्रोपक्रमस्य कस्यचित् &c. (७) B. G. °मांडच्चावारिणा, and T. मांडगिहच्चावारिदा. (८) N. अंगुलीअअ &c. B. G. °मुदअं and T. मुदिअ. (९) Po. om.

राजा—(निःश्वस्य) सखे किमत्र प्रतिकर्तव्यम् ।

विद्व०—(विचिन्त्य ।) अत्य एत्य उवाचो । (क)

राजा—क इव ।

विद्व०—(सदृष्टिक्षेपम् ।) को वि अदिशो मुणादि । कण्णे दे कहे-
मि । (^३ उपश्लिष्य कर्णे^४ ।) एव्वं विअ । (इत्योवेदयति ।) (ख)

राजा—(सहर्षम्^५) सुष्ठु चिन्तितम् ।^६ प्रयुज्यतां सिद्धये ।

(प्रविश्य)

प्रती०—देव पवादसअणे देवी णिसण्णा रत्तचन्दणधारिणी परि
अणहत्यगहीदेणं चलणेण भअवदीएँ कहाहिँ विणोदिअमाणा चिठ्ठइ ।

(ग)

राजा—^७ अस्मत्प्रेवँशैयोग्योऽयमवसरः ।

(क) अस्त्यत्रोपायः ।

(ख) कोऽप्यदृष्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव ।

(ग) देव प्रवातशयने देवी निषण्णा रत्तचन्दनधारिणा परिजन
हस्तगृहीतेन चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोद्यमाना तिष्ठति ।

ल्ये मालविकावकुलावलिके इत्यर्थात् विबुद्धचूतसंगिन्यौ विकामितसहकार-
सक्ते मदाश्रिते इतिध्वनिः प्रबलपुरोघातया वृष्ट्या कोटरं वृक्षकोटरं त-

(१) B. G. N. T. add सपरामर्गम् . (२) B. G. N. T. om.
प्रेति. (३) N. add इति. (४) B. G. T. om. कर्णे (५) A. P.
om. (६) N. om चिन्तितम्. (७) B. G. T. add (B. G.
अनुष्ठितं & T. अनुष्ठेयम्). (८) B. G. T. °वारिणा. (९) B. G. N.
T. इत्यगरेण. (१०) P. A. पडिन्वाजिआए. (११) B. G. T.
Interchange. (१२) B. G. T. add तस्मात्. and N. तेनहि.
(१३) B. G. T. °प्रमाणं.

विदू०—तां गच्छतु भवं । अहं वि देवि पेक्खिदुं अरिक्खपाणी भविस्सं । (क)

राजा—जयसेनायास्तावत्संवेद्य गच्छे ।

विदू०—(कर्णे ।) होदि^३ एवं विअ । (इत्यावेद्य निष्क्रान्तः ।)
(ख)

राजा—जयसेने प्रवातशयनमार्गमादेशय ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (ग)

(ततः प्रविशति शयनस्था देवी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः)

देवी—भअवदि रमणिज्जं^४ कहावत्त्यु । तदो तदो । (घ)

परि०—(सदृष्टिक्षेपम् ।) देवि अतःपरं पुनः कथयिष्यामि । अत्र भवौनीश्वरः संप्राप्तः ।

देवी—अहो अज्जउत्तो^५ । (इत्युत्थातुमिच्छति ।) (च)

(क) तद्गच्छतु भवान् । अहमपि देवीं द्रष्टुमरिक्खपाणिर्भविष्यामि ।

(ख) भवति एवमिव ।

(ग) इत इतो देवः ।

(घ) भगवति रमणीयं कथावस्तु । ततस्ततः ।

(च) अहो आर्यपुत्रः ।

तुल्यं निविडान्धकारं इति ध्वनिः । गमिते प्रापिते) । अत्र राज्ञः कर्णे विदूषकोक्त उपायो नियमेन मालविकाप्राप्तिहेतुत्वान्नियताप्तिर्नाम चतुर्था-

(१) B. G. T. भो. (२) A. संगद्य, B. G. T. संविदितं & N. धम्मद्रुहस्यं विदितं कुह. (३) B. G. N. T. तह । (कर्णे) एवं विअ होदि. (४) A. P. अदिरमणिज्जं. (५) T. अत्रभवान् विदिशेस्वरः and N. अत्र भगवान् विदिशेस्वरः. (६) B. G. N. T. भग्ना. (७) B. G. अभि for इति.

राजा—अलमलमुपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नार्हसि तपनीयपीठकालम्बि ।

चरणं रुजा परीतं कलभापिणि मां च पीडयितुम् ॥ ३ ॥

परि०—विजयतां देवः । *

धारिणी—जेदु अज्जउत्तो । * (क)

राजा—(परिव्राजिकां प्रणम्योपविश्य * ।) देवि अपि सख्यां वेदना ।

धारिणी—“अत्यि मे^६ विमेषो । (ख)

(ततः प्रविशति यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठः संभ्रान्तो विदूषकः ।)

विदू०—परित्ताअदु परित्ताअदु भवं । सप्पेणं दट्ठोद्धि । (ग)

(सर्वे विषण्णाः ।)

राजा—कष्टम्^६ । क भवान्परिभ्रान्तः ।

(क) जयत्वार्युपुत्रः ।

(ख) अस्ति मे विशेषः ।

(ग) परित्रायतां परित्रायतां भवान् । सप्पेण दट्ठोद्धि ।

वस्या सूचिता । अत्र पूर्वं प्रकरीस्थानोक्तवीजस्यानया नियताप्या सम-
न्वयादवमर्शोनाम चतुर्थसंधिः प्रतिपादित इति मन्तव्यम् ॥ परिजनहस्तग-
तेन चरणेन । अहो भर्ता ॥ अनुचितेति (अनुचितनूपुरविरहं सतत
परिचितनूपुरसंगमित्यर्थः । रुजा परीतं रोगव्याप्तं चरणं तदर्शनेन रो-
गाक्रान्तं मां च पीडयितुं नार्हसि) । अद्यास्ति मे विशेषः ॥ तत इति ।

(१) B. G. N. T. संस्कृतं. (२) B. G. N. T. Inter-
change the speeches. (३) B. G. T. add च. (४) Pn.
add. वे. (५) N. add अज्ज (६) P. add दाणि. (७) Po. A.
अविडा सप्पेण सख्यांद्धि, and B. G. T. सप्पेणाद्धि दट्ठो. (८) B. G. N.
T. repeat.

त्रिदृ०—देविं देवित्वसं ति आआरपुष्पगंहणकालणादो पमदवणं गतोऽस्मि । (क)

देवो—हृद्दी हृद्दी । अहं एव ब्रह्मणस्स जीविदसंसंणिमित्तं जादा । (ख)

त्रिदृ०—तहिं असोअव्यवअस्सं कालणादो मएँ पसारिदे दक्षिणहस्ते कोटरणिग्गदेण कालेणं सप्परुविणीं दष्टोऽस्मि । णं एदीं दुवे दंत पदाइं । (इति दंशं दर्शयति ।) (ग)

परि०—तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकर्मेति श्रूयते । स तावदस्य क्रियताम् ।

छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वारकमोक्षणम् ।

एतानि दष्टमात्राणामायुष्योः प्रतिपत्तयः ॥ ४ ॥

(क) देवीं द्रक्ष्यामीत्याचारपुष्पग्रहणकारणात्प्रमदवनं गतोऽस्मि ।

(ख) हा धिक् हा धिक् । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जाता ।

(ग) तस्मिन्नशोकस्तबकस्य कारणान्मया प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन कालेन सर्परूपिणा दष्टोऽस्मि । नन्वेते द्वे दन्तपदे ।

यज्ञोपवीतेन बद्धोऽङ्गुष्ठो यस्य स तथोक्तः । अत्र कपटकल्पनाया गम्यमानत्वाच्चलनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ तस्मिन्नशोकस्तबककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन सर्परूपेण कालेन दष्टोऽस्मि । छेदो दंशस्ये-

(१) दक्षिणदक्षिण. (२) B. G. T. om गहण. (३) P. add परिचा-
अद् परिचाअद्. (४) A. om. (५) Po संसए &c. N. जादाऽस्मि and
B. G. T. जादा ब्रह्मणस्स. (६) B. G. T. असोअव्यपुष्पकालं. and
N. व्यवअकां. (७) N. om. (८) B. G. T. पसारिदो दक्षिणहस्तयो ।
तत्रे &c. (?) P. अग्गहत्थे, A. हत्थे. (१०) B. G. T. Interchange.
N. सप्परुवेण कालेण. (११) B. G. N. T. णं एदाणि दुवे दंसणपदाणि
(B. G. om. दसण). (१२) B. G. T. om तेन... क्रियताम्. (१३)
A. reads the verse and the following and P only the
following first in the king's speech below. (१४) N. मोचनम्.
(१५) P. आयुषः.

संप्रति विधवेदानां कर्म ।

राजा—जयमेने क्षिप्रमानीयतां ध्रुवमिद्धिः ।

प्रती०—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

त्रिदू०—अहो पावेण मित्थुणा गहीदोह्मि (ख)

राजा—मा कातरो भुः । अविषो^३ प्रपि कदाच्चिदंगो भवेत् ।

त्रिदू०—कहं ण भाइस्सं^३ । सिमामिमाअन्ति मे अड्ढाईं । (विषवेगं रूपयति ।) (ग)

देवी—ही ही आहिअं दंमिदं विआरेण । हला अवलम्बह णं । (घ)

(परिजनः^३ समंभ्रममवलम्बते)

त्रिदू०—(राजानं विलोक्य ।) भोः भवतो बालन्तणादो पिअवअ-
स्सो ह्मि । तं विआरिअ अपुर्णाए मे जणणीए जोअक्खेमं वहंहि । (च)

(क) यद्देव आज्ञापयति ।

(ख) अहो पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ।

(ग) कथं न भेष्यामि । मिमिमिमायन्ति मेऽङ्गानि ।

(घ) ही ही आधिक्यं दार्शितं विकारेण । हला अवलम्बध्वमेनम् ।

(च) भोः भवतो बाल्यात् प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे
जनन्या योगक्षेमं वह ।

स्यादि । ध्रुवमिद्धिरिति तस्य वैद्यस्य नाम ॥ अनेन संतापः सूच्यते ।

(१) B. G. N. T. Interchanges. (२) P. om. अरि. (३)
A. interprets भाइस्सं by भौष्यामि. (४) B. G. N. T. add इति.
(५) B. G. T. हा हा दंमिदं विआरेण । अवलंबध णं । (T. बल्लणं for णं)
N. हा दंमिदं अमूहं विआरेण (दार्शितमगम विआरेण अवलंबध बल्लणं and P.
हीही अमूहं दंमिदं (अमूहं दृष्टं &c.) .. अवलंबह ण. (६) N. T. परिवाजिका
& B. G. पारियाधिक. (७) B. G. T. भो बाल्यपिअवअस्सोत्ति दे
(T. तुए । अविआरेण (अधिकारेण) अपुर्णाए जणणीए &c । N. भो बल्लादोपि
&c. (८) A. मुञ्जाए and P. मुञ्जाए मे.

राजा—मा भेषीः । अन्विरात्र्वां वैद्यश्चिकित्मते । स्थिरो भव ।

(प्रविश्य)

जथं०—देव आणावेदो ध्रुवसिद्धि विष्णवेदि । इह एव आणीअ-
दु गोदमो ति । (क)

राजा—तेन हि वर्षश्चरप्रतिगृहीतमेनं तत्रभवतः सकाशं प्रापय ।

जय०—तहा । (ख)

विदू०—(देवीं विलोक्य ।) भोदि जिवेअं वा ण वा । जं मए
अत्तभवन्तं सेवमाणेण दे अवरद्धं तं भूरिसेहि । (ग)

देवी—दीहाऊ होहि । (घ)

(निष्क्रान्तौ विदूषकः प्रतीहारी च ।)

राजा—प्रकृतिभीरुस्तपस्वी । ध्रुवसिद्धेरपि यथार्थनाम्नः सिद्धिं न
मन्यते ।

(क) देव आज्ञापितो ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । इहैवानांयतां गौतम इति ।

(ख) तथा ।

(ग) भवति जीवेयं वा न वा । यन्मयात्रभवन्तं सेवमानेन तेऽपराद्धं
तन्मृष्यस्व ।

(घ) दीघायुर्भव ।

विषवेगं विषप्राप्तिं रूपयति प्रकाशयति । विषावेगास्तु वसन्तराजाये कथिताः—

(१) N. add गौतम. and take स्थिरोभव here after it. (२)
N. T. चिकित्सिष्यति and B. G. चिकित्सयिष्यति. (३) A. P. प्रतिहारी
all through. (४) A. P. om. (५) N. add सो. (६) P. वर्षवर
परि० & N. om. वर्षधर. (७) Po add तं सत्त्वं. (८) N. निष्क्रान्तौ.
(९) Pu. A. ध्रुव.. सिद्धिं मन्ये. N. ध्रुवसिद्धिमपि यथार्थं नामानं सिद्धिमत्तं
न मन्यते.

जय०—जेदु भद्र । ध्रुवमिद्वि विष्णवेदि । उदकुम्भविहाणेण सप्य
मुद्दिअं किपि कल्पइदब्बं । तं अण्णेसीअदु ति । (क)

देवी—इदं सप्यमुद्दिअं अङ्गुलीअअं । पच्छा मम हत्ये देहि णं
(ख)

(इति प्रयच्छति ।)

राजा—जयमेने^३ कर्ममिद्वावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

प्रती०—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

परि०—यथा मे^४ हृदयमाचष्टे तथा निर्दिषो गीतमः ।

राजा—भूयादेवम् ।

(प्रविश्य)

जय०—जेदुं भद्रौ । णिवृत्तविसंवेगो गोदमो मुहुत्तेणै पकिदित्यो
संवृत्तो । (घ)

(क) जयतु भर्ता । ध्रुवमिद्विर्विज्ञापयति । उदकुम्भविधानेन सर्प-
मुद्दितं किमपि कल्पयितव्यम् । तदन्विष्यतामिति ।

(ख) इदं सर्पमुद्दितमङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देहेतत् ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) जयतु भर्ता । निवृत्तविसंवेगो गीतमो मुहुत्तेन प्रकृतिस्यः
संवृत्तः ।

‘ वैवर्ष्यं वेपथुर्दाहः फेनः स्कंदस्य भञ्जनम् । दुःखं जाड्यं मृतिश्चेति वि-
षवेगाः स्युरष्टधा ॥ ’ यन्मया तत्रभवन्तं सेवमानेन अपराद्धं तन्मृष्यताम्

(१) B. G. N. T. Pn. विहाणे । सप्यमुद्दिअं किपिअण्णेसीअदु । . (२)

B. G. T. om. & N. इति अंगुलायकं ददाति and add प्रतिशारा गृहोन्वा
प्रस्थिता. (३) N. om. (४) B. G. T. om. मे. (५) B. G. T.

repeat. (६) N. देवो (७) Pn. णिवृत्त. गीतमो । मुहुत्तेण पकिदित्ये

एव संवृत्तो. P. O. A. णिवृत्त... गीतमो परिदित्येष्व &c.

देवी—दिष्टिआ वअणाआदो मुत्तहि (क)

प्रती०—एसो षण अमच्चो वाहतओ विण्णवेदि । राअकज्जं बहु मन्तिदव्वं । तौ दंसणेण अणुग्गहं इच्छामि ति । (ख)

देवी—गच्छद्दु अज्जउत्तो कज्जसिद्धीए । (ग)

राजा—आतपाक्रान्तोऽयमुद्देशः । शीतिक्रिया चास्या रुजः प्रशस्ता । तदन्यत्र नीयतां शयनीम् ।

देवी—बालिआँ अज्जउत्तवअणं अणुचिट्ठह । (घ)

परिजनः—तहाँ । (च)

(इति निष्क्रान्ता देवी परिव्राजिका परिजनश्च ।)

राजा—जयसेने गूढेन पथा मां प्रमदवनं प्रापर्यं ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (छ)

राजा—जयसेने समाप्तकृत्यो ननु गौतमः ।

(क) दिष्ट्या वचनीयान्मुक्तास्मि ।

(ख) एष पुनरमात्यो वाहतको विज्ञापयति । राजकार्यं बहु मन्त्र-यितव्यम् । दर्शनानुग्रहमिच्छामीति ।

(ग) गच्छत्वार्थपुत्रः कार्यसिद्धये ।

(घ) बालिका आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ।

(च) तथा ।

(छ) इत इतो देवः ।

इति ॥ दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ॥ विवृत्तविषवेगो

- (१) N. om. (२) B. G. N. T. om. (३) B. G. om. च.
(४) N. G. शयनम् (५) B. G. T. पालिआ, N. बालिआओ and A. बालिशा. (६) अज्जउत्तरस सदेसं. (७) add (परिजनस्तथा प्रक्रान्तः).
(८) N. om. इति. (९) Pn. गुडपथेन. A. B. G. T. Po om. मां.
(१०) B. G. T. °काम्यो. & N. करणीयो.

प्रती०—अह इ । (क)

राजा—

इष्टाधिगमनिमित्तं प्रयोगमेकान्तसाध्यमापि मत्वा ।
संधिग्धमेव सिद्धौ कानरमाशङ्कते चेतः ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

विदू०—वहदु भवं । सिद्धां दे मङ्गलकञ्जाइं । (ख)

राजा—जयमेने त्वमपि नियोगमशून्यं कुरु ।

प्रती०—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

राजा—वयस्यं क्षुद्रा माधविका । न खलु किंचिद्विचारितमनया ।

विदू०—देवीए अङ्गुलीअममुदं देखिखअ कहं विआरीअदि । (घ)

राजा—न खलु मुद्रामधिकृत्य ब्रवीमि । एतयोर्बद्धयोः किं निमित्तोऽयं
मोक्षः । किं देव्याः परिजनमतिक्रम्य भवान्मदिष्ट इत्येवमनया प्रष्टव्यम् ।

विदू०—णं पुच्छिदोह्लि । पुणो मन्दस्सवि मे तस्सि पञ्चुप्पणा
मदी । (च)

(क) अय किम् ।

(ख) वर्धतां भवान् । सिद्धानि ते मङ्गलकार्याणि ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) देव्या अङ्गुलीयकमुद्रां दृष्ट्वा कथं विचारयति ।

(च) ननु पृष्टोऽस्मि । पुनर्मन्दस्यापि मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ।

गौतमो मुहूर्तमात्रेण प्रकृतिस्यः संवृतः ॥ इष्टाधिगमेत्यादि । (इष्टस्या

(१) N. इत्यम्. (२) P. A. जेदु & B. G. T. repeat. (३)
B. G. T. °कम्माहं, (मम कञ्जाहं). (४) B. G. N. T. गौतम.
(५) B. G. N. T. मुदिअं. (६) B. G. T. तयोर्दशोः & N.
एतयोर्दशोः (७) B. G. N. T. om. अयं. (८) B. G. N. T.
किया. (९) B. G. T. मंरम्मवि पुणो मे तह पञ्चुप्पणं उत्तरं आसि, P.
पञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिदं, A. पञ्चुत्तरपञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिदं.

राजा—कथ्यताम् ।

विदू०—भणिदा मए । देव्वचिन्तएहिं विण्णाविदो राआ । सोवसग्गं वो णक्खत्तं । सर्व्वबन्धणमोक्खो करीअदु त्ति । (क)

राजा—ततस्ततैः ।

विदू०—तं सुणिअ देवीए इरावदीचित्तं रक्खन्तीए राआ किल मो-
एदित्ति अहं संदिट्ठो त्ति । तदो जुज्जइदि त्ति ताए संपादिदो अत्थो । (ख)

राजा—(विदूषकं परिष्वज्य ।) सखे प्रियोऽहं तव ।

नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् ।

कार्यासिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥

(क) भणिता मया । दैवचिन्तकैर्विज्ञापितो राजा । सोपसर्गं वो नक्ष-
त्रम् । सर्व्वबन्धनमोक्षः क्रियतामिति ।

(ख) तच्छ्रुत्वा देव्येरावतीचित्तं रक्षन्त्या राजा किल मोचयतीत्यहं
संदिष्ट इति । ततो युज्यत इति तथा संपादितोऽर्थः ।

धिगमे प्राप्तौ निमित्तं कारणं एकान्तसाध्यं निःसन्देहेन संभवदुत्पात्तिकसा-
ध्यमेव रूपमपि प्रयुज्यत इति प्रयोग उपायस्तं सिद्धयै साध्यनिष्पादनाय
संदिग्धमेव कार्यं स्यान्नवेति कृतसंदेहं मत्वा चेतः कातरं यथा तथा आश-
ङ्कते ॥ पुनर्मन्दस्य मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ॥ (पुनर्मन्देनापि प्रत्युत्पन्नबु-
द्धिना मया कथितम् । उपसर्गेण ज्योतिषोक्तकूरग्रहवेधमूचित्तद्वेषोपद्रवेण
सहितमित्यर्थः ।) । नहि बुद्धीत्यादि । (सुहृदां बुद्धिगुणेनैव अर्थदर्शनं
न किन्तु स्नेहेनैव सूक्ष्मः हृदादनुद्धानीयः कार्यसिद्धिपथः अर्भाष्टसिद्धे

(१) A. P. omit the speech and read the follow-
ing in continuation with the above speech of विदूषकः .
(२) T. भणिदा and A. P. om. भणिदा मए. (३) B. G. A. P.
omit the speech and read the following speech of विदूषक
in continuation with the above. (२) Δ. उपलक्ष्यते.

विदू०—तुवरदु भवं । समुद्रघरणे ससाहं^१ मालविभं ठाविभ भवन्तं
पद्मुग्गदीप्ति । (क)

राजा—अहमेनां संभावयामि । गच्छाग्रतः ।

विदू०—एदु भवं । (परिक्रम्य ।) इदं समुद्रघरअं^२ । (ख)

राजा—(साशङ्कम् ।) वयस्य एषा कुमुमावचयव्यग्रहस्ता सख्यान्त
इरावत्याः परिचारिका चन्द्रिका सैमागच्छति । इतस्तावदावां भित्तिगूढौ
भवावः ।

विदू०—कुम्भीलएहिं कामुएहिं अं पडिहलणीआ खु चन्दिआ । (ग)
(उभौ यथोक्तं^३ कुरुतः ।)

राजा—गौतम कथं नु ते सखी मां प्रतिपालयति । एहि । एनां
गवाक्षमाश्रित्य विलोकयामि ।

विदू०—तह । (घ)

(उभौ विलोकयन्ती स्थितौ^४ ।)

(ततः प्रविशति मालविका बकुलावलिका च ।)

(क) त्वरतां भवान् । समुद्रगृहे ससखीं मालविकां स्थापयित्वा भव-
न्तं प्रत्युद्गतोऽस्मि ।

(ख) एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ।

(ग) कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहरणीया खलु चन्द्रिका ।

(घ) तथा ।

रूपाय उपलभ्यते उद्भाव्यते इत्यर्थः) । सखी महिनां । अहो इत्यामन्त्रणे ।

(१) B. G. N. T. सहासहिः. (२) B. G. T. गेहकं. (३) N.
om. इरावत्याः. (४) B. G. N. T. सन्निरुपमागच्छति. (५) B. G.
N. T. add अहो. (६) A. om. (७) B. G. T. यथासमर्थितं.
(८) A. om. (९) N. तिष्ठतः.

बकु०—सखि प्रणम भट्टारं । जो पस्सदो पिठ्ठदो देक्खीअदि ।
(क)

राजा—मन्ये प्रतिकृति मे दर्शयति । *bidhine*.

माल०—(सहर्षे) णमो दे^१ । (द्वारमवलोक्य सविषादं ।) हल
मां विप्पलम्भेसिं । (ख)

राजा—सखि हर्षविषादाभ्यामत्रभवत्याः प्रीतोऽस्मि ।

सूर्योदये भवति या सूर्यास्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्ते समवस्थे क्षणादूढे ॥ ७ ॥

बकु०—णं एसो चित्तगदो भट्टा । (ग)

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्टा । (घ)

(क) सखि प्रणम भर्तारम् । यो पार्श्वतः पृष्ठतः दृश्यते ।

(ख) नमस्ते । सखि मां विप्रलम्भयसि ।

(ग) नन्वेष चित्रगतो भर्ता ।

(घ) जयतु भर्ता ।

सूर्योदय इत्यादि । (पुण्डरीकस्य पद्मस्य सूर्योदये यावस्था विकाशरूपा
सूर्यास्तमये च या संकोचरूपावस्था भवति ते विकाशसंकोचात्मिके द्वे
समवस्थे सुवदनाया मालविकाया वदनेन क्षणादूढे धृते) । सखि तदा

(१) Pn om. the sentence ; and B. G. T. read it
after णमो दे along with मालविका's speech. (२) 'B. G. N.
T. om. and read after 'णमो दे । ' राजा—शङ्के मे प्रतिकृतिं निदिशति ।

(३) B. G. N. T. om. (४) B. G. T. add जोपस्सदो (T.
add पिठ्ठदो) देक्खीअदि ; B. G. N. T. मालविका—(सहर्षे द्वारमवलोक्य)
&c. (५) Pn Interchange. (६) B. G. N. T. om.

माल०—हला तदा संभमं उक्कटिआ अहं भट्टिणो रुवदंसणेण तह ण वितिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्तगददंसणो भट्टा । (क)

विट्ठ०—सुदं भवदा । अत्तहोदी चित्ते जह दिट्ठो भवं तह अदिट्ठो त्ति मन्तेदि । मुधा दाणिं मज्जुसा विअ रअणभण्डं जोव्वणगव्वं वहोमि । (ख)

राजा—सखे कुतूहलवानपि निसर्गशास्त्रिनः स्वजनः । पश्य ।

कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूप-
मिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् ।

(क) सखि तदा संभ्रममुक्कटिता अहं भर्तृरूपदर्शनन तथा न वितृष्णास्मि यथाद्य विभावितश्चित्रगतदर्शनो भर्ता ।

(ख) श्रुतं भवता । अत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो भवांस्तथाऽदृष्ट इति मन्त्रयते । मुधेदानो मज्जुपेव रत्नभाण्डं यौवनगर्वं वहामि ।

संभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा न वितृष्णास्मि तथाद्यापि मया भावितोऽवितृष्ण-
दर्शनो भर्ता (सखि संभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा सत्तृष्णास्मि तथा अद्यापि
मया न विभावितो वितृष्णदर्शनो भर्ता) ॥ तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टस्त-
था दृष्टो भवानिति मन्त्रयते (तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो
भवान् इति मन्त्रयते) । कात्स्न्येनेत्यादि । (प्रियेषु तद्दर्शनायेत्यर्थः ।

(१) B. G. T. तहिसंभमैट्टिआ भट्टिणो रुवस्स ण तह वितिण्हस्सि जह अज्ज मए भाविदो अविचिण्हदंसणो भट्टा । Pii हला तदा समुहट्टिआ भट्टिणो रुवस्स ण तह वितिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्तगददंसणो भट्टा । Po हला तदा संमुहट्टिआ अहं भट्टिणो रुवदंसणेण तह ण वितिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्तगदो एव भट्टा । N. हला तदा संभमट्टिआ भट्टिणो रुवे जह ण वितिण्हस्सि तह अज्जवि मए भाविदो अविचिण्हदंसणो भट्टा. (२) P. सुदं भवदा । अत्तहोदीए दिट्ठो जह चित्तेण तह दिट्ठो भवं त्ति मन्तेदि । B. G. T. सुद भवदा । ण कि अत्तहोदीए दृष्टो जह दिट्ठो तह ण दिट्ठो भवं &c. N. सुद भवदा । तत्तहोदी चित्ते जह दिट्ठो तह दिट्ठो भवं त्ति मन्ते-
दि । (३) B. G. N. T. समागतानाम्.

न चं प्रियेष्वायतलोचनानां

समग्रपातीनि विलोचनानि ॥ ८ ॥

माल०—हला का एसा ईसिप्परिउत्तवअणौ भट्टिणा सिणिद्धाए दि-
ईए णिज्जाईआदि । (क)

बकु०—णं इअं पस्सगदा इरावदी । (ख)

माल०—सहि अदक्खिणो विअ भट्टीं मे^४ पडिभादि । जो सव्वं
देवीजणं उज्झिअ एक्काए मुहे बद्धलक्खो । (ग)

बकु०—(आत्मगतम्) चित्तगतं भट्टारं परमत्यदो^५ गेण्हिअ^६ अ-
सूएदि । होदु । कीलिस्सं दाव एदाए । (प्रकाशम् ।) हल्लं भट्टिणो
वल्लहा एसा । (घ)

माल०—तदो किं दाणिं अत्ताणं आआसेमि^७ । (सामूयं परावर्तते ।)
(च)

(क) सखि कैषा ईषत्परिवृत्तवदना भर्त्रा स्निग्धया दृष्ट्या निध्यायते ।

(ख) नन्वियं पार्श्वगतेरावती ।

(ग) सखि अदक्षिण इव भर्ता मे प्रतिभाति । यः सर्वं देवीजनमु-
ज्झित्वैकस्या मुखे बद्धलक्ष्यः ।

(घ) चित्रगतं भर्तारं परमार्थतो गृहीत्वामूयति । भवतु । क्रीडि-
प्यामि तावदेतया । सखि भर्तुर्वल्लभैषा ।

(च) ततः किमिदानीमात्मानमायासयिष्यामि ।

आयतलोचनानां व्यापारितनेत्राणां स्त्रीणामिति शेषः । विलोचनानि तत्पूर्व

(१) T. ननु; B. G. ननु. (२) B. G. °वर्तानि; N. J. वृत्तानि.
(३) पासपरिवृत्तिद्वरणेण. (४) B. G. T. Interchange, and P.
om. भट्टा. (५) P. परमत्य. (६) B. G. N. T. संकथिअ. (७)
P. A. om. (८) B. N. G. T. आआसिअ.

राजा—सखे पश्य ।

भूभङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं

सासूयमाननामितः परिवर्तयन्त्या ।

कान्तापराधकुपितेष्वनयां विनेतुः

संदाशितेव ललिताभिनयस्य शिक्षा ॥ ९ ॥

विदू०—अणुणभसज्जो दाणिं होहि । (क)

माल०—अज्जगोदमो एत्य एव्वं सेवदि णं । (पुनः स्यानान्तराभि-
मुखी भवितुमिच्छति ।) (ख)

वकु०—(मालविकां रुद्धा ।) ण खु कुविदा दाणिं तुमं । (ग)

माल०—जइ चिरं कुविदं एव्वं मं मण्णेसि एसो पच्चाणीअदि
कोवो । (घ)

(क) अनुनयसज्ज इदानीं भव ।

(ख) आर्यगौतमोऽत्रैव सेवते ननु ।

(ग) न खलु कुपितेदानीं त्वम् ।

(घ) यदि चिरं कुपितामेव मां मन्यसे एष प्रत्यानीयते कोपः ।

समागमानां स एव पूर्वः । तैः नेत्रैः पूर्वः) समागमो येषां कृतप्रथमदर्श-
नानां प्रियाणामित्यर्थः । रूपं लावण्यं कार्स्व्येन समग्रवृत्त्या निर्वर्णयितुं
द्रष्टुमिच्छन्ति मोक्षुकानि किंतु समग्रवृत्तानि संपूर्णव्यापारवन्ति न भवन्ती-
ति शेषः । इष्टविषयदर्शने औत्सुक्ये सत्यपि समग्रतया स्त्रियो न पश्य-
न्ति लज्जाशीलत्वादिति भावः ।) पार्श्वपरिवृत्तवदना । चित्रगतं भर्तारं
परमार्यतः संकल्प्यासूयति । भूभङ्गेत्यादि । (विनेतुः शिक्षकस्य इति
कर्त्तरिपठ्ठी । कान्तापराधकुपितेषु कान्तस्य योऽपराधः अन्यस्त्रीसंगमादिकृता

(१) B. G. विषयेऽनया. (२) B. G. T. पच्छा; N. एव णं
संसेवदि. (३) P. A. ०३३.

राजा—(उपेत्य ।)

कुप्यसि कुत्रलयनयने चित्रार्पितचेष्टया किमेव मयि ।

ननु तव साक्षादयमहमनन्यसाधारणो दासः ॥ १० ॥

बकु०—जेदु भट्टा (क)

माल०—(आत्मगतम् ।) कहां चित्तगदो भट्टा मए असूइदो ।

(व्रीडवदनमञ्जलि करोति ।) (ख)

(राजा मदनकार्तयं रूपयति ।)

विदू०—किं भवं उदासीनो विअ । (ग)

राजा—अविश्वसनीयत्वात्सख्यास्तव ।

विदू०—अत्तहोदीए अअं तुह अविस्सासो । (घ)

राजा—श्रूयताम् ।

(क) जयतु भर्ता ।

(ख) कथं चित्रगतो भर्ता मयासूयितः ।

(ग) किं भवानुदासीन इव ।

(घ) अत्रभवत्यामयं तवाविश्वासः ।

पराधस्तत्र कुपितेषु नपुंसके भावे क्तः । ललिताभिनयस्य मनोहरस्य कोपव्यञ्जकचेष्टाविशेषस्य कर्मणि षष्ठी । शिक्षा उपदेशोऽनया मालविकया संदर्शितेव तत्र हेतुगर्भविशेषणं पूर्वार्धं) / कुप्यसीत्यादि । (चित्रार्पितचेष्टया किं कस्मात् कुप्यसि मह्यमिति शेषः । ननु अहं साक्षादनन्यसाधारण एकभक्तिकः इत्यर्थः तव दासः) । भवत्यामयं तवावि-

(१) B. G. T. कथय किमिदं मे & N. किमेतन्मे for किमेव मयि. P. A. किमेव मयि. (२) N. (इति सप्रणयवदनं &c.); B. G. T. प्रकाश । सत्रीडवदनं. (३) P. A. निरूपयति. (४) B. G. T. कहां for अअं तुह; P. A. मा दाव अत्तहोदीअं तुह &c.

पथि नयनयोः स्थित्वा स्थित्वां तिरोभवति क्षणां-

त्सरति सहसा बाहोर्भ्रमं गतापि सखी तव ।

मनसिजरुजा क्लिष्टस्यैवं समागममायया

कथमिव सखे विश्रब्धं स्यादिमां प्रति मे मनः ॥ १२ ॥

बकु०—सखि बहुसो किल भट्टा विप्लवद्वो । दाणिं दौव अत्ता वि-
स्ससणिज्जो करीअदु । (क)

माल०—सखि मह उण मन्दभग्गाए सिविणसमाअमो वि भट्टिणो
दुल्लहो आसि । (ख)

बकु०—भट्टा देहिं से उत्तरं । (ग)

राजा—

उत्तरेण किमात्मैव पञ्चबाणाग्निसाक्षिकम् ।

तत्र सख्यै मया दत्तो न सेव्यः सेविता रहः ॥ १२ ॥

(क) सखि बहुशः किल भर्ता विप्रलब्धः । इदानीं तावदात्मा वि-
श्वसनीयः क्रियताम् ।

(ख) सखि मम पुनर्मन्दभाग्यायाः स्वप्नसमागमोऽपि भर्तुर्दुर्लभ
आसीत् ।

(ग) भर्ता देह्यस्या उत्तरम् ।

श्यामः । अस्मिन्वाक्ये काकुरनुसंधेया ॥ पथि नयनयोरित्यादि । उ-
क्तरूपेण बहुशःप्रतारणेन अविश्रामकारणाचरणादिमां मालविकां प्रति मे
मनः कथं विश्रब्धं विश्वस्तं स्यादपि तु कथमपि न । प्रतारिकायाः प्रतारणा-
वश्यं भावेन तत्राविश्रामस्यैव युक्तत्वादिति भावः । उत्तरेणेत्यादि ।

(१) P A, स्वप्ने. (२) P. A. B. G. अबला सतो. (३) B.
G. T. कथमपि. (४) N. विश्रब्धं (५) B. G. T. ता for दाणि दाव,
Po दाव एव &c.; A. दावअव्य &c., (६) B. G. T add एदु. (७)
N. कहेहि.

वकु०—अणुगृहीदह्नि । (क)

त्रिदू०—(परिक्रम्य । संभ्रमम् ।) बडलावलि ए सो बालासोअ-
रुक्खस्स पल्लवाइं लङ्घेदिं हरिणो । एहि णिवारेम णं । (ख)

वकु०—तह । (इति प्रस्थिता ।) (ग)

राजा—वयस्य एवमेवास्मिन् रक्षणे ऽवहितेन त्वया भवितव्यम् ।

त्रिदू०—एवं वि गोदमो संदिस्सीअदिं । (घ)

वकु०—अज्ज गोदम अहं अप्पआसे चिञ्चामि । तुमं दुवाररक्खंओ
होहि । (च)

त्रिदू०—जुज्जइ । (छ)

(क) अनुगृहीताः स्मः ।

(ख) वकुलावलिके एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि लङ्घयति हरि-
णः । एहि निवारयाम एनम् ।

(ग) तथा ।

(घ) एवमपि गौतमः संदिश्यते । १. २४ अ. २५ पं. २६ पं. २७ पं. २८ पं. २९ पं.

(च) आर्य गौतम अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्षको भव ।

(छ) युज्यते ।

[उत्तरेण किं उत्तरमाध्यं नास्ति । पंचवाण एवाभिस्तापकत्वात् साक्षी
यत्र तद्यथा तथा अनेनाभिसाक्षिकत्वेन दुर्भेद्यता दर्शिता । मया इदानीं

(१) N. om. (२) B. G. T. असोअपल्लवाइं. (३) P. A.
लविदुं आअच्छेदि. B. G. T. अहि लविदुं इच्छेदि. (४) N. om.; Po A.
ता एहि. (५) omit this and the two following speeches.
(६) A. P. om. (७) B. G. N. T. एवमस्मद्रक्षणक्षणे &c. B. G.
T. एवमेवास्मिन् रक्षणाय ऽवहितेन &c. (८) P. एद वि. (९) P. A. add
णं (ननु). (१०) B. G. T. णिस्सीअदि. (११) N. add परिक्रम्य,
(१२) दुवाररक्खी.

(निष्क्रान्ता बकुलावलिका ।) .

विदू०—इमं दाव फलिहन्व्यलं अस्मिदो होमि । (इति तथा कृ-
त्वा ।) अहो मुहण्फारिदा मित्यादिसेमस्म । (इति निद्रायते ।) (क)

(मालविका ससाध्वसं निष्ठति ।)

राजा—

विसृज सुन्दरि संगमसाध्वसं ।

तत्र चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।

परिगृहाण गते सहकारितां

त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ १३ ॥

माल०—देवीए भएण अत्तणो विं पिअं कादुं ण पारोमि । (ख)

राजा—अयिं न भेतव्यम् ।

माल०--(सोपालम्भम् ।) जो ण भाएदि सो मए भट्टिणीदंसणे
दिट्टसमवत्थो भट्टा । (ग)

(क) इमं तावत्स्फटिकस्थलमाश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता
शिलाविशेषस्य ।

(ख) देव्या भयेनात्मनोऽपि प्रियं कर्तुं न पारयामि ।

(ग) यौ न विभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टमवस्थो भर्ता ।

आत्मा तव सख्यै दत्तः । रहमि निर्जनेऽस्याः सेविता सेवक एव भविष्या-
मि न तु सेव्य इत्यर्थः ।] विसृजेत्यादि । [चिरात्प्रभृति बहुकालावधि तव
प्रणयोन्मुखे प्रणयसमुत्सुके सहकारितां सहचारितामाम्रवक्षस्वञ्च गते मयि
त्वमतिमुक्तलताचरितं माधवीलतासादृश्यं बन्धनाच्छेषेणात्त शेषः परिगृ-

(१) B. G. T. °त्यम्. N क्वम्भम् (२) B. G. T. संविदो. (३) N.
ससाध्वसा; A. साध्वसं. (४) P. A. ननु. (५) B. G. T. देवी भआदो.
(६) Pn om. अवि. (७) B. G. T. om. (८) A. P. repeat.
(९) P. A. om. (१०) N. T. °समथो (°सावथ्यो). B. G.
°समापथो; A. दितो समपथो.

राजा—

दाक्षिण्यं नाम विंबोष्ठि वैम्बिकानां^(१) कुलव्रतम् ।

तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ १४ ॥

तदनुगृह्यतां चिरानुरक्तोऽयं जनः । (इति संश्लेषमुपजनयति ।)

(मालविका नाट्येन परिहरति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) रमणीयः खलु नवाङ्गनानां मदनविषयै-
व्यापारः । तथा हि ।

हस्तं कम्पवतीं रुणाद्धि रशनाढ्यापारलोलाङ्गुलिं^(२)

स्वीं हस्तौ नयति स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् ।

पातुं पद्मलनेत्रं मुन्नमयतः साचीकरोत्याननं^(३)

व्याजेनाप्यभिलाषपूरणमुखे निर्वर्तयत्येवं मे ॥ १५ ॥

(ततः प्रविशतीरावती निपुणिका च ।)

इरा०—हञ्जे णिउणिए सच्चं तुमं^(४) परिगदत्था चन्दिआए ।

समुद्घरअलिन्दए सइदो एअई अज्जगोदमो दिट्ठो त्ति । (क)

(क) हञ्जे निपुणिके सत्यं त्वं परिगतार्थां चन्द्रिकया ? । समुद्रगृहा-
लिन्दे शयित एकाकर्यार्यगौतमो दृष्ट इति ।

हाण । दाक्षिण्यमित्यादि । [हे विंबोष्ठि । नाम संभावनायां प्रकाश्ये
वा । दाक्षिण्यं सर्वदयितास्वानुकूल्यं नायकानां कुलव्रतमवश्यपालनीयो
नियमः । यद्यपीति शेषः तत् तथापि ये मे प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनास्तवा-
कांक्षा परवशा इत्यर्थः ।] वैम्बिकास्तद्वंश्या राजानः ॥ हस्तामित्यादि ।

(१) B. G. T. नायकानाम्. (२) °अनुरकद्वयो &c. (३) P. A.
अभिनयति; (उपनयति); (४) N. om. (५) B. G. N. T. A. °अत्रतारः
(६) B. G. N. T. कम्पयने. (७) B. G. T. °अंगुली; N. अंगुली.
(८) P. Interchange. (९) P. A. °चक्षुः. (१०) P. A.
तुह चन्दिआए सच्चिं समुद्र &c. (११) N. अलिन्दसइदो; B. G. T. कालिद
सइदो. (१२) B. G. T. om. एआइ.

निपु०—अण्णहं। कंहं भट्टिणीए विण्णावेमिं । (क)

इरा०—तेण हि तहिं एव्व गच्छामो । संसआदो मुत्तं अज्जउत्त-
स्सं पिअवअस्सं पुच्छिदुं अ । (ख)

निपु०—सावसेमं विअ भट्टिणीए वअणं । (ग)

इरा०—अण्णं अं चित्तगदं अज्जउत्तं पसादेदुं । (घ)

निपु०—अह कंहं दाणं भट्टीं एव्व ण प्पसादीअदि । (च)

इरा०—मुद्धे जरिमो चित्तगदो णं तारिमो एव्व अण्णसंकन्तहि
अओ अज्जउत्तो । केवलं उअआरादिक्कमं पमज्जिदुं अंअं आग्ग्भो ।

(छ)

(क) अन्यया कयं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ।

(ख) तेन हि तत्रैव गच्छामः । संशयान्मुक्तं आर्यपुत्रस्य प्रियवयस्य
प्रष्टुं च ।

(ग) सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।

(घ) अन्यच्च चित्रगतमार्यपुत्रं प्रमादयितुम् ।

(च) अय कयमिदानीं भर्तृव न प्रसाद्यते ।

(छ) मुग्धे यादृशश्चित्रगतो ननु तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्य-
पुत्रः । केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्जितुमयमारग्ग्भः ।

[रशनाव्यापारलोलंगुलि रशनायां व्यापारे तद्ग्रन्थिमाचनरूपचेष्टायां

(१) Po कि अण्णहा. A. कि अलीअं. (२) P. B. G. T. विण्णावीअदि, A. विण्णविदं. (३) Po A. णिमुत्तं. (४) B. G. N. T. om. (५) P. A. take अ last. (६) Pn भट्टार. (७) N. om. महा. B. G. T. ण महा एव्व अणुं &c. (८) B. G. T. अणुणीअदि, P. A. कि ण (A. om ण) पञ्चणुणीअदि. (९) B. G. T. A. P. om. (१०) P. A. असाण.

नियु०—इदो इंदो भट्टिणी । (क)

(उभे^१ परिक्रामतः ।)

(प्रविश्य)

चेटी—जेदु भट्टिणी । देवी भणादि । णं मे एसो मच्छरस्स काली । तुह वैखु बहुमाणं वट्टेदुं वअरिसआए सह णिअलबन्धणे किदा मालविआ । जइ अणुमण्णेसि अज्जउत्तं वि तुहकिदे विण्णावइस्सं । जं तुह इच्छिदं तं मे भणाहि ति । (ख)

इरा०—णाअरिए विण्णवेहि देविं । का वअं भट्टिणि णिओजेदुं । परिअणर्णिअलणेण दंसिदो मइ अणुग्गहो । कस्स वा अण्णस्सं पसादेण अअं जणो वड्ढदि ति । (ग)

चेटि—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (घ)

(क) इत इतो भट्टिनी ।

(ख) जयतु भट्टिनी । देवी भणति । न म एषः मत्सरस्य कालः । तव खलु बहुमानं वर्धयितुं वयस्यया सह निगडबन्धने कृता मालविका । यदनुमन्यस आर्यपुत्रमपि तव कृते विज्ञापयिष्यामि । यत्तवेष्टं तन्मे भणति ।

(ग) नागरिके विज्ञापय देवीम् । का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् । परिजननिगडनेन दर्शितो मय्यनुग्रहः । कस्य वान्यस्य प्रसादेनायं जनो वर्धत इति ।

(घ) तथा ।

समुत्सुकत्वेन व्यग्रांगुलीर्यस्य तं हस्तं रूणद्धि रोद्धुं गृह्णाति । बलाद्धठेनालि-

(१) P. A. om. one इदो. (२) P. A. इति. (३) B. G. T. ण मे एसो मत्सरस्स कालो तव बहुमाणं वट्टेदुं &c; N. मत्सरस्स एसो &c. (४) N. तेण. (५) B. G. T. A. Po. om. (६) N. Po अज्जउत्तस्स पिअं कादुं तह करेमि. (७) B. G. T. omit the sentence. (८) P. om. मे. (९) Po. A. भट्टिणी. (१०) P. A. णिग्गहेण. (११) B. G. N. T. om. (१२) Po. A. add भणाहि.

निपु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) भट्टिणि एभो द्वारदेशे समुद्रघर
अरस विपणिगदो विअ बलीवदो अज्जगोदमो आसीणो एव्व णिहाअदि.
(क)

इरा०—अच्चाहिदं । ण खलु सावसेसैविसविआरो भवेत् । (ख)

निपु०—पसण्णमुहवण्णो दीसइ । अवि अ धुवसिद्धिणा चिडिअच्छ-
दो । ता से असङ्कणिज्जं पावं (ग)

विट्ठ०—(उःस्वप्नायते) भोदि मालविए । (घ)

निपु०—सुदं भट्टिणीए । कस्स एसो अत्तणिओअमंपादणे विस्स-
सणिज्जो हदासो । सच्चकालं इदो एव्व सोत्थिवाअणमोदएहि कुच्छि
पूरिअ संपदं मालविअं सिविणावेदि । (च)

(क) भट्टिणि एष द्वारदेशे समुद्रगृहस्य विपणिगत इव बलीवर्द आर्य-
गौतम आसीन एव निद्रायते ।

(ख) अत्याहितम् । न खलु सावशेषविषविकारो भवेत् ।

(ग) प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपिच ध्रुवसिद्धिना चिक्रिमितः ।
तदस्याशङ्कनीयं पापम् ।

(घ) भवति मालविके ।

(च) श्रुतं भट्टिन्या । कस्यैष आत्मनियोगसंपादने विश्वसनीयो
हताशः । सर्वकालमित एव स्वस्तिवाचनमोदकैः कुक्षि पूरयित्वा सांप्रतं
मालविकां स्वप्नायते ।

ग्यमाना स्त्री हस्तौ स्तनावरणतां स्तनावरकत्वं नयति । पक्षमलनेत्रमाननं

(१) B. G. T. द्वारे, A. P. द्वारोच्छ्रान्ते, N. द्वाहदंसे. (२) B.
G. T. A. बुमहो, and A. P. add विस्सद्धो. (३) B. G. T. कि
णु सु अच्चाहिदं । सावसेसो विअ विसं &c. (४) N. सावसेसो &c. (५) A.
विसो & Po विसवेओ. (६) A. P. पसण्णमुहो. (७) Ph अत्तणाणो
हदासो । सच्चकालं &c. Po A. अत्तणाणो अब्भवहारसंवागवेस्सी. (A adds
कित्तवो) इवासो ओदरिओ इयो. (Po ससक्कारं) (for सच्चकालं) &c. T.
B. G. अत्तणाणो. (T. add एस कित्तवो) अब्भवहारि अ (B. G. add
सवावे अ) कित्तवो (B. G. add सक्कामो) इयो &c.

विदू० — इरादिं अदिक्कमन्दी होहि । (क)

निपु०—सुदं अच्चाहिदं । इमं भुअङ्गभीरुअं बह्मबन्धुं इमिणा
भुअङ्गकुडिलेण दण्डकट्टेण तम्भन्दरिदा भाअइस्सं । (ख)

इरा०—अरुहदि एव्वं किदग्घो उवदवस्स । (ग)

(निपुणिका विदूषकस्योपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।)

विदू०—(सहसा प्रबुद्धय ।) अविहा अविहा । भो^० दर्वीकरो^०
मे उवारि पडिदो । (घ)

राजा—(सहसोपसृत्य ।) सर्वे न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

(क) इरावतीमतिक्रामन्ती भव ।

(ख) श्रुतमत्याहितम् । इमं भुजंगभीरुकं बह्मबन्धुमनेन भुजंगकु-
टिलेन दण्डकाष्ठेन स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि ।

(ग) अर्हत्येव कृतम् उपद्रवस्य ।

(घ) अविधा अविधा । भो दर्वीकरो म उपरि पतितः ।

पातुं चुञ्चयितुमुन्नमयत उत्तोलयतो साचीकरोति वक्रं स्थापयति । अतो
व्याजेन ललेन ममाभिलाषपूरणसुखं अभिलाषस्य पूरणेन यत्सुखं तन्नि-
र्वर्तयति निष्पादयत्येव ॥) हञ्जे निपुणिके सत्यं त्वं परिगतार्या चंद्रिका-
याम् । अत्याहितं नाम जीवानपेक्षि कर्म । ' अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवान-
पेक्षि च ' इत्यमरमिहः । अत्र दोषोद्घाटनादपवादो नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-
वति । अत्रैव रोपभाषणासंफोटोनाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । दण्डकाष्ठेन
स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि । ' उवदवस्स ' इत्यत्र क्वचित् असादेः इति
प्राकृते कर्मणि षष्ठी । अवत अवत । अत्रोद्वेजनाद्युक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-

(१) B. G. N. T. P. एदं. (२) B. G. T. P. A. om. (३)
B. G. T. add अनणो. (४) B. G. T. om. A. किल. (५) Po
A. किवो. (६) B. G. T. om. and N. add वअस्स. (७) N.
स्यो. (८) B. G. T. om.

माल०—(अनुसृत्य ।) भद्रा मा दाव सहसा णिक्कर्म । सप्पो ति
भणीअदि । (क)

इरा०—हद्धि हद्धि । भद्रा इदो एव्व धावदि । (ख)

विट्ठ०—(सप्रहासम् ।) कहं दण्डकट्टं एदं । अहं उण जाणे जं
मए केदईकण्टएहिं दंसं करिअं सप्पस्सं विअ दंसो किदो तं मे
फलिदं ति । (ग)

(प्रविश्य पटाक्षेपेण ।)

वकुला०—मा दावै भद्रा पविमदुं । इहं कुटिलगई सप्पो विअ
दीसदी । (घ)

इरा०—(राजानमुपसृत्यं ।) अविं णिविग्घमणोरहो दिवासंकेदो
मिहुणस्स । (च)

(क) भर्तः मा तावत्सहसा निष्क्राम । सर्प इति भण्यते ।

(ख) हा धिक् हा धिक् । भर्ता इत एव धावति ।

(ग) कयं दण्डकाटमेतत् । अहं पुनर्जनि यन्मया केतकीकण्ट-
कैर्दंशं कृत्वा सर्पस्येव दंशः कृतस्तन्मे फलितमिति ।

(घ) मा तावद्भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगतिः सर्प इव दृश्यते ।

(च) अपि निर्विघ्नमनोरयो दिवासंकेतो मिथुनस्य ।

वति । भर्तः मा तावत्सहसोपसर्प । प्रसीदतु भट्टिनी । किं नु खलु दर्दुर

(१) B. G. T. णिक्कमिस्ससि (T. as an alternative णिक्कमद्
भद्रा). (२) B. G. T. A. P. मणादि. (३) Po A. om. इत्तं करिअ,
N. सप्पस्स उवरि अअसो किदं; B. G. T. सप्पस्स (T. alternative
सप्पस्सो) अअसो किदं. (४) N. om. (५) P. A. add ससंभ्रमम्.
(६) B. G. T. इव्वु. (७) B. A. कीह सप्पो । मा इव्व पविम. (मा
इव्वु मा इव्वु भद्रा विस्सि अ. (८) N. om. (९) N. स्तंभ्रातरिता राजानमु-
पेस्य, (१०) B. G. T. add सहसा after राजानम्. (११) Po A.
अवि सिप्पहा मणोरहा दिवा सकेदमिहुणस्स.

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा सभ्रान्ताः ।)

राजा—प्रिये अपूर्वोऽयमुपचारः ।

इरा०—बउलावलिण दिष्टिआ दुच्चाहिआरविसआ संपुण्णा दे पइण्णा । (क)

बकु०—पसीददु भट्टिणी । किं मए किदं त्ति देवो पुन्निच्छदव्वो^३ ।
ददुरा वाहरन्ति त्ति किं देवो पुढवि वरिसिदुं सुमरेदि । (ख)

विह०—मा दाव । होदीएँ दंसणमेत्तेण अत्तभवं पणिपादलङ्घणं
विसुमारिदो । होदी उण अज्ज वि पसादं ण गेह्हादि । (ग)

इरा०—कुविदा वि^४ दाणिं^५ किं करिस्सं । (घ)

राजा—अस्थाने कोप इत्यनुपपन्नं त्वयि । तथा हि ।

(क) बकुलावलिके दिष्ट्या दूत्याधिकारविषया संपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । किं मया कृतमिति देवः प्रष्टव्यः । दुर्दुरा व्या-
हरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्षितुं स्मरति ।

(ग) मा तावत् । भवत्या दर्शनमात्रेणात्रभवान्प्रणिपातलङ्घनं वि-
स्मृतः । भवती पुनरद्यापि प्रसादं न गृण्हाति ।

(घ) कुपितापीदानीं किं करिष्यामि ।

व्याहरन्त्याक्रोशन्तीति पृथिव्यां देवो वर्षितुं विरमति (दुर्दुरा व्याहरन्तीति
किं देवः पृथिवीं वर्षितुं स्मरति । भेकशद्वश्रवणेनैव किमिद्रो वर्षणाय
प्रवर्तते अपि तु नैव । यदा तस्येच्छा तदैव वर्षति । अतः देवेच्छैवात्रकार-

(१) Po. A. om. (२) P. N. om. the sentence. (३)

किं णु सु ददुरा वाहरन्ति त्ति देवीए पुढवीए वरिसिदुं विरमदि, P. किं ददुरा वाहरन्ति
देवो पुढविं विसुमरेदि; A. om. the sentence. (४) Po. A. अत्तहो-

दीए. (५) B. G. N. T. Po. A. तुमं...गेण्हेदि. (६) N. om. (७)

Po A. add अहं.

कदा मुखं वरतनु कारणादृते

तत्रागतं क्षणमपि कोपपात्रताम् ।

अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ १६ ॥

हरा०—अष्टाणे ति सुदु वाहरिदं^१ अज्जउत्तेण । अण्णसंकन्तेसु
अह्माणं भाअहेएसु जदि उण कुप्पेअं^२ तदो^३ हस्सा भवेअं^४ । (क)

राजा—त्वमन्यथा कल्पयसि । अहं पुनः सत्यमेव^५ कोपस्थानं न
पश्यामि । कुतः^६ ।

नार्हति कृतापराधोऽणुत्सवदिवसेषु परिजनो बन्धम् ।

इति भोचिने मयैते प्रणिपतितुं मामुपगते च ॥ १७ ॥^७

(क) अस्थान इति सुष्ठु व्याहृतमार्यपुत्रेण । अन्यसंक्रान्तेष्वस्माकं
भागधेयेषु यदि पुनः कुप्येयं ततो हास्या भवेयम् ।

णं किं मम प्रतिजयेतिभावः) । कदेति । (हे वरतनु तव मुखं कारणादृते
अपराधादिरूपं हेतुं विना कोपपात्रतां कोपभागितां क्षणमपि कदागतं ।
अपि तु अपराधं दृष्ट्वैव कुप्यसि नान्यथा कदापीत्यर्थः । कारणाभावे कोप-
स्थानाचितत्वं दृष्टान्तेन दृढयति । अपर्वणि पूर्णिमाप्रतिपत्संधिकालभिन्ने
विभावरी रात्रिर्ग्रहकलुषेन्दुमंडला कदा भवति । अपि तु नैव । तथा च
कोपकारणं विना इदं कथं भवति तत्कथयेत्यर्थः) । नार्हतीत्यादि । (कृ-
तापराधोऽपि परिजन उत्सवदिवसेषु बन्धनं नार्हति संयतुं योग्यो न भवति
इति हेतोर्मया मालविकावकुलावलि के बन्धनाभोचिते । ते च प्रणिपतितुं
नमस्कृतुं मामुपगते नान्यकारणादिति वाक्यशेषः ।) भो अनर्यः संपतितः ।

(१) P. A. भणिदं, B. G. T. अन्धारिदं. (२) B. G. T. ण अहं.
(३) कृपिस्सं and भविस्सं. (४) N. om. (५) A. N. इण्डम
T. बन्धुम्. (६) समाजयितुं. (७) add विदूषकः—इयालु सु एतो भीहओ अ.

इरा०—णिउणिए गच्छं । देविं विण्णवेहि । दिट्ठो भवदीए पक्ख-
वादो णं अज्ज ति । (क)

निपु०—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (ख)

विट्ठ०—(आत्मगतम् । ३) अहो^१ अणत्थो संपडिदो । बन्धंभ-
ट्ठो गिहकवोदो^२ चिच्छाए^३ मुहे पडिदो । (ग)

(प्रविश्य)

निपु०—(अपवार्य ।) भट्ठिणि जदिच्छादिट्ठाए माहविआए आच-
क्खिदं । एवं खु एदं णिव्वुत्तं ति । (इति कर्णे कथयति ।) (घ)

इग०—(आत्मगतम् ।) उववणं एव्वं । बँद्धबन्धुणा किदो
अअं^४ पओओ । (विदूषकं विलोक्य प्रकाशं ।) इअं इमस्स काम-

(क) निपुणिके गच्छ । देवीं विज्ञापय । दृष्टो भवत्याः पक्षपातो
नन्वयेति ।

(ख) तथा ।

(ग) अहो अनर्थः संपतितः । बन्धभ्रष्टो गृहकपोतो चिच्छाया मुखे
पतितः ।

(घ) भट्टिनि यदच्छादृष्टया माधविकयाख्यातम् । एवं खल्वेतन्निर्वृ-
त्तमिति ।

बन्धभ्रष्टो गृहकपोतः पारावतो विडालिकाया आलोके पतितः (विडालिक-

(०) B. G. T. गच्छिअ; P. A. om. (१) P. A. दिट्ठं भवदीए पक्खवा-
दिणं अज्ज ति; B. G. T. एक before पक्खवादो and अवहिदं (अवधृतं)
मे हिअअ before अज्जति; दिट्ठपक्खपादं अवगदं दे हिअअं ति. (२) स्वगत-
म्. (३) N. भोः. (४) B. G. N. T. Po बन्धणंभट्ठो. (५)
B. G. T. गेहकवोदओ. (६) B. G. N. T. विडालिआए. (७)
A. मंदारलतालयो विअ कवोदो चिच्छाए मुहे पडिदो. (८) P. cm ति; B. G.
T. णिमिन्तम्. (९) B. G. T. सच्चं जेव्व; and A. N. om. (१०)
N. add सच्चं अअं एय and om. अअं after किदो. (११) उन्निण्णो.
(१२) N. om.

तन्तसचिवस्स णीदी । (क)

त्रिदू०—होदि जदि णीदिणं एक्कं वि अक्खरं पठेअं तदो गाअत्ति
वि विसुंमेरेअं । (ख)

राजा—(आत्मगतम् ।) कयं नु खल्वेस्मात्संकटादात्मानं मोक्षयामि ।
(प्रविश्यै)

जय०—(सावेगम्) देव कुमारी वसुलन्धी कन्दुअं अणुधावन्दी
पिङ्गलवानरेण बलिअं तामिदां अङ्गणिसण्णां देवीए पवादकिसलअं विअ
वेवमाणा णं किं वि पकिदिं पडिवज्जइ । (ग)

(क) उपपन्नमेव । ब्रह्मबन्धुना कृतोऽयं प्रयोगः । इयमस्य कामत-
न्त्रसचिवस्य नीतिः ।

(ख) भवति यदि नीतेरेकमप्यक्षरं पठेयम् तदा गायत्रीमपि
विस्मरयेम् ।

(ग) देव कुमारी वसुलक्ष्मीः कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बल-
वत्प्राग्निताङ्गनिषण्णा देव्याः प्रवातकिसलयमिव वेपमाना न किञ्चित्प्रकृतिं
प्रतिपद्यते ।

या आलोकितः) । भवति यदि नीतिगतमेकमप्यक्षरं पठेयम् (भवति
यदि नीतौ एकमपि अक्षरं पठितं) तदात्मानं गोहत्या प्रापितोभवेयम् । परि-
त्रातस्त्वया स्वपक्षः अहमिति शेषः । अत्र देव्यनुग्रहरूपकार्यसंग्रहणादादानं
नाम संशयङ्गमुक्तं भवति । इदं मालविकाकृतमुद्यानपालिकानुसरणमुत्तराङ्को

(१) N. णीदिगदं. (२) N. णं मए अत्तमधं पेसिणो हुवे । T. ण मए अत्त-
मधं संमिठो भवे (न मया..संभितो &c.). (३) B. G. संसिठो (संगितः)
(४) T. अपवार्यं, स्वगतम्. (५) P. A. om. (६) N. मोच्चयिष्यामि,
B. G. T. om. आत्मानं and read मोच्याणहं, मोचयामहे. (७) T. P.
add सावेगं जयसेना and omit सावेगं below; B. G. सावेगा. (८)
अणुहोन्ती. (९) P. A. उत्तासिण, B. G. T. वित्तासिण. (१०) अंके
&c. (११) Pn. पवादचलं. (१२) Po A. दाणि वि for णिकवि.

राजा—कष्टम् । कातरो बालभावः ।

इग० —(सावेगम् ।) तुवरदु अज्जउत्तो णं समास्सासइदुं । मा
से संतासैज्जणिदो विआरो वड्डुदु । (क)

राजा—अयमेनां संज्ञापयामि । (इति सत्वरं परिक्रामति ।)

विदू०—साहु रे पिङ्गलवाणर साहु । परित्रादो तुए सपक्खो । (ख)

(निष्क्रान्तौ राज्ञौ विदूषकश्च । इरावती निपुणिका प्रतीहारी च ।)

माल०—हलौ देविं चिन्तिअं वेवदि मे हिअअं । ण जाणे अदो-
वरं किं वा अणुहविदव्वं हुविस्सदि ति । (ग)

(नेपथ्ये)

अच्चरिअं अच्चरिअं । अपुण्णे एव्व पञ्चरत्ते दोहलस्स मुउलेहिं संण-
द्धो तवणीआसोओ । जाव देवीए णिवेदेमि । (घ)

(क) त्वरतामार्यपुत्र एनां समाश्वासयितुम् । मास्याः संत्रासजनितो
विकारो वर्धताम् ।

(ख) साधु रे पिङ्गलवानर साधु । परित्रातस्त्वया स्वपक्षः ।

(ग) सखि देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जानेऽतः परं
किं वानुभावितव्यं भविष्यतीति ।

(घ) आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य, मुकुलैः
संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावद्देव्यै निवेदयामि ।

पयुक्तत्वाद्धिन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाटयवेमभूपविरचिते कुमारगिरिरा-

(१) B. G. repeat. (२) B. G. T. A. Po संदाव°. (३) P. A. अहं. (४) Po A. निष्क्रान्तो वयस्येन राजा &c; Pu निक्रान्तः स्वयस्यो राजा &c. (५) B. G. T. om.. (६) A. चित्तअंदीए. (७) B. G. T. किं अदो &c. and om. वरं वा; P. A. om. वा. (८) B. G. T. om.

(१२६)

(उभे श्रुत्वा प्रहृष्टे ।)

बकुला०—अस्समदु सही^१ । सच्चप्पडण्णा देवी । (क)

माल०—तेण हि^२ पमदवणपालिआए पिठ्ठदो होमि^३ । (ख)

बकुला०—तह । (ग)

(इति निष्क्रान्ते ।)^४

इति चतुर्योऽङ्कः ।

(क) आश्रमितु सखी । सत्यप्रतिज्ञा देवी ।

(ख) तेन हि प्रमदवनपालिकायाः पृष्ठतो भवावः ।

(ग) तथा ।

जीये मालविकाभिभिन्नव्याख्याने चतुर्योऽङ्कः ।

Text 12 = Parityajana

(१) Pn. add. नवतः (२) P. पिथसही. (३) Pn. om. B. G. T. व्यं. (४) B. G. N. T. होमि. (५) P. G. T. (इति निष्क्रान्ताः सर्वे), A. इति निष्क्रान्ताः.

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।)

उद्यान०—उवक्खित्तो मए किदसक्कारविहिणो' तवणीआसोअस्स वेदि-
आबन्धो । जाव अणुद्धिदणिओअं अत्ताणं देवीए णिवेदेमि । (परिक्रम्य ।)
अहो देव्वस्स अणुकम्पणीआ मालविआ । तस्सि तह चण्डिआ देवी
इमिणा असोअकुसुमवृत्तन्तेण पसादसुँमुही भविस्सदि । कहिं णु खु हुवे'
देवी' । (विलोक्य ।) अहो एँसो देवीएँ परिअणब्भन्तरो किंवि जदुमु-
द्दालञ्छिदं चीरमञ्जूसं करे' गेह्हिअ चँउरसालादो कुज्जो सारसओ णिक्कम-
दि । पुच्छिसं दाव णं । (क)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः कुब्जः ।) १०

उद्यान०—(उपसृत्य ।) सारसअ कहिं पत्थिदोसि । (ख)

(क) उपक्षिप्तो मया कृतसत्कारविधेस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाब-
न्धः । यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो दैवस्यानुकम्पनी-
या मालिका । तस्यां तथा चण्डिका देव्यनेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसाद-
सुमुखी भविष्यति । कुत्र नु खलु भवेदेवी । अहो एष देव्याः परिजनाभ्य-
न्तरः कामपि जतुमुद्रालाञ्छितां चीरमञ्जुषां करे गृहीत्वा चतुःशालातः
कुब्जः सारसको निष्क्रामति । प्रक्षयामि तावदेनम् ।

(ख) सारसक कुत्र प्रस्थितोऽसि ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्थोपक्षेपकं प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्यादि । उपक्षिप्तो मया कृतस-

(१) B. G. T. 'सक्कारविहिणा (२) A. Po. भित्ति°; B. G. T.
भित्तिवेदिआ° . (३) B. G. T. हरिसदोहदवृत्तणेण; A. कुसुमव्यवण (४)
B. G. T. om. सु; A. Po. पसादाहिमुही. (५) N. Interchange.
(६) A. Po. om. (७) देवीपरिअण° &c. (८) B. G. N. T.
om. (९) B. G. N. T. चतुस्सालादो कुज्जो (N. सारसको) णिक्कमदि.
(१०) N. om. the bracket and read the following speech
along with the above.

सागसकः—महुअरिए विज्जापारअणं अणुचिह्णन्ताणं बह्मणाणं इयं णिच्चदक्खिणा माभिआ दादव्वे। तां अज्ज पुरोहिदस्य हत्थं पाविदुं । (ग)

उद्यान०—किं णिमित्तं (क)

सार०—जदप्पहुदि सुदं^१ सेणावइणीं जण्णतुरगरक्खणे णित्तो भट्टिदारओ वसुमित्तो ति तदप्पहुदि तस्स आउणो णिमित्तं अष्टौदमसुवण्णपरिमाणं दक्खिणं देवी दक्खिणीएहिं पडिग्गाहेदि ।^२ (ख)

उद्यान०—अहं काहे देवी । किं वा अणुचिह्णदि । (ग)

सार०—मङ्गलग्गरे आसणत्त्या भविअ विदम्भविषयादो भादुणा वीरसेणेण पेसिदं^३ लिविअरोहिं^४ वाचीअमाणं लेहं^५ सुणादि । (घ)

(ग) मधुकरिके विद्यापारायणमनुतिष्ठतां ब्राह्मणानामियं नित्यदक्षिणा मायिका दातव्या । तामार्यपुरोहितस्य हस्तं प्रापयितुम् ।

(क) किं निमित्तम् ।

(ख) यदाप्रभृति श्रुतं सेनापतिना यज्ञतुरगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदागको वसुमित्र इति तदाप्रभृति तस्यायुषो निमित्तं अष्टादशसुवर्णपरिमाणां दक्षिणां देवी दक्षिणीयैः परिग्राहयति ।

(ग) अयं कुत्र देवी । किं वानुतिष्ठति ।

(घ) मङ्गलग्रहे आमनस्या भूत्वा विदर्भविषयाद्भ्रात्रा वीरसेनेन प्रेषितं लिपिकरैर्वान्यमानं लेखं श्रुणोति ।

त्कारविधिस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाबन्धः । तस्यां तथा चण्डीकृता देव्यः

(१) महुअरिए विज्जापारगामीणं बह्मणाणं इमाणि दक्खिणा णिक्काणि । ताइं पुरोहिदस्स हत्थं पाविदुं । P. m. महुअरिए विज्जापारआणं ..इमा &c. B. G. T. महुअरिए विज्जावरिआणं इमं..मासि (B. G. अ) अज्ज .पावइस्सं.. N. महुअरिए विज्जाभरिआणं बह्मणाणं णिच्चदक्खिणा माडिआ पुरोहिदस्स हत्थं पावइस्सं. (२) B. G. T. add अहं. (३) N. om. सुदं. (४) N. सेणावदी. B. G. T. om. वसुमित्तो. (५) N. आउसणिमित्तं; B. G. T. आउसत्थं. (६) N. णिक्कसदं; B. G. T. अहसदं. (७) B. G. T. दक्खिण एहिं पडिणा होदि. for दक्खिणां &c. (८) P. A. add जुज्जइ, and om. किवा &c. (९) Pn. लिविअरोहिं N. लेहकरोहिं and take लेहं before this. (१०) लेखपत्रं.

उद्यान०—को उण विदम्भराभवत्तन्तो । (क)

सार०—वसीकिदो किल वीरसेणप्पमुहोर्हे भट्टिणो विजअदण्डेर्हे विदम्भणाहो । मोइदो अँ से दाआदो माहवसेणो । दूदो अतेण महासाराणि रअणवाहणाणि सिप्पआरिओभूइठ्ठं परिअणं अँ उवाअणीकरिअ भट्टिणो सआसं पेसिदो सुँवो किल भट्टारं देखिखस्सदि त्ति । (ख)

उद्यान०—गच्छ । अणुचिठ्ठ अत्तणो णिओअं । अहं वि देवी पे-
खिखस्सं । (ग)

(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रवेशकः

(क) कः पुनर्विदर्भराजवृत्तान्तः ।

(ख) वगीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तुर्विजयदण्डैर्विदर्भनाथः । मो-
चितश्चास्य दायादो माधवसेनः । दूतश्च तेन महासाराणि रत्नवाहनानि
शिल्पकारिकाभूयिष्ठं परिजनं चोपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रेषितः श्वः किल
भर्तारं पश्यतीति ।

(ग) गच्छ । अनुतिष्ठ आत्मानो नियोगम् । अहमपि देवीं प्रेक्षिष्ये ।

नेनाशोककुसुमवृन्तान्तेन प्रसादसुमुखी भविष्यति । कुत्र खलु देवी भवेत्
। अहो एष खलु देव्याः परिजनाभ्यन्तरः किमपि जतुमुद्रालाञ्छितां
मञ्जूषां गृहीत्वा चतुःशालातः कुब्जः सारसको निष्क्रामति । मधुकरिके
विद्यापारायणमनुतिष्ठतां ब्राह्मणानां नित्यदक्षिणानिष्काणि । आर्यपुरोहित-
स्य हस्त एव वितरीतुम् । यदाप्रभृति श्रुतं सेनापतिना यज्ञतुरंगरक्षणे

(१) B. G. N. T. add सुणोअदि. (२) B. G. T. चक्केर्हे.

(३) B. G. T. किल. (४) N. रअणाणि &c. (५) Po A. B.
G. T. दारिका. (६) B. G. N. T. om. अ. (७) N. om.
the sentence सुँवो &c and take last ति here; B. G. T. om.
last ति. (८) N. अहं वि देवीए सआसं गच्छहि । तुमं वि अत्तणो णिओअं
अणुचिठ्ठ । (९) N. add इति.

(ततः प्रविशति प्रतीहारी ।)

प्रती०—आपत्तस्त्रि असोअसक्कारवावुदारुं देवीए । विण्णवेहि अज्जउत्तं । इच्छेहि अज्जउत्तेणसह असोअरुक्खस्सं प्रसूणलच्छि पच्चक्खीकदुं ति । तौ जाव धम्मसणगदं देवं पाडिवालेमि । (इति परिक्रामति ।) (क)

(नेपथ्ये वैतालिकाः)

प्रथमः--दिष्ट्या दण्डरेव रिपुशिरःमु वर्तते देवः ।

परभृतकलव्याहाणेषु त्वमात्तरतिधुं

नयसि विदिशातीरोद्यानेष्वङ्ग इवाङ्गवान् ।

विजयकरिणामालानां रूपोऽडबलस्य ते

वाद् वादारोधोवृक्षः सहावनतो रिपुः ॥ १ ॥

(क) आज्ञासाम्यशोकमन्कारव्यापृतया देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य प्रसूनलक्ष्मीं प्रत्यक्षीकर्तुमिति । तदावद्धर्मासनगतं देवं प्रतिपालयामि ।

नियुक्तो भर्तृदारको वसुमित्रः इति । तदाप्रभृति तस्यायुर्निमित्तं अष्टशतमुवर्णपरिमाणं दक्षिणां देवी दक्षिणायैः परिग्राहयति । दक्षिणायो दक्षिणार्हः । ' कडङ्गुरदक्षिणाच्छः च ' इति छप्रत्ययः । युज्यते । कुत्र देवी । किं वानुतिप्रति । (अत्र च वृक्षस्य अशोकविकारस्य वर्तिष्यमाणस्य शिल्पदारिकावृक्षांतस्य निदर्शनं) । ततः प्राश्नितात्यादि ॥ आज्ञासाम्यशोकमन्कारवन्मल्या देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य कसुमलक्ष्मीं प्रत्यक्षीकर्तुमिति । तस्मादावद्धर्मासनस्थितं देव प्रतिपालयामि । परभृतत्यादि । (आनरदिर्गहातरानामपन्नोको गृहीतसंतोषश्च विदिशातीरोद्यानेषु विदिशाख्यनर्दाकूलस्थारामेप्वनंग इव काम इव अनं-

(१) P. A. om.; B. G. T. देवीए असोअ &c. (२) N. om.

(३) N. om. (४) P. A. एकस्यसूणं. (५) P. om. (६) N.

आज्ञापयं गतैः प्रबलस्य ते.

द्वितीयः—

विरचितपदं वीरप्रोत्था सुरोपम सुरिभि-
 श्रितमुभयोर्मध्ये कृत्य स्थितं क्रथकैशिकान् ।
 तव हृतवतो दण्डानां कैर्विदर्भपतेः श्रियं

{ परिघगुरुभिर्दोभिः शौरेः' प्रसह्य च रुक्मिणीम् ॥ २ ॥

प्रती०—एसो ज असद्सुइदप्पत्याणो भट्टा इदो एव्व आअच्छदिं ।
 अहं वि दाव इमस्स पमुहादो किंवि ओमरिओ एदं मुहालिन्दतोरणं
 समस्सिदा होमि । (इत्येकान्ते स्थिता ।) (क)

(ततः प्रविशति सवयस्यो राजा)

(क) एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो भर्तेत एवागच्छति । अहमपि
 तावदस्य प्रमुखार्थिकचिदपसृत्य एतन्मुहालिन्दतोरणं समाश्रिता भवामि ।

गवान् प्रशस्तांगवान् परभृतकलव्याहारेषु परभृतानां कौकिलानां वंदिनां च
 कलव्याहारेषु कलोक्तिषु मधुं वसंतं मावुर्धं च नयसि । हे वरद अभीष्टद
 उषोद्वलस्य समर्थमैन्यस्य उर्जितसामर्थ्यस्य च ते तव रिपुः शत्रुः विजयक-
 रिणां विजयहास्तिनां आलानाकैः बंधनसाधनैः वरदारोधवृक्षैः वरदाख्य-
 नदीतीरस्थवृक्षैः सह अवनतः नम्रतामनुकूलतां च गतः) । विरचितेति ।
 क्रथकैशिकान्विदर्भान्मध्येकृत्य आक्रम्येत्यर्थः । ' मध्ये पदे निवचने च '
 इति गतिमंज्ञायाम् ' कुगतिप्रादयः ' इति समासः । समासानन्तरं वत्वो-
 ल्यावितिन्यवादेशः । (सुरोपम देवतुल्य परिघगुरुभिः परिघास्त्रवद्वैर्दो-
 भिर्बहुभिः चतुर्भिरित्यर्थात् रुक्मिणीं हृतवतः शौरेः कृष्णस्य विदर्भपतेः
 श्रियं दण्डप्रधानसैन्यैः हृतवतः तव च एतयोरुभयोश्चरितं सुरिभिः
 पण्डितैर्वीरप्रोत्था शूरभक्त्या च विरचितपदं कीर्णितमाहात्म्यं क्रथकैशि-

(१) B. G. N. T. विष्णोः (२) देवो last for भट्टा. (३) B.
 G. T. मुहादो. (४) N. लोआदो for किं वि and B. G. T. om it.
 (५) B. G. समोत्तरिअ. (६) N. खन्वेतरिदा for एदं..स्सिदा. (७) P.
 A. om. इति (८) B. G. N. T. प्रविश्य सवयस्यः.

राजा—

कान्तां विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां

श्रुत्वा विदर्भपातिमानमितं बलैश्च ।

धाराभिरातप इवाभिहतं सगोजं

दुःखायते च हृदयं सुखमश्रुते च ॥ ३ ॥

विदू०—अहं अहं^३ पेक्खामि तहं एकन्तसुहिदो भवं भविस्मादि । (क)

राजा—कथमिव ।

विदू०—अज्ज किल देवीएँ पण्डितकोभिई भगिदा । भअवादे जइ तुमं पसाहणगव्वं^१ वहसि तं दंणेहि मालविआए शरीरे विवाहेणव-
त्यं ति । ताएअं सविसेसालंकिदा मालविआ । तंतहोदी कदावि पूरण भव-
दो^२ मणोरहं^३ । (ख)

(क) यथाहं पश्यामि तथा एकान्तमुखितो भवान्भविष्यति ।

(ख) अद्य किल देव्या पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति यदि त्वं प्रमाधनगर्वं वहसि तद्दर्शय मालविकायाः शरीरे विवाहनैपथ्यमिति । तथा च सविशेषालंकृता मालविका । तत्रभवती कदाचित्पूरयेद्भवतो मनोरथम् ।

कांस्तदाख्यविषयं मध्ये कृत्य अधिप्राय स्थितं अनेन तव विदर्भश्री-
हरणं कृष्णस्य रुक्मिणीहरणमिव तवार्तावयशस्करमिति भावः) ।
अहंमपि तावदस्य प्रमुखादपमृत्य एतदलिन्दतोरणं समाश्रिता भवामि ।
कान्तां विचिन्येत्यादि । सुलभेतरसंप्रयोगामसुलभ (दुर्लभ) समागमान् ।

(१) N. मम मनः (२) B, G. (T. as an alternative) इह पेक्खामि. (३) P. A. om. अहं and read पेक्खामि. (४) N. om. तहं & A. सव्वहा for it. (५) Po. A. B. G. T. धारिणीए and N. add एव्वं. (६) B. G. T. तुमंजदि, T. add सच्चं. (७) पसाहणणउणं (८) B. G. T. om. (९) P. A. वैदग्ध्यअं. (१०) N. om. अ. B. G. T. ततो for ताए अ; and read ततोभोदीए after मालविआ. (११) B. G. T. om. (१२) N. add वि. (१३) P. A. take पूरेइ (Pn. दि for इ.) here for पूरण.

राजा—सखे मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्यायां धारिण्याः पूर्वचरितैः संभाव्यत ऐतत् ।

प्रती०—(उपगम्य ।) जेदुं भद्रा । देवी विष्णवेदि । तवणी-आसोअस्स कुसुमसोहैगदंसणेण मह आरम्भो सफलो करीअदुत्ति । (क)

राजा—ननु तत्रैव देवी ।

प्रती०—अह इं । जहरूहंसमाणमुहिअं अन्तेउरं विसज्जिअ माल-विआपुरोएण अत्तणो परिअणेण सह देवं पडिवालेदि । (ख)

राजा—(सहर्षं । विदूषकं विलोक्य ।) जयसेने गच्छाग्रतः ।

प्रती०—एदु एदु देवो । (इति परिक्रामति ।) (ग)

त्रिदू०—(विलोक्य ।) भो वअस्स किञ्चिं परिवुत्तजोव्वणो विअ वसन्दो पमदवणे लक्खीआदि । (घ)

(क) जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसौभाग्यदर्शनेन ममारम्भः सफलः क्रियतामिति ।

(ख) अथ किम् । यथार्हसंमानसुखितमन्तःपुरं विसृज्य मालविकापुरोगेणात्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ।

(ग) एत्वेतु देवः ।

(घ) भो वयस्य किञ्चित्परिवृत्तयौवन इव वसन्तः प्रमदवने लक्ष्यते ।

दुःखायते । 'सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम्' इतिक्यञ् । अत्र मालविकारूपबीजानुसंधानात्संधिर्नाम निर्वहणसंधयङ्गमुक्तं भवति । कथमिवेति प्रश्ने । अत्र

(१) N. B. G. मदपेक्षामनुप्राप्य; T. मदपेक्षामनुकृत्य. (२) B. G. N. T. अनया धारिण्या. (३) B. G. N. T. add एव; मदपेक्षानुवृत्त्याप्यनया संभाव्यमेतत्. (४) B. G. T. repeat. (५) Po. A. सोहा; N. सम; B. G. T. कुसुमोग्गमसिरि अज्जउत्तेणसह पच्चक्खीकादुं इच्छामिति. (६) B. G. T. जह तुह सम्माणसुहं. (७) Po. A. अन्तेउरजणं. (८) T. [पण्डितकोसिकीए] सम. (९) P. A. O. इति परिक्रामति. (१०) P किं पि.

राजा—यथाह भवान् ।

अग्रे विकीर्णकुरवकफलजालविभुज्यमानसहकारम् ।

परिणामाभिमुखमतोरुत्सुक्यति यौवनं चेतः ॥ ४ ॥

विदू०—(परिक्रम्य ।) भो^१ अयं सो दिण्णणेवत्यो विअ कुमुम-
त्यवर्णहि तवणीआसोओ । ओलोअदु भवं । (क)

राजा—स्थाने खलु प्रसवमन्यरोभूद्वैदयमिदानीमनन्यसाधारणी
शोभार्मुद्वहति । पश्य ।

सर्वाशोकतरूणां^२ प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृत्तदोहोरेऽस्मिन्संक्रान्तानीव कुसुमानि ॥ ५ ॥

(क) भो अयं स दत्तनेपथ्य इव कुमुमस्तवकैस्तपनीयाशोकः ।
अवलोकयतु भवान् ।

कार्यान्वेषणाद्विरोधो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । तत्रभवती धारिणी कदा-
चित्पूरयेद्ववतोऽपि मनोरथम् । अत्र कार्योपदर्शनात्पूर्वभाव इति संध्यङ्गमुक्तं
भवति । अग्रे विकीर्णकुरवकेत्यादि । (अग्रे परतो विकीर्णानां व्याप्ता-
नां कुरवकाणां फलजालकैः फलमृद्वै भिद्यमानोऽवलंब्यमानः सहकारो
यत्र तादृशमूर्तोर्यसंतस्य इदं परिणाममुखं परिणतेः परिपाकस्य आरंभात्मकं
यौवनं चेतः समुत्सुक्यति उत्कण्ठितं करोति) । सर्वाशोकतरूणामि-
त्यादि । (प्रथमं सूचितवसंतविभवानां ज्ञापितवसंतपत्नीनां सर्वाशोकल-
तानां मध्ये निर्वृत्तदोहोरे निष्पन्नौषधे प्राप्तमालविकापादस्पर्शे इति
यावत् अस्मिन्स्तपनीयाशोके मुकुलानि सर्वासामिदनुषंगः संक्रान्तानीव ।
अन्येषां दोहोदाभावात् सर्वेषां मुकुलानामेकत्र समावेशादिव पुष्पप्राचुर्यमि-

(१) P. A. यथारतं (Pn. om. इत्) भवानाह. (२) A विकीर्णं खं
फलजालविभुज्यं. (३) N. T. जातकानि^३, B G. जालकहायं. Po. भुज्य
(४) N. अही. (५) P. अयं before प्रसव and N. before अभूत्, and
both complete the sentence after अभूत्. (६) T. (as an
alternative) पुष्प्यति. (७) B G. T. लताया. (८) B. G. T. मुकुलाणि.

विदू०—भो विसर्द्धो होहि । अह्नेसु संणिहिदेसु वि धारिणी पस्स-
परिवट्टिणिं मालविअं अणुमण्णेदिं । (क)

राजा—(सहर्षम् ।) सखे पश्य ।

मामियमभ्युपतिष्ठति देवी विनयादुपस्थिता प्रियया ।

विस्मृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति देवी^१ परिव्राजिका मालविका विभवतश्च परिवारः ।)

माल०—(आत्मगतम् ।) जाणामि णिमित्तं कोदुआलंकारस्स ।
तह वि विसिणिपत्तगदं सलिलं विअ वेवदि मे हिअअं । अवि अं दक्खि-
णेदरं वि मे णअणं बहुसो फुरदि । (ख)

विदू०—भो वअस्सं विवाहणेवत्थेण सविसेसं खु सोहदि अत्तंहोदी
मालविआ (ग)

rose image Coura

(क) भो विस्रवधो भव । अस्मामु ^{approaching} संनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्वपरिव-
र्तिनीं मालविकामनुमन्यते ।

(ख) जानामि निमित्तं ^{writing down} कौतुकालंकारस्य । तथापि विसिनीपत्रगतं
सलिलमिव वेपते मे हृदयं । अपि च दक्षिणेतरमपि मे नयनं बहुशः
स्फुरति ।

(ग) भो वयस्य विवाहनेपथ्येन सविशेषं खलु शोभतेऽत्रभवती
मालविका ।

त्याशयः) । मामियमिति । (विस्मृतहस्तकमलया प्रियया मालविकया

(१) N. add तह। and B. G. T. for भोः. (२) T. Po. A.
उवगदेसु; B. G. तहगदेसु. (३) B. G. पस्सपरिवट्टिअं. (४) Po. A.
अणुणेदि. (५) B. G. 'T. अनुत्थिता; N. A. अनुत्थिता. देवी वचनादनुत्थिता.
(६) N. T. विस्मृत. (७) P. परिव्राजिका देवी &c; B. G. N. T.
धारिणी मालविका परिव्राजिका &c. (८) T. add मह. (९) B. G. N. T.
A मे हिअअं before विसिणि &c. B. G. N. T. विअ सलिलं. (१०) B.
G. T. P. A. om. आधि अ. P. also मे, B. G. T. om. वि and add
अ after णअणं. (११) P. A. असदेहं for वअस्स. (१२) N. om.

राजा—पश्याभ्येनाम् । यैषां ।

अनतिलम्बिदुकूलनिवासिनी

लघुभिराभरणैः प्रतिभाति मे ।

उदुगणैरुदयोन्मुखचन्द्रिकां

गनैर्हिमैरिव चैत्रविभात्ररी ॥ ७ ॥

देवी—(उपेत्य ।) जेदुं अज्जउत्तो । (क)

विदु०—वदुदु भोदी । (ख)

परित्रा०—विजयतां देवः ।

राजा—भगवति अभिवादये ।

परित्रा०—अभिप्रेतसिद्धिरस्तु ।

देवी—(सस्मितम् ।) अज्जउत्त एसो दे अद्देहि तरुणीजणसहाअ-
स्स असोओ संकेदघैरअं कप्पिदो । (ग)

विदु०—भो आराहिदो सि । (घ)

(क) जयत्वार्यपुत्रः ।

(ख) वर्धतां भवती ।

(ग) आर्यपुत्र एष तेऽस्माभिस्तरुणीजनसहायस्याशोकः संकेतगृहं
कल्पितः ।

(घ) भो आराधितोऽसि ।

अनृथिता अनुगतेति यावत् देवी धारिणी नरेन्द्रलक्ष्म्या नृपश्रिया अनुगता
वसुमतीव मामभ्युत्तिष्ठति) । अनतिलम्बिदुकूलनि-

(१) P. A. add आभारणालंकारम्. (२) P. om यैषा, B. G. T. om. या. (३) N. बहुभिः. (४) मन्त्रकामुदी. (५) B. G. N. T. ह्य. (६) B. G. T. repeat. (७) Po A. N. वरभो; B. G. T. गेष्मो.

राजा—(सत्रोडमशोकमभितः परिक्रामन् ।)

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः

सत्काराणामीदृशानामशोकः ।

यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे

पुष्पैः शंसत्यादरं त्वत्प्रयत्ने ॥ ८ ॥

विदू०—भो विसद्वो भविअ तुमं इमं जोव्वणवार्दे पेक्ख । (क)

देवी—कं । (ख)

विदू०—भोदिं तवणीआसोअस्स कुसुमसोहम् । (ग)

(सर्व उपविशन्ति ।)

राजा—(मालविकां विलोक्य । आत्मगतम् ।) कष्टैः खलु संनिधि-
वियोगैः ।

अहं रथाङ्गनामिव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसंपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ ९ ॥

(क) भो विस्रब्धो भूत्वा त्वमिमां यौवनवतीं पश्य ।

(ख) काम् ।

(ग) भवति तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ।

वासिनी परिहितानतिदीर्घवसना)। नायं देव्या इत्यादि । (अयमशोको देव्या
इदृशानां सत्काराणां सम्मानानां भाजनत्वं न नेयः न प्रापणीयः इति न ।
अपि तु नेय एव । तत्र हेतुत्वेन द्वितीयार्थं । योऽशोको माधवश्रीनियोगे वसंत-
संपदो नियोगे सपुष्पत्वभवनरूपे आदेशे सावज्ञः कृतानादरः सन् त्वत्प्रयत्ने
तव प्रयासे पुष्पैः विकाशीःकरणैः आदरं शंसति सूचयति) । अहं रथाङ्गे-

(१) P. om. तुमं; A. om. इमं; B. G. T. om. तुमं इमं. (२)
B. G. T. P. A. om. भोदिं; P. A. असौअकुसुमसोहं. (३) P. A.
कष्ट. (४) P. A. add ममाद्य.

कञ्चुकी—जयतु जयन्तु देवः । अमात्यो विज्ञापयति । तस्मिन् विदर्भ-
राजोपायने द्वे शिल्पकारिके मार्गपरिश्रमादलघुशरे इति कृत्वा न प्रवे-
शिते । संप्रति देवोपस्थानयोग्ये । तदाज्ञां देवां दातुमर्हतीति ।

राजा—प्रवेशय ते ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य ताभ्यां मह प्रविश्य ।)
इति इतो भवत्यौ ।

प्रथमा—(जनान्तिकम् ।) हला मदणिं^१ अपुञ्चं इमं राअउलं
पविमन्तीए पसीदादि मे हिअअं^२ । (क)

द्वितीया—^३जोसिणीं^४ आत्य वखु लोअप्पवादो^५ आआमि मुहं दुखं
वा हिअअसमवत्या कहेदि ति । (ख)

(क) सखि मदनिके अपूर्वमिमं राजकुलं प्रविशन्त्याः प्रसीदति मे
हृदयम् ।

(ख) ज्योस्तिके अस्ति खलु लोकप्रवाद आगामि सुखं दुःखं वा
हृदयसमवस्था कथयतीति ।

त्यादि । (अहंरथाङ्गनामा चक्रवाक इव । मे मम प्रिया मालविका सहचरीव ।

(१) P. A. (ततः प्रविशति कञ्चुकी, A. कञ्चुकेयः for कञ्चुकी). (२)
N. विजयता, T. जयति, जयति, A. जयतु. (३) N. add देव. (४) N.
om. and T. add काले. (५) P. A. N. °किशयो° (६) Po. A.
and T. (as an alternative) शरिके. (७) P. A. अलसशरीरे.
(८) N. पूर्व. (९) N. add संशये. (१०) B. G. T. om. (११)
N. om. (१२) N. om. (१३) P. A. रअणि. (१४) P. A.
अम्भरगदो अप्या, B. G. T. अम्भर (B. G. अम्भ.) संगदो अप्या.
(१५) P. A. add हजे. (१६) P. A. add महवि एव एव, B. G.
T. महवि एव. (१७) Pn. लोअवादो.

प्रथमा—सो' सन्नो दारिणीं होदु । (क)

कञ्चुकी—एष देव्या सह देवस्तिष्ठति । उपसर्पतां भवत्यौ ।

(उभे उपसर्पतः ।)

(मालविका परिव्राजिका च चेष्टयौ दृष्ट्वा परस्परमवलोकयतः ।)^४

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्टा । जेदुं भट्टिणी । (ख)

(राजाज्ञया उभे उपविष्टे ।)^६

राजा—कस्यां कलायामभिविनीते^९ भवत्यौ ।

उभे—भट्टा संगीदे^९ अभिविणीदे^९ ह्य । (ग)

राजा—देवि गृह्यतामनयोरन्यतरा ।

देवी—मालविए इदो पेक्ख । कदरा दे संगीदसहआरिणी^{११} रुच्चइ ।

(घ)

(क) स सत्य इदानीं भवतु ।

(ख) जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ।

(ग) भर्तः संगीतेऽभिविनीते स्वः ।

(घ) मालविके इतः पश्य । कतरा ते संगीतसहकारिणी रोचते ।

चक्रवाक्येव निकटस्यैवेति ध्वनिः । धारिणी नौ अवयोरननुज्ञात-
संपर्का अनभ्युपगतसंयोगा रजनीव प्रतिबंधिकेति शेषः । नानुज्ञातः प्रति-

(१) B. G. T. om. सो. (२) P. A. add णो. (३) B. G. T. उपसर्पताम्. (४) B. G. T. मालविकां परिव्राजिकां च दृष्ट्वा &c.

(५) B. G. T. repeat. (६) P. A. add राजा-स्वागतम् इतो निर्षादतम् T. add राजा-निर्षादतम्; राजनिर्देशात्; B. G. प्रविष्टे. Po. A. om. राजाज्ञया. (७) P. A. अमियोगो भवत्योः (८) B. G. N, T P. A. संगीदए. (९) B. G. N. T. P. A. अचन्दरे. (१०) B. G. T. दक्खवरा for पेक्ख कदरा. (११) P. A. B. G. T. सहाइणी.

उभे—(मालविकां दृष्ट्वा ।) अहो भट्टदारिआ । (प्रणिपत्य तथा सह वाष्पं विकिरतः ।) (क)

(सर्वे सविस्मयमवलोकयन्ति ।)

राजा—के वौ भवत्यौ । का वेयम् ।

उभे—देवै अह्माणं भट्टदारिआ एसाँ । (ख)

राजा—कयमिव ।

उभे—सुणादु भट्टा । जो सो भट्टिणा विअअदण्डोहँ विदअणाहं वसीकरिअ बन्धणादो मोइदो कुमालो माहवसेणो णाम तस्स इअं कर्णा-असी भइणी^१ मालविआ णाम । (ग)

देवी—कहँ राअदारिआ इअं । चन्दणं क्खु मए पादुअेवंओएण दूसिदं । (घ)

राजा—अयात्रभवती कयमित्यंभूता ।

(क) अहो भर्तृदारिका ।

(ख) देवअस्माकं भर्तृदारिकैषा ।

(ग) शृणोतु भर्ता । यः स भर्त्रा विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशकृत्य बन्धनान्मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम तस्येयं कनीयसी भगिनी मालविका नाम ।

(घ) कयं राजदारिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितं ।

पिद्धः संपर्को यस्याः । पक्षे मुनिशापात् प्रतिपिद्धः संपर्को यस्यामिति विग्रहः ।

(१) Po. A. B G. T. भट्टिं. (२) B. G. T. जेदु जेदु भट्टदारिआ (इति प्रणिपत्य...विसृजतः), N. (इति प्रणम्य) जेदु जेदु भट्टदारिआ । (तथा सह &c.); Po विसृजतः. (३) Po. A. om. (४) Po. A. च for वा. Pn. केयंवा. (५) B. G. T. om; N. भट्टा (६) P. इअ; B. G. T. om. (७) B. G. T. बह्णिआ. (८) P. A. अहो. (९) B. G. T. अवसेण; P. A. परिभाण.

माल०—(निःश्वस्य । आत्मगतम् ।) विहिंणिओएण । (क)

द्वितीया—सुणादु भट्टा । दाआदवसंगदे अह्माणं भट्टदारए माधव-
सेणे तस्स अमच्चेण अज्जसुमदिणा अह्मारिसं परिअणं उज्झिअ गूढं
आणीदं एसा । (ख)

राजा—श्रुतपूर्वं मयैतैत् । ततस्ततः ।

द्वितीया—भट्टं अदोवरं ण आणीमो^१ । (ग)

परिव्रा०—अतः परमहं मन्दभागिनी^२ कथयिष्यामि ।

उभे—भट्टदारिणं अज्जकोसिइए विअ सरसंजोओ^३ । (घ)

माल०—णं सा एव्व । (च)

उभे—जदिवेसधारिणी अज्जकोसिइ दुक्खेण विभावीअदि । भअ-
वादि वन्दामो^४ । (छ)

(क) विधिनियोगेन ।

(ख) शृणोतु भर्ता । दायादवसंगतेऽस्माकं भर्तृदारके माधवसेने
तस्यामात्येनार्यसुमतिनास्मादृशं परिजनमुज्जित्वा गूढमानीतैषा ।

(ग) भर्तः अतः परं न जानीमः ।

(घ) भर्तृदारिके आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ।

(च) ननु सैव ।

(छ) यतिवेषधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाव्यते । भगवति वन्दा-
वहे ।

(१) P. A. विहिणो. (२) N. om. सुणादु भट्टा, and read भट्टदा-
आद &c. (३) B. G. T. N. om. (४) P. A. अवणीदा. (५)
Pn. एतावत् and om. ततस्ततः. (६) P. A. एणिअं एव्व for भट्टा.
(७) B. G. T. जाणामि. (८) N. ततः परं and om. अहं. (९)
Pn. °माय्या. (१०) N. om. (११) P. A. अज्जाए कोसिकीए. (१२) P
add सुणीअदि, B. G. T. take णं सा एव्व । here and read below.
मालविका अहं किं. (१३) B. G. T. णमो दे.

परित्रा०—स्वस्ति भवतीभ्याम् ।

राजा—कथमाप्तवर्गोऽयं भगवत्याः । १

परित्रा०—एवमेतत् ।

विदू०—तेण हि कहेदु भअवदी अत्तहोदीए उत्तन्तावसेसं । (क)

परित्रा०—(सवैकव्यम्^१ ।) श्रूयतां तावत् । माधवसेनसचिवं सुमतिं^२
ममाश्रिजमवगच्छ ।

राजा—उपलक्षितम् । ततस्ततः ।

परित्रा०—स इमां^३ तथागतभ्रातृकां मया सार्धमपवाह्य भवत्संबन्धा-
पेक्षया पथिकसार्थं विदिशागामिनमनुप्रविष्टः ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—स चाटव्यन्तरे निविष्टो गताध्वा वणिगर्जनः ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—ततश्च ।

तूणीरपट्टं परिणद्धं भुजान्तराल-

मां पारिणालम्बशिखिवर्हकलापशोभिं ।

(च) तेन हि कथयनु भगवत्यत्र भवत्या वृत्तान्तावशेषम् ।

भेदः । अतः परं न जानीमः । तूणीरपट्टेत्यादि । (तूणीरपट्टेन परिणद्धं

(१) P. A. मवत्याः. (२) B. G. N. T. वृत्तन्तं (B. G. T. add गव असेसं.) (३) B. G. T. (सवैकव्यम्); (४) B. G. T. Interchange. (५) B. G. T. उपलक्षितः; P. A. उपलब्धम्. (६) B. G. om. (७) N. सार्धं. (८) P. वैशि. (९) B. G. गन्तव्यमन्तरेण; P. A. अटव्यन्ते. (१०) P. A. add अन्वयमार्तो विम-
मितं, T. इव विभ्रमितमारब्धः (११) N. B. G. किवान्यत्; किनुभूयः.
(१२) T. add किवान्यत्. N. om. च. (१३) P. °बन्ध.° (१४) N.
°परिवद्ध.° (१५) P. °कणं.° (१६) P. N. रिच्छ. (१७) P. A.
N. T. °वारि.

कोदण्डपाणि निनदत्प्रतिरोधकाना-

मापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १० ॥

(मालविका भयं रूपयति ।)

विदू०—भोदि^१ मा भआहि । अतिक्रान्तं कर्तुं भअवदी^२ कहेदि । (क)

राजा—ततस्ततः ।

परिव्रा०—ततो मुहूर्तं बद्धयुद्धास्ते पराङ्मुखीकृताः सार्यवाहयोद्धार-
स्तस्करैः ।

राजा—भगवति^३ अतःपरमिदानीं^४ कष्टं श्रोतव्यम् ।

परिव्रा०—ततः सं मत्सौदर्यः^५ ।

इमां परीप्सुर्दुर्जाते^६ पराभिभवकातराम् ।

भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानृण्यमसुभिर्गतः ॥ ११ ॥

प्रथमा—'हंहो गदो तादो मरणं (ख)

(क) भवति मा विभेहि । अतिक्रान्तं खलु भगवती कथयति ।

(ख) अहो गतस्तातोमरणम् ।

भुजान्तरालं यस्य । आपार्णिणं पार्णिणपर्यन्तं लम्बिनं दोलायमानं शिखिनो
मयूरस्य पिच्छानां बर्हाणां कलापेन शोभि । कोदण्डपाणि धनुष्पाणि
प्रतिरोधकानां दस्युविशेषाणामनीकं सैन्यं आपातदुष्प्रसहं प्रबलसंयोग-
मात्रेण अत्यंतदुःसहं यथा तथा निनदत् शब्दायमानं सन् आविर-
भूत्) । भवति मा विभेहि । अतिक्रान्तं पुनरत्रभवती कथयति । इमा-
मित्यादि । दुर्जाते आपदि पराभिभवकातराम् परेषां शत्रूणामभिभवं

(१) N. विनदत्. (२) Po. A. om. (३) B. G. T. अत्तहोदी;
N. तत्तहोदी. (४) T. (alternative) मुग्धयोद्धारः T. B. G. N.
बद्धायुधाः (५) B. G. N. T. भूताः; P. A. take तस्करैः here
after this. (६) N. हन्त; T. add हन्त. (७) B. G. T. अतः; N.
इतःपरं. (८) N. कष्टतरं; कष्टतरमिदानीम्. (९) N. समतिः. (१०) Po.
A. B. G. T. दुर्जाते. (११) N. Pn. हंहो (N. अहो) हदो सुमदी,
B. G. T. आं हा हदो सुमदी णं, हदो तादो अञ्जसुमदी अद्वाणं.

द्वितीया—अदो क्त्वा भट्टिदारिआए इअं समवत्या संवृत्ता । (क)

(परित्राजिका बाण्यं विकिरति ।)

राजा—भगवति तनुभृतामीदृशी लोकयात्रा । न शोच्यस्तत्रभवा-
न्सफलीकृतभर्तृभिर्दः । ततः ।

परित्रा०—ततोऽहं मोहमुपगता यावत्संज्ञार्मुपलभे तावदियं दुर्लभ-
दर्शना संवृत्ता ।

राजा—महत्खलु कृन्नुभंनुभूतं भगवत्यां ।

परित्रा०—ततो भ्रातः शरीरमग्निमाकृत्वा पुनर्नवीरुतैवैधव्यदुःखया
मया त्वदीयं देशमवतीर्येमे काषाये गृहीते ।

राजा—युक्तः सज्जनस्यैषा पन्थाः । ततस्ततः ।

परित्रा०—ततै इयमप्याटविकेभ्यो वीरसेनं वीरसेनादेवीं गता देवी-
गृहे लब्धप्रवेशया मया पुनर्दृष्टा । इत्येतदवमानं कयायाः ।

(क) अतः खलु भर्तृदारिकाया इयं समवस्था संवृत्ता ।

आक्रमणं तस्मात्कातरां दुःखितामिमां मालविकां परीप्सुः पर्याप्तुं परित्रानु-
मिच्छुः । ' आप्नाप्यधामीत् ' इत्यात्वम् । अत्र ' लोपोऽभ्यासस्य ' इत्य-
भ्यामलोपः ' पर्याप्तिः स्यात्परित्राणं हस्तधारणमित्यापि ' इत्यमरः । भर्तृ-
प्रियः स्वामिभक्तः । प्रियैरिष्टैरमुभिः प्राणैर्भर्तुरानृण्यमनृणत्वं गतः प्राप्तः

(१) B. G. T. तदो. (२) N. त्रिमृजति; B. G. T. सृजति.
(३) Pc. A. om. (४) B. G. N. T. ' त्यजो. (५) Po. A. शोचि-
तव्यः; N. शोच्यं. (६) भर्तृप्रतिज्ञः; B. G. T. add तपस्वी. (७) P.
A. B. G. T. om.; N. ततस्ततः (८) N. लभे, T. प्रातिलभे; B. G.
प्रतिलभे. (९) N. संवृत्ता. (१०) Po. कष्ट. (११) B. G. T. तत्रध-
वत्या; (१२) Po. A. मातृ (१३) N. ' भूत, B. G. T. om. वैधव्य.
(१४) N. त्वदीयदेशं. (१५) B. G. T. om. (१६) B. G. N. T.
सेयमार्यविकेभ्यो वीरसेनं वीरसेनाञ्च (B. G. T. om. च) देवीं गता । देवांगृहे
लब्धप्रवेशया (B. G. T. add मया) दृष्टेतदवमानं कयायाः. (१७) N. om.

माल०—(आत्मगतम् ।) किं नु खलु संपदं भद्रं भणादि । (क)

राजा—अहो परिभवोपहारिणो^{calamities} विनिपाताः । कुतः ।

प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पेत्रोणं वोपयुज्यते ॥ १२ ॥

देवी—भवति तु ए अभिजनवदि मालविअं अणाचकरन्तीए असं-
पदं किदम् । (ख)

परित्रा०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । कारणेन खलु मया नैभृत्यं
मवलन्वितम् ।

देवी—किं विअ तं कारणम् । (ग)

परित्रा०—‘ इयं पितरि जीवति केनापि लोकंपात्रागतेन सिद्धादेशेन
साधुना मत्समक्षमोदिष्टा संवत्सरमात्रं¹³ प्रेष्यभावमनुभूय ततः सदृशभर्तृगा-
मिनी भविष्यतीति । तदवश्यं भाविनमादेशमस्यास्त्वत्पादशुश्रूषया परिण-
मन्तमवेक्ष्य कालप्रतीक्षया मयी सादुकृतमिति पश्यामि ।

(क) किं नु खलु सांप्रतं भर्ता भणति ।

(ख) भगवति त्वयाभिजनवती मालविकामनाचक्षमाणयासांप्रतं कृतम् ।

(ग) किमिव तत्कारणम् ।

अहो हतः सुमतिः । प्रेष्यभावेनेत्यादि । देवीशब्दक्षमा देवीशब्दयोग्या

(१) B. G. परिभवोपहारिणो. (२) A. पेत्रोणो. (३) B. G. N. T. om. one शान्तं पापम्. (४) N. केन च कारणेन. (५) B. G. N. T. नैभृत्यम्; नैभृत्यम्. (६) Po. A. अत. Pn (७थ). किं वा कारणम्. (७) P. A. add राजा—एदि वक्तव्यं तत्कथ्यतां. (८) Pn. add श्रूयतां. (९) परिनिव्यन्ती for पितरि जीवति. (१०) B. G. N. T. देव°. (११) B. G. T. शिवादेशकेन; N. सिद्धादेशकेन. (१२) B. G. T. व्यदिष्टा; N. समादिष्टा. (१३) B, G. N. T. take इयं here. (१४) N. तदेवं भाविनं; B. G. T. om. from this upto त्रिज्ञापयति in कंचुकी's speech and read his remaining speech along with this. (१५) N. परिणतं. (१६) P. A. add तत्.

राजा—पुक्तोपेक्षा ।

कञ्चुकी—देव कयान्तरेणान्तरितम् । अमात्यो विज्ञापयति । विदर्भग-
तमनु उपमवधारितमस्माभिः । देवस्य तावदभिप्रेतं श्रोतुमिच्छामीति ।

राजा—मौद्गल्यं तत्रभवतोर्ध्वोर्ध्वसेनमाधवसेनयोर्द्वैराज्यमिदानीमव-
स्थापयितुकामोऽस्मि ।

तौ पृथग्वरदाकूले शिष्टामुत्तरदक्षिणे ।

नक्तं दिवं विभज्योभौ शीतोष्णाक्षिरणाविष ॥ १३ ॥

कञ्चुकी—देव एवममात्यपरिषदे निवेदयामिं ।

(राजाङ्गुल्यानुमन्यते ।)

(निष्क्रान्तःकञ्चुकी ।)

प्रथमा—(जनान्तिकम् ।) भट्टदारिण दिष्टिर्भा भट्टदारओ अद्दरग्जे
पडिठुं गमिर्सदि । (क)

(क) भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठां गमिष्यति ।

सतीयं मालिका प्रेष्यभावेन परिचारकत्वेन उपयुज्यते किल । एतौर्ण वा
धीतकौशेयमिव । वेत्युपमायाम् ' उपमायां विकल्पे वा ' इत्यमरसिंहः ।
स्नानीयवस्त्रक्रियया स्नानीयवस्त्रकरणेन ॥ भगवति त्वयाभिजनवती माल-
विकामनाचक्षाणयासांप्रतमयुक्तं कृतम् । तौ पृथगित्यादि । तौ यज्ञ-
सेनमाधवसेनौ पृथक्पार्थक्येनोत्तरदक्षिणे वरदाकूले । वरदा नाम तत्रत्या
नदी तस्याः कूले उभे तीरे शिष्टां रक्षताम् । भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदार-

(१) N. प्रतीक्षा. (२) P. A. प्रविश्य कञ्चुकी &c. अतरितमिदममात्यो
&c. (३) B. G. T. उपस्थितमभूत् । (अत्रधारितमस्माभिः); N.
अनुष्ठितमभूत् and om. अस्माभिः. (४) Po. A. अभिमत; B. G. N.
T. अभिप्रायं. (५) B. G. om. (६) B. G. N. om. (७) Pn.
इयोरारज्यं स्थापयितुमिच्छामि. (८) B. G. T. स्मि. (९) B. G. T.
Pn. विज्ञापयामि. (१०) N. add पट्टिणा. (११) N. गमयिष्यते.

माल०—एदं दाव बहुमन्तव्वं जं जीविदसंसआदो मुत्तो । (क)

(पुनः प्रविश्य ।)

कञ्जुकी—विजयतां देवः । देवै अमात्यो विज्ञापयति । कल्याणी देवस्य बुद्धिः । मन्त्रिपरिषदोऽप्येतदेव दर्शनम् । कुतः ।

द्विधा विभक्तां श्रियमुद्ग्रहन्तौ

धुरं रथाश्वाविव संग्रहीतुः ।

तौ स्थास्यतस्ते नृपतीनिदेशे

परस्परावग्रहनिर्विकारौ ॥ १४ ॥

राजा—तेन हि मन्त्रिपरिषदं ब्रूहि । सेनापतये^{१०} वीरसेनाय लिं-
ख्यतामेवं क्रियतामिति ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देवैः । (इति निष्क्रम्य, सप्राभृतकं लेखं
गृहीत्वा पुनः प्रविश्यै ।) अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । अयं पुनरिदानीं देवस्य
सेनापतेः पुष्पमित्रस्य सकाशात्संप्राभृतको लेखः प्राप्तः । प्रत्यक्षीकरोत्वेनं देवः ।

(क) एतत्तावद्बहु मन्तव्यम् यज्जीवितसंशयान्मुक्तः ।

कोऽदराज्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते । द्विधा विभक्तमित्यादि । (उक्त-
प्रकारेण द्विधाविभक्तां संगृहीतुः संयन्तुः धुरं रथाश्वाविव श्रियं वहन्तौ धार-
यन्तौ तौ यज्ञसेनमाधवसेनौ नृपती परस्परावग्रहं युद्धादिना आक्रमणे

(१) Pn. ए.अ. (२) B G. N. T. भणितव्वं. (३) P. A.
om. पुनः (४) P. A. om. and B. G. T. देवस्य
after अमात्यो for देव. (५) Pn. add अहो. (६) Pn. एवमेवदर्शनं.
(७) B. G. A. T. Po. om. (८) T. नृपतेः; B. G. N.
नृपते. (९) N. उग्रह. (१०) B. G. N. T. सेनान्ये. (११) N. T.
क्षेप्यता B. G. कथ्यता. (१२) Po. A. तथा for the sentenc. (१३)
B. G. N. प्रविष्टः. (१४) B. G. N. T. om. पुनरिदानीं. (१५)
B. G. N. T. सौतरीयप्राभृतक &c.

(राजा सहस्रोत्थाय सोपचारं परिगृह्य प्राभृतकं परिजनापार्षयति ।
लेखं च नाटयेनोद्दृष्टयति ।) *opens*

देवी—(आत्मगतम् ।) अह्यहे तदोमुहं एव णो हिअअं । सुणि-
स्सं दाव गुरुअणस्सै कुमलाणन्तरं वसुमितस्स वुत्तन्तं । अहिअरे खलु मे
पुत्तओ सेणावदिणो णिउत्तो । (क)

राजा—(उपविश्यं वाचयति ।) स्वस्ति । यज्ञशरणात्सेनापतिः
पुष्पमित्रो वैदिशस्यं^० पुत्रमायुष्मन्तमग्निमित्रं स्नेहात्परिष्वज्य अनुदर्शयति ।
विदितमस्तु । योऽसौ राजसूययज्ञेर्दक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिवृतं वसुमित्रं
गोप्तारमादिश्य संवत्सरोपावर्तनीयो^० निरर्गलस्तुरगो^० विसृष्टैः स सिन्धोर्दक्षि-
णैरोधसि चरन्नश्वानीकेन यवनानां^० प्रार्थितः । तत उभयोः सेनयोर्भहानासी
त्समर्दः ।

(क) अह्यहे ततोमुखमेव नो हृदयम् । श्रोष्यामि तावद्गुरुजनस्य
कुशलानन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अधिकारे खलु मे पुत्रकः सेनापतिना
नियुक्तः ।

निर्विकारौ द्वेषरहितौ संतौ ते तव निर्देशे आज्ञायां स्थास्यतः) । अह्यहे
इति हर्षे । अतिभारे खलु पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः । यज्ञशरणा-
दित्यादि । अत्र राजयज्ञो नामाश्वमेधः । राजपुत्रशतपरिवृतं राजपुत्राणां

(१) P. C. A. सहस्रोत्थाय प्राभृतकं (A. प्राभृतं) सोपचारं शिरसि हृत्वा
परिजनापार्षयति । लेखं च नाटयेनोद्दृष्टयति; B. G. N. T. उत्थाय प्राभृतकं
सोपचारं गृहीत्वा लेखं (B. G. संलेखं, N. लेखं after सोपचारं) परि...
अर्षयति । परिजनः उद्दाशयति, उद्दृजयति. (२) P. A. B. G. T. गुरुअण-
त्सं. (३) B. G. T. अतिभारे, N. अतिभारे. (४) B. G. N. T.
om. मे. (५) B. G. T. सेणावदी. (६) N. add लेखं सोपचारं गृहीत्वा.
(७) N. वैदिशस्यं. (८) N. add इद. (९) B. G. N. T.
राजयज्ञं. (१०) B. G. T. संवत्सराय निवर्तनीयो, N. संवत्सरोपावर्तनीयो.
(११) B. G. T. तुरंगमो, A. तुरंगो. (१२) B. G. T. विसृष्टैः
(१३) B. G. T. रक्षिणे रोधसि. (१४) B. G. N, T. पवनेन.

(देवी विषादं नाटयति ।)

राजा—कथमदृशं संवृत्तम् । (शेषं पुनर्वाचयति ।)

ततः परान्पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य निहयमाणो मे वाजिराजो निवर्तितः ॥ १५ ॥

देवी—दाणि आस्ससदि मे हिअअं । (क)

राजा—(लेखंशेषं वाचयति ।) सोऽहमिदानमिंशुमतेवै सगरः
पैत्रेण प्रत्याहृताश्वो यक्ष्ये । तदिदानीमकाल्हीनं विगतरौषचेतसा भवता
बधूजनेन सह यज्ञसेवैनायागन्तव्यमिति ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि ।

परिव्रा०—दिष्ट्या पुत्रविजयेन दम्पती वर्धते । (देवी विलोक्य) ।

भर्त्रासि वीरपत्नीनां श्लाघ्यानां स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयात्वामुपस्थितः ॥ १६ ॥

(क) इदानीमाश्वसिति मे हृदयम् ।

शतेन परिवेष्टितम् । तथा च श्रुतावश्वमेधप्रकरणे ' शतेन राजपुत्रैः सह ' शति ॥ ततः परानित्यादि । (निहयमाणः परैरिति शेषः । मे मम वाजिराजः अश्वश्रेष्ठः अश्वमेधीयत्वलक्षणाक्रान्तत्वात् श्रेष्ठत्वं । प्रसह्य बलेन निवर्तितः प्रत्याहृतः इत्यर्थः) । अनेनाश्वस्तं मे हृदयम् । भर्त्रासीत्यादि । (भर्त्रास्वामिना अभिमित्रेण वीरपत्नीनां वीरः पतिर्यासां तासां श्लाघ्यानां स्त्रीणां धुर्वरे स्थापितासि । तनयाद्धेतोः वीरसूरिति वीरमातेत्ययं शब्दः त्वामुपस्थितः प्राप्तः)

(१) P. निरूपयति, A. रूपयति. (२) B. G. T. om. शेषं. (३) B. G. N. T. आस्ससिदं मे हिअअं. (४) N. शेषं पुनर् &c. (५) N. अंशुमता सगरपुत्रेणैव &c. (६) P. A. कालहीनं. (७) P. A. संदर्शनाय. (८) N. वर्धते. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. A. श्लाघ्यानां.

विदू०—होदि परितुष्टोऽस्मि जं पिदरं अणुगवो वच्छो । (क)

परित्रा०—कलभेन दूधपतिरनुकृतः ।

कञ्चुकी—देव अयं कुमारः—

नैतावता वीरविजृम्भितेन

चित्तस्यै नो विस्मयमादधाति ।

यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चै-

र्वहेरपां दग्धुरिबोद्धजन्मा ॥ १७ ॥

राजा—मौद्गल्य यज्ञसेनश्यालमुररीकृत्य मुच्यन्तां सर्वे बन्धनस्याः ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—जयसेने गच्छ । इरावतिप्रमुहानं अन्तेउराणं पुत्रस्य बुन्तन्तं
णिवेदेहि । (ख)

(क) भवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुगतो वत्सः ।

(ख) जयसेने गच्छ । इरावतीप्रमुखेभ्योऽन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य वृत्तान्तं निवेदय ।

। भगवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुजातो वत्सः । नैतावतेति । (एतावता शत्रुपराजयपूर्वकाश्वाहरणरूपेण वीरविजृम्भितेन शूरचेष्टितेन नोस्माकं चित्तस्य विस्मयं न आदधाति । अविस्मयाधानकत्वे हेतुमाह । अप्रधृष्यः

(१) B. G. T. धारिणी-भोटि &c. and om. मे. N. देवी-मभवति परितुष्टोऽस्मि अणुजावो मे वच्छो. (२) B. G. N. T. P. A. राजा-मौगल्य (B. N. G. T. मनु) कलभेन (P. A. खलु) दूधपतिरनुकृतः (३) B. G. T. दूधपतेः (४) B. G. T. P. A. om. इमे अयं कुमारः (५) पुत्रस्य. (६) B. G. N. T. अग्नेः (७) B. G. N. T. ऊरीकृत्य. (८) N. मोच्यन्तां. (९) Po A. तथा for यज्ञ...देवः (१०) B. G. T. केलक for इरावति (११) P. A. add विशग.

(प्रतीहारी तथेति' प्रस्रियता ।)

देवी—एहि दाव । (क)

प्रती०—(प्रतिनिवृत्यै ।) इअं ह्रि । (ख)

देवी—(जनान्तिकम् ।) जं मए असोअदोहलणिओए मालविआ-
ए पइण्णाइं तं से अहिजगं अ निवेदिअ मह वअणेण इरावदि अणुणे-
हि । तुए अहे सच्चादो ण ढैभंसइदव्वेति । (ग)

प्रती०—जं देवी आणवेदि । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्यै ।) भट्टिणि
पुत्रिअअगिभित्तेग परितोषेण अन्तेउराणं आहरणाणं मञ्जूस ह्रि संवुत्ता ।
(घ)

देवी—कि एत्थं अच्चरिअं । णं साहारणो ताणं मह अ अअं अ-
ब्भुदओ । (च)

(क) एहि तावत् ।

(ख) इयमस्मि ।

(ग) यन्मयाशोकदोहदनियोगे मालविकायै प्रतिज्ञातम् तदस्या अ-
भिजनं च निवेद्य मम वचनेनेरावतीमनुनय । त्वयाहं सत्यान्न भ्रंशयि-
तव्येति ।

(घ) यद्देव्याज्ञापयति । भट्टिनि पुत्रविजयनिमित्तेन परितोषेणान्तः-
पुराणामाभरणानां मञ्जूषास्मि संवृत्ता ।

(च) किमत्राश्चर्यम् । साधारणः खलु तासां मम चायमभ्युदयः ।

अन्पैर्धर्षयितुमशक्यो यस्य वीरस्य अपान्दग्धुरभेर्षडवानलस्येव ऊरुज-
न्मा ऊरुतो जन्म यस्य स और्विक्रुषिः । अयं च उरु श्रेष्ठं जन्म यस्य

(१) B. G. N. T. om. तथेति; P. A. प्रति-तह । (इति &c.) (२)
N. परिच्य, A. उरुसृत्य. (३) P. A. Interchange. (४) P. A.
add च and read च for the अ in our text. (५) P. A. add
परि; N add वि. (६) B. G. T. add च. (७) एवं किं for कि एत्थं;
B. G. T. अलं । कि &c. (८) N. साहाराणो ऋबु; B. G. T. साहारणो
ण अब्भुदओ. (९) B. G. T. अन्तेउराण.

प्रती०—(जनान्तिकम् ।) भट्टिणिं इरावती उणं विष्णवेदि । सरि-
सं क्वु पहवन्दीए दे वअणं पुटमसंकल्पिदं ण जुज्जइ अण्णहा कादुं
त्ति । (क)

देवी—भअवदि तुए अणुण्णादा इच्छामि अज्जसुमदिणा पुटमसंक-
ल्पिदं अज्जउत्तस्स मालविअं पडिवादेदुं । (ख)

परित्रा०—इदानीमपि त्वमेवैस्याः प्रभवसि ।

देवी—(मालविकां हस्ते गृहीत्वा ।) इमं अज्जउत्तो पिअणिवेदणाणु-
ह्वं पारितोसिअं पडिच्छदु । (ग)

(राजा सत्रीडं जोषमारस्ते ।) silent

देवी—(सस्मितम् ।) किं अवधीरोदि मं अज्जउत्तो । (घ)

(क) भट्टिनि इरावती पुनर्विज्ञापयति । सदृशं खलु प्रभवन्त्यास्तव
वचनं प्रथमसंकल्पितं न युज्यतेऽन्यथा कर्तुमिति ।

(ख) भगवति त्वयानुज्ञातेऽच्छाम्यार्पसुमतिना प्रथमसंकल्पितामार्प-
पुत्राय मालविकां प्रतिपादयितुम् ।

(ग) इदमार्पपुत्रः त्रिषन्निवेदनः नुह्वं पारितोषिकं प्रतीच्छतु ।

(घ) किमत्र शीरयन्मिमामार्पपुत्रः ।

तयाभूत्स्वं च प्रभव उत्पत्तिकारणं उत्पत्तिस्थानं । एतादृशोत्पत्तिकस्य-
वीरचोष्टितं उचितमेवेति न विस्मयाधानकथं इति भावः । यज्ञमेनशालमु-
रीकृत्य ग्रहीत्वा तेन महोत्पथः । तस्याभिनवत्रुद्धः ज्ञातु पृथगुक्तिः) । अत्र
किमाश्चर्यन् । साधारणोऽन्तःपुराणां मम चायमभ्युदयः । भट्टिनि इरावती

(१) P. A. om. (६) P. A. G. T. cm. (२) N. देवीए
पहवन्तीए । क्वु वअणं संकल्पिदं &c; B. G. T. क्वु पहवीए पहवन्तीए तव
वअणं । संकल्पिदं &c. Po. A. क्वु देवी विष्णवेदि पुटमं संकल्पिदं &c;
(३) Po. A. B. G. T. अणुमहं, अणुमहा. (४) B. G. T.
किं. (५) B. G. T. om. एव. (६) P. A. add मालविअं. (७) B.
G. N. T. व्रीडां गच्छति (८) P. A. add तं. (९) B. G. N. T. om.

विदू०—भोदि एंसो लोअव्ववहारो । सर्वो णववरो लज्जादुरो-
होदि । (क)

(राजा विदूषकमवेक्षते ।)

विदू०—अहवा देवीएँ पणअविसेसं दिण्णदेवीसहं मालविअं अत्त-
भवं पडिग्गहीदुं इच्छदि । (ख)

देवी—एदाएँ राअदारिआएँ अहिजणेण एव्वं दिण्णो देवीसहो । किं
पुणरुत्तेण । (ग)

परित्रा०—मा भैवम् ।

(क) भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वो नववरो लज्जातुरो भवति ।

(ख) अथवा देव्या प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकामत्रभवा-
न्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(ग) एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव दत्तो देवीशब्दः । किं
पुनरुक्तेन ।

विज्ञापयति । सदृशं खलु प्रभवन्त्यास्तव वचनं प्रथमसंकल्पितं न
युज्यतेऽन्यथाकर्तुमिति । इदमार्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं माल-
विकां प्रतीच्छतु । अत्र प्रीत्युत्पादनात्प्रसादो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति ।
भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वोऽपि नववरो लज्जातुरो भवतीति । अथवा देव्या
प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकां तत्रभवान्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(१) T. अत्थि खु लोअप्पवादो सर्वो णववरो लज्जादुरो होदिति;
B. G. एंसो लोअव्वणव्ववरो लज्जजलोहोदिति; P. A. एव्वं लोअप्पवादो &c.
(२) P. A. add वि, P. A. लज्जालुओ, (३) G. T. add ति.
(४) N. अवेक्षते. (५) add देवा—एव्वं विअ होदि एंसो लोअप्पवादो
सर्वो णववरो लज्जादुरो होदिति । (६) B. G. N. T. अह; A. इमं देवीएँ
दिण्णदेवीसहं; P. O. अहवा इमं देवीएँ पणअ &c. (७) B. G. N. T.
read एव्वं किट्ठप्पणं &c. (८) B. G. T. add अ, (९) B. G. T.
एव्व after दिण्णो.

अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता ।

जातरूपेण कल्याणि नै हि संयोगमर्हति ॥ १८ ॥

देवी—(स्मृतौ ।) मरिसेदु भवद्वी । अब्भुदअकहाए मए ण लखिखदं । जअसेणे गच्छ दाव । कोसेअपत्तोणं उवणोहि । (क)

प्रती०—जं भट्टिणीं आणवोदे । (इति निष्क्रम्यं पत्तोणं गृहीत्वा प्रविश्य ।) देवि एदंम् । (ख)

देवी—(मालविकामवगुण्ठनवती कृत्वा ।) अज्जउत्तो दाणिं इमं पडिच्छदु । (ग)

राजा—देवि त्वच्छासनादप्रत्युत्तरा वयम् ।

(क) मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकथायां मया न लक्षितम् । जयसेने गच्छ तावत् । कौशेयपत्त्रोर्णमुपनय ।

(ख) यद्भट्टिनी आज्ञापयति । देवि एतत् ।

(ग) आर्यपुत्र इदानीमिमां प्रतीच्छतु ।

अप्याकरेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । अत्र लब्धार्थस्य स्थिरीकरणात्कृतिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकथयोचितं न लक्षितम् । जयसेने गच्छ तावत् । कौशेयपत्त्रोर्णयुगलमुपनय । हन्त हर्षे । प्रतिगृ-

(१) N. अप्याकर...त्तन्नो मणिजातिपुरस्कृतः, B. G. T. अस्माकमुत्सव, मणिर्मणिजातिपुरस्कृतः (२) B. G. N. T. सहि (३) P. A. om. (४) N. उदं for मए; T. पढं अकगुंठिं; B. G. पढं ण &c. (५) N. पत्तोणजुअलं; T. पत्तोणजुअलं; B. G. कोसेअं; (६) P. A. तह for the sentence; N. देवी for भट्टिणी (७) B. G. N. T. A. निष्क्रान्ता. (८) N. add पुनः (९) A. देवि इयं हि. (१०) Pn. add तं. (११) Pn. अवगुंथ्य. (१२) P. A. interchange. (१३) B. G. अज्जउत्त इअं पडिच्छिआ; T. अज्जउत्त इअं पडिच्छीअदु. P. A. om. इमं. (१४) B. G. N. T. त्वच्छासनात् (N. प्रस्ता एव, B. G. T. प्रत्यनुरक्ता) वयं । (अपवार्थ) हन्त (N. प्रतिगृहीता; B. G. T. प्रतिगृहीतं).

परित्रा०—हन्त प्रतिगृहीता ।

विदू०—अहो देवीए अत्तहोदो' अणुऊलदो । (क)

(देवी परिजनमवलोकयति ।)

परिजनः—(मालविकामुपेत्य ।) जेदु भट्टिणी । (ख)

(देवी परित्राजिकामवेक्षते ।)

परित्रा०—“ नैतच्चित्रं त्वयि ” ।

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साध्व्यः ।

अन्यस्मरितां शतानि हिं समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिर्म ॥१९॥

(प्रविश्य)

निपु०—जेदु भट्टा । इरावदी विष्णवोदे । जं० उवआरादिक्रमेण तदा भट्टिणो अपरिद्धं तं सअं एव भट्टिणो अणुऊलं णाम मए आ-

(क) अहो देव्या अत्रभवतोऽनुकूलता ।

(ख) जयतु भट्टिणी ।

हीता वशीकृता । अत्र वाञ्छितावाप्तेरानन्दो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । प्रतिपक्षेणेत्यादि । (भर्तृवत्सला स्वाम्याराधनतत्परा नार्यः प्रतिपक्षेणापि

(१) B. G. N. T. om. (२) B. G. T. add धारिणीए (इति परिजनं &c. omitting देवी); A. om. from देवी परि &c. upto देवी परित्राजिकां &c. (३) B. G. T. repeat. (४) N. निरीक्षते. B. G. T. निर्वर्णयति. (५) B. G. T. add देवि. (६) A. om. (७) B. G. N. T. अपि जलं (T- रसं as alternative). (८) B. G. N. T. उद्भिम् (९) B. G. T. Repeat. (१०) B. G. T. add हि. (११) N. अवरद्धा; Po. A. अहं अवरद्धा; B. G. T. अहं भट्टिणो अवरद्धा (१२) B. G. T. णं सो अत्तणो भट्टा । अणुपदं भट्टिणो अणुऊलं एव मए आअरिदं । संपदं पुण्णमणोरहो भट्टा जादो संपसादमेत्तेण &c. Pn. तं भट्टिणो अणुऊलं ण मए &c. Po. A. om. from तं &c. & read संपदं पुण्णमणोरहो भट्टा । अहंवि &c., Pn. add अहंवि before भट्टिणा.

अरिदं । संपदं पुण्णमणोरहेण भट्टिणा पसादमेत्तेण संभावइदव्व ति । (क)

देवी—णिउणिए अवरसं ताए संदेसं अज्जउत्तो अणुजाणिस्सेदि ।
(ख)

निपु०—अगुगहीदह्मि । (ग)

परित्रा०—देवै अहममुना भवत्संबन्धेन चरितार्थे माधवसेनं सभाज-
यितुं इच्छामि यदि मे तव प्रसादः ।

देवी—भअर्वदि ण जुत्तं अह्मे परिच्चइदुं । (घ)

राजा—भगवति मदीयेषु लेखेषु तत्रभवतस्त्वामुद्दिश्य सभाजना-
क्षराणि पातयिष्यामः ।

परित्रा०—पुवयोः स्नेहेन परवानयं जनः ।

(क) जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यदुपचारातिक्रमेण तदा
भर्तुरपराद्धं तत्स्वयमेव भर्तुरनुकूलं नाम मयाचरितम् । सांप्रतं पूर्णमनो-
रथेन भर्त्रा प्रसादमात्रेण संभावयितव्येति ।

(ख) निपुणिके अवश्यं तस्याः संदेशमार्थपुत्रोऽनुज्ञास्यति ।

(ग) अनुगृहीतारिमि ।

(घ) भगवति न युक्तमस्मान्परित्यक्तुम् ।

सहार्ये तृतीया । प्रतिपक्षस्त्रिया सहापि पतिं सेवते । तत्र दृष्टान्तः समुद्रगा

(१) वसन्ते सेविठ अज्ज° &c; T. N. दे सेविठं, P. ताए संदेसं. (२) N. जाणि
स्सेदि, A. ताए सेविठं जाणिमादि अज्जउत्तो. (३) P. A. जं देवी आणवेदि । (इति
निष्कान्ता ।). (४) om. देव, N. देव अमुनायुक्तसंब° &c. T. देव अमुकत्वासंब°
&c. B. G. देव त्वदुक्ता स्वसं &c, (५) त्वदाज्ञया दृष्ट्वा न्ययनसाफल्यं कर्तुमि-
च्छामि, N. समाजयितुं गच्छामः (६) N. भअर्वदीए and Po. A. add
to this अवसितवक्कजाए. (७) B. G. N. T. add एव. (८) B. G.
T. सभाजनानि पातयिष्यामि. (९) B. G. N. T. स्नेहात्.

देवी—आणवेदुं अज्जउत्तो भूओ वि किं पिअं अणुच्चिद्धामि^१ । (क)

राजा—किमैतः परम् । तथापि भवत्वेवं तावत् ।

त्वं मे प्रसादसुमुखी भव चण्डि^२ नित्य-

मेतावदेव मृगये^३ प्रतिपक्षहेतोः^४ । *For the same of the same*

(क) आज्ञापयत्वार्यपुत्रो भूयोऽपि किं प्रियमनुतिष्ठामि ।

नद्योऽन्यसरिच्छतान्यापि अब्धि समुद्रं प्रापयन्ति) । जयतु भर्ता । इरा-
वती विज्ञापयति । यदुपचारातिक्रमेण तदा भर्तुरपराद्धं तत्स्वयमेव भर्तुरनु-
कूलं नाम मयाचरितम् । पूर्णमनोरथेन भर्त्रा प्रसादमात्रेण संभावयियव्येति ।
निपुणिके अवश्यं रोषमार्यपुत्रो हास्यति । आज्ञापयतु आर्यपुत्रः किं ते
भूयोऽपि प्रियमनुतिष्ठामि । त्वं मे प्रसादेत्यादि । हे देवि त्वं मे मम नित्यं
सर्वदा प्रसादसुमुखी प्रसादेन प्रसन्नतया शोभनं मुखं यस्यास्तथोक्ता भव
भूयाः । एतावदेवेदमेव हृदये मनसि प्रतिपादनीयमपेक्षणीयम् । इतःपरं
भरतवाक्यम् । आशास्यमित्यादि । प्रजानां जनानामभ्यधिगमात्संप्राप्तेः ।
परिग्रहादित्यर्थः । तस्मात्प्रभृत्यारभ्यान्निमित्त्रेऽस्मिन्नायके गोप्तारि रक्षके सति
तासां प्रजानामाशास्यमपेक्ष्यवस्तु (इतिविगमप्रभृति अतिवृष्ट्यादिशाहि-
त्यादि) न संपद्यत इति न न संभवतीति न । संभवत्येवेत्यर्थः । अनेन
आशंसनरूपेण शुभशंसनेन प्रशस्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । यदुक्तम्
' प्रशस्तिः शुभशंसनम् ' इति । सर्वनाटकप्रयोगान्ते भरतेन सर्वकाल-
साधारणे आशीर्वचने कर्तव्ये सति अत्र प्रजानामाशास्यसिद्धिं प्रति गोप्तु-

(१) N. अज्जउत्त किदे भूओ पि अं उषहरामि. (२) B. G. N. T. add दे. (३) B. G. T. उवअरिस्सं. (४) N. om. कि...ताषत्; B. G. T. मम तावदेतावदेष प्रियं. (५) N. देवि (T. देवि as alternative). (६) N. हृदये (७) N. प्रतिपालनीयं.

भरतवाक्यम् ।

आशास्यमीतित्रिगमप्रभृति प्रजानां

संपत्स्यते न खलु गोप्तरि नाग्निमित्रे ॥ २० ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति श्रीमत्कालिदासरुतं मालविकाग्निमित्रं नामनाटकं समाप्तम् ।

रग्निमित्रस्य कथनं तत्कालराजोपलक्षणमिति मन्तव्यम् । इति श्रीकाट्य-
वेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजायै मालविकाग्निमित्रव्याख्याने पञ्चमोऽङ्कः ॥

श्रीमत्काट्यवेमस्य कृतिर्विज्ञानशालिनः ।

कुमारगिरिराजीया जीयादाचन्द्रतारकम् ॥

NOTES.

ACT I.

P. I. मालविकाग्निमित्रौ आधेकतौ यस्मिंस्तन् मालविकाग्निमित्रं नाटकम् । For particulars vide. introduction.

(1) May that lord—who though established in sole (highest) supremacy which yields manifold blessings to supplicants, himself wears skin-garment; who, though his body is united with that of his beloved (though united in body with his beloved), stands at the head of ascetics whose minds are averted from worldly objects; in whom there is no self-conceit though he supports the whole universe with his eight forms; may he remove your state of darkness in order to enable you to behold the path of good. स्रग्धरा.

As a नान्दी, according to the writers on rhetoric, ought to consist either of eight or twelve पदाः (feet) Professor Taranatha does not call this as नान्दी but a mere invocation of the tutelary deity (मंगलाचरण). But the rule about पदाः is optional (पदानियमोऽपि वा). Hence his objection is not valid. Besides if we take the verse to be a mere मंगलाचरण, नान्दी would have no meaning. The poet here, as in most of his other works addresses his benediction to शिव which leads us to suppose that he must be a devotee of शिव in spite of the traditional belief that he was a worshipper of कालि. Yet his devotion to ब्रह्मा and विष्णु does not appear less; but he has nowhere shown any signs of his being a votary of the goddess कालि from whom his name is supposed to be derived. vide. Introduction of almost all his works. The real opposition in this verse consists in प्रणतवह्नुकले एकैर्वन्द्यं स्थितोऽपि & यः स्वयं कृतिवासाः ; कौतासमिभ्रदेहोऽपि and अत्रिय &c. ; and अष्टाभिः &c. and यस्य नाभिमानः ; though there is verbal opposition in एक and बहु. एकैर्वन्द्यं &c. - त्रिभूतिः (superhuman power) consists of eight faculties viz :—अणिमा कृषिमाप्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा । ईशित्वं च वशित्वं च तथाकामवसायिता ॥ cf:—

विक्रमोर्वशीय I. 1. 'यस्मिन्नीश्वर इत्यनभ्यविषयो' &c. The reading प्रणत ...फलो &c. is not preferable as the propriety of अपि as well as of the whole line is lost thereby; cf. : 'गृहिणांरदे स्थिता' शाकृ. IV. 18. But Dr. Bhandarkar seems to have preferred it. छत्रवासाः — refers to the skin of a panther or elephant which शिव is supposed to wear. कान्तासमिभ &c. refers to the one individuality of शिव and his consort, the right portion of the body being male and the left one female; cf. : 'अर्धनारोनेश्वर, अर्धनारीश' &c. अविषयमनसां &c.—विषय— An object of sense or sensual pleasure. This shows a contrast with कान्तासमिभदेह &c. पुरस्तात्—Foremost. परस्तात्—Far beyond, is another reading which is preferred by Dr. Bhandarkar; cf. एको रागिषु राजते प्रियतमादेहाधहारी हरः । नीरागेषु जनो विमुक्तललनानंगो न यस्मात्परः cf.— शाकुंतल I. 1. 'श्रुतिविषयगुणा' &c. p. 2. 'अष्टाभिः' &c. The eight forms are the five elements, (earth, water, fire, air, and ether or sky) the sun, the moon, and the sacrificing priest (पृथ्वी, जल, तेज, वायु, गगन, सूर्य, चंद्र, & यजमान). यजमान—Probably a person who employs priests to perform a sacrifice, hence a celebrant, a spiritual client. cf.—शाकुंतल. I. I. also cf. :—

जलं वहिस्तथा यटा सूर्याचंद्रमसौ तथा ।

आकाशं वायुरवनी मूर्तयोऽष्टौ पिनाकिनः ॥

also cf.— भविष्यपुराणः—

शिवायक्षितिमूर्तये नमः । भवाय जलमूर्तये नमः ।

ब्रह्मायग्निमूर्तये नमः । उग्राय वायुमूर्तये नमः ।

भामायाकाशमूर्तये नमः । पशुपतये यजमानमूर्तये नमः ।

महादेवाय सोममूर्तये नमः । इंशानाय सूर्यमूर्तये नमः ।

सन्मार्गालोकनाय &c.—In order to enable you to see the path of good, (the path of good is either the path of virtue that we have to lead in this world or the path of abolution or final beatitude). In मार्ग, the commentator काट्यवेम also supposes the lurking idea of a kind of dance; vide. Com.; and this is in accordance with the rule that the नाटो should be कान्यार्थसूचक (cf. : रंगप्रसाध्य मधुरैः श्लोकैः कान्यार्थसूचकैः' &c.) as hinting at the dancing performance that forms the chief incident of the play. But this is perhaps far-fetched. Mr Pandit would prefer the reading षः only when मार्ग is understood in this sense and not in the ordinary one. But I cannot see any ob-

jection to prefer the reading generally. तामसी(तमस इति तामसी)—Belonging to the तमस् property—one of the three -सत्व quality of goodness, रजस् quality of passions and तमम quality of darkness.—properties of the world, supposed to have resulted by the admixture of ब्रह्म and माया with a greater part of the latter and consequently causing illusion. ब्रह्मा, विष्णु and शिव—The tripod of the Hindus, represents these qualities respectively. This verse illustrates the figure विरोधाभास.

नांदी(नन्द्)— Benediction or a form of prologue:-- (नंदति देवता यत्र):Def;—

आशीर्नमस्त्रियारूपः श्लोकः काव्यमुखोद्भूतः (काव्यार्थसूचकः) ।
 नांदीति कथ्यते प्राज्ञैः पदादिनियमोऽपि वा ॥
 अर्थतः शब्दतो वापि मनाकार्यार्थसूचनं ।
 मांगल्याशांखचक्राञ्जकोकैरवशंसिनी ।
 यत्राष्टाभिर्द्वादशभिरष्टादशभिरेव वा ।
 द्वाविंशत्या पदैर्वापि सा नांदीति प्रकीर्तिता ।

From this it will be noticed that Taranath's objection has no real foundation

नान्द्यते—नान्दी पठित्वा सूत्रधारः सूत्रं धारयते यस्तु सूत्रधारः स उच्यते (प्रधाननटः or स्थापकः—The director of the stage business;the stage manager.He ought to be a Brahmin. नेपथ्यं (ने- The eye & पथ्य—Agreeable)—What is agreeable to the sight, hence (1) tiring room, or (2) dress or embellishment; cf: 'उदारनेपथ्यभृतां राज्ञां.' Here it means the former. मारिष (मृष्- to bear patiently)—A respectful term by which the सूत्रधार addresses his assistant (पारिषास्वक),who in his turn addresses सूत्रधार as भाव (सूत्री नट्रेण भावेति तेनासौ मारिषेति च). पारिषास्वकः (पारिषास्वै or पारिषास्वै वतंत इति सूत्रधाराल्किचिद्भूतो नटः)— An assistant to the manager of the play. P. 3. परिषदा परिषद originally meant the place about the stage. परिषदादन्ति अस्याभिति The place where men sit, hence audience. From the tone of the सूत्रधार towards the audience, the omission of विद्वत् before परिषदा in many Mas. appears a mistake of the copiest. कालिदासेन ग्रथितं वस्तु यस्य । वस्तु—(अभिधेय)subject matter, plot; cf:—दशरूप्य where the author talks of the differences between the several kinds of dramatic compositions

due to differences in षष्ठी. cf.— वेणीमंदार 1. 'उदारकथावस्तुगौरवान्'

नाटकं—This is one of the ten kinds of दृश्य or अभिनेय काल्य viz:

नाटकं च प्रकरणं भाणः प्रहसनं डिमः ।

व्यायोगसमवाकारौ बोध्यकं द्दामृता दृश ॥

Def:—नाटकं ख्यातवृत्तं स्यात् पंचसंविमर्मा वंत ।

त्रिलोक्यादिगुणवत् युक्तं नानाविभूतिभिः ॥

In a नाटक some one sentiment must be predominant and the others subordinate. Here the predominant sentiment is शृंगार (love). For fuller particulars about it vide: Critical notes on नाटक in the introduction. cf:— वीरशृंगारयोरेकः प्रधानं यत्र कथ्यते । प्रख्यातनाय-
कोपेतं नाटकं तदुदाहृतम् ॥

वसंतोत्सव —The vernal festival to welcome the advent of spring which annually comes on the first day of the dark half of फाल्गुन and seems to have been formerly enjoyed by the public in general especially by women in a most decent form. The same appears to have been abused in these days by vulgar classes in the form of Holi obscenities. The observances enjoined for this festival were:—(1) To touch a Mahār and then to bathe to secure freedom from all sins, sorrows and diseases ; (2) To worship a holi spot to secure the destruction of all pain ; and (3) to eat the mango blossom mixed with sandal wood to secure the highest happiness ; by reciting the following मंत्राः—वन्दितामि सुरैरेण ब्रह्मणा शंकरेण च । अतस्त्वं पाहि नो देवि भूते भवित्रदा भव ॥ चतुर्मुखं वसन्तस्य मार्कण्डेयमुमे तव । सचन्दनं विब्राम्यद्य सर्वकामार्थमिदमे । निर्णयमिधु । Also compare the opening of the first act of रत्नावली. Of course this corresponds to the modern Holi festival.

Bollensen inserts नव before वसन्तोत्सवे. प्रयोगश्च—should be acted (represented.) संगीतकं (संवर्गीतकं) --The exhibition of singing, dancing and Music. I have taken the reading भाव for मा तावत् from a reliable Ms. The reading मा तावत् (Let it not be acted ; not so) appears objectionable in as much as the परिभाषक being subordinate to सूत्रधार cannot contradict him in such flat words especially when he is told by the सूत्रधार that it is the special request of the audience to whom it was the duty of both to please. प्रथितं यगो वे-
पा तेषां—Of established renown, honoured. भाम, सौमिल्ल & कविभूष—
are the names of ancient poets but nothing is known of the dates when they flourished and also of their compositions. Taranath and

the German edition read धावक in place of भास which enables us to fix the date of काळिदास, if this धावक be the author of नागानंद, रनावली and other works which he allowed to pass off in the name of his patron श्रीहर्ष who flourished in the 7th century? But Taranath is not sure of this धावक being the same as the author of नागानंद &c.

मिथ- Worthy. प्रबंध (प्र + बंध्)—Composition, work. अतिक्रम्य—Passing over, or disregarding. वर्तमानकवि:—A poet of the present day. Modern poet. बहुमान:—Regard. The reading कृतौ किं कृतो बहुमान: (परिपदा)—Why does the audience show greater regard for the composition &c.

विवेको विभ्रान्तो यस्मान् तत् तथा (निग्रांतस्य परनिपात:)—An irregular बहुव्रीहि. वा आहिताग्न्यादिषु शब्देषु । In words like आहित अग्नि &c. the members of the compound may be put first or last, as मद्यपीतः or पीतमद्यः । अभिहितम्— &c. You have spoken thoughtlessly; your remark is wanting in critical acumen.

(2) Everything (composition) is not good simply because it is old. Nor is a composition unworthy of praise (or fit to be condemned) because it is new. The wise (critics), having made a due examination adopt the one or the other. The block-head has his judgment guided by the conviction of others. इंद्रवज्रा.

पुरा नवमिति पुराणं— Which was new formerly, hence old इति— Because. अवचम्— Not fit to be spoken of, hence fit to be condemned. वद् meant originally to praise. P. 4. परप्रययतेन नेया बुद्धिर्यस्य. परि+ईद्— To see round carefully, hence to examine. आर्यमित्राः—The honourable ones, (Honourable spectators). आर्यमित्राः &c (पूजार्थे मित्रम्)—The honourable spectators are the authority (best judges). This does not refer to सूत्रधार. तेनहि— So then, when you show reliance in their judgment.

(3) I long to execute (perform) the order of the audience (spectators), already received with bowed head, as this servant of the queen धारिणी, very prompt in attendance, (longs to perform her order). आर्या—

अयं— Pointing to the character that is just entering the stage. सेवायां कुरातः.

This mode of introducing a character on the stage is known as प्रयोगान्तरम्— One of the five kinds of प्रस्तावना in which a part or performance is superseded by another in such a manner that

a character is suddenly brought on the stage. i.e. where the सूत्रधार goes out hinting the entrance of a character and thus performs a part superseding that which he has apparently intended for his own, viz. dancing.

Def:— यदि प्रयोगे एकस्मिन् प्रयोगोऽन्यः प्रयुज्यते ।

तेन पात्रप्रवेशेन प्रयोगातिशयस्तदा ॥ (S.D. 302)

Or. एषोऽयमित्युपदेशात् सूत्रधारप्रयोगतः ।

पात्रप्रवेशो यत्रैव प्रयोगातिशयो मतः ॥

cf: शाकुंतल-1.5. प्रस्तावना (प्र + स्तु)— A dramatic prelude, an introductory dialogue (usually spoken by the manager and one of the actors ; Def:—

नदी विदूषको वापि पारिपार्ष्वक एव वा ।

सूत्रधारिण सहिता संलापं यत्र कुर्यते ॥

चित्रैवांस्यैः स्वकार्यैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्भयः ।

आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि सा ॥

आमुख is another name for प्रस्तावना. S.D. 300 It is of five kinds:—

उद्घा यकः कथोद्घातः प्रयोगातिशयस्तथा ॥

प्रवर्तकावगलिते पंच प्रस्तावनाभिदाः ॥ (S.D. 301)

It is of the third kind. vide. supra. cf:—शाकुंतल.1.5. 'तत्रास्मिन्गीतरागेण' &c, which काश्यपेन cites as an instance of प्रयोगातिशय, though साहित्य-द्वयकार regards it as an instance of अवगलित.

p 5 चैत्री चिट्—To serve]— A female servant. अचिरप्रवृत्तोरपेक्ष— In which instruction has been lately commenced (to her) i. e. Which she is being taught recently. Taranath's reading here is not good. चलितं— A kind of dance, vide. commentary. नाट्यं (नाट्य इदं कृत्यं व्यञ्ज्)—(1) Dancing (the sense applicable here); (2) the science or art of dancing or acting i. e. scenic art (applicable in नाट्यं भिन्नरूपैः &c. Infra). नाट्यं अन्तरेण—अन्तरेण—With regard to or concerning, hence in the dance. अन्तरा, अन्तरेण &c. govern accusative. Panini. 545.

Observe the common practice of teaching the musical art even to high-class women in those days. The commentator in the Bombay edition of Mr. Pandit is, I think, wrong in saving उद्देशार्थे because it does not give a good and easy sense. उद्देशार्थे (In the sense of 'province, branch') is I suppose the correct explanation. Mark' नृत्तशिष्यः. In the commentary परावृत्तं—Turned back, returned

is a past participle and what is required here is a noun ; so the reading appears to be wrong. The reading पुरावृत्तं (an old and legendary story) is correct and yields good sense. परिक्रामति—Walks about (on the stage). संगीतार्थं शाला. *music hall*

आभरणं हस्ते यस्या सा. हला—A term of address to low persons.

of :—हडे हंजे हलाह्वाने नीचां चैर्षीं सर्वा प्रति.—‘ Halloo ’. कुतः &c.—Why are you so pre-occupied. धारता meaning ‘ gravity, seriousness proceeding from the absorption of the mind towards something.

अतिक्रामन्ती --Passing. इतो &c.—Do not cast a glance in my direction. अहो—A particle showing surprise. (Oh, why, bless my soul).

शिपिन्—An artisan, used here for a goldsmith. सर्पमुद्रासनार्थं—Almost all manuscripts read णाअ ° (नाग) for सप्प (सर्प)— With a seal on which a snake is engraved. This ring plays an important part in the fourth act, when विदूषक pretends to have a snake bite.

द्विधं—closely. निश्चयायन्ती—looking at, contemplating; cf: ‘ चिरं निदृश्यौ द्रुहतः स गोदुहः ’ and निदृश्युरकंयुगपत्प्रजा इव.P.6. स्थाने &c.—justly

your gaze is rivetted on a proper object. उद्विन्नकिरण-केसरेण (उभिन्ना किरणा एव केसरा यस्मान्)—From which filaments (a stream) of rays breaks forth. कुसुमित इव—As if in blossom.

(कुसुममस्य संजात इति । तदस्य संजातमिति तारकादिभ्य इतच्. It is an उपप्रेक्षा.) अग्रहस्त (हस्तस्य अग्रं-तत्पुरुष)—The fore part of the

hand, i. e. The fingers. उपदेशग्रहणे &c.—In receiving instructions i. e. What sort of pupil she has shown herself. P.7. ईदृशेन व्यावारेण—

By such employment, i. e. engaging मालविका in dancing &c. under गणरास and thus keeping her off the King’s sight. असन्निहितापि—Though kept out of the way (of the King). दृष्ट्या किल &c.—She was

seen, they say. (किल इति एतिद्वे - ‘ They say ’ in English). कौमु. means that though the queen had done her best to keep मालविका out

of the sight of the king yet she was seen by him. आम्—An interjection of assent— ‘ Oh yes ’ cf:—विक० III, ‘ आम् तस्मिन्नुर्वर्या वचनं स्वखलित मासात्. ’ शाकुं. III. ‘ आम् ज्ञातं. ’ पार्श्वे गता पार्श्वगता—By the side. पशून्

समूहः—पार्श्वः—A collection of ribs. चित्रशाला—The painters studio. प्राय-भवनपरागां चित्रलेखां—The picture on which the hues of the colouring

were (still) vivid (fresh). उपचारः (उपचरन्ति यस्मिन्निति)—Salutation, customary obeisance. cf. शाकुं. III. ‘ नोपचारमर्हति ’ &c. I

‘ उपचारं तावत्प्रतिपद्यस्व. Also रघु. III. 2. ‘ उपचाराजलिभ्रमहस्तया. ’ परिजनमभ्यगतां—

Drawn in the midst of queen's attendants. P 8 आर्क — Mr. Pandit. and Pr. Tawney render this by 'New-one, one not seen before (न पूर्व दृष्टा). But it may mean—The like of which did not exist before, extraordinary, wonderful'. I do not see any necessity of taking it in the sense of Mr. Pandit. काव्यम has used अर्क in several places; cf:— शाकुं. I. 'अभिज्ञानशाकुंतलं नामापूर्वं नारक प्रयोगोऽभिहितम्. ' Also infra. III. 'अपूर्वोऽयमुपचारः'. These will bear out our meaning clearly. The other reading अपूर्वरूपा gives the same sense but it is too open for the king to say so and it expresses his passion for her very flatly. आकृतिविशेषेषु &c.— Good forms attract attention; admiration naturally follows lovely forms.

(सदं कृ—to take place naturally. आकृति विशेषः) विशेषाश्च ना आकृतयः (or आकृतौ विशेषः or विशिष्टा आकृतयः—Extraordinary (special) forms. cf:—अतिथिविशेष. अवधारितवचनः—अवधारित वचनं यस्य सः—Finding that no attention was paid to his question. अनुबद्धु (9. P.)—To press, importune, urge. cf:—कादंबरी 69—' पुनःपुनश्चानुबध्यमाना. Also. 133.207.233. निर्वैद्यु (9. P.)—To press &c., is less common in Sanskrit literature. The form निर्वैद्यु (found in many editions) is not correct as the root वैद्यु belongs to the list of अनिद्रु roots. कमलदम्बी was the younger sister of भारिणी. आज्ञा (भगिनीभरिः) —The sister's husband). cf: S. 6 सदृशं खलु &c —It is quite in keeping with child-nature. That is child nature all over. सदृशं may be used with the genitive or instrumental. सविशेषम्—With special care or precaution. भर्तृदंशनपथात्—out of the range of the King's eye ; ablative is used here because it was the source of fear (भारिणीना भयहेतुः). P. 9. अनुनिद्र आ मनो &c.—Look or attend to your own duty ; attend to your business. cf:—शाकुं. I. 'स्वनिधेगे अगृथं कुरु' occurring in many places in dramas. अनुनिद्रश्च occurs in some editions. The root though belonging to उभयवद generally appears in परस्मैपद. द्वांशमि—Present used for the immediate future. कूलविद्या (कुलागता विद्या)—Hereditary learning (lore) बहुमता—(Is) highly prized, prized much. न पुनरस्माकं—In my case however, yet again. cf. विक. IV. 'तथापि न पुनरस्ति विश्वासः'. मिथ्या गौरवम्—False (groundless) importance ; vain respect.

(4) Sages regard (mention) this a lovely (favourite) eyesacrifice to gods. This is exhibited (divided) in two different ways by शिव in his body which is blended with that of उमा (or the unity of which is brought about by उमा. Here (in it) is seen the

(whole) conduct of the world which arises from the three (prime) qualities and marked out by various sentiments. Scenic art is the only (chief) amusement of men of diversely varied tastes. शार्दूलविकीर्णित.

By मनुयः we are to understand मरुत and others, the professors of scenic art. आ + म्ना—Lit. to dictate, to lay down in sacred texts, hence, to regard. cf. :—कुमार. II. 13 'त्वामामन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थप्रवातीनी.' also V. 18.; मही.—XVIII. 5. महावीर. IV. 30 चाक्षुषं—चक्षुषानुभास्यं—Fit to be enjoyed by the eye. कान्तं क्तुं चाक्षुषं—Which pleases gods as much as a sacrifice does, the only difference being the absence of animal slaughter. From the attributes कान्तं and चाक्षुषं Mr. Pandit infers that the passage refers to a period when animal sacrifice had come to be regarded with disfavour as being horrid and disagreeable to the eye—a time, that is to say, when the Buddhistic ideas of the Vedic sacrifice predominated. The reading शांतं (quiet, without any slaughter) also goes to prove the same. P. 10 उमाकृत्यतिकरे—This refers to the duality in unity of शिव and his wife, the left side of शिव being the same as पार्वती, i. e. his left side is female while the right one is male. This implies his extreme love for his beloved, cf. 'कान्तासंमिश्रदेहः' in the benediction. वि + अति + ऊ - To unite. शिवा's fondness for dancing and music is well known. He is represented as dancing and singing with his consort thus united with him. स्वांगे &c.—The style of dancing invented by पार्वती (confined, according to Monier Williams, to attitude and gesticulation, with a shuffling motion of the feet, seldom lifted from the ground) is called लास्य. It is opposed to तांडव the more boisterous style of dance of शिव and his followers.

cf. :—दशरूप १० 'मधुरोदतभेदेन तद्वयं द्विविधं पुनः ।

लास्यतांडवरूपेण नाटकाद्युपकारकम् ॥'

त्रिगुण्योद्भवं (त्रयाणां गुणानां समाहारः त्रिगुणमेव त्रैगुण्यम्.)— Arising from the three principal qualities (सत्त्व, रजस्, and तमस्) of nature. नाट्यं—अवस्थाभिनयः. रसः—Taste, sentiment. As an object of poetry, 8 रसाः are generally enumerated. (१) शृंगार—Love, (२) वीर—Heroism, (३) करुण—Tenderness, (४) रौद्र—Wrath, (५) हास्य—Mirth, (६) भयानक—Terror, (७) अद्भुत—Surprise, and वीभत्स— ९ :

Disgust. शान्त—tranquility or वात्सल्य—Paternal tenderness is sometimes considered as the ninth. बहुधा—To be construed with भिन्नत्वेः.

P.11. मदे— Good lady. आयै देवी पृच्छति is another reading, which is also good. क्रिष् (4 generally A, rarely P.)—To be tormented or troubled and (9 P.)—To torment or to trouble. Both the senses are applicable here. The former is intransitive and the latter is transitive. The former would be better. विज्ञाप्यतां— Let her be informed. विभाव्यताम् is another reading. The former is preferable ; because विभाव्य् means ' to bring one into a certain condition of knowledge ' and then ' inform. ' But its natural meaning is ' to put a thing before one's mind '. किं बहुना—Where is the need of saying much; to put the matter concisely.

(5) In the sphere of dramatic representation (by way of acting), whatever sentimental acting (movement expressive of sentiment) is taught to her by me, that, the child, as it were, teaches to me in return by improving upon it. आर्या.

The force of अपि after बाला is implied. प्रयोगविषये (प्रयोगार्थे) भाविकं (भावाय हितं)— Whatever is calculated to bring out a feeling is called भाविकं. प्रत्यक्षा इव पद्मावाः क्रियन्ते भूतभाविनः । सद्भाविकं । काव्यम्० P. 10.

P.12. अतिक्रामन्ती &c— I see her cutting out (अतिक्रामन्ती) इरावती; i.e. I think she will surpass इरावती. इरावती was the second (uncrowned) queen of the king. Pr. Taranath explains इरावती by अप्सरो विगेषः । This is उपेक्षा. कृतार्या (कृतिनी)— जनातिक्रम (Indictinable)— Aside (to another) . Def:—

उक्तस्याभरणं कार्याभ्यांर्षभ्यैः स्यात् जनातिक्रम । (भरत)

or. क्षिपताककरेणाभ्यानवशयतेराकयां ।

अभ्योभ्यामंत्रण याम्याज्जमान्ते तज्जनातिक्रम ॥ S. D. 425.

Mr. Pandit's explanation of जनातिक्रम does not appear quite natural. It is but natural that बहुलावल्लिका should exult in the success of her friend but would not like to display that feeling of hers before गणदास. अपवारितं—अपवारितकेनापवार्य— Apart, aside, to another (opp. of प्रकारं). It is more confidential than जनान्तिक्रम. It is speaking in

such a way that only the person addressed may hear it.

Def:— निगूढभावसंयुक्तमपवारितकं भवेत् । (भरत)

तद्वेदपवारितं । रहस्यं तु पदनस्य परावृत्य प्रकाशयेत् ।

त्रिपताककरेणान्यमपवार्योतराकथां ॥ S.D.6

प्रकाशं— Aloud, audibly. कृतोऽर्थो यस्याः यया or सा कृतार्था— Successful lucky. यस्यां— Either locative or instrumental. गुह्येवजनः (कर्मधारय) .

सा विधा यासां तासां—Persons of her kind or description, like her. असुल-

भत्वं—Rarity. देव्याः better. पात्रं— Worthy object or person.

तत्पात्रं— Refers to मालविका. वर्णावरः (वर्णेनावरः)— Of inferior caste.

वर्णाः are four in number. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य & शूद्र. Of these a

person of higher order could marry a girl of his own caste as well

as a girl of any of the inferior castes. Thus a Brahmin could

marry a girl of a Brahmin and even a girl of the क्षत्रिय, वैश्य or

शूद्र caste; a क्षत्रिय, one of क्षत्रिय caste and even one of

वैश्य or शूद्र caste; and so forth. मनुस्मृति. III. 12. 13. So वीरसेन

appears to be born from धारिणी's father of a वैश्य or शूद्र mother.

अन्तपालदुर्ग (अन्त—frontier, पाल—Guard, दुर्ग—fort)—A fort in charge

of a frontier guard. A fort on the frontier of one's territory.

मंदाकिनी (मंदमकति अक् णिनि)—Usually represents the Ganges or a

feeder of it before it reaches the plains. cf:—रघु. XIII-48 &

श्लेष-67. According to वायुपुराण, it is an independent river flow-

ing from Riksha mountain. cf: विष्णुपुराण P. 184. But

here it is neither the former nor the latter. मंदाकिनी of the pre-

sent passage is a river rising from the विन्ध्या range and it was

a river of the Deccan. It is also probable that according to the

usual practice of the Hindus all over India of designating any

sacred river by the most sacred name (as we do कृष्णा by

गंगा at present), it might be used here for नर्मदा as Dr. Bhandarker

seems to think. शिल्पाधिकारः (शिल्पस्य—शिल्पविषयकोऽधिकारः) Fitness for

the occupation of arts. Finding the girl fit to learn &c.

धारिका (दू+ण्वुल्)—A girl. उपायन (उप्+इ+ङ्ण् गतौ)—A present.

P.13. आकृतिविनयप्रत्ययात् (आकृतिश्च विनयश्च तयोः प्रत्ययात्. आकृतिः

A good form, विनय—Polite conduct, good manners)—Judging

from her good form and polite conduct, I consider her to be not of an

inferior staff. cf:—शाकुं. 'आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः.' also 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा

— ने राम कृति ... वि ... (भाष्य IV)

वसन्ति. 'न (ऊन— Inferior. वस्तु—stuff, material of which a thing is made. quality, descent &c.) न ऊनं वस्तु यस्या स्तावृर्गी. मयापि &c.— I am sure (destined) to be successful. Notice the construction.

(6) The art (skill) of a teacher imparted to an excellent recipient attains greater excellence, as the water of a cloud, (dropped) into a sea-shell acquires the nature of a pearl. आयां.

आवृत्ताति आधातू. cf: ' वितरतिगुहः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे ' &c. उत्तरामचरित्र. जलमिव &c.—Refers to the notion, that drops of rain, fallen into the sea-shell under the auspices of the asterism Arcturus (स्वाति), produce pearls. cf:—मर्तृहरि—'स्वात्यां सागरशुक्तिमभ्यपतितं सम्मौक्तिकं जायते.' पंचांगाभिनयं—Acting exhibited by (consisting of) five parts. अभिनय—Acting is the imitation of condition which is of four kinds, (1) Gestural, conveyed by bodily actions; (2) Vocal, conveyed by words; (3) extraneous, conveyed by dress, ornament &c. (4) Internal, conveyed by the manifestation of internal feelings; such as perspiration, thrilling &c. For Definition &c. vide. Commentary. अभिनय—Acting in which the mind, the eye, the eyebrow, feet, and hands are equally employed (Taranath). It is also explained as a movement consisting of five parts, two of which are dancing and singing. विश्रम्यताम्—Take rest. Passive imperative. दीर्घिका &c (दीर्घिकाया अवलोकनं यस्मात्तादृशं गवाक्षं गता)—Gone to the window that overlooks (commands the view of) an artificial lake. गवाक्ष (गौ+अक्षि इव or गवानां किरणानां अक्षीव)—A window, probably originally circular in size like the eye of a cow. प्रवातं प्रकृतो वातस्तम् or प्रकृतो वातो यत्र तम्. The first mode is appropriate here. अग्रवातं or पुरोवातं are also good. अग्रवातं—Front wind, fresh and free air. cf: 'प्रवातशयनस्या देवी' माल. IV 4; where however the other sense. ' an airy place ' is more appropriate. आसवमाना तिष्ठति—Is enjoying. दीर्घिका....तिष्ठति— cf: Canonbury House ; ' She sat down at the open casement to inhale the freshness of the breeze &c. ' & ' The Canonbury House overlooked the piece of water'. से (अस्याः) may either be taken as an objective genitive qualifying निवेदनेण or a possessive qualifying उच्चारं. आर्य &c.—By informing her of your honour's satisfaction. वक्ष्यामि—वक्ष् I. A. (but P. also in the second future Aorist and Conditional, and also in Desiderative.), वषे (The primi-

tive from) will also do. यावत्पुरानिपातयोः लट् (पा.)—The present is used in the sense of immediate future with पुरा & यावत्. यावत् भुंक्ते, पुरा भुंक्ते. These two indclinables show certainty. P. 14. लब्धक्षणः—(लब्ध, क्षणो निर्यापारस्थितिः घेन)—That has got leisure. cf.—शाकुंतल—‘ लब्धक्षणोऽस्मि ’ (विद्.), cf.—This with Marathi ‘ सण ’. For fuller particulars about this word vide. Infra. note on गृहीतक्षणः— act II. निष्क्रान्तः—Exit (pl. exuent.)

विष्कम्भकः (विष्कम्भः)—An interlude at the beginning of an act of a drama and performed by one or more characters, middling (मध्यम) or inferior (नीच) who connect the story and the subdivisions of the plot by briefly explaining to the audience what has occurred in the intervals of the acts or what is likely to happen later on. S. D. Defines it thus :—

वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः ।
 संक्षिप्तार्थस्तु विष्कम्भ आदावंकस्य दर्शितः ॥
 मध्येन मध्यमाभ्यां वा पात्राभ्यां संप्रयोजितः ।
 शुद्ध स्यात् स तु संकीर्णो (मित्र) नीचमध्यमकल्पितः ॥

भरत as quoted by जगद्गुर in his commentary to मालतीमाधव defines it thus :—

कुतोऽपि स्वेच्छया प्राप्तः संबन्धेनोभयोरपि ।
 विष्कम्भकः स विज्ञेयो यस्तु काभ्यार्थसूचकः ॥
 विष्कम्भस्तु द्विधा सोऽयं शुद्धः संकीर्ण एव च ।
 शुद्धो मध्यमपात्रेण संकीर्णो मध्यमाधमैः ॥

प्रवेशकः—The introducer. An interlude acted by inferior characters (such as servants, buffoons &c.) for the purpose of acquainting the audience with events not presented on the stage, but the knowledge of which is essential for the proper understanding of what follows ; like the विष्कम्भक it connects the story of the drama between two acts. This is a मित्रविष्कम्भक.

The difference between विष्कम्भक & प्रवेशकः—

(1) विष्कम्भक may come at the beginning i. e. before the first act or between any two acts, but प्रवेशक never occurs at the beginning of the first act or at the end of the last act. (अंकद्वयांतरविज्ञेयः).
 (2) विष्कम्भक is acted by characters either middling or middling and inferior together, but never by the inferior characters alone

while प्रवेशक is acted by inferior characters alone; and thus there is no distinction as शुद्ध and मिश्र in प्रवेशक. S. D. defines it thus:—

प्रवेशकांऽनुदानोक्त्या नीचपात्रप्रयोजितः ।

अंकद्वयांतरविशेषः शेषं विष्कम्भके यथा ॥

Com. अनुदातोक्त्या नीचोक्त्या नीचैर्नैव नीचाम्यां वा पात्राम्यां प्रयोजितः ।

एष कारणे संकीर्णप्रवेशकन्युदासः ।

जगद्गुर in his com. to मालती. defines it thus:—

यत्तु प्रयोगबाहुल्यादंके ऽर्थो न समाप्यते ।

बहुवृत्तान्तोऽल्पकथैः स विशेषः प्रवेशकैः ॥

अंकानामंतरालेषु संक्षिप्तार्थप्रयोजनैः ।

भृत्यवर्गे कथाबद्धो विशेषोऽयं प्रवेशकः ॥

एकांतस्थः (एकांतस्थितः) परिजनो यस्य—With his retinnee standing at a distance (standing apart). तेजो हस्ते यस्य सः (व्यधिकरण बहु०).

अन्वास्यमानः—Governs the accusative; cf: रघु I. 56. ' अन्वासितमहन्व्या'

&c. अनुवाच (causal)—To read to oneself (before reading aloud)

cf: विक्रः ' अनुवाचय तावत्'. वाहतव—The name of the minister

प्रतिपद्य (4. A.)—To behave or act towards. किं प्रतिपद्यते—What

does he propose to do what does he say in reply. cf:—

भुद्रा. II. 18. ' निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्विगोत्रवृत्तं '. also शाकुंतल.

IV ' न जाने किं तातः प्रतिपस्यते (say in reply) इति. ' प्रपद्यते—

What steps is he going to take? विदर्भ—The modern Behar in

मालवा was the capital of अद्रिमित्र. It was situated on the bank of

the वेत्तवती modern वेष्टवा. आ-मविनाशं (प्रतिपद्यते) — (He says in

reply) His own destruction. i. e. his reply will involve his own

destruction. निद्रियते इति निदेशः —Lit. instruction, specification.

Here, simply contents or communication. The same as संदेश. Tar-

nath explains it by ' पण, अभिसाधिः '.

P. 15. इदं—Stands for the following contents of the letter. From

' वितृष्यपुत्रो..मोचार्थितस्य इति' is the (अनुवाद) recapitulation of अद्रिमि-

त्रा's letter to the king of विदर्भ, addressed before, and the following

up to बंधनासद्यः is his reply to it. वितृष्यमानुलमानामहरिता-

महा एते निपाताः । निपात is a word formed by itself without any ety-

mology. वितृष्यमानुलमानामहरिता-

महा एते निपाताः । निपात is a word formed by itself without any ety-

mology. वितृष्यमानुलमानामहरिता-

महा एते निपाताः । निपात is a word formed by itself without any ety-

विदितं—It is not unknown to you : i. e. you positively know this. Such construction is common with the author; cf. Infra. 'न च न परिचितो न चाप्यगम्यः.' &c. 1. 11. The reading of Mr. Pandit & that of the commentator is तन्न वो विदितं where the negative is understood by the commentator as कान्तुः. (A negative used in such a manner that it implies the contrary i. e. affirmative, as in the question appeal.). वः Plural is used showing respect. तुल्याभिजनेषु (तुल्योऽभिजनेषु येषां तेषु. तुल्यवशेषु)—Persons sprung from equally noble family as माधवसेन & myself.

न वो &c—You only too well know the conduct of kings towards persons spring from the equally noble family. वैदर्भ means that आग्निमित्र should not be partial to माधवसेन. Taranath reads तन्न वो न विदितं यत्तुल्याभिजनेषु भूमिधरेषु राज्ञां वृत्तिः & explains thus:—माधवसेनः अस्माकमेकान्वजः सन्न ज्ञातिभिः सह वैरं विशेषतो नृपाणां भवत्येव—Co-sharers sprung from the same family would naturally be on inimical terms with one another, especially this would be applicable in the case of kings. So you need not interfere in our matter. Mr. Pandit's reading in the new edition would mean 'Do you not know that the conduct of kings towards persons of the same family is like that of the earth (impartial)'. सर्वसहा वसुमती &c. There is no name for the earth showing impartiality. It is सर्वसहा—Tolerating everything. But I would prefer the first. मध्यस्थ.—Neutral सौर्व्या (सोव्या)—समानमुदरं यस्याः सा. cf. रघु XV. 26 com. 'समानोदरे शयिता सौर्व्या.' ग्रहणवित्पवः—The confusion of capture. विनष्टा—Disappeared. अयाकरय &c. —Now if your Majesty wishes that माधवसेन should be caused to be set at liberty without fail. मोचार्थितव्यः is causal from मुच् having for its causal agent पूज्येन (आग्निमित्रेण), & मया वैदर्भेण for its primitive agent. अभिसंधिः—Terms, conditions.

P. 16. (7) If your Majesty will set my brother-in-law, the minister of the मौर्य kings (मौर्यसचिव) free that has been imprisoned by you, then I too shall immediately release माधवसेन from confinement.

आर्या.

The commentator supposes मौर्यसचिव to be the proper name of the brother-in-law. सचिव—One who is always with the king, from सचि friendship & दा to go. Mr. Pandit observes that if the

supposition were not correct and he was the Minister of the मौर्य king of पाटलीपुत्र, it might be probable that he was imprisoned by अग्निमित्र to prevent him from exciting the people to rebel against his (अग्निमित्र 's) father — पुष्पामित्र— that had murdered the last of the मौर्या—बृहद्रथ, and usurped his throne in his son's favour; and that the imprisonment of माधवसेन, the intended brother-in-law of अग्निमित्र by his cousin, the king of the विदर्भा was only a retaliation for his brother-in-law's imprisonment by अग्निमित्र.

संयत (संयम्)—Fettered; cf. वेणी. 1. मोका—According to commentator (कर्मणि लृट्)—Passive first future. माधवसेनः मया मोका i. e. मोक्ष्यते. माधवसेन will at once be set at liberty by me. The full reading being मोका माधवसेनस्ततो मया बंधनात्सद्यः ; मुञ्च (G. U.)—To liberate to deliver from captivity. The Form मोका can either be, (1) first future or, (2) A noun in तृdenoting agent, (I also on my part, am a deliverer of माधवसेन). For the use of the accusative instead of the genitive (माधवसेनस्य अहं मोका &c. cf: पाणिनि 627. (न लोकाव्ययनिष्ठावर्त्यतृणाम्) In the case of these words the accusative and not the genitive is used (तच्छीले नतु पथी किंतु द्वितीया.) कार्यविनिमयेन &c—Does the foolish fellow bargain with me about the exchange of services. विनिमय (वि+ नि+भे I. A)—Exchange, barter. व्यवहृ—To deal. Words meaning to deal with, behave, take the locative of the object, cf: शाकुं. 'तस्यां त्वं साधुनाचरः.' अनात्मज्ञः (न आत्मानं जानाति सः)—That does not know himself. cf:—शाकुं. VI. ' मा तावदनात्मज्ञे देवेन प्रतिविष्टेऽपि' &c. प्रकृत्यमित्रः—com. प्रकृत्यमित्रत्वं विषयानंतरत्वात्—He is a natural enemy because his territory is close to mine. cf:—अमरकोश. विषयानंतरो राजा शत्रु—A king who is an immediate neighbour is an enemy. (अनंतर not distant from. Hence अनंतरत्व—Neighbourhood, proximity विषय—Domain, territory. प्रकृत्यमित्रः (प्रकृत्या अमित्रः); cf. 'प्रकृत्यमित्रा हि सतामसाधवः; also 'तस्यमित्राण्यमित्रास्ते.' अमित्र is always used as masculine. प्रतिकूलचारी—One that sets himself in opposition to me. पान्थ्याणां (यान्तु योग्याणां) पक्षे स्थितस्य (वैदर्भस्य)—Who belongs to the party that make themselves liable to be attacked; i. e. who has now assumed an attitude of hostility. पूर्वसकल्पितं may be taken as an adverb modifying उन्मूलनाय or an adjective qualifying दण्डचक्रम् The

first interpretation will be supported by connecting it with इदमेव निमित्तमादाय (Vide King's speech below). उ-मूलनाय— To root out, to be taken with स्थितस्य. वीरसेनः प्रमुक्तो यस्य तत्. दंडयत अनेनेति वंडाः सैन्यानि तेषां चक्रं समुदायम्—The division of the army.

वंडो यमे मानभेदे लुगुडे दमसैन्ययोः ।

व्यूहभेदे प्रकांडेऽश्वे कौणमंथानयोरपि ॥

अभिमाने ग्रहे वंडश्चंडाशां पारिराश्वके । इति विश्वः ।

चक्रः कोके पुमान्कृत्वां व्रजे सैन्यरथांगयोः ॥

राष्ट्रे दंभान्तरे कुंभकारोपकरणास्त्रयोः ।

जलावर्तेऽपि । इति मेदिनी ॥

or we might take वंडा एव चक्रम्. अथवा—Or, but. शास्त्रेण (नीतिशास्त्रेणार्थशास्त्रेण च) दृष्टम्—शास्त्रेण दृष्टं यथा तथा वा (obj. to आह or adv. modifying आह)—What is in accordance with (political) science. What you have said is just in keeping with political science.

P. 17.(8) Because of his not having taken a root in (the hearts of) his subjects, an enemy, that has taken possession of a kingdom lately, is easy to root out, like a tree loose on account of its only being newly planted. आर्या.

अचिरं अधिष्ठितं राज्यं येन. प्रकृतिः (pl.)—[1] King's ministers, ministry, the body of ministers. [2] The subject of a King. cf. रघु VIII. 10' अथ वीक्ष्य रघुः प्रतिष्ठितं प्रकृतिं वा भजमात्मविद्या &c.' and मद्रिनाथ on the same. प्रतिष्ठितं—रूढमूलं &c. अरूढानि मूलानि यम्य सः तस्य भावः अरूढमूलत्वं. तन्त्रकारवचनं—तन्त्र means any ग्रन्थ. Here नीतिशास्त्र is that which lays down rules, political science or precepts. वचन—Precept, rule, dictum. तेन &c—Then the rule or (dictum) of the writer on politics will be true (भविष्यति). Some take ' may be true ' (भवतु). निमित्तं—Pretext, apparent cause. समुद्योज्यताम्—Prepared, put into readiness. तथा—It shall be done. In dramatic language तथा would be too curt for any character. It should be understood to stand for यदाज्ञायति देवः. अमात्यः (अमा—Together and त्य—Pertaining to) अमा—सहवास्य, originally a constant attendant upon the king, then it came to mean only a minister. यथाव्यापारं (स्वम्य व्यापारमनुमृत्युः).—According to their respective duties (occupations). विदूषकः—The humorous companion and confidential friend of the hero, who excites mirth by his quaint dress, speeches, gestures &c. Though

apparently a fool he does not altogether want sense.

Def:— कुसुमवसन्ताद्यभिः कर्मवपूर्वेषमापाद्यैः ।

हास्यकरः कलहरतिविदूषकः स्यात् स्वकर्मज्ञः ॥ S. D. 79.

यथा& इति(both, together) – To this effect. उपाय—Expodient. यदुच्छ्रया
दृष्टा प्रतिवृत्तिर्यस्याः सा—Whose picture was seen by me by accident.

प्रत्यक्षं दर्शनं यस्यास्तादृशी – should be personally seen. तत्— His
request. तथा—Refers to the execution of the king's request by
विदूषक. कार्यांतरं &c. अन्यकार्ये कार्यांतरं, तत्र साचिवः (नर्मसाचिवः)—A mini-
ster in a different affair [love affair]. P. 18. सशिरःकंपम् –With a nod

of the head. कञ्चित् is used in introducing a question. cf:—रघु V. उरे-
योपायदर्शने &c.—Is your mental eye engaged [or I hope &c] in find-
ing out means for the object of desire? The reading
उपायोरेय &c. means 'Is your eye able to receive the sight of that

approachable by means? प्रज्ञायाः चक्षुः— Mental eye. As a बहुत्राहि
(प्रज्ञा एव चक्षुर्यस्य सः)it means a blind man. आः – Why, where is the

necessity of asking that question. विदूषक takes it an insult to his
ability that the King should ask him the question 'Whether he
has been able to find out &c.' आः an angry contradiction. cf:
मुद्राराक्षस I. 'आः क एष मयि स्थिते.' Also वेणीसंहार I. 'आः वृथामंगलपाठक' ।

प्रयोगसिद्धि—Success of the scheme. विदूषक means that the King
should not ask him whether he has been able to find out the
means, but should ask him about its success. प्रयोग is used in

three different senses by the poet in this work; (1) Exhibition,
action; cf:—Infra. ' प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रं ' ; (2) Plan, device,

scheme, (in the present passage.); (3) The practice or experimental
portion of a subject; Infra:— ' तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशन्.

P.19. साधु—Well, well-done, very nice, bravo. निरुणं—Cleverly, skillfully.

उपक्रान्त—Begun. दुःखेनाधिगम्यत इति दुरधिगमा, दुरधिगमा सिद्धिर्यस्य तस्मिन्—
The success in which is difficult to attain. आरंभः – Undertaking.

cf: रघु. I. 15. ' आरंभसदृशोदयः ' ; also रत्नावलि—'आरंभेस्मिन् स्वामिनो वृद्धिरे
तौ,' वय— The king talks of himself in the plural here. आशास्—
To hope.

(9) Only that person who has a companion is able to attain a
purpose, beset with obstacles. A man though furnished with eyes
does not perceive an object which is to be seen, in darkness
without a light.

प्रतिबंधेन सहितं. प्रभुः— प्रमथति. Or it may be construed as प्रभुरपि सप्रतिबंधमर्थमधिगंतुं सहायवानेव (योग्यः यथा) सचक्षुरपि सतमसं दूर्यं द्रष्टुं दीप्तवानेव (योग्यः). This illustrates what is known in rhetorics as अन्वयन्यतिरेक (two kinds of propositions, one positive and the other negative). This is a complete दृष्टान्त. मेरुध्ये — Behind the curtain, in the tiring room, the postscenium. अलमलं &c—A truce to excessive boasting. cf.—‘अलमन्यया गृहीत्वा’ &c- I. 20. अदणः समीपे समक्षं (अन्ययीभाव) नीतिशास्त्रः — The tree of intrigue. नीति may be taken in a slightly ironical sense of politics. अधरस्थोत्तरस्य वा व्यक्तिः—The decision of inferiority and superiority. (It will be decided which of us is inferior & which superior). व्यक्तिः cf.— रघु. I. 10. उद्भिन्नं — Shot forth, broken forth, germinated. कंचुकी (कंचुकोऽस्यास्तीति)—A chamberlain (an important character in dramas).

Def.— अंतःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः ।

सर्वकार्यार्थकुशलः कंचुकीत्यभिधीयते ।

(He must be a Brahmin, very old &c. Cf.—V. III. I. S. V. 3.)

‘सेवाकारापरिणतिरहो स्त्रीषु कटोऽधिकारः’ । P.20. प्रभोराज्ञा—Refers to the order of the king to the minister about the sending of a detachment against the king of विदर्भा. To take इति after आज्ञा is better; as this much is the request of the minister, while the latter part is the independent information given by the कंचुकी to the king. Several editions read verse 10 as a prose passage along with हरदत्त-

गणदासौ &c. एतौ पुनः—

(10) While here are the two preceptors of acting, each eager for the victory over the other, wishing to see you, in person, who are as it were the incarnate forms of two mental emotions. अनुदुष्

The other reading would be translated as:— While here are हर. & गण. who wish to see you in person, both preceptors of dramatic representation and intent on getting victory over each other, as if they were sentiments incarnate. The अलंकार in this verse is उत्प्रेक्षा. (प्रच्छटस्योल्कया ईक्षा). cf. उत्तरराम III. 4. प्रवेशय तौ— Introduce them, show them in. दुरासदः (दुःखेनासादयितुं योग्यः) — Difficult to be approached. राजमहिमा — Splendour of the king.

(11) Not that he is not familiar to me, nor is he stern; still with awe I approach his presence (side). Like the great store of water (ocean), every moment he appears to my eyes new. पुष्पिताया also called औरच्छदिक.

न च न &c.—cf: Supra. तन्न वी न विदितं and the note thereon—
P. 21. पुष्पोऽधिकारो यस्य तत्—Residing in a man. अधिकारः (अधिकरणं)—A place. महत्त्वलु पुष्पाधिकारमिदं ज्योतिः— महत्त्वलु पुष्पाधिकरणमिदं ज्योतिः, महत्त्वलु पुष्पाधिकारमिदं ज्योतिः— Great indeed is this lustre in the form of a man. Of the two readings पुष्पाधिकरणम् is better. अधिकरण—स्थान. अधिकार is not generally used in the sense of अधिकरण.

(12) I, whose entrance was allowed by the person (guard) appointed at the door, while advancing (towards the king) with the attendant that (always) moves about his throne, have been repelled a second time by his effulgence that has averted my gaze. वसंततिलक.

For द्वारे नियुक्त &c. Vido taranatha's explanation in the commentary. विनिवर्तितो (repelled) दृष्टिरातो (glance) वैस्तादृशैः । पुनरिव — As if again (once more). The first occasion of his being repelled being at the door by the door-keeper, this is the second. आसने तावत्— Just have two seats &c. It is rather strange that the king should be made by the poet, to order seats himself. उरुसर्पेणाम् is wrong because neither सृग् nor उरुसृग् is At गिष्योरङ्गकाले — at a time when you ought to be instructing your pupil. युगसद्—Simultaneously. आचार्याभ्याम्— Is not better. P. 22. तीर्थे (गुरुः)—A preceptor (तीर्थेने अनेन वा) — तीर्थे शास्त्राभ्युपदेशायनारीरजः सुव । अशतरावैजृष्टावु पादोपाध्यायमंत्रिषु (द्वारे मंदिनां). दत्तप्रयोगोऽस्मि— I have given lessons in the art (of dramatic representation); I am an experienced teacher. Taranath's reading दत्तप्रयोगश्चास्मि देवेन and its explanation 'देवेन दत्तः प्रयोगः प्रयोगाधिकारः' (I had the preceptorship conferred upon me by your majesty) is queer and not good and natural. परिगृहीतः—Favoured or patronized. सोऽहम्— That I; I, a man with such antecedents. प्रधानपुरुषसमक्षं— In the presence of the principal persons (of the court). The reading अपि gives some force here अधिक्षितः—Insulted. परिवाहरतः

-engaged in the abuse (of me). परिवद्—to speak disparagingly. cf: स्तु. V. 24. मा ' भूत्परीनादनवावतारः ' Took liking to abuse me. परिवादकरः—Took or had a fancy for abusing me. अत्रभवतः is here used for गणदास in a slightly ironical sense. विशेषज्ञः may be taken either as an adjective or as a noun. (1) . Critical; (2) Critic or connoisseur-प्राश्निकः (from प्रच्छ प्रश्ने, युक्तः)—An umpire, judge. cf:—Infra: अहो प्रयोगभ्यंतरः प्राश्निकः II. or तद्गवया प्राश्निकपदं &c. समर्थं प्रतिज्ञातं—Well proposed; a fair proposal. प्रथमः कल्पः (कल्प्यते ऽनेनेति);—A very good (best) alternative. कल्प—an alternative rule, hence a proposal or suggestion. cf:— मनुस्मृति III. 147 ' एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने ह्यन्यकन्ययोः ' ; also शाकुंतल VII. ' उदारः कल्पः ' Hence the best course to follow. तिष्ठतु &c—Let it be (stand) for a while; wait a moment. पक्षपातः—Partiality. मन्यते for मन्येत ' considers—i. e. would (surely) consider.'

Here it will be remembered that हरदत्त was patronized by the king and गणदास by the queen; so the king, wishes to avoid any suspicion by the queen. The dancing masters also appear to have been taken into full conspiracy by विदूषक; but to show his apparent indifference, the king asks the presence of the queen and the learned कौशिकी, who was also included in the plot, as will be seen here-after. Though apparently this कौशिकी is called merely as a learned person and better fitted to decide in such matters, yet the real object in calling her was that she should assist the king wherever the queen would bring any obstacle, by giving apparently just advice which was however to be favourable to the king. How does Mr. Pandit conclude from the fact that these masters were patronized by the king and the queen respectively, that each had given a pupil of his own to each of them is a question. न्याय्य—(नियतिं अनेन इति)—Just, proper. न्यायादनपेते यत् तन्न्याय्यं पाणिनिः — 1650. धर्मपर्यर्थं न्यायादनपेते. व्यवहारः—Trial, investigation; cf:— मृच्छ. 9, ' अलं लज्जया व्यवहारस्त्वां पृच्छति. ' व्यवहारः न्याय्यः—The trial will be proper or just. P. 23. प्रस्तावः—(प्र + स्तु)—Affair, case, incident, matter at issue; or occasion. (उपस्थितं वस्तु). संरमः—Contest. पश्यसि—Think. अलं—Cease. स्वपक्षस्य अवसादस्य शंकया — Fearing

that your protege will be defeated. परिहीयते (परिहा passive)—To be inferior, to fall short of; cf:—II. ' न तिच्छंसात् परिहीयते-ऽस्यांगमधुरता. ^o It takes the ablative of the object. v. l. न परा-जीयते केनचिद्गणदासः is too simple. P. 24. राजपरिग्रहः—Royal favour, the favour of the king. से (अस्य)—refers to हरदत्त. प्रधानत्वं—Superiority, advantage. उग्रहरति (उग्रहृ)—To offer, present, give; used with the dative or genitive. The reading अग्रहरति would mean ' Will deprive him (गणदास) of his superiority.' The queen means that though गणदास is actually superior to हरदत्त, he will be defeated on account of the partiality of the king for हरदत्त. राज्ञीशब्दभाजनं—The holder of the title of queen; adj. qualifying आत्मानं—(a pronoun used in the masculine form for all genders).

(13) The fire attains extreme brilliancy by the favour of the sun; while the moon also being favoured by the night acquires greatness (shows great excellence). आर्या.

Here the king, हरदत्त, the queen & गणदास are respectively compared to the sun, the fire, the night & the moon. अतिमात्रं—मात्रामतिक्रान्तं or अतिशयिता मात्रा (प्रमाणं) यस्य तत्; अतिमात्रं च तद्वा-स्वरत्वं च. अतिमात्रं—Exceeding the proper measure, inordinate, excessive, beyond measure. भास्वर (भास् + वरच् as in ईस्वर, स्यावर)—Shining V. l. भास्वर (भास् + वरच्) is given as an equivalent of भास्वर by महिदनाय. cf: रघु V. 30. (भंजभासमिदो घुरच् पाणिनि 3141. भंगुर, मामुर भेदिर). परिग्रहात् &c.—This refers to the common notion that the sun transmits its lustre to the fire at sunset. Cf: रघु IV. 1. ' दिना-न्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः' and the commentary thereon. सौरं तेजः सायमग्निं संक्रमते । ' आदि-यो वा अस्तं यन्नग्निमनुप्रविशति । अग्निं वा आदित्यः सायं प्रविशति' । इयदितिभ्रुतिप्रमाण. v. l. भानुः परिग्रहादद्गुः is preferable, because in the reading we have adopted, अनलः & चन्द्रः and भानुः & मिश्रा will be the pairs between which the contrast is shown. But the more usual, as well as, more appropriate word to show contrast with चन्द्र is सूर्य. In the case of भानुः परिग्रहादद्गुः &c. also there is one objection that we have to compare अद्गुः (a neuter word) with हरदत्त (a masculine word). But such cases are not unusual. For example it may be found that the word मुञ्ज is compared to चन्द्र.

In this reading the meaning is very natural. But notice the objections of Taranath. vide Com. The अलंकार is दृष्टान्त.

अपिहा अपिहा—An interjection showing surprise. Vide Taranath's Com. Some also render it by अविधा— 'Help, help; take care, be cautious, 'as a caution against danger to the king. विदूषक by this tells the king to be careful, how he behaves before the queen. The latter explanation appears good as there was nothing of surprise in the coming of the queen. पीठमर्द—One who assists the hero of a drama in securing his mistress; so पीठमर्दिका is a lady who assists the heroine in securing her lover. The reader of this play will easily find that it was through her assistance that the king's love for मालविका was developed, and it was she who informed विदूषक of the imprisonment of मालविका by the queen. (IV).

Def— दूरानुवर्तिनिम्यात्तस्य प्रासंगिकेतिदोषेण ।

किंचित्द्रुणहीनः सहायएवास्य पीठमर्दाख्यः ॥

Or:— पीठमर्दः समीपस्थः कार्यालोचनकोविदः

Or:— पाताकानायकस्त्वयः पीठमर्दो विचक्षणः ।

तस्यैवानुचरो मरुः किंचिद्दूनश्चतद्रुणैः ॥ दशरूपपरि. 11. 10

The readings तत्तहोदि धारिणी or धारिणी are not good.

P. 25. (14) पश्यामि, &c.—I see her who, auspiciously decorated and in company of कौशिकी clad in the garb of an ascetic, appears as if she were the incarnate triad of the Vedas attended by the Metaphysical lore in bodily form.

अनुष्टुप्.

मंगलं यथा तथा अलंछता. त्रयाणां समाहारः त्रयी (cf:— त्रयी वै विद्या ऋचो यजुषि सामानि). आत्मनः संबन्धा [आत्मानि अधि (छता) वा] अध्यात्मा च सा विद्या च अध्यामविद्या—The knowledge of the holy (Supreme) spirit (ब्रह्म), अध्यात्म—The Supreme spirit manifested as the individual self; or the relation between the individual and the Supreme soul. अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्याममुच्यते । Bg. 8. 3. (स्वस्यैव ब्रह्मण एव अंशतया जीवरूपेण भावो भवनं स एवात्मानं देहं अधिष्ठय भोक्तृत्वेन वर्तमानः अध्यामशब्देनोच्यते); Brahman is the Supreme, the indestructible; its manifestation (as an individual self) is अध्यात्म—Telang. The अलंकार is उत्प्रेक्षा.

(15) Be you for a hundred of years the lord of धारिणी (the

queen) and also of भूधारिणी (the earth—the supporter of the creation), of whom both, the productions are of great vigour, and who have the same degree of forbearance (patience). अनृपु-

प्रसव—Offspring, production. (oft. at the end of a compound.) cf:—

विक्रमो. V. i. केवलं वीरप्रसवा भव. The imperative has the sense of the benedictive. The attributes महासारप्रसवयोः & सद्गोक्षमयोः to be understood both with the queen & the earth. सद्गोक्षमा ययोस्तयोः धारिणी च भूधारिणी च तयोः. Mr. Pandit thinks that these attributes are used to flatter the queen to avoid any suspicion about her conduct—supposition which appears to me rather far fetched. शरद्—A year; cf:—रघु. X. I. I think it better to apply the adjective महासारप्रसवयोः as a whole अभंगत्वेन dissolving it thus:—महासारो विद्यते यस्य स महासारः, महासारः प्रसवो यस्याः सा. The other way suggested by Mr. Parab brings on a little dependence in the case of the earth; because to say that the earth yields crops by ample rain is hardly any compliment. पृथिवीं शासतस्तस्यशरदामायुतं यथौ. त्वं जीव शरदच्छतं also उत्तर. I. 15. शरद् more generally means ' autumn. ' It may have come to mean ' a year ' from the peculiar mode of reckoning the years among the ancients. Even at the present time illiterate persons reckon their time by season. cf:—सौर—' पश्येम शरदः शतम् जीवेम शरदः शतम् ' &c. Also cf:—मो तुदयारंक्षां पांच पावसाळे ज्यास्त पाहिहेत आहेत. शरच्छतं is accusative of time. cf:—माद्धिनाथ, रघु II. 8. ' दावं चचार. ' देशकालाश्वगत्याः कर्ममंजाशकर्मकाणां, प्राणिनि. 555. स्वागतं—Welcome, governs the dative. P. 26. ज्ञानम्यसद्यः—A dispute about superiority in knowledge. प्राधिकारं &c:—You should occupy the position of a Judge (umpire) or the judgment seat.) अञ्ज &c. spare taunts. पत्तने &c.—When a town is accessible, do men go to a village to get their jewels tested? Here कौशिकी, out of modesty compares herself with a village and the king with a town. पठित &c.—You are certainly the learned कौशिकी. Here the predicate पठित is not given a prominent place so this will come under अविमृष्टविधेयाशदोष. (अविमृष्टः प्राधान्येनानिर्दिष्टो विधेयाशो एव तत्) cf:— ' वपुर्विरुपाक्षमालक्ष्यन्मता ' &c. वल्ल-पार्तिन्—Partial. नौ गुणदायितः &c.—Would be pleased to measure

as with reference to (i. e. pass a judgment on) our merits and demerits. v. l. मूणदोषौ नः &c.— To measure our merits and demerits is wrong as the preceptors being two, they would not put नः for two. प्रयोगः प्रधानं (chief thing) यस्मिन् तत्र or प्रयोगः प्रधानः (chief) यस्मिन् तत्—The science of dancing chiefly consists of representation. वाग्व्यवहारः (वाचा व्यवहारः)—Verbal controversy. कथं वा &c.—The speech should be in continuation of the speech of परिव्राजिका as we have taken, because the following answer of the queen is to परिव्राजिका and not to the king. So Mr. Pandit's reading here appears wrong. **P. 27.** न मां देवी समानविद्यतः परिहीनमनुमंतुमर्हति— You ought not to consent (allow) to my being (supposed) inferior to one who follows the same profession with me. cf.—विक्र. III. ' ओजस्वितया न परिहीयते शच्या. ' Also Infra III. न प्रतिच्छं-
गापरिहीयते अस्या मधुरता. Mr. Pandit reads देवि न मां अभिनय-
विद्यतः परिभवनीयं मंतुं अर्हसि.—Please, do not consider that I am one capable of being beaten in [the art of acting. G. and B. read देवि न मां समानविद्यतया परिभवनीयमवगमयितुं (T अवगन्तुं or अवमन्तुं) अर्हसि— You should not make me attain contempt by thinking me to be equal in point of learning by the side of one (who follows the same profession as myself). The reading न मां देवी समानविद्यतः परिभवनीयमनुमंतुमर्हति= I hope the queen will not consent to my being looked upon as capable of defeat by one who follows the same profession with myself. Dr. Bhandarkar would prefer. ' देवि न मां...विद्यतः परिभवनमनुगन्तुमर्हसि— It is not proper for you to regard me as capable of being defeated by one &c. उरभ्रसंपात— The contest between two rams. उरभ्रः (उह+प्रमति or उना शंभुना रभ्यते कच्छति वा)—A ram. मेढोरघोरणोर्णायुर्मेववृष्णय एडके (अमरः) . संपात — (Contest) could be used with उरभ्र and not संपाद, hence Mr. Pandit's reading cannot be accepted here. Of course विश्वक here calls the two dancing masters ' rams ' in his usual jocular way. उदरंभरि &c.—Would be also a good reading. वेतन—Both (1) salary & (2) means of subsistence. Mr. Pandit thinks that Marāthi वैरण might probably have been derived from this. वेतन, however, is transferred into Marāthi without any change in form or meaning. This speech is quite in keeping with the definition of

विदूषक; cf: साहित्यदर्पण; 'कुसुमवसंतापभिः कर्मवपुर्वेवभाषाद्यैः ।

हास्यकरः कलहरति विदूषकः स्या स्वकर्मज्ञः ॥

भोजनकर्मज्ञः कलहप्रियः—Taking delight in squabbles. चंडी—A passionate or angry woman. It is often used by a husband to his mistress as a term of endearment. कालिदास uses the word in the latter sense very often. cf:—विक. IV. 38. 'चंडी मामवभूय पादपतितं जातानु-
तापेव सा. Also Infra. III. 20. V. 20. रघु 12. 5: मेघ. 104⁴
विदूषक rather takes too much liberty in addressing the queen by the term चंडी. कलहप्रियोः—(कलहोऽपयोः संजात इति कल-
हप्रियो)—That take to quarrelling; that are fighting. एकस्मिन् &c—
Until one of them is quelled down by the other. Taranath reads कलहप्रियाणां in the plural, but dual is preferable. स्वांगसौष्टवाभिनयं—
(स्वांगे सौष्टवेनाभिनयः)—The beautiful gesticulations exhibited in their own persons. सौष्टवातिशयं—The excessive grace in their own person. प्रत्याययित्वा—(from प्रति+इ can.)—To convince. किमतः परं &c—
In what more should they convince you now; what further assurance should they give now? तदेव &c—This is the point I am going to speak about.

(16) The acting of one is excellent as resting in his own person while the power of imparting it to another is marked with distinction in another. He, of whom both are good, must certainly be placed at the head of teachers.

इदञ्चजा.

क्रिया—Possession of some art (such as acting, dancing &c.), knowledge. कालिदास uses this word in various places in different senses; cf:—(1) doing, execution-- 'प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामंस्त्रि-
नार्यान्निर्वैव' मेघ. 114. (2) Business, undertaking, 'प्रणयिक्रिया'—विक. IV. 15. (3) Teaching 'क्रिया हि वस्तुप्रहिता प्रसादति.' रघु. III. 29. (4) Composition:— 'भ्रणुत मनोभिरवाहितैः &c' . विक. I. 2. Also कालिदासस्य क्रियायां—मालवि. I. (5) The above one. विशेषणपुष्पा—Is marked with distinction. P. 28. पिडितः (collected, summed) अर्थः—This is the meaning on the whole, this is the gist of it. निर्णयः—Decision. परमुचितं नः—It suits me very well. एवं स्थितं &c—Then thus it stands? यदा पुनरभेधादिना &c.—If, however, a dull-headed pupil brings disgrace upon the instruction, then should that be considered a blame of the teacher? नु has an interrogative sense.

The reading मंदमेधा is worth considering. उपपद्यते - Even as you say; just so. आपद्यते or आपतति - 'Happens' is equally good. विनेतुः &c.— The very acceptance of a bad pupil shows the sharpness (superiority) of a preceptor as giving a proof of the confidence in the power of his imparting instructions (बुद्धिलाघवं — सूक्ष्मबुद्धिः as opposed to बुद्धिजाड्यं). Taranath & others read विनेतुः एव बुद्धि &c. and explain 'The improvement in (favouring) a dull-headed pupil shows the quick intelligence of a teacher,' which comes to the same thing. But he and some others make it a part of the king's speech above, which is not good as it would be too flat in the king to express himself thus. Our reading might also be interpreted as 'The very acceptance of a bad pupil shows the want of judgment in a preceptor,' which is not a compliment for him; so the interpretation is not good. P. 29. देवी &c— In this speech I have followed Mr. Pandit in adopting the stage directions. The stage directions given in all others present some difficulty or other, too plain to need any explanation. If प्रकाशं is not taken before विरम, then it would be inexplicable. विदूषक could not hear the speech and give the following answer nor can we take the whole speech प्रकाशं as she cannot say अलं अञ्ज &c. in the presence of the king. Some take कहं दाणिं as अपवार्य which may be done. कहं दाणिं - How now? What shall I do now? उत्साह &c—The desire which will increase his zeal or which will serve to encourage him. निरर्थकादारंभान् - From useless undertaking. An undertaking which will not be profitable even though you were to establish your superiority, nor disadvantageous if you were to be defeated.

संगीतापदेशेन &c — As you are eating the sweetmeats offered to सरस्वती, on the pretence of (being a teacher of) dancing, what have you to do with a contest in which you may easily be defeated?

संगीतकापदेशेन—Under the pretext of your being a teacher, as a teacher. सरस्वत्युपायन &c—The gift of मोदकः (A kind of sweetmeat) offered to सरस्वती, when any person is newly initiated in any art or learning by the person so initiated and given to the preceptor. अवदेश - Pretext, plea. उपदेश - Initiat.o.; communication

of an initiary मन्त्र or formula सुलभमिग्रहेण (or सुलभ &c.)—In which defect could be had with ease.

अर्थः—Implied sense. अवसरप्राप्तम्—(अवसरं प्राप्तं—Adj. used as a noun.) What is adopted or suited to the occasion or what is necessitated by the occasion. प्राप्तं&आपन्नं may be used either first or last in a compound.

P. 30. (17) Who shrinks from a contest on the ground that he has secured a position, and who puts up with the censure (aspersions) cast upon him by others and to whom his knowledge only serves as a means (source) of subsistence, him they call a Bania, having knowledge as his ware (that traffics in knowledge.)
 merchandise इद्रवज्ञा.

इति — With the thought. तितिक्षमाणस्य—स्वार्थे सन् and not सन्नर्थे. सन् as in the case of गुप्, तिज्, & कित्. After परेण supply क्ताम्. In the other reading केवल would be redundant as it has no force where there is एव. So our reading is preferable. ज्ञानमेव पण्यं. अचिरोपनीता—उपनीत or उपनयन means आचार्यकरण in Panini's language i. e. making over a pupil to a teacher for being initiated (instructed) अवरिनिष्ठितस्य &c—It is not proper to show forth that instruction which is not firmly fixed (or which has not struck its root &c—). cf:—रघु. VIII. 10. प्रतिष्ठितं &c—The reading अचिरोपनीतायां &c would mean, ' The manifestation or representation of the instruction taught to a pupil who is newly given in charge is unjust. Some put this speech into the mouth of विदुषक in which case it must be understood ironical. अतएव &c—It is for that very reason that I am so importunate. निर्वैधः—Importunity or persistency. cf:—शाकुं. III. सहि अतो ज्जेव णिव्यधो | सहोजण &c. (सखि अतएव निर्वैधः | सखी-जनसंविभक्तं हि दुःखं सद्यवेदनं भवति) . **P. 31.** सर्वज्ञस्यापि &c—The undertaking of giving a decision by one, without any assistance, though he were omniscient, is liable to be faulty. निर्णयाभ्युपगमः (निर्णयान्कारः)—Taking upon himself to decide. Understand कल्पते after दोषाय. मुढे &c—Though I am wide awake, why do you think me asleep? i. e. d) you take me to be ignorant of your intentions? The queen by her remark (तेम हि द्वापरि &c.) wanted to keep the king along with herself absent at the performance, but परिद्वानिका brings in another reason for the king's presence. From this as well as from other

remarks of the queen (viz. १ अलमार्थयुक्तस्य उत्साहकारणं &c, २ प्रभविष्यामि आत्मनः परिजनस्य, ३ यदि राजकार्येष्वपि, &c ४ अहो अविनयः आर्यपुत्रस्य &c.) it will be clear that the queen had a strong suspicion about the intrigue by which विदूषक & others wanted to bring मालविका in the king's presence. But she does not openly say so, Taranath's explanation here is too nice, vide: com. सासूयं—Angrily, jealously. परावर्तते—Turns aside.

(18) Why, oh moon-faced lady, do you turn your face from his honour without a cause? House-wives, though they domineer over their husbands want some reason. for being angry आर्या.

परावृत् (परावृत्) — Turned away, averted. परावृत्तं मुखं यस्याः सा or परावृत्तं (परावृत्तं परागतं मुखं) यस्याः सा. प्रमू I. P.— To have control or power over; prevail over (usually governs genitive, but sometimes dative or locative.) cf :— शाकुं. I. ' यदि प्रभविष्यामि आत्मनः &c. , ' मालवी. IV. ' प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराजः , ' वेणी. II. ' त प्रभवति अनुशासने देवी ' भर्तृ ० 2—94. ' विविराषि न येभ्यः प्रभवति ' also below ' प्रभवति आर्यः शिष्यजनस्य. ' भर्तृपु—The locative is here पैषायिक. कारणेन कोपो यासां ताः An irregular बहुव्रीहि अविद्यमानं निमित्तं यथास्यात्तथा. P.32. सुशिक्षितोऽपि—Even the well-trained becomes clever by exhibiting instruction. एवं जनो &c—Thus will people interpret you.

(19) If you do not permit me who am desirous of showing the power of imparting instruction in acting in this contest, then, (I must say) I am given up by you. अनुत्तुप्.

का गतिः— What help. The reading प्रभवति आचार्या &c would give it general sense. अपद—Wrong place. अपदे &c.— My doubts were out of place, (ill-founded, groundless). विरमपदेशाङ्कितोऽस्मि—Long I was afraid of your refusal. शंका अस्य संजाता इति शङ्कितः । तदस्य संजाता इति तारकाविभ्य इतच्. as तारकितं नमः. अभिनयवस्तु—Subject (matter) of dramatic representation. अभिनेयवस्तु— Subject matter to be acted or dramatically represented. P.33. विश्रब्धं—confidently, fearlessly, without reserve.

ननु प्रभवि &c. is a particular proposition while the reading प्रभवति प्रभु &c. is a general proposition. मम च &c— Say over me also. A fine stroke of gallantry! Pr. Tawney's other explanations

given in the foot-note are far-fetched and out of place. चतुष्पदीश्रव (चत्वारि पदानि यस्य तन्मातृश्रव)— Arising from or consisting of a verse made up of four पदाः (lines) मराठी ' चौपाई ' is a corrupted form of चतुष्पद. चलितं— A kind of dance in which a dancer while acting the part of another gives expression thereby to her own sentiment. उदाहरति—Call. प्रकार्यसंभ्रयं (प्रकार्यः संभयो यस्य)— Having the same subject, with regard to the same subject. उपदेशात्तरतम्य— The relative worth of their instruction (where we can have the use of तर & तम—Better and best). Vide Com. द्वौ अणि वर्गौ— Even both the parties. The reading वर्णप्रेक्षागृहे is, I think, a mistake arising from writing the word वर्णा and ऐक्लागेहे as one word and ण and ग् being very similar. प्रेक्षागृह— The representation-hall, theatre. The reading ' न हि &c. ' that we have selected is natural and good and at the same time very forcible; but in this गृहि is to be taken as a quite independent clause in the sense of 'certainly not'. P 34. विजय &c— I shall not be an obstacle in the way of your honor's success. i. e. I shall not be hostile to your success. This is said to assure गणदास who looks at her with doubt, for her approval. The reading of Taranath ननु विजयाभ्यर्थिनी &c— I am certainly anxious (desirous) about your success. प्रत्यर्थे अस्या अस्तौति प्रत्यर्थिनी. विजयस्य प्रत्यर्थिनी or विजयं प्रत्यर्थयते सा. Note the different readings at the foot of the page. निर्णयाधिकारे—In virtue of my office of the judge. सर्वाणां अंगानां सौष्टवस्याभिव्यक्तये—For the display (exhibition) of the gracefulness of all limbs. विगत &c— Stage-dress; cf:— II नेदं नेपथ्यसंगीतकं & the note there-on. विरल &c— would mean without heavy stage-dress. नेदम् &c— we are not required to be told this also. प्रेक्षागारं— The place of exhibition-घरं.— Party. वर्यः— One that belongs to the party. वर्णप्रेक्षागृह— The house where the dressing and colours are done. A tiring room. This reading is not good.

P.35 (20) Enough with judging wrongly. This is not arranged oh intelligent lady, by me. Generally persons of equal learning are jealous of one another's fame. आर्या.

अन्यथा गृहीया— judging me wrongly, putting an uncharitable construction upon my conduct. प्रायः &c— A general

proposition. पुरोभागः—Fault finding, jealous (From पुरोभाग Lit.—The act of asserting one's own case first, hence jealousy.)
cf:— रघु. XII. 22. ' प्रियोपभोगचिन्हेषु पुरोभाग्यामिवाचरन् '. कालिदास
has also used this word in शाकुं. V. in the sense of ' self-willed,
cf:— ' किं पुरोभागिनि स्वातन्त्र्यमवलंबसे. ' ' दोषैकदृक् पुरोभागी ' (अमर)
(पुरः पूर्वं भजते सेवते इति घणुम्).

(21) The deep मायूरी sound, which proceeds from the high-
pitched middle note of the drum, responded by the Peacocks
with their necks upturned suspecting it to be the rumbling of
the cloud, gladdens the mind. प्रहर्षिणी.

जीमूत &c:—Peacocks are supposed to dance cheerfully when they
hear the rumbling of rain-clouds. मयूरैः—These must be domestic
Peacocks as kings used to rear such animals. पुष्करः (पुष्पाति पुष्यते अ-
मेन वा + करम्)— A drum. निन्हादिनी— Deep. उपचितः (मयूरस्वरानु-
नादनेन बहुलिभूतः), मध्यमस्वरः तन्नामधेयः स्वरस्तस्मादुत्था—उड्वा). उ-
पचित—Gathered together, developed, hence high pitched. This
reading is better than the other.

निषादर्षमगांधारषड्जमध्यमधैवताः ।

पंचमधेदमी सप्त तंत्रीकंठोत्थिताः स्वराः ॥

(1) षड्ज (सा) said to be produced by peacocks, (2)
झषम (री) by cows, (3) गंधार (ग) by goats, (4) मध्यम
(म) by crouchas. (5) पंचम (प) by cuckoos, (6) धैवत
(ध) by horses, and (7) निषाद (नी) by elephants. लय is
keeping time in music, which is of three kinds:— (1) द्रुत
(quick), (2) मध्यम (middle), and (3) विलंबित (slow). मार्जना—
The beginning stroke of music (what is called in Marāthi
' मृदंगावर थाप पडली. ') मद्दयति—Gladdens. The reading मादयति (In-
toxicates) is not suited to the metre nor does it give a good sense.

P. 36. सामाजिकाः—Belonging to the party, 'Let us join the assembly'.
सामयिकाः (समयः प्राप्तः अस्य or समयमनुवर्तते इति ठष्)—Conforming to the
agreement; keeping an appointment. सामवायिकाः—Means the same
as our reading. अपवार्य is still more confidential than जनोतिकम्.
It refers to some secret thought avoiding the other people.
धीरं—Calmly, slowly. मा खलु विसंवादिष्यति—Lest she will cause you

to be disappointed (of course by thwarting your plan) of :—
शाकुं० VI. ' रमणीयः खल्ववधिः विभिन्ना विसंवादिः . ' Tarunath reads
तत्रभवती धारिणी विसंवादिष्यति—Will make you a traitor of your-
self, will detect your deceit. विसंवादिष्यति—Will withdraw her
consent. This is also a 'good reading. cf:—विक० II. ' किमि-
दानीं तत्रभवती उर्वशी भवतो मनोरथानां कुसुमं क्षम्यित्वा फले विसंवादि--
Will she disappoint you to the fruit? '

मा—A particle of prohibition (rarely of negation) usually
joined with the imperative, also with (a) the imperfect, (b) the
aorist, (c) the future and (d) the potential mood, in the sense
of ' Lest, that not ' ; compare for the future शाकुं० II. ' मा क-
स्यापि तदस्मिन् इंगुदीतैलमिध्विक्रमशीर्षस्य हस्ते पतिष्यति. '

(22) Though I put on gravity (attempt to be calm) this
sound of the drum makes me hasten, like the noise of my own
desire descending the path of fulfilment. आर्या.

This speech should have been preceded by the stage direction
जनांतिकम्. But as it is a reply to the speech of विदूषक which is
itself जनान्तिकम् it is implied that it is so. A Similar case also
occurs in Act II. verse 5 in the king's reply to विदूषक.

For the pun on the word मनोरथ (Lit. the chariot of the
mind) cf :—रघु० II. 72.

श्रोत्राभिरामध्वनिना रथेन स धर्मपत्नीमहितः सहिष्णुः ।

ययौ अनुद्वातमुखेन मार्गे स्त्रेमेव पूर्णेन मनोरथेन ।

P. 37. The closing part of this act is called अंकावतार. When an
act hinted by persons at the end of the preceding act, is brought in
continuity with the latter it is called अंकावतार i. e. अंकावतार
prepares the audience for the next act. Def:—साहित्यदर्पणे :—

अंकांते सूचितः पातैः तदंकम्याविभागतः ।

यत्रांकोऽवतारत्येषांऽकावतार इति स्मृतः ॥

हराक्ष्य Defines :—

अंकावतारस्त्यक्ते पातोऽंकम्याविभागतः ।

एभिः संसूचयेत् सूच्यं दुरयमंकैः प्रदर्शयेत् ॥

For example vide शाकुंतल VI. end, and महावीर II. end.

ACT II.

P. 38. संगीतरचनायां &c— After the orchestral (Theatrical) arrangements had been completed. विभवतः (विभवानुरूपः) परिशरः— The retinue in order of their rank. तनु &c— I think though their position with respect to knowledge is equal, i. e. though they are equal in learning. वयोधिकत्वात्— On account of his being older in age. पुरस्कारं &c— Deserves precedence. cf:— Supra note on अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगं &c— Act I. शर्मिष्ठा—The daughter of वृषपर्वा, the companion of देवयानी and the wife of ययाति. She was the authoress of the piece which मालविका was going to exhibit. She is well-known in 'महामारत. cf:— शाकुंतल IV. 6. 'यथातेरिव शर्मिष्ठा मतुर्बहुमता मव.' लय—मध्यलय or लयमध्य (medium time) is preferred for love songs. For further particulars vide com. cf:— Supra II. 9. चतुष्पदवस्तुकं प्रयोगं— The exhibition of a piece consisting of four feet (or lines). The मात्रास here are 30 and the ending syllable is long. एकमनाः—एकस्मिन्मना इति. An irregular बहुव्रीहि. बहुमानात्— Out of great respect for the preceptor (for you). बहुमानात्— May also refer to the author of the piece.

P. 39. (1) My eye, eager to behold her, who is in the tiring room, through impatience, is as it were ready (desirous) to draw up the curtain. आर्या.

नेपथ्यगृह is better. तिरस्करिणी (तिरस्क्रियते अनया + ल्युट् or तिरस्क्रोति + णिभिः)— A curtain. सनिहित &c— (सनिहिता मक्षिका यत्र)— The bee is near. धारिणी is compared with मक्षिका (bee). As a person wanting to approach honey must be careful about the bees on the bee-hive, so विद्. tells the king to behave carefully in the presence of the queen. अग्रमतः— Without losing the balance of your mind; cautions. च—But. आचार्यप्रत्यवेक्ष्य &c—

With the gracefulness of her limbs being looked into by the preceptor. cf.—शाकुं. VI. 'प्रत्यवेक्षिताः प्रमदवनभूमयः.' प्रतिच्छंदात् &c—Her loveliness does not fall short of the picture.

P. 40. (2) My heart had doubts whether the beauty of her as drawn in the picture would be found inconsistent with her reality. Now I consider the artist who drew her as having an imperfect concentration. आर्या.

चित्र &c — When she was seen by me in the picture. विसंवाह—Disagreement. शिथिलः समाधिर्यस्य—Whose concentration towards the object to be drawn was not perfect. The king means to say that he thought the reality was much short of the picture but now he thinks the reality has exceeded the picture. Taranath's explanation—'अनियुण्लेख्यसामग्री मन्थे । एतस्याः कतिलेखने या या सामग्री अपेक्षिता सा तस्य नास्तीदिति मन्थे । समाधिः may be taken to mean कारण-सामग्री—Materials. cf.—रघु. I. 29. 'तं वेधा विवधे नूनं महाभूतसमाधिन्' समाधायते उवाचने अनेनेति समाधिः मुक साञ्चतं यस्याः सा मुकसाञ्चसा भव—Dismiss your fears. मुग्धसाञ्चसा भव (Let your fear be lovely) yields no sense. सत्त्वे स्वभावे प्रकृतौ वा तिष्ठति सत्त्वस्या—Composed, undisturbed. सतो भावः सत्त्वं—That which does not allow the mind to be excited. अहो &c—Oh the faultlessness (perfection) of beauty under all conditions. cf.—शाकुं. VI. 'अहो सर्वास्ववस्यासु रामणीयकम् आ-कृतिविशेषाणाम्. अवस्थान—Adjustment (of limbs), स्थान—Position. The last is better.

P. 41. (3) Her face has got long eyes and has the splendour of the autumnal moon; her arms are curved at the shoulders; her chest is compact and has protuberent breasts; her sides are as if were planed off; her waist may be measured by the hand; her hips are sloping (elegantly rounded); and her feet have toes slightly curved; her body has been moulded just as to suit the fancy in the mind of the dancing master. शार्दूलपिकीडित.

अंमयोरसभागयोः पार्श्वे &c.—They were so smooth that they appeared &c. पाणिमितः—पाण्युरलक्षणेन मुष्टिमितः; मित is used in the sense of मेष. The reading अमित च जघनं—(The hips are wide) is also a good reading. नितम्ब—Slope. We take the last line as

‘ नर्तयितुर्मनसि यथैव छंदस्तयास्या वपुः श्लिष्टमस्ति ’. उज्वहन and उजगान mean in music ‘ preliminary singing,’ humming a tune before beginning to sing aloud. कपोतक—A mode of folding the hands together; clasping of the hands by way of saluting.

P. 42. (4) The one beloved is hard to obtain ; be thou , oh heart, without any hope with respect to him ; ah, the outer corner of my left eye throbs on some account. How is this one , seen after a long time , to be approached ? My lord, dependent as I am, consider me to be ardently longing for thee.

अगंगो &c—The throbbing of the left eye in the case of women and of the right one in the case of men is supposed to portend some good omen. किमपि—For some cause which I cannot perceive i. e. she means that the throbbing must bring some good for her which she has no hope of getting under the present circumstances. This verse displays four feelings in the four lines viz:—(1) निरास्य (despair), (2) आशा (hope), (3) संकल्प (attempt), and (4) आत्मसमर्पण (making oneself over). इति यथारसं—With these words (while singing) she gesticulates according to the sentiment. The reading ततः यथारसं &c—After the singing was over she &c. This is also in accordance with the practice of singing any song first and then dance with gesticulations expressive of the sentiments of the song. By रस we must understand here अभिलाषविप्रलम्भशृंगार.

शृंगार is of two kinds, संभोग (love sentiment in union) and विप्रलम्भ (one in separation). The latter is of five kinds:—viz. अभिलाषविरहेष्यांप्रवासशारहेतुकः इति पञ्चविधः (काव्य० P. 100.) अभिलाष is either the former affection of the lovers for each other or the desire for union of both who are not yet joined. Now in this case if they be staying away from each other, प्रवास is not the cause of their separation.

There is also a 6th kind of विप्रलम्भः—

यूमोरेकतरस्मिन् गतवति लोकांतरं पुनर्लभ्ये ।

विमनायते यदैकस्तदा भवेत् कर्षणविप्रलम्भः ॥

वाचस्पतिमिश्र.

P. 43. द्वारं कृषा—Making as the medium. द्वारोक्त्य has the same

sense. द्वारीक्या is not correct. चतुष्पदावस्थाकं—व्यवहारि पदानि एव चतुष्पदावस्था यत्र तादृशं पद्यं (to be understood) or चतुष्पदे स्थिता अवस्था:—Making the composition consisting of four lines indicative of four different states, as the medium. स्वयि &c—Her ladyship has as it were thrown herself at you i. e. made herself over to you. एवं &c—Such is the state (relation) of our heart ; i. e. just as I have conceived love for her , so she on her part is attached to me.

(5) खलु ' नाथ इमं जन्मनुरक्तं त्विदं ' इति वचनं गेये स्वांगनिर्देशपूर्वं अभिमनयन्त्या तथा धारिणीसैनिककर्मात्प्रणयगतिमद्गृह्णा मुकुमारप्रार्थनाव्याजं (यथा तथा) अहमुक्त इव.

(5) ' Know, oh lord, that this person is attached to you, ' while gesticulating these words by actions of her own limbs I was as it were addressed by her under the pretext of a gentle request, not knowing an opening (outlet) for her love owing to the neighbourhood of धारिणी. माडिनी.

वचनं &c:—Representing the words in the song, accompanied by the indications of her limbs. स्वस्यांगस्य निर्देशः पूर्वो यथा स्यात्तथा—Expressing the sentiment by her limbs.

P. 44. मुकुमारा प्रार्थना एव व्याजः अभिमन् कर्मणि यथा तथा.

(1) किञ्चित् (किमपि) वो विस्मृतः कर्मभेदः—Some (particular) action is forgotten to a certain extent.

Different readings:—

(1) किञ्चिद्विस्मृतं कर्मभेदेन—' You have forgotten something by way of the breach of some act (to be necessarily performed) ' appears a proper reading, where the instrumental case is प्रकृत्यर्थी तृतीया (An instrumental case of identification).

(2) किञ्चिद्विस्मृतः कर्मभेदः—Some particular act is forgotten by you. This is also good. किञ्चिद्विस्मृतः कर्मभेदः—' You have forgotten some particular usual order ' will also do. But ' किञ्चिद्विस्मृतं कर्मभेदेन ' is indefensible. There is no कर्मभेद whatsoever in the whole story. Here the case would be हेत्वर्थी तृतीया which it is not evidently, as कर्मभेद is not the cause of विस्मृति. In the second and third readings ' भेद ' is to be interpreted by ' particular '

meaning विशेष as in 'पुष्पभेद.' उपदेशविशुद्धी &c.—You will go when your exhibition of instruction is declared to be pure (free from fault). The reading ' उपदेशविशुद्धा यास्यति '—Go when you are declared free from fault in the instruction (imparted to you). अहो &c.—Oh, her beauty gains charms in all attitudes (conditions). चाहता is the physical appearance (natural beauty) while शोभा is the external appearance (accidental state). शोभांतरं (अन्यैव शोभा)—Indescribable beauty.

P. 45. (6) Far lovelier than her dancing posture is her standing posture, in which the long (upper) half of the body is kept straight, and in which she, after placing on the hip her left hand with the bracelets collected round the wrist (clinging motionless at the wrist) and making the other, resembling the branch of a श्यामा creeper hung down loosely, has let fall her eyes on the pavement, the flowers on which are slightly pressed by the thumb of her feet.

मंदाकंता.

तस्या हस्तं नितंबे न्यस्य स्थितं—Here the agent of न्यस्य and कृत्वा is सा out of तस्याः which is an example of कर्तरिषष्ठी. न्यस्य here is पूर्वकालीनक्रिया and स्थितं अग्रकालीनक्रिया. सर्वौ स्तिभितानि वलया-नि यत्र. सस्तमुक्तं—आदौ सस्तःपश्चान्मुक्तः (विशेषणोभयपदकर्मधारय) or सस्तं यथा तथा मुक्तं—Letting down the other so as to hang loosely. Taranath explains this by ' सस्तानि मुक्तानि यस्मात्—From which the pearls have fallen.' not a very good idea. श्यामाविष्टप &c.—श्यामा is commonly identified in this part of India with चा-र्वाटी. A woman is generally compared with this creeper; cf.—मेघ. 104 'श्यामास्वंगं—उत्पश्यामि !'; also रघु. III. 18. ' श्या-मालताः कुमुदभारनतप्रवालाः । स्त्रीणां हरति धृतभूषणबाहुकान्तिम्. ' अञ्जु च तत्रायतं चात्रै यत्र तत् आयतार्थे, (cf: कुमार. III. 45, पर्येकबोधस्थिरपूर्वकार्यं अञ्जुवायतं सत्रमित भयांसम्,) seems to be applied here to the trunk of the body from the neck to the waist. We might take either ध्यालुलित or अलुलित, but the former is better, it being quite in keeping with the nature of young girls that they will be doing something with their thumb when standing thus. पातितेऽक्षिणी यस्मिस्त-त्पातितार्थं. स्थितम्—See पाणिनिः 3090 ' ननुसके भावे कः । कृत्वावशिष्टे

मात्रे कामसामान्ये कः स्यात् 'as जलितं, शयितम्, हसितम्, आलिखितम्
 हृदये च (अवधा)-To pay heed to. ननु-It is really astonishing-
 or strange. ननु-Do you take seriously the words even of गौतम.
 The queen means that गणदास ought not to have detained मालविका
 by the words of विदूषक who is a mere trifler and buffoon.
 Observe the anxiety of the queen to keep मालविका out of the
 sight of the king-as far as possible. प्रत्यय-Conviction ; that which
 leads to a certain belief (प्रतीयते) ज्ञायत अनेनेति; देवप्रत्ययात् - Judg-
 ing him by his majesty's standard i. e. as he is a constant com-
 panion of the king it is possible that he may have learnt acute-
 ness (of perception-सूक्ष्मदर्शिता) from him. cf:—Supra आकृतिप्रत्ययात्
 &c. I. also शाकु. 1. आत्मन्यप्रत्ययं चेतः &c. Bollenson's explanation
 'owing to the confidence which the king reposes in विदूषक (देवेन
 निहिताप्रत्ययात्)' does not appear to be a correct one. देव
 प्रत्ययात् is also not a good reading.

(7) Even a dullard attains cleverness by the contact of a
 wise person, as turbid water is made clear by contact with the
 mud-dispersing fruit.

अनुदुप.

विषन्वित्—A wise person, cf: रघु III. 29. अथोपनीतं विषि-
 षद्विषन्वितः । एकं छिनतीति एकच्छित् also called कतक. It
 is known in Marathi by the name निवळी, whose dry fruit
 rubbed with muddy water (commonly used in Bengal) occasions
 a precipitation of the earthy particles diffused through the water
 and removes them. निरुष - Rubbing. निरुषेण - By squeezing. आ-
 विल (आविलति दृष्टि मृत्णानि)- Turbid, dirty; generally applied to
 water. cf:—ककुषोऽनच्छाविलः (अमर). cf:—रघु. 13. 36. 'तस्याविलाम्भःपरि-
 शुद्धिहेतोः' also VIII. 35. P. 46. विषन्वित (past participle of the Desider.
 of वन्) - Lit. ' what is intended to be said. साक्षिन् - साक्षात् उच्यः
 साक्षी - 'साक्षाद्दर्शि संज्ञायां इति ' पाणिनि 1891. The eye-witness generally.
 Here it means umpire or judge. एषा शान्त्वं &c. - All that is in accor-
 dance with the rules of art, was faultless. To take it as ' all was in
 accordance with science and faultless,' there ought to have been ए.
 The readings एषादृष्टं as also एषादर्शितं are better. अनुदुप-—cf: Supra
 I. 2. ' नवापि कान्यं नवमित्यवयं '

(8) By her limbs full of language (the sense (inteded to be conveyed) was clearly indicated; the tread of (her) feet was in accordance with musical time (was in perfect time); there was absorption in the sentiments (to be expressed); the gesticulation produced by the movements of hands, was gentle; while in its successive developments, one feeling displaced another (while) the same interest holds on account of the same permanent sentiment.

Planning sensation. (चित्त) मंहाकाता.

अंतर्निहितवचनैः = (As if) words were hidden in them, hence expressive of the sense of the song. पादग्यासो &c—cf: मराठी ' तिचा पाय बालावर पडत होता. ' तन्मयात्वं &c—She fully represented the

sentiment that was expressed by the song. शास्त्रा (करः) योनिर्यस्य तादृशः (अभिनयः)—Arising from or as expressed by the hand.

कादृशवेम takes शास्त्रा in the sense of नृत्तहस्तानां मानप्रचारः—Manifestation of the movements of the hand at the time of dancing.

I think शास्त्रा may be taken in the sense of ' hand ' in which sense however it is rarely used. Dr. Bhandarkar seems to interpret शास्त्रा

by fingers. तद्विकल्पानुवृत्तौ वस्य (अभिनयस्य) विकल्पस्य (भेदस्य) अनुवृत्तौ—As one acting followed another. अभिनयः (Acting)

S. D. defines thus—' मवेदभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्विधः ।

आंगिको वाचिकश्चैव माहार्यः सात्विकस्त्वया ॥ '

Acting is the imitation of condition. Far better says अष्टिनाथ ' अभिनयो रसमावादिष्यंजकचेष्टाविशेषः '

अन्यथावाभ्रयं नृत्यं नृत्ताल्लयाभ्रयम् ।

आद्यं पदार्थाभिनयो मार्गो देशी तथापरम् ।

Distinct therefrom (from नाट्यं, which he defines as रसाद्यं—as having sentiments for its basis) is pantomime, grounded on externation of the feelings and still different is rhythmical movement which is regulated by the marking of the musical intervals and time. Each of these is two-fold, gentle and vehement, as exhibited in the ह्लास्य & in the तीड्य and they are subordinate to नाट्य & the rest. भाषो भाषं विषयात् नृशति — One feeling drives another from its resting place and itself takes seat there.

According to Rhetoricians certain feelings (भावः), are either स्थायिः (primary, fixed and permanent) or व्यभिचारिणः (subordinate transitory or accessory.) The former are eight or nine which are developed in the course of composition and give rise to रसः each रस having its own स्थायीभाव, while the latter are 33 or 34 in number which rise in the course of a composition often feeding and strengthening the prevailing sentiment. The व्यभिचारिभावः are made manifest by विभाव, अनुभाव & सहचारिभाव

विभावेनानुभावेन व्यक्तः सहचारिणा तथा ।

रसतामेवे रसादि स्थायीभावः स चेतनाम् ॥ S. D. 76.

विभाव—Any condition which produces or develops a particular state of body or mind (रत्याद्युद्बोधका लोके विभावाः काव्यनाट्ययोः). Its chief subdivisions are आलंबन & उद्दीपन, the attending circumstances which assist the रस (sentiment). आलंबन is that on which a रस as it were hangs—person or thing with reference to whom or which a sentiment is produced, the natural and necessary connection of sentiment with the cause which excites it; and उद्दीपन is any aggravating circumstance which gives poignancy to a feeling or passion (उद्दीपनविभावास्ते रसमुद्दीपयन्ति ये । 12. S. D. 160). And अनुभाव is an external manifestation of a feeling (भाव) by appropriate symptoms; such as by look, gestures &c.

भावं मनीगतं साक्षात् स्वगतं व्यञ्जयन्ति ये ।

तेऽनुभावा इति ख्याताः । यथा मूर्ध्निः कोपस्य व्यञ्जकः ॥

उद्बुद्धं कारणैः स्वैः स्वैर्बहिर्भावं प्रकाशयन् ।

लोके यः कार्यरूपः सोऽनुभावः काव्यनाट्ययोः ॥ S. D. 162

Vide Dr. Bhandarkar's note on मालती. IX. 35. The व्यभिचारिभाव assists to produce the स्थायीभाव—the producer of रस. For instance in अयोगविप्रलंबभृंगार a lovely woman in the moon light garden is the cause of the permanent feeling of love produced in the mind of a youth, accompanied with certain transitory feelings, such as joy, dejection &c; and the pleased or dejected

countenance is the effect and external manifestation of them. So here the king अग्निमित्र, seen at the time of singing, is the cause of the feeling of love produced in मालविका accompanied by the transient feelings of hopelessness, joy, contemplation and helplessness; and the weeping, heaving, breathing &c are the effects and external manifestations of them. विषयात् may be construed with भावो भावं &c, as भावो विषयाद्भावं नुदति—one emotion drives another from its resting place (विषय), or with the last sentence as विषयात्

रागबन्धः स एव—The continuance of interest (रागबन्ध) was the same on account of the same permanent sentiment (विषय).

From the above explanation it will be clear that it is better to take विषय with the latter clause in the sense of स्थायीभाव.

रञ्जते मनो यस्मिन्निति रागः. P. 47. स्वपक्षे (स्वपक्षविषये) शिथिलोऽभिमानो येषां तादृशाः : Our high opinion about our protegee (हरदत्त) has been slackened. शिथिल being predicated of स्वपक्षाभिमान.

It is better to read शिथिलस्वपक्षाभिमानाः. Mr. Apte quotes this passage as शिथिल &c. in his Dictionary, though this is not to be found in any Manuscripts or printed copies that are available to me. अद्य—Today i. e. when my performance is pronounced faultless by the persons competent to judge.

(9) The wise regard that teaching of a teacher to be faultless which does not turn black (prove faulty) in the opinion of you as gold in fire.

अनुष्टुप्.

For similar idea cf:— रघु I. 10 हेमन्तः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा; also शाकु. I. 2 आपरितोपाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानं also कुमार. VI. 20.

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानिच ।

मुञ्चं निद्रा ऊषा धूमाः करुणा नित्य चर्मणी ॥

स्तेभ्यः क्यञ्च । श्यामा भवति श्यामायते. परीक्षकाराधनं —Satisfaction or gratification of (given to) the judges. cf:— उत्तर. I. 12.

' यादृ वा ज्ञानकीमपि आराधनाय लोकानां मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा. ' बुद्धिः—Success, advancement, rise, cf:—शिगुपाल I. ' परवद्विमत्सरि मनो हि मानिना. ' P. 48. वो विस्मृता—The genitive is used for the instrumental

her: प्रयोगेभ्यतरः (प्रयोगशास्त्रनिपुणः) . अभ्यंतर is used either with locative or sometimes with genitive, but generally in compound. cf:—Infra V. ' संगीतकेभ्यंतरे स्वः ' also शाकुं. III. ' अनभ्यंतरे आशु मठमगतवृत्तस्य. अहो... प्रश्नः— How closely is the question connected with representation. The reading प्राश्रिकः— would mean Oh, the questioner has gone deep (into the very heart) of representation. The speech of विदूषक given below as a retort to this appears to me objectionable on several grounds; viz.

(1) The position of the speech as given by काश्यपेय is not correct. (2) Its language does not suit to the usual smooth flow of काठिकास's language. (3) The retort is too sharp even for the character of a buffoon towards a person like the कौशिकी who was so much respected by the court, especially when विदूषक had to get his object accomplished through her assistance. (4) If we suppose him so very sensitive, he makes no reply to कौशिकी's calling him a fool elsewhere, and allows the rebuke pass off quietly cf:— विदूः— तेन हि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः &c. परित्रा.— एवमेव. (5) The use of भी is incorrect which a scholar like काठिकास cannot be supposed to make. By adopting this reading (अयि पण्डितमन्दे &c.) the wit loses its happiness at once & only becomes too rude. Besides our reading is in full harmony with विदूषकः मया नाम &c. पण्डितमात्मानं मन्यत इति पण्डितमन्यः— Fancying one self to be learned, a conceited person. भीषयसि ought to be भाययसि. भी cau (1) भाययत्रे or भीषयते - To frighten e. g. मूढो भीषयते; (२) भाययते— To frighten any one with any one. e. g. कंचुकिना एनं भाययते. आन्सारः — The eye has grasped the real essence from its object. (चक्षुषा) आन्ः सारो यस्मान् यस्य वा. आन्सारः is used predicately- विषयः— An object of sense. These are five corresponding to the five organs of sense, — शब्द, स्पर्श, रूप, रस, & गन्ध corresponding to the ear, skin, eye, tongue, & nose. So here the विषय of the eye is रूप, i. e. any visible object and therefore मालाविका is the विषय of the eye.

(10) यद्नेन &c—Since by it was seen the smiling face of

the long-eyed one, the face appearing to advantage by the teeth partially displayed (visible) like an opening lotus with its filaments partially visible. आर्या.

अथेण सहितं (संगतं) समग्रं, न समग्रं असमग्रं (यथा तथा)
लक्ष्याणि केसराणि यस्य तत् . rehearsal in V

P. 49. नेत्रध्वसंगीतकम् is explained by some as ' a concert in the tiring room i. e. a concert in private. We would have worshipped you who deserve to be worshipped had it been नेत्रध्वसंगीतक; but this is a रंगसंगीतक, a concert on the public stage. But I would rather interpret it as ' A ceremonial concert in the stage-dress. ' Had it been such a one we would not have forgotten to worship &c. ' It must have been the usual practice in old times, as it is even at the present day, to worship any tutelar deity and to offer her some eatables that are afterwards given to any worthy Brahmin, before commencing any public exhibition. गणदास means to say that as this is a private exhibition only undertaken for establishing his superiority, the usual practice observed at the time of public exhibition is not followed here. Pr. Tawney explains it by ' An inaugural rehearsal in the tiring room. ' raranath reads it as ' न खटु प्रथमं नेत्रध्वसंगीतकम्— This sacrifice in the form of musical representation is not the first of its kind, otherwise how should we not have worshipped you who deserve the sacrificial donation (दक्षिणं). This reading also is not bad. The word प्रथमं refers to the general practice of worshipping a tutelar deity and of offering something to a worthy Brahmin at the time of initiating any person into any new art or science. मया नाम &c—I for sooth like a silly चानक, longed for a drink of water in the sky rambling with empty clouds i. e. as the चानक, incompetent to distinguish rain-clouds from empty ones, is anxious to get water from each and every cloud that appears in the sky, so I incompetent to distinguish a नेत्रध्वसंगीतक from रंगसंगीतक longed to have my share from each and every concert. The चानक bird is supposed to live on rain-drops, hence its eagerness at the sight of every cloud.

This peculiarity of it is a subject of frequent reference in sankrit poetry. cf.— भर्तृहरि. II. 52, 121 & रघु V. 17. Taranath's reading is मया नाम.....चातकायितम्; where मया चातकायितं is an instance of चाटिलुमा उपमा (चातकेन सदृशं मया आचरितम्). cf: विक्र. II. 'अतः खलु भवता दिव्यरसाभिलाषिणा चातकव्रतं गृहीतम्.'

पंडितानां परिशेष एव प्रत्ययो यस्या सा—Whose conviction (settled belief) is based on the satisfaction of the wise.
 मूढजातिः—Stupid persons like myself 'Those who are stupid have to depend upon the satisfaction of the learned and take their opinions from them.' cf:—Supra 'मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः'—
 I. 2. शोभनं गृहीतं—Is accepted as good. पारिणोषिकं—परिशेषः प्रयोजनमस्य इति छद्. (प्रयोजनं फलं कारण च.) गुणान्तरं—Difference of merits between the pupil of हरदा and of गणदास. अन्यो गुणो गुणान्तरं—The comparative merits. It may also be dissolved as गुणानां अन्तरं—The real nature of merits. परकीयामिति छद्वा—Because it belongs to another.
 विसृजो &c—This is a hint for गणदास to withdraw his pupil. Mark the anxiety of the queen to keep मातृविक्रान्त out of the king's sight as far as possible. P. 50 एतावा मे &c—This much is the power of my genius to serve you, i. e. This is all that I can do for you. This scene where the king places his sole reliance on विद्वेषक for the acquisition of the object of his love very closely resembles the one in विक्रमोर्वशीय act II. both in sense and in many places ; in language cf:—विक्रम. II. राजा—उपायाद्विच्यतां पया सकृद्रार्थनो भवेयम्...—वि.—एसां चिन्तेमि-- ननु भणामि विहित उशाय इति ...वि.—एतावान् मे मतिभिभवः. &c. अलं परिच्छेदेन—Have done with this setting limit to your powers. परिच्छेदे—Setting limits to, circumscribing. cf: कुमार II. 18. परिच्छिन्नप्रभावात्. &c.

(11) I consider her disappearance (behind the curtain) as the obscuration of the good luck of my eyes, the end of the great festival of my heart and the shutting of the door of my happiness (pleasure). आर्या.

अस्मिन् अयः (एति इति अयः) — अस्तमयः । अक्ष्णोः , इत्यस्य & धृतेः — These genitives are examples of what is called एकदेशीय

अन्वय, though the sense is clear and not confounded. धृतिः - Happiness, pleasure; cf.—रघु III. 10. ' धृतेश्च धीरासदृशा &c. विक्रमो. II. 8. ' न चक्षुर्वभ्रान्ति धृति. ' It may be taken also in the sense of ' cheerfulness or courage. ' The reading तिरस्करणं is better than तिरस्करिणी as the comparison stands more between two acts than two objects ररिड आतुरः &c—Like a poor patient, you desire the medicine to be brought by the doctor himself. विदूषक seems to mean that the king wishes that the whole trouble required to effect a union between himself and मालविका should be taken by him while he himself should do nothing. P. 51. अवसितः (अवसो) - Ended. दर्शनम्यार्यः - The object to be seen or the motive of seeing. अवसित &c. may either mean ' The object to be seen is no more or the motive of my seeing is ended (over). ' दाक्षिण्यं अवलंब्य - Putting on (a garb of) politeness. अनुगृहीतोऽस्मि— I am much obliged to you. This means nothing more than ' I thank you ' for your being anxious &c. वैतालिकः—(विविधः तालः वितालः—तेन चलति व्यवहरति वा इति एकं ॥

A bard, a minstrel, whose business it is to announce the time of the day. उयाहूड मध्याह्नः (उहू मध्यः) The midday has arrived.

(12) The geese have their eyes half closed under the shade of the leaves of the lotus-plants in the (pleasure) lakes; the palaces have their roofs such that their acquaintance is shunned by the pigeons (the contact of the roofs of the palaces is shunned by pigeons) owing to excessive heat. The peacocks desirous of drinking the particles of water (continually) flang out, are hovering about the revolving water-wheel. The sun possessed of (accoutred with) all his rays is blazing as thou with all thy princely qualities.

सधरा.

हंसः (हस्+अच्, वर्णागमः) - The goose. The bird is the object of frequent allusion by the Sanskrit poets. It is supposed to be the vehicle of the God ब्रह्मन्, & is also said to fly to the मानस lake at the approach of the rainy season and gifted with the pe-

coliar power of separating milk from water. cf.—शाकु. VI. 27. 'हंसो हि क्षीरमादधे तन्मिश्रावर्जयन्वरः.' मेघ. I. 11. सौवं (सुवया निमित्त) — Lit. a white washed mansion; hence a palace or any large house. cf.—रघु. XIX. 2. 'सौववासमुदजेन विस्मृतः संविशाय फलनिम्बुहस्तवः.' बलभिः—भी (व. धने आच्छाद्यते बल + अभि वा डौर्) — The sloping roof or the wooden frame of a thatch. cf.—विक्रमो. III. 2. 'धूमैर्जातविनिःसृतैर्बलभयः संदिग्धरावताः ।' परिचय— Acquaintance, familiarity. Taranath's reading विदुस्त्रैरात् will have to be construed with परिवन्ति—Hovers about &c.; because it throws out water-particles from it. This is not a very good reading. सम्यैः to be taken with नृ-गुणैः. सप्त सतयो यस्य सः—One that has seven horses, the sun. P. 52. आश्वा—vide. note on the same act I. Some read it अविहा (अवि—a particle of grief and हा a particle of surprise) in the sense of 'ob wonder &c.' but I think that the same meaning that is given to अविधा in the first act would be applicable here. cf.—विक्रमो. II 'वि—अविहा अविहा । भो किं नु खटु षट् भुञ्जन्निर्मोक्षमिव समुद्रे नो निरातिवम्.' also शाकुं. VI. (नेदव्ये) ' भो वयस्य अविहा अविहा.' It will be seen after comparing the various readings at the foot that the reading preferred is a better one. The cunning विदुष्क naturally takes advantage of the opportunity & puts forward an excuse in order to relieve the king of the unnecessary task of hearing हरदत्त. उचितं कालं &c — When the usual time (of dinner) is transgressed the physicians find fault with it. नास्ति &c — There is no room for my words. Taranath explains his reading 'अत्र मन्थान्दसमये अन्यस्य वचनस्यावकाशोऽस्तीति कान्का प्रश्नः' which is not very good. Taranath's reading विरभ्यता भवान् is wrong. It ought to be either विरभ्यता भवता or विरभन् भवान्. श्वो द्रक्ष्यामः—From the speeches of the two maids in the third act, we are led to conclude that the examination was conducted the next day and the decision was in favour of गणदास.

The reading मज्जगणविहिम् (मन्थान्दविहिम्) appears to me better than मज्जगणविहिम्. When the queen asks the king to go through the mudday ceremony, of course विदुष्क's anxiety for getting dinner soon (as he is represented as

an epicurian) makes him request the queen to expedite especially the dinner soon. हांदि &c.—may be rendered either by 'भवतां विशेषेण पानभोजनं त्वरयतु or भवति विशेषेण पानभोजनं त्वर्यतां. आदि-तीया--Unrivalled.

P. 53. (13) while uniting her artless beauty with lovely intelligence, the creator has rendered the arrow of the God of love besmeared with (dipped in) poison. आर्या.

The अलंकार here is निदर्शना; cf.—रघु 1 2. 'क्व सूर्यप्रभवोवशः' &c, शाकुं. 1. 16. 'इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः । तपःक्षमं साधयितुं य इच्छति ' भवभूति. ' इदमिह मदनस्य जयिन्नमस्त्रं ' &c. cf. also ' Nature unadorned is adorned the most. ' चित्तयितव्योऽस्मि—You ought to take my helpless condition into your consideration. cf.—शाकुं. VI. ' राजा—सखे प्रायस्व माम्. ' In the case of potential P. P. the agent is put either in the genitive or instrumental. अहमपि &c.—The विदूषक. in his jocose way asks the king to take his helpless condition into consideration. Mr. Parab's explanation, ' That in finding a remedy he would be detected by the queen and then the king should save him from punishment ' is not good. विपणिः (M. & F. पण् — to transact business)—Market place. कुंडः f. m. (स्कंदति—स्कंदेः सलोपश्च इति कुः)—An oven, an iron pan. उदरस्याभ्यंतरं—The interior of my belly. हृदयाभ्यंतरं is not a good reading. एवमेव &c—As you are expeditious about your meal so you should be about your friend's business.

गृहीतक्षणः—क्षण (क्षणोति दुःखं + अच्)—Lit. that breaks down pain, hence leisure. This word occurs very frequently in श्राद्ध ceremony where the यजमान (host) requests the Brahmin invited for the ceremony to give his leisure to him by the words ' आसने क्षणः कर्तव्यः, ' which is complied with by the Brahmin by saying ' तथा. ' शौनकस्मृति has the formula thus:—

' गृहीत्वामुकशर्मस्यामुकगोत्रस्य चामुके ।
श्राद्धे तु वै वदेवार्थं करणीयः क्षणस्त्वया ॥
इत्येवं श्राद्धकृतं ब्रूवात् तं प्राप्नोतु भवानिति ।
स वदेत्याप्तवानिति इतरस्तंप्रति प्रिजः ।
पित्रादेरप्यनेनैव रण्यत विधिना द्विजान् ॥ '

Mr. Pandit also quotes हक्ष्मृति. ७. ३६. 'उद्यस्तमय यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत्' and नागोजीभट्ट's comment there-on 'क्षणो निर्व्यापारमियतिस्तद्युक्तो न भवेत्.' [Hence गृहीतक्षणः must have been very common among the Brahmins of that class in the sense of, 'my leisure is at your disposal' or 'I pledge my word to do your work.' Even now 'ब्राह्मणाला क्षण देणे' and क्षण देणे is a common technicality in Marathi with respect to श्राद्ध ceremony. cf.—शाकुंतल. II. 'किं मोदकवडिकायां । तेन हि अयं सुगृहीतक्षणः' also Supra I. लब्धक्षणः स्वगृहं गच्छामिं.

P.54. शूना (श्चि अधिकरणे कः संप्र. दीर्घः) — A slaughter-house. आमिष (1) A bet, an object of enjoyment; (2) Flesh. अव्यानुगे &c. — I like (am amused) to see you soliciting the success of the work being very much distressed. cf.—Marathi मला तुझी मोठी भोज वाटते.

(14) That lovely-eyed one has become the sole object of my affection whose heart is diverted from all the occupations with respect to the women of the harem. आर्या.

With the reading व्यापारं प्रति, प्रति will have to be taken as an independent indeclinable governing व्यापारं. निरत (पराङ्मुखो भूत्) — 'turned aside. एकं अयनम् — The sole resort. The closing part of this act is called विद् — 'The reuniting part of the link of a drama which is abruptly broken by a digression.'

ACT III.

P. 55. उपायनायेदं उपायनार्थे—For presenting it. For देव्या उपायनार्थे many of Mr. Pandit's Mss. read देवस्त सभाजनार्थे - For honoring his Majesty (the king). But there is no reference in the sequel to this interview, and to introduce it here without any motive would be meaningless. So the reading adopted by Mr. Pandit in his new edition i. e. ours is a good one, as we shall find in the sequel that परिव्राजिका had an actual interview with the queen to inquire after her health in the fourth act. Mr. Pandit seems to have an objection to the word अर्यपति which is also not groundless. वीजैः पूर्यत इति बीजपूरकं (क is a diminutive termination)—A citron fruit known in Marathi by the name महाळुंग. प्रमदवनं - प्रमदानां वनं or प्रकृष्टो मदी यत्र तत्प्रमदं, प्रमदं च तद्वनं च प्रमदवनं. In the case of words ending in आ & ई the final आ or ई is shortened in a compound when the compound is used as an epithet or when it occurs in Vedas. cf: गंगदत्त; ऋ IV. 'वैदेहिबंधो हृदयं किद्वे.' तपनमिव पीतं तपनीयं तस्य विकारः ; तपनीयश्चासौ अशोकः Gold-like (yellow) अशोक. संभाक्यामि (To pay respects to) is too big a word for the maid-servant. उपसर्पामि (I shall approach her) appears natural here. अपि सुम्नो &c - Are you going on well with your garden duties. सुम्न आगतं स्वागतं—Welcome. **P.56.** ननु Indeed As for &c. तावत् - First. संघर्षितयोः - Vying with each other (सं+घृष् - To vie, to compete.) किल—They say, we are told. आगमोऽस्यास्तीति (आगामिन्—आगमः Lit. Any traditional lore handed down from ancestors.)— learned. शिष्याया गुणविशेषेण - By reason of the special merit of the pupil. उन्नमितः - Was declared superior (as opposed to अधःस्तः). किमिति &c - How is it that we hear a scandal &c. कौलीनं - Scandal, rumour, (कुलादागतम् - That belongs to a family; or कौ पृथ्व्या लभ्योऽस्तीति - that which degrades

a man in the opinion of the public). cf: मेघ. 112 ' मा कौलीयावकित-
नयने मय्यविकसिता मूः' &c. साभिलाषः (अभिलाषेण सहितः)—Attached.
P. 57. प्रभुत्वं—His independence, his power to do any thing. Mr. Pandit
renders it by 'the strength of his passion for मालविका' which
does not appear to me good here. पेशलतरं — Nicer than this. सप्ता.
means that in return for the fruit that मधु. had given, she would
get a nicer fruit (that of happiness in the next world).

चिरायमाणकृमुमोद्रमस्य (चिरायमाणः कृमुमोद्रमो यस्य)—Whose flower-
bearing is delayed. (चिरायते अस्मि इति चिरायमाणः). दोहदामितं — As
regards the fulfilment of the condition of blossoming. दोहद
(दोहं आकर्षं ददातीति)—Longing. This fancy perpetually recurs in
Sanskrit poetry. For the different दोहदा's of different trees cf:—

स्त्रीणां स्वर्गाभिप्रयंगुर्विकसति बकुलः संधुगंडूषसेकात् ।

पादाघातादशोकस्तिलककुरबकौ वीक्षणालिगनाभ्याम् ॥

मंदारो नर्मवाक्यात्पटुमृदुहसमाद्यंपको वक्त्रवाता ।

च्युतो गीताक्षमेरु विकसति च पुरो नर्तनात्कर्णिकारः ॥

also cf: मैत्रय III. 21. ' महीबहा दोहदसेकशकेराकालिकं कोरकमुद्रिरन्ति. '
also मेघ 78.

प्रवेशकः—An interlude. vide. Suqra P. 13 & 14

It can never come in the beginning of the first act.

P. 58. कामयमानाम् अवस्था इव अवस्था यस्य (An irregular बहुव्रीहि)—
In a state of a person smit with love; in a love-sick state.

(1) The body may be lean if there is no pleasure of the
beloved's embrace; the eye may be full of tears because she is
not seen even for a moment; you have never been separated from
that fawn-eyed one; why then, oh heart, do you suffer agony
when the highest bliss is so near you. शिष्यरिणी.

स्यात्—It may be i. e. it has reason to be so. प्रसक्त (प्र+सक्त)—
Lit. closely adhering, uninterrupted, cf:—रघु. XIII. 40 ' प्रसक्तमंगल-
गुणप्रदोः ' मालती. IV. 6. Dr. Bhandarkar explains it by ' प्राप्ते निर्व-
णस्य प्रसंगे सति —' When satisfaction exists or when there is occasion

for satisfaction. निर्वाण (निर् & वा - To blow)- Originally final extinction; highest bliss. There is an apparent castrat (विरोध) in निर्वाण and परिताप.

अलं &c - Away with giving way to lamenting having laid aside all strength of mind. अलं in this sense governs either the instrumental or the gerund in त्वा. For similar idea cf:—त्रिक० II ' विदू-अलं परिदेवितेन । अविरेण ते इटसंगदधिता &c. ' तरस्विनी- A helpless pitiable person. cf:- शाकुं IV. 'सा तरस्विनी निर्दता भवतु.' P. 59. नागरक्षित इव निधि:-Like the treasure taken care of by the serpents. This refers to the supposition that the whole wealth hidden in the earth is taken care of by the serpents. A miser is supposed after his death to become a serpent and seat himself on the treasure hoarded by himself. We have similar legends in Greek and Roman Mythologies—Dragons and serpents guarding golden girdles &c. The reading मणिरिव would refer to the general notion of the serpents having a jewel in his head. This reading is not good as in that case रक्ष्यमाण loses all its sense and कालिदास rarely uses any word without any propriety. सुखं (Ad.)—Easily. घटयिष्यामि—Shall bring about is better than यत्सिधे, as the king under the present condition requires some positive assurance which विदूषक would be the last person to disappoint him in-

संकल्पयोनिः (संकल्पो योनिर्यस्य)-The thought-born one. cf:—supra 1L 8. ' शाखायोनिः. ' प्रतिबन्ध &c.—Having applied or directed (the heart of) persons towards objects though beset with obstacles. आभिनिवेश- cf: शिशुपाल. I. 15. कालान्तरस्य क्षमः &c—So as to make him unable to brook delay.

(2) Where the heart-tormenting agony and where thy weapon which inspires confidence. What is known both soft and sharp at once, is here, oh heart-tormentor, seen in thee. वैतलीय.

क-क (द्वौ ककारौ महदन्तरं सूचयतः)-Show difference, ' what great difference is there between the two ? How disproportionate they are ? ' हृदयं प्रमथतीति हृदयप्रमाथिनी. मन्मथ-मनो मथ्नातीति or मा मथ्नातीति-

cf: ह्यकुमार. 'मन्मथी मां मय्यन् विजयाम सान्ध्यं करोति.' For parallel idea cf:—शाकुं 'कुतस्ते कुमुमायुषस्य सत्रतैक्ष्ण्यम्.' P. 60 तस्मिन् &c—I have made a beginning with regard to the object to be gained. पर्यव-
 स्थापय—To compose oneself. संस्तभयन्. cf: विक० I. 'विव्रलेषा—हला पर्यव-
 स्थापयामानम्.' उचित व्यापारवराद्धमुचेन चेतसा—Having my mind turned
 away from the usual functions. cf: शाकुं. VI. 'इंद्रां विनोदस्थानं तत्त-
 मेव मार्गमादेशय.' प्रथमावतारमुभयानि—Charming on account of their first
 appearance. Mr Pandit's reading here does not give so good a sense. Be-
 sides there would be a repetition of ideas in that with वसन्तावतार &c. वस-
 न्तावतारापदेशेन—Under the pretext of the advent of the spring. cf:
 विक० II. 'विट्—पर्ययन् भवान् वसन्तावतारसूत्रकमभिरामत्वं प्रददनस्य. 'दोला—Swing
 अविरोहणं—Mounting. क्षमं—Possible. P. 61. निमग्ननिगुणाः (निमग्न निगुणाः—
 Shrewd by nature. cf:—शाकुं. 'स्त्रीणामशिक्षितपुत्रं &c.' अन्यसंस्तभयन् हृदयम्
 (अन्यस्यां संस्तभन्तं हृदयं यस्य)—One whose heart has been transferred
 to another i. e. who is attached to another. A pronoun in a com-
 pound is used in its original base (सर्वनाम्नो रत्तमात्रे पूर्वपदस्य पुंवद्भावः)
 hence अन्य which otherwise ought to have been अन्या. उपलाल्य-
 न्तमपि—Though I were to fondle her. ते सखी—Your friend-my wife.
 cf:—मेघदूत 85 'निविनोदां सखी ते.' and 78 'एकः सख्यास्तव सह मया.'

(3) It is better to cut short the usual attention, since many causes for doing so can be seen (assigned). But external attention without affection, even greater than before, will not do in the case of proud women.

मात्यभार.

The first two lines are explained by many by ' It is better to refuse the proper request, for, many causes have been seen for doing so '—an explanation which does not suit the following two lines, nor does it yield so good sense as ours, though in रघु the same idea is expressed in the same terms: cf: रघु II. 50 ' तद्गतमायानुग माहंसि त्वं संबन्धिनो मे प्रणयं विहन्तु ' वरं (युज्यते) serves the purpose of predicate. (क्वचिन्निरातेनाप्यभिधानं भवति) ; cf:—शाकुं. ' पत्र-
 न आलिंगितुं शक्यम्. ' also कुमार. II. 55. ' वि. वक्षोऽपि संख्यं स्वयं च्छेत्तुम
 साप्रतम्. ' खंडनहेतवः—विहननहेतवः—There could be put forth many plausible causes for doing so. उपचारविधिः—A form of courtesy

hence a mere show of courtesy. cf.—मुद्राराक्षस. 'अनुचित उच्यते इद-
 यस्य परिभवादि दुःखमुपादयति.' मनश्चिन्ता —Is used here as objective
 genitive. भावः—Affection; cf.—कुमार V. 81 'ममात्र भावैकरसं मनः
 स्थितं.' cf.—विक्र. II. 22. 'प्रियवचनशतोऽपि योषितां दयितजनानुनयो रसादते ।
 प्रविशति दृश्यं न तद्विदां मणिरिव कृत्रिमराजयोजितः.' पूर्वाभ्याधिक is explained
 by Parānath as पूर्वं अश्याधिकं—Before excessive, but now void
 of passion.

नाहति &c—Your honour will do well not to throw aside the
 politeness at harem. प्रतिष्ठितं (चिररूढं)—firmly fixed दक्षिणस्य भावः
 दक्षिण्यं—It is thus defined:—'दक्षिण्यं चेतया वाच परावितानुवर्तनम्.'

P. 6? पवनचलिताभिः— Shaken by the wind. इर—इषद
 cf.—शाकुं. 'वातेरिताभिः पल्लवांगुलिभिस्त्वरयति मां केसरवक्षः.' स्पशं रूपवित्वा-
 Showing that he felt the touch of the wind. अभिजातः— Nobly
 born. Mr. Pandit quotes the following from भर्तृहरि on the mean-
 ing of this word:—

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
 निरुत्सेको लक्ष्म्यामनभिभवसाराः परकया ।
 प्रियं क्त्वा भीतं सदासि कथनं नाप्युपकृतेः
 भुनेत्यन्तासक्तिः पूरुपमभिजातं कथयति ॥

Where he has अनभिभवगन्थाः & चाप्युपकृतेः which I have chang-
 ed to साराः & न as occurring in many manuscripts of भर्तृहरि and
 suiting the meaning (sense).

(4) By cooings agreeable to the ear of cuckoos slightly
 intoxicated, as if asking sympathisingly if the love-melody is bear-
 able, the spring is as it were stroking my body with the palm of his
 hand of close touch in the shape of the southern wind
 fragrant on account of the mango-blossom. मंदाकंता.

उन्मत्तानां is not good. इष-मन्ना आमत्ता स्तेषां. सदासि—सोढुं योग्यतां,
 bearableness. cf: Infra IV. 'राजा—देवि अपि सदा ते वेदना.' Also मुद्रा. 'आदि
 सदा ते शिरोवेदना.' दक्षिणो मासतः—Southern breeze proceeding from the
 मलय mountains. It is usually represented by poets as being fra-
 grant with sandal particles of sandal trees which the mountain is

supposed to abound with. cf: विक० ' प्रत्युग्वन्तो भवानागन्तुको रक्षित-
माहतेन । The wind is here likened to the hand of the
spring and he is represented as touching the king with
the hand in order to show his sympathy, because he
was ' nobly born ' The songs of the cuckoos, the king
considers to be the words of the spring, asking him
sympathisingly ' Whether he could endure the pain.
सानुकोशं-अनुकोशेन सहितं यथा स्यात्तया—Sympathisingly. The word sym-
pathy is very appropriate here. अनु—after and क्लृप्त—To cry. To cry
with or along with another. Sympathy (syn-together and pathos
feeling) rather expresses exactly the same thing.

P.63. विलोम&c—Desirous to attract you. युवतिवेष&c—that would
put to shame the dress of a young woman. विस्मय—Wonder.

(5) The red-dye (lac-dye) of the nether lip (of women)
has its colour excelled by the lustre of the red अगोक; the black
white and red कुरबक sets aside the painting on (their) faces;
also the mark on the forehead is surpassed by तिलक flowers to
which is attached collyrium in the shape of bees. (Thus the)
vernal beauty as it were looks down upon women's mode
of decorating their face.
शार्दूलविक्रीडित.

The poet here personifies Vernal beauty to a young
woman. विशेषितगुणः Has the quality (of redness) surpassed.
cf:—मृच्छकटिक IV. ' किं त्वं पदैर्मम पदानि विशेषयन्ती ' &c. Also
' भद्रममपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विभाति वैयम्. ' विशेषित-
गुणः & प्रत्याख्यातविशेषकं are predicates. विशेषकः—The arrange-
ments of colours or painting on the face of a woman.
द्वौ रक्षौ वर्णविशेषौ यस्य स द्विरेको घमरः लघ्राश्च ते द्विरेकाश्च लघ्रद्वि-
कास्त एवाङ्गनं येषु (or लघ्रानि द्विरेकाङ्गनानि येषु) ; cf:—कुमार III. 30.

' लघ्रद्विरेकाङ्गनभक्तिविन्नं मुखे मधुभीस्तिलकं प्रकारय ।

रागेण बालाहणकामलेन चूतं प्रवालोष्टमलंबकार ॥

तिलक—A mark of beauty; also a kind of flower.

निर्वर्णयतः—Observe; mark carefully. पर्युत्सुका—Uneasy, sick at

heart, pensive on account of love. **P. 64.** अविज्ञातहृदयं; cf.—शाकुं, III. 'तव न जाने हृदयं.' This is the usual diffidence of lovers with respect to the love of the opposite party. महारं (भर्तारं) ought to be महारअं (भर्तारकं), as the king is simply the lord of मालविका, not her husband. अभिलषन्तो—Longing for. आत्मनोऽपि &c.—I am ashamed even of my own self. किं पुनः &c.—How much less have I power &c. The communication to friends is for the sake of lightening the agony of suffering; cf. शाकुं II. ' मित्पञ्चजनसंविभक्तं हि दुःखं सद्यवेदनं भवति. ' Also कौटिल्यो, ' आत्मापि मे यस्य उपहासं जगयति. ' विभवः—Power. अप्रतिकारगुर्वी (अविद्यमानः प्रतिकारो यस्याः सा, अप्रतिकारा अत एव गुर्वी)—Heavy as having no remedy, great because irremediable. चापल—Rashness, mischievous playfulness. cf.—कुमार, ' द्विजातिभावादुपपन्नचापलः, ' कौटिल्यो, ' स्वचित्तरतिरिव चापलेभ्यो निवारणोपा. ' परिप्रष्टा—Fallen down. मोहदं (मोहं—desired object ददातीति)—Satisfaction. पंचरात्राम्यन्तरे (पंचरात्राणी समाहारः पंचरात्रं तस्याम्यन्तरे)—Within five nights. अन्तरा निःस्वस्य—Sighing in the interval. मालविका stops here and gives out a heavy sigh before completing the sentence because she thinks that the fulfilment of the queen's promise to gratify her desire was quite improbable; and naturally a host of conflicting ideas came in her mind before she could utter the word अहिलासपूरइत्तअं (अभिलासपूरयितृकं). अभिलासपूरयितृकं—That would gratify her desire. नियोगभूमि—To the place where I have to execute my commission, appointed place. अनुपदं (पदानां पश्चात्) &c.—She shall follow me. विभ्रञ्च—Freely.

P. 65. सीधुपानो &c.—Here is fine sugar (ready) for one who is agitated by liquor-drink. On this Mr. Pandit has the following note:—

'By सीधुपानुञ्चेजिअस्स &c. विदूषक means that the king who is intoxicated or maddened by his passion for मालविका, will now be assuaged, when he sees her alone, just as a man that is intoxicated by drink and is helpless under its influence is cured by eating मत्स्यंडिका or sugar. मत्स्यंडिका is a kind

of fine sugar more refined than purified lump sugar (धौतगुड) and less refined than खंड or सिता sugar. It is soft and yellowish-white like sand and is so called because it is composed of globules resembling in size the eggs of fish (मत्स्य+अंड). of the following from the वैशेषिकः—

मत्स्यंडिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः

यथायथा हि नैर्मल्यं मधुरत्वं तथा तथा ।

पालुकेव भ्रंशं सूक्ष्मा मुष्मिग्धा सितपिगला

मत्स्यंडाकृतिस्तादृश्ययोगान्मत्स्यंडिका स्मृता ॥

also वाग्मट 1. 5. 49, रष्याः क्षतक्षीणाहिता रक्तपित्तानिलापहाः

मत्स्यंडिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ॥

Sch: मत्स्यंडिकादयस्त्रयो रष्याः तथा क्षीणक्षतहीता रक्तपित्तानिलापहाश्च । तथा क्रमेण गुणवत्तमाः ॥ धौतगुडादपि मत्स्यंडिका गुणकरीनिर्मलतरत्वात् । ततोऽपि खंडो गुणवत्तरः । खंडादपि शर्करा गुणवत्तमा निर्मलतमत्वात् ॥

The use of sugar as an antidote against intoxication by liquor is borne out by the following verse from अजीर्णाघृतमंजरी by केशिराजः—मदयति नहि मद्यं जातुनित् पीतमद्यं ।

पिबति घृतसमेतो शर्करामैव सद्यः ॥ ३२ ॥

And by the following from the योगरत्न (मदात्ययविक्रिप्सा)

मद्यं पीत्वा यदि वा तत्क्षणमेव लेह्यात् (sic तत्क्षणमवलोडि) शर्करां सद्यन्तां ।

मदयति न जातु मद्यं मनागादि प्रथितवीर्यमपि. '

सीधु (सिध् + उ) - Spirit distilled from molasses. cf.—रघु XVI 52. उद्देजित (causal. P. P.) - Disgusted cf.—शाकुं. II. मत्स्यंडिका (मत्स्य + अंड + ङिका) In compounds with words beginning with a vowel, the vowel of words of शकन्धु classes is dropped; as शक + अंधु शकंधु &c. Taranath has the following explanation on this sentence. ' मद्यपानविहृतस्य एषा मत्स्यंडिका फाणितमुपकारकं तथा मदनातुरस्य तत्र स्वयमुपगता (अनाकृतमुपस्थिता) घालयिका. अपि (प्रश्ने) - A particle of gentle inquiry. cf.—कुमार. IV. 3, ' अपि जीवितमाय जीवसि. ' नातिपर्याप्तयेषा - Not fully

dressed. पर्युत्सुका - Uneasy, love-sick; cf.—विक्र. II. 16, 'पर्युत्सुका कथयति प्रियदर्शनां तां । आते न परयति पुरुरवसं तदर्थे ॥' &c. एका अकतीति एकाकिनी - One who goes alone. कथं - A particle showing surprise. अथ किं - Yes, exactly (so). शक्यं &c - It is possible now to sustain life. अवलंबितुं is used passively; cf.—उचितः प्रणयो वरं विहंतुं & our note there-on.

(6) having learnt from you that my beloved is near, my depressed heart has taken breath like that of a traveller wishing for water after knowing from the cries of cranes that a river surrounded by trees is at hand.

द्रुतविलंबित.

उच्छ्वसितं—Has taken breath i. e. become comforted cf.—'स्वस्मिन्-
घो उच्छ्वसतीव चेतः'.

आरसित—Making a sound, used in the active sense. तद्वत्तां—The idea expressed by these two lines must be, familiar to many observers of nature. It is a beautiful idea beautifully expressed. सारित is better than सलिल, because it keeps up a complete simile. सरस इदं सारसं. उडसित Past passive participle used in an active sense. P. 66. तहराजिः—The grove of trees. The word राई has directly come into our language without any change of form.

(7) Broad at the region of her hips, slender in the waist, prominent at the breasts, long in eyes, here comes my life. आर्यां.

In नितंबविभे विभ is taken in the sense of 'region' part. equal to 'देश'

अवस्थांतरं &c - Has reached (attained) a condition different from the previous one. पूर्वस्मात् is used absolutely.—When he saw her last time.

(8) With her cheeks white like the stalk of शर grass and with but few ornaments, she appears like the कुन्द creeper bearing a few flowers and leaves ripened by the spring. आर्यां.

This is an example of पूर्णोपमा. शर is a kind of white grass, its inner part being still more so. cf.—रघु XIV. 26. 'मुखेन

सौता शरणीदुरेण ' &c. स्थल has the same sense as देश, प्रदेश or विश. कान्तपयानि कुसुमानि यस्याः सा. माधवेन परिणतानि पत्राणि यस्याः सा.

मदनव्याधिः - Love-sickness. परिमृष्ट - Affected. सौहात्रमेव पश्यति &c. - Friendship alone sees so. You think so on account of your affection for me.

P. 67. ललित &c. - Desirous of lovely gratification of his longing; cf:—Infra verse. 17 ' वृथा वहसि दोहदं ललितकामिसाधारणम्. ' ललित दोहदं अपेक्षत इति. अगृह्णात &c. - That has not put on the dress of flowers &c. मालविका means that she is uneasy on account of the non-fulfilment of her desire like the अशोक प्रच्छटा छाया यत्र प्रच्छायः प्रच्छाय अत एव शीतलः - Cool by its thick shade. cf:—' प्रच्छायमुलभनिद्राः ' &c. in शाकुन्तल. उक्कटित - Love-sick. प्रसन्नः - clear. cf मालती. ' प्रसन्नप्रायस्ते तर्कः. '

(9) Carrying with it the कुरुबक pollen, and charged with the particles of water received from the opening of the folds of tender leaves, the मलय breeze produces uneasiness in the mind even without a cause. आर्या.

किसलयपुग्भेदात् निर्गताः सीकराः (मन्थमपदलोपी) पुद्ग - Cavity. भेद-Opening. अविद्यमानं निमित्तं यस्याः सा अनिमित्ता, अनिमित्ता च सा उक्कटा. मलय is supposed to be the present मिलगिरि. समर्थे - I fancy (guess). कमलिनी &c. - The elephant does not care for an alligator having seen a lotus. The king means that he would care for nothing while मालविका is near him. Here also is seen the inaccuracy of the poet. It appears from this speech of विदूषक that he as well as the king had a knowledge of the presence of the queen, yet the whole scene goes on as if they even do not dream of her presence and again when she appears all of a sudden they are confused. ग्राहः (गृह्णातीति ग्राहः) A shark, an alligator. मतंगजः (मतंगारूपेर्जात इति) - Elephants are supposed to descend from the sage मतंग. The elephant's love for lotus is proverbial; cf:— ' रक्षितमो गजः पद्मानन्ददृष्ट्यान् बाधितुं ध्रुवं । सरो विशति न स्नातुः गजम्भामं हि निष्फल. मालिनी is explained by some by ' Collection

of lotuses ' a sense which is not required here. **P. 68.** निरवलंबनात्—That has no support. अवेक्षते—Looks significantly. वामता स्नेहस्य—Perverseness (or crooked nature) of love. Love never takes one by the right path; it always acts indirectly.

(10.) You do not disclose the cause of your uneasiness; guess has not the rare happiness of perceiving the truth, still, oh love, whose thighs are like the stalk of a plantain tree, I make myself the object of these wailings. इवञ्जा.

तत्त्वस्यावबोध एकरसो यस्य सः . रसः—The characteristic property. तत्त्वावबोधः—Knowledge of the truth. cf: शाकुं. II. 2 ' कामी स्वतां पश्याति. ' The knowledge of truth is not the only characteristic of guess here; a guess or inference is not always true.

निःसंशयं (निर्गतः संशयो यस्मिन्तत्. Generally निर्गतः संशयो यस्मिन् कर्मणि यथा तथा)—Generally an adverbial compound, very rarely used as a noun. For example , शाकुं. II. ' ह्यं भवता निर्माक्षिकं ' where निर्माक्षिकं is similarly used. If we accept the reading निःसंशयः , it must be taken as a तन्मूढ compound which we are not authorized to do. निःसंशयः—संशयस्य अभावः .

अर्पितमदनसंदेशा (अर्पितो मदनसंदेशो यस्यै)—To whom your love-message is entrusted. **P. 69.** तावद्गुणकं—Of so much importance. योग्यतया नियुक्ता—You have been appointed on account of your fitness of fulfilling the longing. Mr. Paudit and some others explain as ' you have been invested with the equality with the queen. ' Of course अस्मिन्निष्कारे is to be understood. देव्या &c.—देव्या धारिण्याः समतया युक्ता (धारिणासमाकृतासि) , which does not appear to me correct , and good. सन्नुरं &c. cf:—कुमार III. 26, ' पादेन नारीक्षत मुंदरीणां संपर्कमासिजितनूपुरेण. ' सुखिततया अलं Do not deem yourself happy because &c. मृत्युमंडनं—Funeral ornamentation. This refers to the custom of decorating virgins and married women after their death when they are burnt. Mr. Parab thinks, it appears from his notes, that मालविका's anxiety proceeds

from the fear, that in case the अशोक does not put forth flowers she would be sentenced to death. But this does not appear to me natural. The idea is that she is love-sick, and under the present state any externally gratifying circumstance would be to her more painful than death. Her mind appears to be disturbed at the thought of certain dis-appointment of her expectation even if अशोक were to put forth flowers, as the queen would be far from granting her wishes even though she had promised her to do so; cf: कुमार. IV. 22. P. 70. आरंभः—An undertaking. cf: रघु ' आरंभस्तदशोक्यः '. अंतःपुर &c.—Would not have made her wear (her own) harem dress. The reading मम कारणात् &c. is worth noticing. It is quite in keeping with the intriguing nature of विदूषक that he should have purposely caused the fall of भारिणी from the swing.

अयि शरीरमासि &c.—You are (as dear to me as) my own body (life). cf: शाकुं. V. ' मेमकासंबंधेन शरीरभूता शकुंतला. '

(11.) See, oh friend, this wet line of colour which is placed (painted) on the end of the foot of my beloved, and which is like the first putting forth of the leaves of the tree of love burnt by हर. मात्यधारा.

सरसां—Wet. हरदग्धस्य—This refers to the burning of cupid by शिव when he tried to seduce the God's mind towards शर्वती for the birth of a deliverer of the Gods from the demon तारक. अधिकारः—The duty of kicking the अशोक tree. The reading अलंकार is not at all good here. तत्तद्दीप—It is better to understand तत्रभवत्या for देव्या (as the agent) taking तत्रभवत्यां मालिकायां understood than to understand the Instrumental for the Locative.

P. 71. (12) With the fore-part of her foot, whose colour is like that of tender foliage and which shines by the lustre of nails, it becomes the lady to smite the two;—This अशोक not bearing flowers being desirous of the fulfilment of its longing, or the lover who, having committed a fresh fault, has bowed down his head before her. मालिनी.

बाला—A young lady. प्रणमित is better than प्रणिहित, प्रणिषा
 'To arrange' gives no meaning here. आर्द्र—Fresh, therefore re-
 cent, new. cf:—'कामीवाद्वांपराधः स शमयति दुरितं शोभवो वा शरासिः'.
 It may also mean 'gentle' or 'slight,' प्रहरिष्यति &c—Her lady-
 ship will strike you who will have committed a fault. This appears
 to me a better reading than the one accepted by Mr. Paudit.
 प्रतिगृहीतम् &c.—I accept the words of a Brahmin that foresees suc-
 cess. This notion viz. a Brahmin's words are sure to be fulfilled
 does not refer to any particular knowledge on the part of
 विद्वक्, but to the general notion prevailing among the Hindus
 cf:—विक. II. 'राजा—प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनं' Also addressed to विद्वक्.
 क. Also स्रु 1. 44 'अमोघाः प्रतिगृह्णन्तौ अव्यानुपदमाशिवः'. युक्तमदा (यु-
 क्तो मदो यस्याः सा or मदेन युक्ता)—In a state of intoxication. (which
 may be supposed to have caused both by youth and drink)-
 युक्त is generally used in the sense of 'proper, fit.' But here
 it may be understood in the sense of 'with' in which
 it is rarely used. विशेषमंडनं—Special ornament (as serving
 to set women to advantage). लोकप्रवादः—Popular opinion; cf:
 कुमार IV. 12, 'असति त्वयि वाहणीमदः प्रमदानामधुना विडंबना.'
P. 72. अलं &c.—Away with this talk of affection. अखंडि-
 ताद्—From the unbroken, unceasing, used in the general
 sense. When the reading महिषो (मर्तुः) is accepted it
 means 'from the unbroken love of his majesty to-
 wards you.' खंडित in love matters means 'dis-appointed, cross-
 ed in love' and is generally applied to males. मध्यस्थं &c-
 Speak like a third person (by-stander). मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः .
 वसन्तोपायन &c—Refers to the custom of worshipping a Brahmin
 and offering him eatables on the occasion of the advent of spring
 cf:—स्वस्तिवायनमोदकैः &c. Infra IV. मशं लुपतीति लोलुपः—Lit. 'one
 who is anxious to snatch away something; ' hence greedy. क्वाभ्यमानः
 Drooping. दर्शने—दर्शनाय, Locative is used for the dative; cf:—
 ' चर्मणि द्विदिनं हन्ति. ' न प्रसरतः (अवलगतः अवसंजतः) —Do not
 move forward. **P. 73.** ननु—Why. It has a corrective force. परिहास
 निमित्तं—For the sake of joke. परिक्रितः—Encircled, surround-

ed. वृत्तं &c—While searching for a mango-sprout, we are bitten by ants (used metaphorically), i. e. while seeking after pleasure we have a mishap here; i. e. while we are searching for the king we have the unpleasant sight of मालविका and her companion. Why this sight should be unpleasant cannot be told unless it be that they also had some suspicion about the king's love for मालविका; and it will appear from इरावती's speech below that they had it; cf:— 'इरावती -हृजे.....आशंकितस्य तावदंतंगमिष्यामि' and further on 'स्थाने खलु शंकितं मे हृदयं.' &c. Mr. Pandit has the following note on this; 'It is doubtless the red ants living on trees that are meant here. They are known in कोंकण by the name हुमले. The mango tree is a very favourite abode of them. They configure its leaves into hollow globular nests for themselves. The प्राकृत 'विपल्लिकादंशमं' may be rendered into sanskrit by विपल्लिकादंशमं or विपल्लिकादंशमं. The former reading is preferable घणालंकारं निर्वर्तयति—Is performing the decoration of मालविका's feet. P.74 अभूमि: &c.—This is not a proper place for मालविका to be present; cf:—शाकुं. VI. 'अभूमिरियमाविनयस्य.' अनुज्ञा—To allow

महती खलु &c—Great indeed is this honour to her. cf:— शाकुं. VI. 'अनुगृह्णातोन्मि अनया मघवतः संभावनया.' also रघु. V. II 'प्राप्तोऽपि संभावयितुं वनान्मा'. This is said simply out of jealousy. प्रवृत्त—To proceed. महो मां विकारयति—Intoxication renders me unable to go. The reading मनो मां &c—My mind is in doubt; my mind makes me pause and think. आशंकितस्य &c.—I must first get my doubts cleared. स्थाने—Said with respect to मालविका. कातर—Confused. From which our मराठी 'कावरा' seems to be derived. रागरेखाविन्यासः—The placing of the red lines; colour painting. P.75. प्रसाधन—The art of decorating. अभिविनीत Trained. The addition of अभि does not alter the meaning. cf:—verse 5 'सावज्ञेव मुखप्रसाधन' &c. अत्र &c.—As the question of मालविका was not a very serious one बकुलावलि takes advantage of it to introduce the topic about the king's love and jocosely says that she was taught the art by the king; also indirectly hinting thereby that what she

was about to speak was regularly taught to her by the king. गुरुदक्षिणायै (गुरुवे देया दक्षिणा or गुरोर्दक्षिणा used as objective genitive). दिष्ट्या—Happily (The instrumental of दिष्टि—fortune)- It is used in the sense of an adverb like यहच्छया. सिद्धं मे दैव्यं (द्रुयाः कर्म)—This undoubtedly refers to the commission with which she is charged by विदूषक. Observe the intrigues of विदूषक throughout the play. बकुलावलिका means that she has done her duty by keeping मालविका in a condition fit for the king's interview. The reading ' सिद्धो मे दयः ' is not preferable. केवलं &c—All that is necessary is to blow the wind of the mouth (for the purpose of drying the colour). लम्बवित्तयः (स्वारथेणिन्). The causal is here used in the premitive sense. प्रकृष्टो वातो यत्र तादृशं स्थानं—The place is exposed to the wind.

P. 76. (13) Certainly an excellent opportunity to serve her has presented to me in the shape of fanning by the breath of my mouth, her foot the red-dye on which is wet. आर्या.

प्रथमतरः (उल्लुष्टः)—Where the comparative termination तर does not alter the sense, as भूयः—greater is generally translated by great. वीजयितुं—To fan.

अनुशयः—Painful feeling, regret; cf:—मालती. VIII. ' नन्वनुशयस्थानमेतत्. ' शाकुं. VII. ' बाष्पप्रभृज्यविगतानुशयो भवेयं. ' अनुशय Lit. means ' regret or sorrow felt at the commission of what ought not to have been committed or at the omission of what ought not to have been omitted. विदूषक. does not seem to be very accurate in its use here. अरुणशतपत्रं—Red lotus. सर्वथा मर्तुरङ्कपरिवातेनी मव—By all means repose on the lap of his majesty—मव is used in the sense of भूयाः. अंके &c. cf:—शाकुं. III. 18. ' अंके निधाय करभोर यथामुखं ते । संवाहयामि चरणवृत्त पद्मताम्रौ. ' आशीः—Blessing, desire. अवचनीयं—What ought not to be said, both on account of its impossibility and impropriety). मंत्रितव्यं—What deserves to be said, also what has to be said (she is commissioned to say). प्रिया सलु &c. cf:—supra. ' अलं

स्नेहमणितेन' &c. P. 77. अभिनिवेशिन्—Fixing (the mind) on, attracted to, cf:— विक्रमो. I. ' अहो खलु दुर्लभाभिनिवेशी मदनः '. एतद्—Stands for 'merits' taken collectively. ईषत्परिपाङ्कुर—A little pale, प्रथम. मणितं—Taught (learnt) already; learnt by rote. गुणित found in some Mss. has the same meaning. हतना— Whose hopes are dashed down; hence a wretch. अनुरागो &c—Make true (or justify) the saying of the good, viz. ' Love should be tested by love. ' प्रति + इष्—To seek. सुजनचरनं is better than सुजनचरितं. The conduct of the wise has nothing to do here. Here बकुलावलिका indirectly asks मालविका to love the king in return. P. 78. प्रणयमयानि—Fall of love. The reading प्रणयमदूनि means ' Gentle on account of love. ' विद्वान्तरितानि—With the only difference of form or person. In this case the king's own words are transmitted through बकुलावलिका अन्तरित—Something between the two things. Indirect. It may also mean reached us through the medium of विद्वक् which is possible as it is विद्वक् who is managing this whole affair. cf:—विक्र. II. ब्राह्मणसंक्रमितैरक्षरैः Mr. Pandit explains it by ' An exact image of, reproduced exactly, ' कन्देन According to your own fancy (whim). न मे हृदयं &c.—My heart feels desident in this. The reading न मे हृदयस्य प्रभाविष्यामि—I am not master of my own heart; I cannot do what I wish to do. प्रमरसबद्धः &c—Because bees cling to it. प्रमरसबाधः &c—Because there is molestation from bees. संपातः—Attack, encountering. The first reading is better. वसंतावतारसर्वस्वं—The all in all of the advent of spring. सर्वस्वं—An object dearly prized. This is generally used in its own gender. सर्वस्वम्—The all property (स्वम्). बकुलावलिका means that मालविका should not lose the opportunity of securing the king for fear of the queen. स्वं तावत् &c.—Oh you sly one, be my helper upto the last. अत्यन्त—Upto last; cf:— ' अत्यंतमिदं. ' दुर्जाता—An abusive term of endearment. दुर्जति may also mean ' In difficulty. ' Then the whole would mean, ' Be my helper in this difficulty upto the last. ' मालविका being a modest maid cannot do any thing herself and

therefore, wants बकुलावलिका to assist her. not only when she is in distress, but always. बकुलावलिका also understands it in the same sense as will be clear from her reply. Mr. Pandit and others take it in the latter sense and explain that it is uttered by मालविका in one sense while understood by बकुलावलिका in the other. Yet we find that the poet has used the same word in the latter sense in his other works; cf:— विक्र० II. 'विवलेखा—मम सुरारिसंभवे दुर्जाते महाराज एव शरणं आसीत्,' रघु. XIII. 72. 'दुर्जातबंधुरयमृक्षहरिर्वरो मे' &c. where मल्लिनाथ explains दुर्जात by 'दुर्जातं व्यसनं प्रोक्त' इति विश्वः; and this leads us to believe that the word might have been used with the double intender here. The Sanskrit reading in the Bengal edition दुर्योते &c.—(Assist me in a difficulty upto last) is rather absurd.

विमर्दमुरमि &c.—Here बकुलावलिका plays upon her name. She means that as बकुल garland gives out more fragrance the more it is squeezed (woru), so she would be more and more serviceable to मालविका the more she is addressed in familiar (abusive) language. Mr. Pandit. explains this by विमर्दे मुरभिः—Fragrant (helpful) in distress. विमर्दः—Pressing, squeezing. cf:—रघु. V. 65, 'शयोत्तरच्छदविमर्दकृशागरागम.'

(14) By the speech which is introduced after knowing the state of her heart (feelings) and by giving a proper reply when contradicted, she has been made to act according to her instructions. Rightly it is that the lives of lovers rest with the go-between. शालिनी.

भाव—Heart, sentiment. प्रत्याख्यानं—When contradicted. May be understood either as locative absolute or mere locative. दत्तो युक्त उत्तरो यत्र. P. 79. स्यातिता स्वे निदेशे—As rendered by Dr. Bhandarker, 'She (मालविका) is made firm in the purpose she (बकुलावलिका) had in view.' निदेश (From निदिग्—To point out)—Lit. means what is pointed out, hence instructions or direction. cf:—शाकु. IV. 'मर्तुः शामने तिष्ठ,' which has the same idea. Some Mss. have नियोग for निदेश which means 'Commission, entrusted work.' And निदेश also may be taken in the sense of instruction (given

to her by विदूषक). अधीन (अधि—ईन)—Dependent on, or अधिगतः ईनम् अधीनः—One who is in a subordinate position. अव्योमर-
न्यास अलंकार.

कारिदं &c.—मालविका has been made by बकुलावलि to take a step already. एव has the force of already. i. e. बकु० has already induced माल० to enter upon the step of trying to become the king's wife; which इरावती infers from the speech of माल० ' त्वं तावद् दृजति ' &c. cf:—शाकु०. IV. ' येनासत्यसंधे जने मत्वी पदं करिता. ' निर्विकारस्य &c.—I would rather explain this as ' (This) teaching would produce restlessness even in the mind of one free from passion, ' than take it as a general proposition in the sense of ' Teaching produces desire &c. ' as many seem to have done; though there is no word for ' this ' it can be taken understood. But to take it as a general proposition here has not any great propriety. उत्सुकत्वजनकः is not a very good compound as the words ending in त्व are not generally compounded.

गृहीनोऽर्थो यया सा गृहीतार्था—When I have got at the facts. cf:—
विक० ' यदि श्रवणीयं भवेद्गृहीतार्था भवामि. ' अनंतरं is equal to अनन्तरकरणीयं—What is to be done next. परिकर्मन् Decoration (especially of the feet). cf:— कुमार०. IV. 19, ' विवृधैरसि यस्व दारुणैः अममाहे परिकर्मणि स्मृतः ' आमुन्—To put on. विकाराशयितृकं (same as विकाराशयितरम्)—Calculated to cause the अशोक to flower. P. 80. भवतु इदानीं—Let it be now. i. e. Now I can bear her being here to certain extent. Mr. Pandit explains भुतः &c. by ' It is heard to be the queen's order ' and भवतु &c. by ' There let it rest [she wants to know no more]. ' and concludes therefrom that इरावती had been suspecting शारिणी to have been at the bottom of bringing about the love affair between मालविका and the king and that her suspicion is confirmed by the speech of बकुलावलि. From the words as they are in the text I do not think that conclusion, though possible, yet quite necessary. I would merely understand that by ' भुतो &c ' she draws attention of her maid to the fact that her suspicion had

not any strong ground and that मालविका had been there by the order of the queen to execute her commission.

उपारूढरागः (उपारूढो रागः प्रीतिः रंजकत्वं वा यस्य सः)—[1] As applied to the king, ' Whose love has matured or developed ; [2] As applied to पल्लवगुच्छ, ' Whose redness is increased. ' उपोद is better. cf:—act V. I. उपभोगस्य क्षमः—In a condition fit for enjoyment. This sentence is purposely so worded as to be applicable both to the king and the tender sprout of अशोक as to cause misunderstanding in the mind of माल० so as to test her passion. पल्लवगुच्छः—Bunch of tender leaves. पर्याप्तं एतावता—It is sufficient [for lovers]. मालविका's asking the question किं भर्ता would be a sufficient guarantee for her love towards the king. cf:—विक० II. ' श्रुतं न पुनः पर्याप्तं हृदयस्य. ' एतावत् पर्याप्तं or एतावता पर्याप्तः are better, but they are to be found in no Mss.

[15] To me there is no delight even from union brought about between two persons one of whom is indifferent and the other anxious. Better is even the loss of the bodies in the case of parties equally affectionate but hopeless of getting [securing] each other.

उपेद्रवजा.

The king means that as he has known the heart of माल० pining for him he would not care even if he were to die without ever being united with her in wedlock. अनादर &c. is a bad reading. अनादर simply shows ' not showing respect ' and cannot be contrasted with ' उत्कंठित ' at all. प्रसिद्धयता—Bringing about or effecting (successfully). P. 81. अवंतसः—Ornament in general. सर्लोलम्—Gracefully, playfully.

(16) Having taken a sprout for her ear from the अशोक tree she presents to it her foot. From the similar interchange between them both, I consider myself to be deceived (duped). आर्या.

अञ्च is used for अश्मिन्—To it. चरणमंपयति—Gives her foot i. e. touches (or kicks) it with her foot. सद्गुणविनिमय—Consists in the interchange of similar things (the sprout and the foot

both being red). वञ्—To deprive one of what is due to one; hence to have lost the pleasure of &c. cf.—रघु VII. 18, ' तद्विन-
 यामनेत्रा. ' समानुरागयोः ; cf.—विक. II. 14. ' तुभ्यानुरागरिणुन. ' हला
 नास्ति &c.—Friend it will be no fault of yours, if this अगोक
 having received the honour of this sort by means of your foot is slow
 in putting forth flowers; he must be devoid of any good quality.
 The Bengal as well as some other printed editions add before this
 the speech of माला, given at the foot in our text. But it is to be
 found in no Mss. Even Mr. Pandit's reliable Mss. G. & K. do not
 give it. Dr. Bhandarkar rejects it on the ground that माला being
 a modest girl would not likely have any confidence in her own
 power (greatness). But it would be very difficult to count for the
 remark of बकुला unless it were occasioned by some such remark
 of माला as is given in the text at the foot.

P.82. (17) Having been honoured by this lady whose waist
 is slender, with her foot as tender as a fresh lotus and tinkling with
 its noisy anklets, if, oh अगोक, you do not bear flowers at once, in
 vain it is that you bear (have) this longing common (to you)
 with graceful lovers. पृष्ठी.

मुञ्चर &c.—मुञ्चरी त्वुनी ताभ्यामान्त इति &c. र in मुञ्चर shows
 possession. मुञ्चं यस्यास्तीति—Whose mouth is ever talkative. cf.—
 ' मां मुञ्चरी करोति. ' कुमुदीः संयस्यसे, cf.—' पुञ्चरीः संयन्नः ' ललिताः (ल-
 सनगीताः) कामिनस्तेषां साधारण ; ललित—Graceful, lovely, gallant. Mr.
 Pandit explains ' A desire common to persons fond of the grace-
 ful actions of young women. ' वचनावसरपूर्वं—वचनावसरः पूर्वः यस्मिन्क-
 र्मणि यथा स्यात् तथा. बहुव्रीहि Compound used adverbially. So as to have
 an opportunity to speak. Compare the very similar scene in
 शाकुन्तल III. ' अवसरः खल्वयमा मानं दर्शयितुं. ' परिहासयिष्यामि—I will
 play a joke at her. भ्रान्ति &c. shows the surprise of तिरु.
 at the sudden appearance of the king; while इरावती in reply says
 that there is nothing surprising in it as her heart had already that
 misgiving. नाम is used here simply to emphasize the question-
 तादृशितुं युक्तं—Is it proper to kick. cf.—Supra III. and the note
 there on. The reading of Mr. Pandit ' न युक्तं &c. ' does not appear

natural as well as good. **P. 83.** गृहीतार्या—Who knew the fact that the अशोक belongs to his majesty, the king. cf:—Supra. 'गृहीतार्या अनंतरं चितयिष्यामि.' अविनयः—Rude act, ill-bred act. ब्रह्मबन्धु Is used here as a sort of contemptuous term. जात्याबन्धुः न तु कर्मणा बन्धुः—Professing to be a Brahmin but not characteristically so. cf:—क्षत्रबन्धुः—A क्षत्रिय only in name not in action. Also cf:—अस्मत्कुलीनः अननुच्य (not having studied the Vedas) ब्रह्मबन्धुरिव भवति. Def:—विप्राचाररहितो निचकर्मकारी जायाविप्र इति ब्रह्मबन्धुः' cf:—नराटी 'भटुर्गा'. एतस्मिन्नतिक्रमे &c.—In this transgression (in the shape of kicking the tree that belongs to his majesty) she is dependent of another (of the queen). बकुलाः means that if any body is to be blamed for this fault it must be the queen and not मालः **P. 84.** मानयितव्या—Must be honoured (respected).

[18] Oh beautiful—thighed and charming [sportive] lady, I hope your left foot as tender as a sprout has no pain at present from being placed on the hard trunk of (this) tree. आर्या.

विलासा यस्याः सन्तीति विलासिनी. विलासः—Playful or lovely movement, amorous gesture. बाधा—Pain. नवनीतहृदयः—How soft like butter is the heart &c. नवं नितं नवनीतं—Newly brought from the butter pot; hence figuratively 'butter.' as पंकज &c. नवनीतहृदयः— is better than नवनीतकल्पहृदयः. उपनावसरं अर्थित्वं &c.—First please hear my request for which an opportunity has presented itself (has arrived). उपनावसरं यस्य तत् प्रातकालं. अर्थिनी भावोऽर्थित्वं. आज्ञापयन्तु.—May you be pleased to direct. Whatever comes from the lips of a superior person is आज्ञाप्ति while that coming from the lips of an inferior person is विज्ञप्ति.

P. 85. (19) This person also has not for a long time put forth similar flowers in the form of comfort. Fulfil, therefore, the longing of him also who does not like anything else but the nectar of your touch. मद्रिका.

भृतिपुष्पं &c.—This person does not feel comfort. पुष्प here is the gratification to be got by the king by मद्रिका's com-

plying with his request. धृतिः—Def:— ' ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु
संपूर्णस्युहता धृतिः '— The state of being fully satisfied by know-
ledge and it is a more permanent feeling than satisfaction;
cf:—विक. II. 8. ' न चक्षु बंधाति धृति तद्रूपालोकदुर्लभिनम्. ' अनन्य &-
न अन्यस्यां हविः or न अन्या हविः यस्य तादृगः—Who does not like
anything else or who does not love any other lady. अशोकः &-
The (ordinary) अशोक will only bear flowers while this one
(The king) will not only put forth flowers but fruits
also. The putting forth of fruits has a sly referene to
the children that मालविका would bear from the king. It
is more of jealousy than coarseness [as Mr. Pandit takes it]
that prompts this speech. इरावती here wants to give a taunt to the
king. Dr. Bhandarkar has the following note on this :—

The Bengal edition reads अशोकः कुमुमं न दर्शयसि । अयं खलु पुन-
रुत्तंभित एव ॥ उत्तंभिन—Impatient. This reading is preferable because
what इरावती wishes to do is to taunt the king. cf:—उत्तरराम.
' पुष्यत् पुष्करवासितो ' &c.

प्रतिपत्तिः—Recourse. From प्रतिपद्—To take steps. क
&c.—What is to be done now. जहघ्नाबले—The strength
of legs. Taking to heels. जहघ्ना—Is the thick part of legs, P. 86.
के आवां &c.—Who are we for the favour of the king's love? परियुह
—Favour प्रणयप्रसंगस्य (प्रणयस्य प्रसंगः प्राप्तिः) के आवां.....प्रसंगस्य—
Who are we to come in love with the lord? अहो अकिञ्चसर्नायाः
पुरुषाः—How untrustworthy (faithless) are men? Pr. Paranjpe
translates ' प्रणयप्रसंग ' by confidential seraglio.

मया खलु &c—Believing in the words which were intended to deceive
me, and unsuspecting, as I was, I did not know this like an
antilope that is greatly charmed by the tones of hunters.

Taranath reads: ' आत्मनो वचनवचनं प्रमाणीकृत्याभिक्षिप्रायाः श्रिय
गृह्णिया हृदयशल्यं कृतं । एवं न विज्ञातं मया न्यायजनगृहीतविलाया अशिक्षिताया
हरिण्या इव विनाश इति '—He has prepared an arrow for the heart

of a beloved wife who is enticed by believing in the words intended to deceive her. I did not know that there was this ruin like an unsuspecting antelope whose heart has been allured by a hunter. Our reading is preferable to this. आत्मनः stands for इरावत्याः. It is to be taken with the word वचना in the compound. As a general rule a subordinate word in a compound should not be connected with an independent word. e. g. ' ऋदस्य राजपुरुषः ' which is not allowable. The present inaccuracy is however accounted for on the ground that, where the meaning is clear such an inaccuracy may be allowed. cf:— ' देवदत्तस्य गृहकुलं. ' Also मर्तुहरि वैराग्य.—' खलेषु संसर्गमुक्तिः '. प्रमाणीकृत्य—Having relied upon. P. 87. प्रतियोजय किमपि—Devise something. कर्मगृहीतेन &c—A thief caught in the very act (of house-breaking) should say that he simply intended to learn (he is the student of) house-breaking. कर्मगृहीतेन—Caught in the very act, caught red-handed. कुंभीलकः—A thief. शिक्षकः (शिक्षत इति) A learner, a student. It may also be dissolved as शिक्षयति इति—A Teacher—a sense not applicable here. कर्मगृहीतेन &c—As a thief caught red-handed has to invent some such excuse that he is a practiser of the art of house-breaking and not a professional house-breaker, so you invent here something to hide this act of yours. Mr. Pandit's long note on this appears to me unnecessary and out of place. cf:— विक० II—' विदुः—लोप्त्रेण गृहीतस्य कुंभीरकस्यास्ति वा प्रतिवचनं ' Taranath's reading here is not very good.

मालविकायां &c—I have no object as regards माल० or I have no interest whatsoever in माल. मालविकायां is वैपयिक सप्तमी. चिरायसि or विरयसि—You delayed. विनुद्—To amuse, divert. विश्वसनीयोऽसि—You are fit to be trusted, of course said ironically. विनोदवस्तुकं—Object of amusement. मंदमागिन्या—Unfortunate as having the love of my lord transferred to another. एवं—Thus i. e. by my unwelcome presence here. The Bengal edition reads: ' अविश्वसनीयोऽसि । न मया विज्ञातमादृशो विनोदवस्तुनन्त आर्यपुत्रेणोपलब्ध इति ।

अन्यथा दुःखन्यासार्ण्येषं न करोमि । You are not fit to be trusted. I did not know &c. Neither is a very satisfactory reading. मा अत्रभवतो &c. Your ladyship ought not to consider (say) his honor's politeness his fault. The reading उपरोधं—Detension, trouble, or obstacle is not a good reading. समासतिदृष्ट—Seen by chance or accidentally. अत्र त्वं &c—Then in that case you are the best judge (authority). P. 88. संकथा—Conversation, talk. अपराधः रयाप्यते—Is reckoned [set down] as fault. किमिति—Why [uselessly] संदानित (संदानं—संदा—अस्य संजातमिति)—Fettered, engirdled, entangled. संदानित &c—Though her feet are entangled by the girdle. This reading is better than संदित. प्रणयिजन &c—(This) indifference towards a supplicant (प्रणयिन्—One who makes a request.) cf:—कुमार. III. 66. ' प्रतिगृहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् '. शाकुं. VII. 17. ' अंकाशयप्रणयिनस्तनयान्वहंतः ' also ' प्रणयिषु वा दाक्षिण्यम्. ' गठ—A rogue. It has peculiar meaning in dramatic science. ' गटोऽयमेकत्रद्वमात्रो यो दर्शितवहिरनुरागोऽभिप्रियमन्वत्र गूढमाचरति । —One who acts unkindly towards another person while externally professes to show affection. cf:—रघु. VIII. 49. ' ध्रुवमस्मि शतः शुचिस्मिन्ने विदितः कैतववत्सलस्तव. '

(19) You may show (Let there be) your usual disregard (expressed by the word) ' Rogue ' towards me. But, oh angry one, you do not give it up though entreated by this girdle of yours falling at your feet (dangling about the feet). भट्टिका.

The king means that differing as he was in sex with her, इरावती might show disregard to him but when she was entreated by one of her own sex (मेखला) not to do so, it would not be becoming in her to disregard her friend (the मेखला). Here मेखला appears to be personified in the sense of ' female friend and adviser ' From परिचयकथय &c—We can get both परिचयवती or परिचयवति—The former qualifying अकधीरणा while the latter qualifying मयि. I have interpreted it in the former way as yielding better sense. It would be more appropriate to say ' your usual disregard ' than ' your disregard towards me who am

familiar' &c—as showing good contrast between मयि and मेख-
 र्या. अवधोरणा—Disregard. चंडि—Oh angry one. It may be
 interpreted as 'oh, beloved, love,' but it is not appropriate
 here. चंडी—Angry (with a sense of endearment involved in it).
 चंडती is rather a bad reading. मेखलयावि—The force of अपि
 being that though she belongs to your own sex. इरावती (इरा
 is a Vedic and Latin word for anger); hence इरावती—A woman
 that becomes angry at the least cause). हताशा—Cursed one.
 An abusive term.

(21) This angry lady, with a stream of tears (in her
 eyes) (raining tears) is about to strike me angrily with the
 string of the golden girdle which has accidentally fallen down from
 her hips, as the lines of cloud strike the विच्य mountain with
 the flash of lightning. शालिनी.

P. 89. बाष्पाणामासारो यस्य सा (An irregular बहुव्रीहि). श्रेणीबिंब
 (श्रेणीप्रदेश) cf: Supra. 7. 'नितंबविंब.' अच्यपेक्षा—Carelessness. To take
 चंडे as an adj. qualifying मां does not give any good sense.
 वामन—Wreath, garland (hence the zigzag of a lightning). किं मां
 भूयोऽपि &c—Why do you make me commit another fault? Why
 do you drive me into transgression again. भूयोऽपि has reference
 to 'राजानं ताडयितुं इच्छति' above. आलंबते—Holds up.

(22) Oh curly-haired one, why do you withdraw the
 intended punishment from me who am guilty? You increase
 your fascination, still you are angry with your slave. आयां.

उद्यतं—Intended. कुटिल—Curly. विलसितं—Playfulness,
 amorousness, वधंयमि &c—'You seem both playful and angry with
 this your slave at once. च (पुनः)—And yet. नूनमिदानीं &c—
 Certainly here (now) I am favoured. The king means that
 when he prostrates before her his fault would be surely forgiven.
 And this quite agrees with विदूषक's joke below, viz:—'ह्यप्रसादोऽसि.'
 Mr. Pandit reads आत्मगतं before this speech and renders it
 by 'Surely it is permitted at this time;' i. e. it is permitted

under present circumstances to prostrate before इरावती.' The commentator has followed, it seems, N, when his interpretation of अनुमतं &c. is quite correct which Mr. Pandit thinks the commentator to have misunderstood. P. 90. न खलु &c—Said ironically. स्वर्गदोहलं—The longing of touch. ह्यप्रसादोऽसि—Jestingly said. Favour in the shape of her going away without punishing you for your fault. द्रिष्ट्या &c—Fortunately she has gone away without giving a proper reward for this impropriety (of yours). अस्य अविनयस्य has reference to the king's impropriety in showing attention to माल० and discarding his affection fixed in the harem. विदूषक uses the word प्रसाद (reward) in an ironical way meaning there-by that the king is fortunately spared the punishment of striking with the काष्ठी by इरावती which she might in all probability have done. This sentence is uttered by विदू० in the same jocose way in which he uttered the first one : 'मो उत्तिष्ठ' &c. Mr. Pandit and some others interpret this by 'It is good that इरावती has gone away without being reconciled of this rudeness of hers shown towards the king by disregarding his prostration &c, as it would furnish the king an excuse for paying his court to माल०; if she had not done so it would have been so very difficult to disregard a loving and unoffending wife as इरावती. This interpretation does not appear to me good. When the king had first given her cause for offence it would be sham to say that her not being reconciled of it would be a motive for continuing in the same. Besides it does not appear natural nor does it add any elegance. After so much disappointment to the king in his love-affair, it is but natural that a character like विदू० would naturally try for diverting the king's mind to something else by his jocose and witty speech. When the sentence is interpreted in Mr. Pandit's way 'अविनय' will have reference to इरावती's disregard of the king's prostration and 'अप्रसादिता' would mean 'unreconciled'. यावदंकारको &c—Before she would take a retrogressive course like the planet Mars. The planet Mars, during its synodic revolution round the sun in 760 days, once turns back retrogressively for 60 days and again

resumes its regular course. During this period of its retrogressive course it is said to exercise evil influence in general. cf:—
ग्रहलाघव III 20.

भौमस्यास्तादुदयकुटिलर्जुत्वमौढ्यं क्रमात्स्यात्

मासै वैश्वे (३) रथदशमिते (२) लोचनाभ्यां (२)

च दिग्भिः (१०) ।

About its evil influence during this period when in different asterisms. cf:—बृहन्तेहिता. VI. and मुहूर्ततन्त्र XIX. 5.

वकारोऽप्यद्रुमक्षीन्नग (७) वसु (८) नवमेऽग्नि स्त्रिकेतो व्यवृष्टी

ह्ययुग्मेऽतोऽहिभिः स्यान्मुख्यगपरयोश्चान्ययोश्चोरभीतिः ॥

भाग्य (पूर्वाकल्गुनी) ह्युद्यंश्च वैश्वे (उत्तराषाढा) कुटिल

इह क्रमेऽ (रोहिणी) स्त्यंतकृत्विभ्य (मघा) वकी

विभ्यन्नाह (रोहिणी) द्विप (विशाखा) घ्नन्नपि खलु ज—

लहाजधुर्वे (श्रवणश्टायां) ऽमलः सन् ॥ ५ ॥

Though all the other planets likewise turn retrogressively during the course of their revolution, nothing either about their good or bad influence seems to be specially mentioned in any work. Hence naturally the evil influence of the planet Mars has become proverbial. विदूषक means nothing more than that her return would portend some evil to the king Mr. Pandit thinks that this evil would be the difficulty in the way of courting मालविका if he were reconciled to इरावती. But instead of it taking in this sense, I think it would be better to apply the general sense here, i. e. as the Mars is ominous in his retrograde course so she would give him (the king) greater insult if she were to return. There is also slight appropriateness in comparing इरावती with the planet Mars as she is represented to be hot-tempered while the planet Mars also is red.

(23) I, whose heart is attracted by my beloved मालविका consider her slighting of my prostration as a piece of service

(done to me). Thus attached to me, as she is, she can be neglected as being angry. आर्या.

तस्याः प्रणिवात &c—तया क्तः प्रणिवात &c—तस्याः is subjective genitive here. cf.—विक्रमोः II. ' किं तु प्रणिवातलंघनादहमस्यां धैर्यमवलंबिष्ये '. शक्यम्—Predicate—शक्यते. cf.—Supra—' उचितः प्रणयो वरं विहतुं ' and ' ताडयितुं युक्तं '. Note Taranath's reading of the second line, below in the text which would mean ' Thus she, attached as she is to me, cannot be neglected as being angry. Pr. Tawney understands सा in this reading for धारिणी and interpretes accordingly, which seems unnecessary and rather wrong.

ACT IV.

P. 92 पर्युत्सुकः (कामयमानावस्थः) — Love-lorn, very anxious. cf:— Supra III. 'कामयमानावस्थः'.

(1) May the tree of love, which has found its root with regard to her through the means of my attachment (to her) when she came within the range of my ears, which put forth sprouts in the shape of love when she came within the range of my eyes, and which at the touch of her hand, put forth buds in the shape of the hair (distinctly) standing on end, may that tree make me, who am languid, taste the flavour of its fruits. मंदाकान्ता.

आश्रित्य—With regard to, रुडश्चासौ रागः स एव प्रवालः. व्यक्तो रोमीद्रमो यस्य सः। तस्य भावः. If we take it as कर्मधारय, the termination त्व would be unnecessary. हस्तस्पर्शो &c. cf:—विक्र. I. 12. 'स्पृष्टः सरो-मविक्रियमंकुरितं मनसिजेनेव. ' कुर्यात् (आशंसायां लिङ्).—The potential is here used in the optative sense. कुर्यात् is understood as a question by some which is not correct. The reading कान्तं of Taranath has not any great propriety. This is रूपक and not उपमा. सखे गौतम shows the absent-mindedness of the king who is wholly absorbed in the thought of मालविका. **P. 93.** जयसेने &c.—Observe the mode of sending away a character that is no more required. वा—Also. सहज &c.—How is she beguiling herself, on account of her foot being disabled. cf:—शाकुं. III. ' क नु खल्वात्मानं विनोदयामि. ' VI. ' लतासु दृष्टिं विनोदयामि. ' also ' कथमात्मानं विरहाकुलमधुना विनोदयामि. ' यो &c.—The same as that of a female Cuckoo caught by a cat. विद्. means that she is in as miserable a condition as that of a Cuckoo &c. परैर्भृतिर्यस्याः सा (अल्पार्थे कन्). तपस्विनी (अनुकम्प्या)—The poor lady cf:—मराठी, ' बापडी, ' पिंगलाक्ष्या (पिंगले अक्षी यस्याः सा).—The brown-eyed one, पिंगल—A combination of yellow, black and red,

referring to the queen क्षरिणी. Mr. Pandit says that this attribute is used here to show her angry temperament. But क्षरिणी has nowhere shown to possess angry temperament. On the contrary she is always cool and conciliatory. She consented to the exhibition of गण्डस' skill in her pupil and this imprisonment of her maid was also to satisfy इरावती as will be seen further on. cf:—Infra IV. 'चेष्टी—देवी भणति न मे एष मत्सरस्य कालः । तव खलु' &c. सारभांडभूमिगृहे (सारभूतानि च भांडानि—सारभांडानि, भूमौ or भूमेरन्तर्गृहम्, सारभांडाणां भूमिगृहम्)—A cellar in which valuable things are kept. सार—Excellency. ननु &c.—Was it due to her knowledge of my contact (with her). ननु—प्रश्ने. अथ किम्—What else. P. 94. विमुखः (विगतं or निवृत्तं मुखं यस्य सः)—Having his face turned away from, ill-disposed. विहस्त—Helpless, overpowered. हजा &c.—Whose foot is rendered helpless by the pain. The reading हजायमाणवरणाम्—Who has a pain in her foot. सुखवृच्छिका (सुखं वृच्छतीति)—Lit. as an inquirer after her health. किं न लक्षितो &c.—Why was not the dear one seen? मद्ये वा &c.—This is either on account of intoxication or (mere) formality that you put me this question, though you are aware of the love towards your servant (माल०). इरावती attributes to क्षरिणी the knowledge of the king's love affair. This is quite in keeping with the irascible disposition of इरावती. The reading मद्ये वा उपचारः &c.—Would mean your civility towards him is vain as you do not know the love transferred to your servant or it may also mean 'Light is the respect paid (by the king) to you. &c.—निर्भेदात् &c.—Without an open disclosure this insinuation makes any one entertain suspicion with regard to मालविका. निर्भेद. Explicit statement. मालविकायां—वैदेषिक सप्तमी. उपन्यास—Statement. P. 95. अनुबध्यमाना—Being pressed; cf:—I. P. 5. 'बकुला—ततोऽपधीरित &c.—अनुबद्धं प्रवृत्तः' and the note thereon. अविनयमन्तरेण—With regard to your impolite act; cf:—I. P. 8. 'नाद्यं अन्तरेण' and the note thereon. परिगृहीतार्या—Was informed हीर्षरोषता—The long continued resentfulness. निगलवन्धौ—Being in fetters. अदृष्टसूर्यपाद (न दृष्टं सूर्यपादं यत्र)—Where the rays &c. पातालवास—Residence in the nether world. Humourously applied to the

cellar. नागकन्यका इव—Like the daughter^s of the Nagas, a race of fabled beings distinguished for their beauty and supposed to live in the nether regions (पाताल).

(2) The sweet singing cuckoo and the bee that alighted on the opened mango blossom, have been driven to the hollow by an untimely shower accompanied by a violent front gale आर्या,

विबुद्ध (opened). चूते संजतः or विबुद्धचूतस्य संगो दयोः—अकाल-वृष्ट्या—अविद्यमानः कालो यस्याः सा, अकाला चासौ वृष्टिः. प्रबलपुरोवातया (पुरः वातः पुरोवातः, an irregular तत्पुरुष ; प्रबलः पुरोवातः यस्मिन्) cf :—रघु. XVIII. 38. ' आशाः पुरोवातमत्राप्यमेघः.' अप्यत्र—Can any devise be used in this matter (of relieving them)? उपक्रम—Any thing begun, remedy. सारमांडे व्यापृता—Who is in charge of the treasure house. P. 96.

किमत्र प्रतिकर्तव्यं—What remedy can we adopt in this case? सह-दृक्षेपम्—With a glance. अदृष्टः शृणोति—Will over-hear. प्रयुज्यतां सिद्धये—Let it be put into operation for the accomplishment (of the purpose). प्रवातशयने निषण्णा—Lying in the bed (on a sofa) in the open breeze. प्रवातः (प्रलथो वातो यस्मिन्)—An airy place. A place exposed to the current of wind. cf ;— ' प्रवातनीलोत्पल ' &c. चरणेन—उपलक्षणां तृतीया. रक्तचंदनधारिणा—Besmeared with red sandal which is without any fragrance. Slight wounds and bruises are supposed to be healed when besmeared with it. Yet the principal effect secured by its application, is the relief it gives. तस्मादस्मत् &c.—cf :—

शाकुं. I. ' अवसरोऽयंमात्मानं प्रकाशयितुं.' P. 97. अरिक्पाणी—Having something in the hand; cf : III. ' अरिक्पाणिना अस्माद्गजनेन &c. ' also ' अरिक्पाणिर्न पश्येत् राजानं देवतां गुह्यम्. ' संवेद्य—Having communicated with. कथावस्तु—The subject matter of the story. Mark the use of वस्तु by कालिदास in this as well as in his other works. I. ' कालिदास-ग्रथितवस्तु. अनूत्तवस्तुकां. 11. ' चतुष्पदवस्तुकं. विवादवस्तु. ' विक. I. ' सद्दस्तुपुरुष-बहुमानात्. ' शाकुं. I. ' कालिदासग्रथितवस्तुना. ' रघु. VIII. 48. ' किं वस्तु. ' V. 18. ' किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं. ' P. 98. उपचारयंत्रणा—The trouble (Lit. constraint) of observing ceremony. यंत्रणा—Force, compulsion, trouble or anguish from compulsion. This word is generally used in the neuter. यंत्र—A binding, यंत्रणम्—An additional weight or binding.

(3) Oh sweet-voiced one! it does not become you to

trouble your aching foot, which is placed on the golden pedestal, and which was never (before) without anklets, and also me.

आयां.

अनुवितो नूपुरस्य विरहो यस्य तादृश—It was so ailing that the anklets had to be taken off. तपनीयस्य विकारः तपनीयं, तपनीयस्य पीठकं अवलंबत इति. परीत (परि + इ)—Encompassed by pain. क्ल-मायिणि—क्लं भावत इति तत्संबुद्धौ—अपि सद्या वेदना—Is the pain bearable? अस्ति मे विशेषः—There is change (for the better); cf :—शाकुं० III., ' शकुन्तला—अस्ति मे विशेषः '. संघातः—Confused. क परि-ज्ञातः—Where have you been wandering? **P. 99.** आचारपुष्पाणि &c.—आचारार्थं पुष्पाणि—Ceremonial (customary) flowers. cf :—रघु० II. 10. ' अवाकिरन्बाललता प्रमूनैराचारलाजैरिवशौरिकन्याः. ' जीवितसंगयनिमित्तं—The cause of danger to a Brahmin's life. संशये निमित्तं. cf :—मर्तृहरि क्षये कारणम्. Mr. Pandit's reading अग्रहस्त for दक्षिणहस्त may be taken to mean ' the forepart of the hand ' or ' the right hand ' (अग्रधा-सौ हस्तश्च) There is no propriety in saying ' forepart of the hand. ' According to the Hindu notion the left hand is considered to be impure and consequently unfit to any good thing. वसति &c.—Locative absolute. The reading दंशन for दंत may mean either ' Tooth ' or ' bite. ' दंतपट्टे—Marks of teeth. Observe that a serpent bite leaves two marks. i. e. it bites twice. दंशच्छेदः—Cutting of the bite. पूर्वं कर्म पूर्वकर्म—The first (best) thing to be done.

(4) The cutting of the bite or burning it or taking out blood from the wound—these are the remedies for the saving of the life of those who are just bitten.

अनुपुप्.

The remedies suggested here are such as a person of ordinary experience of the world is supposed to know; and परिव्राजिका must have thought of suggesting these as being very common, but Mr. pandit concludes that they were so suggested (first) to avoid any suspicion of her being privy to the plot and (secondly) to show that she was a woman of high learning. The first of these is utterly groundless because though परिव्राजिका is concerned in the main plot of bringing about the

union of the king with मालविका, there is no clue in the drama to suppose that she was acquainted with this scheme of विदूषक which was offhand, nor is it necessary to connect her with each and every intrigue in the accomplishment of the desired object. The second argument though possible is not quite necessary. Compare the following from

वाग्भट्टः—‘ दष्टमात्रो दशदाशु तमेव पत्रनाशिनं ।
 तेन सर्वं विषं याति यतो नुर्दशने विषम् ॥
 लोष्ठं महीं वा दशनैश्छित्त्वा चानु ससन्नमम् ।
 निष्ठीवेन समालिपेदंश कर्णमलेन वा ॥
 वंशं मंडलिनां मुक्त्वा पित्तलत्त्वाद्यापरं ।
 प्रततैर्हेमलोहाद्यैर्देहेदाशूलमुकेन वा ॥
 करोति भस्मसास्तद्यो वह्निःकिनाम न क्षणात् ।
 निष्पाडिद्यानुद्वरेद्रक्तं मर्मसंध्यगतं तथा ॥
 न जायते विषावेगो बीजनाशादिवाकुरः ।
 विषे प्रविस्तृते विद्वेच्छिरां सा परमा क्रिया ॥
 शिरास्वदूरयमानासु योज्याः शंगजलौकसः ।
 Also वैद्यचंद्रोदयः—आद्यौ तु छात्रयेद्रक्तं छित्त्वा शस्त्रेण वंशतः ।
 बहिर्वेगी छते रक्ते विषं तस्माद्दिनरयति ॥
 उर्ध्वस्रोतानुगे क्ष्वेदे न मंत्रा नौषधिक्रिया ।
 हितावेगोदयस्तस्मात्पुमान्सद्यो जहात्यसूम् ॥ ’

Also compare the opinions of European surgeons. Thomas Bryant in his surgery says—‘Locally the aim should be to arrest the absorption of the poison by fastening a ligature firmly on the cardiac side of the wound, by the excision of the wounded part and by the application of nitric acid, carbolic acid or the nitrate of silver.’

Fayrer records that the natives of India apply a ligature not only just above the bite but at several places on the limb at intervals of some inches; they then place a red hot coal upon

the wounded part. The danger and difficulty lie in not applying the ligature quickly enough. The ligature must also be tightened to the utmost till the circulation is entirely arrested and the part is livid with retained blood. The punctures should then be scarified to allow the blood to flow freely and the caustery or caustics afterwards be applied.

इष्ट एव इष्टमानः. आयुष्याः प्रतिपत्तयः—Remedies for the preservation of life. आयुषि हिता आयुष्याः—Good (wholesome) for the preservation of life. This reading is better than आयुषः &c. cf: ' शरणे साधु शरण्याः.' मात्र shows immediateness. P. 100. संप्रति &c— Now is the work (necessity) of a doctor who treats the cases of poison. विषप्रतिकारार्थे ये वैद्यास्ते विषवैद्याः. पापेन—Wicked, cursed सिमिसिमायन्ति—An imitative (onomatopœic) word expressive of convulsive feeling—cf:—मराठी ' शिवशिवणे.' विषवेगं—Working of the poison. ही—An interjection showing 'sorrow' often repeated in theatrical language. आधिक्यं दर्शितं विकारेण—The pain (bite) has shown an increase (stronger effect). The प्राक्त ' असुहं रंसिहं विचारेण ' may be rendered by ' असुहं दर्शितं विकारेण—The convulsions show pain ' or by ' असुहं इष्टं विचारेण—The serpent has cruelly bitten.' An impersonal construction. There is also a reading ' अगुमं ' &c.—The bite has shown bad symptoms. Bollenson reads ' अविकारेण—Without delay.' and Taranath ' अविकारेण—Without neglect, without being troubled or without any change in your conduct. योगक्षेमं वह—Look after the welfare &c. योगः—Aquisition, wealth; and क्षेमं—Keeping or preservation. योगक्षेमं (समाहारद्वय)—Lit. ' keeping safe of property.' But generally it means ' welfare, well-being.' cf:—मगवद्गीता. IX. 22. ' तेनो निष्ठाभियुक्तानो योगक्षेमं ब्रह्मव्यहम् '. P. 101. चिकित्स्ते (कित्)—Will cure (you). Desiderative in form. The present is used here for the immediate future. वर्षवरः—A eunuch, an attendant on the women's apartment. इणोति वरति वा+अच् । or वर्षस्य रेतपातस्य वरः. ' योत्स्वत्पसत्वाः प्रथामाः क्लीबाश्च स्त्री-स्वमाशिनः । जात्या न दुष्ठाः कार्येषु ते वै वर्षवरः स्मृताः ' || or it may have come from वद (strong), and वर (best) and have been used ridiculous-

ly. Hence कर्षवर would mean a man possessed of best manly powers.' प्रतिगृहीत—Supported. अपराद्धं—Faults I may have committed of you. अपराद्ध is used with the genitive or locative प्रकृत्यामीदः—Naturally timid. धुवसिद्धेः &c—Has no confidence even in the success of धुवसिद्धि whose name is literally true. यथावतोऽर्थो यस्य तद्यथाथे, यथाथे नाम यस्य स यथार्थनामा.

इहैवानीयताम् &c—It is doubtful if जयसेना ever went to the poison-doctor. Under the false message विदूषक seems to have been taken to some other place where the ring is carried to him which was to be useful to him in liberating मालविका and her companion. There appears no necessity of implicating धुवसिद्धि and परिव्राजिका in this plot yet the passage below यथादृश्य माचष्टे &c leaves slight doubt that परिव्राजिका may have been taken into confidence by विदूषक. P. 102. The प्राकृत 'उदकुम्बविहाणे' may, be interpreted either as 'उदकुम्बविधाने' or 'उदकुम्बधिधाने' उदकुम्बविधाने—For the performance of the prescribed rite of उदकुम्ब (Water-jar, jar filled with water). उदकुम्बधिधाने—For covering (Patting over) the mouth of Water-jar. But the reading उदकुम्बविहाणेण must be rendered by उदकुम्बविधानेन—By the ceremony of उदकुम्ब. Here the rendering उदकुम्बधिधानेन would give no sense. उदकुम्बविधाने &c—Something with a serpent-mark is to be used for the ceremony of उदकुम्ब. The locative is here used to show object or purpose; cf:—महामा० 'चर्मणि द्वीपिनं हति'. or it may also be interpreted in the ordinary sense 'In the ceremony of उदकुम्ब something having a serpent mark is to be used.' The following quotations will give an idea about this:—

स्तरत्मावलिः— नागं विधाय मतिमानश्रुत्तारणपूर्वकम् ।

नागं करेण संस्पृश्य मंत्रानेतांस्त्रिचक्षरेत् ॥

ॐ श्रीनागस्य प्राणा इह प्राणाः । ॐ श्रीनागस्य जीव इह स्थितः । ॐ श्रीनागस्य सर्वेन्द्रियाणि इह स्थितानि । ॐ श्रीनागस्य वाङ्मनः प्राणा इहायान्तु स्वाहा इति प्राणप्रविष्टापित श्रीनागं नमस्कुर्यात् ।

एवं प्राणप्रतिष्ठां वै कृत्वा नागं निधापयेत् । उदकुम्भमुखे रम्ये पात्रे ताम्रमये शुभे ॥
सर्वविःपूरिते रक्तसूत्रवेदितकंधरे । स्थापयेदक्षहस्तेन संस्पृश्य मनुमुच्चरेत् ॥

अथ मंत्रः । ॐ ह्रः सर्वकुलाधिपतये श्रीनागयामृतमूर्तये हुलुहुलु सर्वविषं
शमय शमय नमस्ते स्वाहा ।

इति मंत्रेणाभिमन्त्र्य चाष्टोत्तरशतं सुधीः । नागमुद्रो ततः कृत्वा पूजयेत्सस्तुषीत च ॥
नागराज नमस्तुभ्यं गरदोषनिवर्हण । भूतेशाभरणभेष्ट विषं संहर ते नमः ॥
तत उद्भास्य तं नागं तोयेनानेन सेचयेत् । विषं निविषतां याति सर्वदृष्टस्यतक्षणात् ॥

This is known as नागमुद्राविधान. Also धैरवतंत्रः—

घटमेकं समादाय मृन्मयं चाव्रणं शुभं । कन्याकार्तितसूत्रेण वेष्टनं तद्रले चरेत् ॥
कोशातक्याग्रिकः पाठा सूर्यवल्गुमृतामयोः । शेलुः शिरिषः किण्णिही हरिद्रे क्षौद्रसाह्वया ॥
पुमर्नश त्रिकटुकं बृहथ्यौ सारिषे बला । कंकमेषां कुमार्यांश्च रसेन परिकल्पयेत् ॥
घातलेपयेत्तेन बहिर्भागं तु धुपयेत् । तद्रमधुकमधुकपद्मकेसरचंदनैः ॥
मौनेन जलमाहृत्य नद्यास्ताम्रघटेन च । तं घटं पूरयेन्मंत्रमिममुच्चार्य पान्ततः ॥
ॐ नमःपुरुषसिंहाय नमो नारायणाय च । यथासौ नाभिजानाति रणे कृष्णः पराजयम् ॥
एतेन सत्पवाक्येन सलिलं चामृतायताम् । हस्तेन तं घटं स्पृष्ट्वा उत्तराभिमुखः स्थितः ॥
एतेन मंत्रराजेन जलं तदभिमन्त्रयेत् । नमो वैदूर्यमाते हुलुहुलु रक्ष मां सर्वविवेश्वरः ॥
गौरि गोधारि चांडालि मातंगि स्वाहा ॥

अनूर्ध्वनुजाय विनतानंदनाय कारयपाय पक्षिराजाय नागयणवाहनायामृत-
हरणाय । ॐ नमो गह्वादेयं जलममृतरूपं कुरु कुरु दर्वाकराद्यखिलपन्नगानां विषं
संहर । ॐ नमो नारायणापेति ॥

विष्वक्त्यो अ्यामकं मांसी खपूरः कुंडहस्तयो । पंचबल्कवरायत्तनागपुष्पैलपालुकम् ॥
जीवकर्षभकोगीरं सितापद्मकमुपलम् । कुमार्यां स्नातया कुंभे क्षिपेत्संवूर्ण्य धैरवि ॥
सुरसामार्कवकुशिशिरीषाबुडनिबर्कैः । बद्रकूर्चैर्न ततोयं सेचयेच्छतवारकम् ॥
सर्वदृष्टप्रवेशं तु मंत्रमेनं पठन्पुनः । अनूर्ध्वनुज इत्यादि यावद्रोमांश्चहर्षणम् ॥
विषमुक्तो भवेत्प्रपन्नस्तस्यकेणापि वंशितः । अपमृद्युविनागार्थं सिचिच्छिरसि मानवः ॥
सर्वबाधाप्रशमन विषरोगनिवारण । उदकुम्भविधानं ते भया देवि प्रकीर्तितम् ॥

From these two quotations it will be clear that what brings on cure is water charged with charms and sprinkled upon the person bitten and something bearing serpent Mark

and others are mere accompaniments. The reading we have selected serves this purpose better than any other reading and creates no necessity of taking कल्पितव्यं in the rare sense of 'to be made fit by means of a ceremony i. e. to be charmed into an antidote;' in which sense Mr. Pandit has interpreted it. Whether the remedies suggested above could be effectively tried by each and every person or only by those that have attained magical (supernatural) powers (मंत्रसाधन), is a question, though from the passages and the following verses in the same works it appears to be a general remedy in those days. Mr. Pandit, though he prefers the reading in his first edition adopts K's reading in his new edition.

कार्यसिद्धौ—When the purpose is accomplished i. e. as soon as गौतम feels better. It has also the implied sense 'When मालविका is liberated'. cf: मुद्राराक्षस. IV. 'कर्मसिद्धावाशुप्रतिपत्तिमानय'. कार्यसिद्धौ &c—May also mean 'When the business is done bring the healing talisman back quickly'. (प्रतिपत्ति—Instrument). But this does not appear quite natural. Taranath renders प्रतिपत्ति by 'To the proper place i. e. into the queen's possession. प्रतिपत्ति—Intelligence. यथाहृदयमाचष्टे—As my heart divines (tells). This speech of परिव्राजिका creates slight suspicion about her being aware of this intrigue of विदू. when we take into consideration her share in the conspiracy though otherwise it would have appeared quite natural. निर्विषः—Free from poison. i. e. cured of the effects of poison. Mr. Pandit and some others seem to understand 'There is no poisonous effect on विदूषक i. e. the bite is not a venomous one'. It does not appear natural and good. His further remarks on this same also appear to be based on the supposition that परिव्राजिका was a party to all विदूषक's intrigues. निवृत्तविषवेगः—Free from the effects of poison, the force (violence) of poison having ceased. प्रकृतिस्थः (प्रकृती तिष्ठतीति)—Is all right (again). P. 103 विद्वेषा वन्नमीयान्मुक्तस्मि—It is well that I am free from blame—blame of having been indirectly the cause of the death of a ब्राह्मण. एव पुनः &c—This also appears to be a contrivance of जयसेना to bring this

interview to an end and to take away the king to the appointed place (rendezvous). मंत्रयितव्यं—To be consulted. आतङ्कान्तं (आतरेण कान्तं-आकान्तं)—Exposed to the sun. cf.—' आतङ्कयितं '. उदेश —Place शीतक्रिया &c.—Cool treatment is advisable in this case. बालिका: —Maid-servants. वचनं अनुतिष्ठत—Carry out or execute the orders &c. गूढपथेन—by secret path. This clearly shows that jayasena's message of the minister was a mere excuse. ननु समाप्तकृत्यः—Has he accomplished his purpose (of liberating मालविका) ? v. l. अपि समाप्तकाम्यौ गौतमः—Has he accomplished his desired object ?

P. 104. (5) Though I know the devise to be necessarily effective in securing the desired object, my timid mind, being diffident of success is still in doubt. आर्या.

इष्टादिगमो निमित्तो यस्य सः—Having for its object the attainment of the desired object. एकांतसाध्यं (एकांतेन—निश्चयेन साधयितुं योग्यं) v. l. साधु would simply mean extremely good, but the meaning would be very vague; while साध्य does not give a wide idea. कातरं—An attributive adjective qualifying वेतः. मंगलकार्याणि—Your auspicious business. The affair that would bring on good luck to you. मंगलकार्या are religious works intended for the prosperity of the performer. Marriage ceremony, sacred thread ceremony and similar others are therein included. v. l. मम कार्याणि—Affairs entrusted to me. नियोगं &c.—A mode of sending her away. cf.—note on II. ' राजा—तेन हि ..स्वनियोगमशुभं कुरु. क्षुद्रा—Mean or weakminded न खलु &c.—Did she not make any inquiry (before liberating मालविका) ? Or it may mean ' मालविका is dull-headed. She must not have made any inquiry (but must have liberated them at once) ? The first interpretation is natural. न खलु &c.—I do not speak about the seal. परिजनमतिक्रम्य—In preference to her attendants. प्रष्टव्यम्—She should have asked. पुनमेदस्य &c.—Notwithstanding that I am a dull-headed person, I had a ready wit therein. विद्वक्. calls himself मूढ only with modesty. v. l. प्रस्युत्पन्नमतिना— I with a ready wit answered. **P. 105.** वैश्विनक—An astrologer, a soothsayer. सोपसर्गे &c.—Your asterism is attended with portents; your

asterism is exercising a malignant influence over your destiny
 अपसर्गेण सहितं सोपसर्गे. सर्वबंधमोक्षः.—The release of all that are confined.
 इरावतीचित्तं रक्षंया—Wishing to spare इरावती's feelings, not to give
 pain to her mind. This as well as धारिणी's speech in the 5th act
 ' यन्मयाशोकदोहलनियोगे ' &c, Supra. ' ततो सा देव्या पृष्टा किं न लक्षि-
 तो जनो वल्लभो इति ' &c.—Infra. ' देवी मणति । न मे एव मत्सरस्य कालो ' &c.
 &c. shows the real character of the queen. राजा किल &c.—I am
 sent here to show that it was the king who was releasing them.
 युज्यते—It is all right. तथा संवादितोऽर्थः—She did what we wanted
 समुद्रगृहम्—A house situated in the midst of an artificial lake like
 जलमंदिर.

(6) Not only by the mere force of intellect does one see
 how to promote the interest of one's friends. The narrow path
 (that leads) to the accomplishment (attainment) of the
 (desired) objects is discovered by affection also. अनुष्ठुम्.

गुण—Force virtue. अर्थ—Object to be accomplished. cf: विक्र०
 II. ' अति स्नेहः खलु कार्यरशी ' . P. 106. स्थापयित्वा—Having placed.
 प्रत्युद्गता—Come to meet or receive. cf:—रघु० II. 20. ' प्रत्युद्गता पार्थिव-
 बंधमपत्या. 'अहमेनां &c—Here I go to receive her. The present
 used for immediate future. कुसुमावचये न्ययौ हस्तौ यस्याः सा—whose
 hands are engaged in collecting flowers. भित्तिगूढौ (भित्तंतरितौ)—
 Concealed behind the wall. कुंमोलकैः &c—Thieves and lovers
 should avoid चंद्रिका (Moonlight). Of course विदूषक here puns
 upon the word चंद्रिका, which was the proper name of the
 maid of इरावती. कथं—How, in what manner, (how anxiously)
 नवाक्षमाश्रित्य &c—Let us go to this window and see. P. 107. प्रणम
 मत्तारं—This refers to the likeness of the king that was in the pleasure
 house—पार्श्वतः—By your side, near you, पृष्ठतः—Behind. विषाद—Dejec-
 tion, disappointment, despondency.

(7) The face of the lovely-faced one has, in a moment
 assumed the two conditions of a white lotus—the one it is in at
 sunrise, and the other at sunset. श्यायां.

After या understand समवस्था—Similar state. P. 108. तथा ससंघर्षं

&c— Being then flurriedly anxious I was not so much satisfied with the sight of the king as I have been to-day looking on him attentively in the picture. मालविका means to say that her maiden bashfulness did not at that time allow her to take a full view of the actual king as she could do now, while viewing him in the picture. तदा refers to her actual meeting of the king in the garden when she had gone there for kicking the अशोक. This passage like several others has so much suffered from the hands of copyists that none of them agrees with the other Mr. Pandit's reading though a simpler one does in no way appear to be closer to the original. विभावय्—Look attentively on, see closely. अनिमेषचक्षुषा दर्शनं विभावनं. It has a slight shade of contemplating also. cf: विक. IV. 'दृशविभाषितप्रियः.' शिबे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो भवान्—You were not seen so (satisfactorily as you are done (seen) in the picture, i. e. your picture could give her greater satisfaction than the reality. मुधा इदानीम् &c—

Construe 'यथा मंजुषा रत्नभांडं मुधा वहति तथा त्वं यौवनगणे रथा वहसि—' In vain do you now bear the pride of youth, just like a casket bearing the treasure of jewels. } As the jewels contained in the casket are of no use to the casket itself, so your youth is of no use to you as it has failed to create a favourable impression on मालविका. cf:— मराठी 'साखरेच्या गोण्या बैलाचिये पार्श्वी.' कुतूहलवानपि— Though full of curiosity. निसर्गशालिनः—Naturally bashful.

(8) Although they desire to study completely the features of those whom they meet for the first time, still the eyes of the long-eyed ones do not fall fully on their lovers. उपेन्द्रवज्रा.

च-च or च-तु Means 'Although—yet.' निर्वर्णयितुं—To study closely, examine carefully. तदेव पूर्वे यस्मिन्कर्मणि यथा तथा तत्पूर्वे, तत्पूर्वे समागताः, तदेव पूर्वे समागतं ये स्तेषां or ताभिः पूर्वे समागतानां. cf: रघु. II. 42. 'तत्पूर्वसंगे वितयप्रयत्नः' v. l. तत्पूर्वसमागमानां—स एव पूर्वं: समागतः ये स्तेषां.

P. 109. अघेण सहितं समग्रं, समग्रं यथा तथा पततीति समग्रपातीनि—Falling fully. (Predicate.) There is विरोधामास in आयतलोचनानां & समग्रपातीनि, though आयतलोचनानां is a complimentary epithet. स्निग्धया &c— A common expression with the author. cf: Supra I.

‘ स्निग्धं निश्चयायन्ति ’ &c and शाकुं; II. 2 ‘ स्निग्धं वीक्षितमप्यतोऽपि ’ &c. अवक्षिणः Uncourteous. उज्जित्वा—To the exclusion of. बद्धलक्षः—Has his gaze rivetted on. परमार्थतः (or परमार्थे) गृहीत्वा—Taking him to be true. cf: शाकुं. II. 18. ‘ परिहासविजल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः. ’ कीडिष्यामि—I will play a joke. बद्धुमा—Sweet-heart. असूया—गुणेषु दोषाविरुद्धनाम्.

P. 110. (9) While turning away her face from here jealously so as to break the तिलक mark (on it) by the knitting of the eyebrows and to make the lower lip quiver, she has, as it were, shown the instruction of the preceptor in the graceful josticulation appropriate in fits of anger at the faults of a lover.

वसंततिलक.

प्रभगेन भिन्नं तिलकं यस्मिन्कर्मणि यथा तथा. स्फुरितोऽधरोष्ठो यस्मिन्पथा तथा. इतः—From this direction, कान्तस्वयंपराधैः कुपितानि तेषु—Proper or appropriate to be displayed when they find that their lovers have committed a fault. कान्तपराध may also be dissolved as कान्त अपराधस्तैः. Lovely or gentle faults (committed by lovers in love affairs). कुपित is used as an abstract noun in the sense of क्रोध. विनेतुः—Subjective genitive. Imparted by the preceptor. ललिताभिनयस्य—Objective genitive. शिक्षा (शिक्षण)—Instruction. अनुनयसज्जः (अनुनयार्थे सज्जः)—Ready for propitiation. प्रत्यानी—To take back, withdraw. प्रत्यानीयतां क्रोधः is better on the ground that the king is introduced on that account.

P. 111. (10) Why are you, oh lotus-eyed one, angry in this manner, simply for an action represented in the picture? Surely here I am in person your slave not common to others (exclusively devoted to you).

आर्या.

चित्रार्थित &c—cf: रघु. II. 31. ‘ चित्रार्थिनारंभ इवावतस्ये. ’ किमेवमपि should be rather taken as कि एवं आर्य because कि एव मपि violates the rule of syntax, कुप् usually requiring मद्यं (Dative.) न अन्येन साधारणः अनन्यसाधारणः—cf: शाकुं. IV. ‘ उत्कंठासाधारणं परिशेषमनुभवामि. ’ Also कादं. ‘ केनृ वा अन्येन सह साधारणं करोमि दुःखं. ’

मदनकान्तये—Nervousness of love. उदासीन इव—Seem so apathetic, indifferent, unconcerned. अत्र मन्त्र्यामयं तवाविश्वासः—Do you distrust her lady-ship so much?

P. 112. (11) Coming frequently within the range of my sight she disappears in a moment; thy friend, having come within the grasp of my arms slips off suddenly; tormented thus as I am, by the pain of love under the delusion of union, how can my mind repose any trust in her? हरिणी.

स्थित्वा स्थित्वा—Shows the frequency of the action. There is no propriety in saying 'अबला सती.' as the king merely wants to point out the grounds for mistrusting her. समागममायया may be construed with क्लिष्टस्य (Tormented by means of &c) or with विश्रम्भं (in consequence of the delusion). Of course the king is supposed to describe his experience in the dream. इदानीं तावत्—Now at least. आती तरी. स्वप्न समागमोऽपि दुर्लभः &c—Mālawikā means to say that she could not dare to see the king even in a dream on account of her fear of the queen. By this she represents how pitiable her position was. See देव्या भयेन &c P. 114.

(12) Where is the necessity of answer ? In the presence of the fire of love I have given this very self to your friend, not as her master but as her servant in secret. आर्या.

पंचबाणा यस्य स पंचबाणः, पंचबाण एवाग्निः पंचबाणाग्निरेव साक्षी यस्मिन्कर्मणि यथाम्याया (वदुव्रीहि used as an adverb.) The five arrows of cupid are ' अरविन्दमशोकं च चतुं च नवमादिका । तालोदलं च पंचैते पंचबाणस्य सायकाः ॥ ' This refers to a rite in the marriage ceremony by which the bride-groom takes the hand of the bride in the presence of fire; **P. 113.** एव बाटाशोक &c—Compare similar withdrawal of characters on a similar occasion in शाकुंतल. III. ' अन्तस्ये, यथैव इतो दत्तदृष्टिःसुको भृगुपौत्रको मातरमविष्यति । एहि संयोजयाव एतम् । '

लपयति—Browses upon. एवं—Thus, as you are careful to protect the sprouts. v. l. रक्षणक्षणे—With respect to the engagement

of taking care of us. एवमपि—Is even गौतम required to be told so? Is it necessary to give this direction to गौतम ? विदूषक means that he already knows this duty of his. अविद्यमानः प्रकाशो यस्मिन्-स्तस्मिन् अप्रकाशे.—In this dark. P.114. स्कटिकस्थलः—Crystal seat विशेषा शिला or शिलाया विशेषः शिलाविशेषः—Particular (or excellent) stone साध्वसं—Afraid.

(13) Give up, oh beautiful one, the fear of union. Act the part of the अतिमुक्त creeper towards me, devoted as I am to you for a long time and have assumed the condition of a mango-tree
द्रुनविलंबित.

संगमसाध्वसं (संगमे-संगमकाले यत्साध्वसं)—The fear or agitation at the time of first union entertained by a woman. The interpretation ' संगमोद्भवं साध्वसं — The fear consequent upon union ' does not appear correct. तत्र विराद्यभृति प्रणयोऽमुवे May be construed with विमृज्.—Dismiss towards me &c; and then मयि सहकारतां गते &c. as a separate clause. सहकारतां गते—When I have become like a mango-tree. अतिमुक्त &c—Act or assume the part of &c. As the creeper coils itself closely round the mango tree so do you coil yourself round me, i. e. give me a close embrace. पारयामि—शक्नोमि—Am able. दृष्टा समवस्था यस्य—Was seen in a similar (the same) state (with me). V. L. दृष्टसामर्थ्यः—Had his mental strength seen (tested).

P.115.(14) Oh you Bimb-lipped one, politeness is the family observance (vow) of gallants. Therefore, oh almond-eyed one, what constitutes my real life is dependant upon my hopes in thee.
आर्या.

वैविकः (Probably from विव—Shadow or from बिबिक—The name of a मगध king)—A man who is assiduous in his attentions to ladies, a gallant. The commentator as well as Mr. Pandit seem to understand वैविक as the descendants of बिबिक—One of the ancestors of अक्षिमित्र. There is no great propriety in saying that the descendants of बिबिक are (outwardly) polite to all the ladies of the haram

notwithstanding their heart is fixed on a particular lady.

कुलव्रतं—A family vow or observance that cannot be neglected.

अभिहित means that gallants regard this (attention to women) as sacred and inviolable as if it were a family observance.

सदाशा निर्वंधनानि येषां ते स्वदाशानिर्वंधनाः—Dependant on my hopes of getting you, i. e. I keep up my life only on the hope that I shall get you. **संस्लेषमुग्नयति**—Acts embracing; shows that he is going to embrace. **रमणीयः** &c—Charming indeed are the movements (actions) of young women prompted by love.

(15) She, trembling, wards off (my) hand, the fingers of which are eager for the occupation at the girdle; while being embraced perforce (against her will) she makes her hands cover her breasts; while I raise her face having eye-lashes, to kiss it, she turns it away. Thus even under pretence of refusals she brings about the happiness of the fulfilment of my desire.

शाकूलविकीर्णित.

पक्ष्मलचक्षुराननं पावमुन्नमयतः (तत्र) साची करोति. **पक्ष्मल**—Having long eye-lashes. **व्याजेन**—Under show of refusals i. e. pretending to refuse my request she gives me as much pleasure as she would have by granting my request. **निर्वर्तयति (संपादयति)**—Accomplishes, brings about. **सत्यं च** &c—Were you truly informed. cf.—**विक्र. II.** ' हृजे निवृजिके सत्यं त्वया भणितमिह लतागृहं प्रविभनार्यमाणवक्रसहाय आर्यवृत्रो दृष्ट इति. ' **परिगतायां**—Made known the state of things. **आलिङ्ग**—Terrace or raised seat before a house.

P. 116. संशयान्मुक्तं—Rescued from peril (risk to life); referring to **विदूषक's** late escape from death by snake-bite. **अ** might be equal to **च** or it might be rather a part of **अप्यंअ (अन्यच्च)** as **इरावती's** speech is incomplete. **सावशेषनिव**—Appears as it were incomplete (unfinished) cf.—' शृणु सावशेषं मे वचः. '—Hear me to the end. **चित्रगतं** &c—Refers to the picture of the king in the summer house. **पादुगः तादृशः** &c—Both are the same, there is no material difference between the image and the reality. **उपचारातिक्रमं प्रसादुं प्रमादमारभः**—This attempt (on our part) is to atone for the trans-

gression of proper ceremony (उपचार); उपचार:—External show of form, ceremony. cf. विक्र. IV. 'प्राद्वेष्यैरेव लिगैर्मम राजोपचारः .' The उपचारानिकम refers to इरावती's haughty behavior towards the king at the end of the third act, when the king attempted to reconcile her by prostrating before her.

P. 117. न मे एषो मत्सरस्य कालः &c.—This shows the real character of धारिणी. As she is shown to have suspicion about the king's love for मालविका from the very beginning, she has by this time, it appears, made up her mind to gratify the king's desire by uniting them together, even at the risk of having a co-wife. But at the same time, she does not want to offend the feelings of इरावती. Mr. Pandit's supposition here that the king had requested the queen धारिणी to liberate मालविका and बकुलावलिका, is groundless. The queen simply seems to imply that she is prepared to sacrifice her interest to please the king; otherwise the word मत्सर (jealousy) would have been too strong here. तव &c.—To increase your importance. यदि अनुमन्यसे—If you permit, (my intercession on your behalf) then I shall request the son of the honored one for you (to pardon you for your haughty behaviour). Mr. Pandit supplies 'वअस्ता सहिआए मालविआए मोअणं' meaning 'if you permit the setting free of मालविका and her companion,' which does not appear to me natural.

नागरिक—Lit. Townsman as opposed to a villager. A man of some education, a man of taste. The word nearly bears the same meaning as the English word courtesan. Hence नागरिका—A gentle and courteous lady. It may be also a proper name here. का वयं &c.—Who are we to direct the queen. निगलनं—Confining. अनुग्रहः—Favour. अयं जनः—Refers to इरावती herself. **P. 118.** द्वारोद्देशे—On the threshold. विपणिगतः &c.—Like a bull in the market place. This may refer to the bull let loose on some sacred purpose. He is known as बोल in Marāṭh. He is allowed to wander anywhere and eat

anything he likes. Usually he is well fed by religious persons and found in market places feeding himself to his fill on the charity of people. Very little change appears to have taken place in this system since the time of कालिदास. अप्याहित—Lit. Something very serious, Alas, a mishap. (महाभीतिः). न खलु—I hope &c. सावशेषः—With remnant. अस्य &c.—No danger should be apprehended to him. कस्य &c.—Who should confidentially entrust any work to him? As इरावती had not entrusted any work to विदूषक, the remark is to be understood generally. V. L. 'कस्य एव आत्मनीतो इतागः—Whose party does this wretch belong? Whose friend is he?'—Is preferable. आत्मने हितः—Devoted to आत्मा, proving of use to oneself. इतः एव—Refers to इरावती. Fed as he is by you. कुक्षिं पूर्य—To fill one's stomach. स्वस्तिवाचन—Auspicious presents (gifts on account of स्वस्तिवाचन). Dr. Bhandarkar thinks that in rendering the प्राञ्ज 'वाअण' into Sanskrit a mistake has been committed and वाअण ought to be rendered as वाचन as in पुण्याहवाचन. स्वस्तिवाचन is the ceremony in which Brahmins are given दर्शिणा to say स्वस्ति (यजमानाय). The word वाचन must have come from the प्राञ्ज 'वाअण.' स्वस्ति—The benediction of a Brahmin after the presentation of offerings; of:—रघु II. 70. 'प्रास्थानिक स्वस्त्यनं प्रयुज्य.' स्ववाचने—Dreams of मालविका. P. 119 भुतमत्याहितं—Do you hear the mishap, (danger)? Here is the danger that you suspected of, said slightly ironically. भुजंगभीक्षकं—विदूषक is usually represented by this poet as being afraid of serpent cf:—त्रिक. II. compare विदूषक's unconsciously revealing the secret in विक. II. ब्रह्मवंधु—The wretch of a Brahmin. A contemptuous term; one who is a Brahmin only in name. (ब्रह्मवंधुभिक्षवे) cf:—विक. II. cf:—मराठी 'भट्टगां.' कृतघ्नः—The ungrateful fellow. क्लृप्तः—Sharper, rogue, cheat. V. L. उपद्रवस्य अर्हति—Deserves to be teased. Mark the use of the genitive for accusative. वंडकाष्टे—वंडाय इदं or वंडमेव काष्टं. इवीकर—A serpent. इवी—An expanded hoof-, cf:—विक. II. 'विदू-अविभा अविभा कित् खलु एतनुजंगनिमांकमिष संमुचं अस्माकं निरवित.' सहसा

—Rashly, (अविचारेण). हा धिक्—Alas. सप्रहासं—With a laugh. कथं
 —What? shows Surprise. अहं पुनजानि &c.—while I thought that &c.
 —I produced a bite like that of a serpent with the pricks of a
 केतकी thorn. This reveals विदूषक's plot designed for the liberation
 of मालविका. तन्मे फलितं—That has borne its fruit to me. This
 refers to the theory that whatever act is done by a man brings its
 fruit to him in the next life generally—तत्—Stands for the act of
 producing a bite &c. cf.— ' जन्मातरुद्धं पुण्यं फलति. ' पटं आक्षिप्य—
 पटाक्षेपेण—With a toss of the curtain, tossing up the curtain. अपि
 &c—I hope, the desire of this couple to meet by day, is uninterrupted
 (successful). दिवा संकेतो यस्य सः . अपि—प्रश्ने. P. 120. उप-
 चारः—Showing respect, form of salutation. This is one of those
 words which the poet uses in different senses in different places.
 वृत्त्याधिकारावियया (द्रव्यकृत्यसंबन्धिनी —Regarding your business as
 a go-between). V. L. भर्त्राभिसारिका —Your vow to make माल.
 meet the king. संपूर्णा &c—You have made good or fulfilled
 your promise. इरावती knows of no special promise of बकुला.
 to the effect. This is simply said by her tauntingly. किं मया &c—
 His honour should be asked what I have done. Many
 Mss. omit this sentence which simplifies the speech
 and is also a good one. दर्दुरा &c.—Does the god of ८१७
 rain (इन्द्र) remember to pour down rain on the earth simply
 because the frogs croak? Is it on account of my intercession
 that his honor thinks of making love to माल. ? बकुलावलिका means
 that it is the king's own passion and not her intercession that
 makes him love माल. Mr. Pandit's reading ' किं दर्दुरा व्याहरन्तीति
 देवो पृथिवीं विस्मरति ' he explains by ' whatever she and her
 poor friend मालविका may have said about the king, that talk
 would have no more effect on the king's love to इरावती than
 the croaking of the frogs has on the love of the
 cloud for the earth. ' This is rather an unnatural
 explanation. The reading would mean that 'The king would
 not forget माल. for the angry utterances of इरावती ' comparing
 her to a frog. But that would be a very great insult to her

especially from a person of बकुलाबलिका's position. Even accepting the reading Dr. Bhandarkar renders the प्राक्त 'विमुमरोदि' by 'अपि स्मरति,' वि in प्राक्त being equal to अपि in sanskrit, and interpretes it thus: 'Is it because the frogs croak that the god remembers &c. which comes to the same as our reading but where अपि has no very great propriety. प्रणिपातलघनं (उ-चारातिक्रमं) vide III. 22. प्रसादगूह. (प्रसन्नाम् or अनुनयं गूह)— Lit. To be clear or free from turbidity, hence ' To be reconciled. ' cf—विक. 1. 8. ' गंगारोधःपतनकलुषा गुहातीव प्रसारं. ' Also शाकुं. VII 32 ' ज्ञया न मुञ्चन्ति मलोपहतप्रसारे ' &c. अस्थाने &c.—That your anger should be in a wrong place cannot be conceived in your case; that you will be angry without a cause will never take place in your case.

P. 121.(16) When without a cause, oh beautiful-bodied one, did your face ever wear an angry aspect even for a moment? Say how will the night have the orb of the moon obscured by the planet at an unseasonable time? प्रभावती.

अपत्रंगि-पर्वन्—The day of opposition or conjunction. cf.—सु V11. 33. ' पत्रांत्यये सोम इत्रोष्णरश्मेः . ' also विक. I. 11 ' प्र-त्यागतप्रसारं चंद्रमिवोपस्थामुक्तम् ' Monier Williams understands — पर्वन् by ' The days of the four changes of the moon. ग्रहेण कलुषं मंडलं यत्र तादृशा. This refers to the cause of the eclipse. ग्रह may be taken in the sense of the planet earth in which case it will be clear that कालिदास had a correct knowledge of eclipse; or ग्रह may be understood in the sense of the planet राहु and ग्रहकलुषं दुर्मंडला may be explained according to the popular theory current upto this day that the sun & the moon are touched by the planet राहु, thus causing an eclipse. consequently this expression alone does not prove astronomical knowledge of the poet. —अप्यसंक्रान्तिषु &c.—When our fortunes have gone (been transferred,) to another person. हास्या—Object of ridicule. अन्यथा कल्पयामि— Take it other-wise, misunderstand it. पुनः—On my part. कोपस्थानं—The cause for displeasure.

(17) On festive days, attendants, though they may have committed faults, do not deserve punishment (imprisonment). So they have been released by me and they have come to fall at my feet. आर्या.

P. 123. एषो भवत्याः &c.—Of course इरावती suspects धारिणी as assisting the king in releasing माल, from confinement. पक्षपातः—The partiality here referred to, is towards the king. इरावती means ' I now come to see your partiality to the king. Mr. Pandit understands partiality to herself and takes the sentence to be uttered ironically, which rather appears to me unnatural & unnecessary. संघटितः—Has befallen. गृहकरोतः—A Domesticated pigeon. चिह्न—A kite. यदच्छादयाम्—Seen accidentally (by chance). एवं &c.—Tells the true circumstance of their release. निवृत्तम्—Happened. उक्तः—Concocted. प्रयोगः—Scheme. कामतंत्रसचिवः—A minister in love matter. नीतिः—Policy, of course said tauntingly. **P. 124.** यदि नीतेः &c—If I were to learn a single letter of political science I would even forget गायत्री. विद्वक् means that his memory has such a shallow capacity that it can not retain both at once. Or it may be taken as a sort of oath, meaning ' I should commit as great a sin as that of forgetting गायत्री ' which is considered the greatest sin that a Brahmin should commit. This passage has also various different readings. V. L. B. means ' Then he might not have been resorted to by the king. ' मोक्षेयं—Shall I extricate &c.—सावेगं—In a fright. अनुधावन्ती—Running after कंदुकं—A ball. विंगलवामरः—Brown Coloured monkey. विंगल may be the proper name of the monkey, it being the custom of kings to rear such animals. बलवन्नासिता —Terribly frightened प्रवातकिसलयं (प्रवाते स्थितं कितलयं)—Leaf in great wind. प्रकृतिं न प्रतिशुच्यते—Does not regain her consciousness, is not restored to the natural condition. **P. 125.** कटं—Pity. कातरो &c—Timid is childhood, children are timid creatures. विकारः—Ailment. मा—Lest of:—I. ' मा खलु धारिणी ' &c. अहमेतां &c—Just I shall restore her to consciousness. स्वपक्षः—your own party. समानः पक्षो यम्य सः—

विष्णु jestingly calls himself as belonging to the monkey race, and he really is as mischievous and trickish as a monkey. of: . विह. V. ' विमिति शंकित्वते । आश्रमगणरहित एव शाखावृत्तः . देवि चिन्तयन्वा -Thinking of the queen, thinking what she will do to me when she hears this news. अतःपरं—more than what we already have suffered. दोहदम्य पंचरात्रे अर्ण एव—Before five nights have elapsed since the fulfilment of the longing. ननदः—Studded with, bedecked with; of:—शाहुं. I. ' यौवनयोरेव संवद्धं.' सत्यप्रतिज्ञा—सत्या प्रतिज्ञा यस्या स्तादृशी.—True to her promise. This refers to the queen's promise given in the third act. See. यदि स पंचरात्राम्यतेरे &c.

ACT V.

P. 127. उपक्षितः—Thrown up; erected. **हस्तसंस्कारविधेः** (हस्तः सत्कारविधिर्यस्य सः)—Whose honoring ceremony is performed. The honoring ceremony here referred to was the kicking by the foot.

V. L. हस्तसंस्कारविधेः—The ceremony of whose purification is performed. **वेदिकाबंधः** (वेदिकैकबंधः)—Erection of a varanda (covered with a roof). **अनुष्ठितानियोगं** &c—I shall inform the queen that I have executed her order. It seems that the queen must have ordered the **उद्यानवाटिका** to erect a varanda around the **अशोक** when she had gone to inform her of the **अशोक**'s putting forth of flowers. **दैवम्यानुष्ठानाया**—Deserves to be compassionated by destiny. **तथा चर्डीहता**—Made angry like that. **तथा** must have reference to the anger of the queen when she was informed of the release of **मातृविक्र** without her consent by the tricks played upon her, or to her anger when she was informed by Irâvati about her interview with the king in the garden. **अनेन**—Refers to the message already delivered to the queen by her. **प्रसादनुमती**—Disposed to favour. **देव्याः परिजनाभ्यन्तरः**—One out of the queen's servants. The **प्राकृत** **किंवि** is rendered by **किमपि** by the commentator as well as by Mr. Pandit and other editors which appears to me as an oversight. It ought to have been **कामपि** and I have made correction accordingly in my edition. **चौरमंजुषा**—A Leather box. **चरि**—Generally means ' cloth. ' So that it may mean ' a box overlaid with cloth. ' **जन्तुमुषा**—Seal of lac. **लंछिता**—Marked. **चतुष्पाटातः**—Quadrangle. (चतस्रः पाटा यस्य). **कुड्म**—Hump-backed. **P. 128. विद्यातरायणं अनुष्ठितां**—That are repeating the lores. **अनुष्ठिताय** (अनुष्ठानं कुर्वतां)—Of those who practise some religious observance, which in this case is to

repeat the lores some fixed number of times. It is either performed by the host himself or through a Brabmin in which case he is paid दक्षिणा by the host, which transfers the fruit of the observance from the doer to the host. नित्यदक्षिणा &c—Daily remuneration to be paid once in a month (either in arrears or in advance but usually in arrears). मासिका—Monthly, in a month. सेनापतिना i. e. पुत्रपक्षिणे—He is called सेनापति not because he was अग्निमित्र's general but because he was the general of the मौर्य kings, the last of whom he had deposed and put to death in B. C. 183, and had usurped the throne which he had, it seems, shared with his son, during the latter part of his reign. यज्ञतुरंगरक्षणे—For taking care of the sacrificial horse that was let loose on the earth. When any king performed a sacrifice, a sacrificial horse was to be let loose on the earth that was to return unopposed by any other king in the neighbourhood and victorious. नियुक्तः—Appointed. आयुषो निमित्तं—For or in the interest of his life. अष्टादश &c—To the amount of 18 golden coins. दक्षिणीय—Worthy to receive दक्षिणा. प्रतिग्राहयति—Causes them to receive. मंगलगृह—A part of the house set apart for religious purposes. It must be देवगृह or some such one. विदर्भ विपयात्—From the country of विदर्भ. लिपिकार—A clerk. वाच्यमानं—Which is being read. P. 129. विजयदंड—Victorious army. Vide I. वीरसेनप्रमुखं दंडवकं &c.—दायादः (दाय अनोति)—Kinsman, relation. तेन—माधवनेनेन, महाभाराणी—Of great worth. रत्नवाहनानि—Vessels of gems. शिल्पकारिकाभूयिष्ठं (शिल्पकारिका भूयिष्ठं यस्य सः पतिव्रतः)—Mostly consisting of girls skilled in arts. P. 130. अशोकसकारव्यावृत्तया—Engaged in honoring the अशोक. प्रसूनलक्ष्मी—The beauty of flowers. प्रसूनं—A flower, a bud, a blossom. प्रत्यक्षीकृतं—To witness or to see with one's own eyes. धर्मासनम्—Judgment seat. नेत्रघ्न्य (कुशालवकुटुंबस्य स्थली नेत्रघ्न्यमिष्यते)—Tiring room. दिव्या—It is well, happily. दंडैरेद—By the mere strength of armies. अरि &c—Stands at the head of enemies.

(1) You, who take pleasure in gardens, situated on the banks of विशिशा, in which there is the sweet (indistinct) warblings

of cuckoos, pass the spring like the god of love in form. The enemy of you, oh you boongiver, whose strength is increased, is bent down together with the trees on the bank of the वरदा, which (trees) bear the marks of the ropes of your victorious elephants. हरिणी.

The first two lines may be interpreted in two or three different ways. (1) You, taking delight in the sweet warblings of the cuckoos, pass the spring in the gardens &c. (2) You, taking delight (delightfully) pass the spring in the gardens which &c परभूत &c—कलश्रुते व्याहाराः कल-व्याहाराः, परभूतानां कलव्याहारा येषु (An irregular बहुव्रीहि). or परभूतानां कलव्याहारेषु. कल—sweet and indistinct. अनंग इवांगवान्—Like the god of love in form or being possessed of body (अंगवान्) you pass the spring like one without it—A pun upon the word अनंग& अंगवान् There is also a pun on आन्तरतिः—That has enjoyed or taken रति—pleasure or the wife of मदन. विदिशा — The river विदिशा is in Mâlva on which the city विदिशा (identified with modern भित्सा) is situated. वरदा—Modern वर्षा—tributary of the गोदावरी. आलानानां अङ्का येषु तैः . V. L. आलानानां: (आलानसाधनैः)—Which serve the purpose of tying posts उपोद&c—Whose army is mighty or whose strength is increased. This verse illustrates what is called सहलंकार (figure). The purport of this verse is that while the king is enjoying in his own kingdom, his forces encamped on the bank of the वरदा have subjected the enemy, the king of the विदर्भा.

P. 131. (2) The actions of you both over the ऋषकैशिकास, have been put into verses by learned men (poets), oh you God-like one, through their love for heroes—of you, who deprived the lord of the विदर्भा of his wealth with a division of your army and of शौरि (रुष्ण) who took away हस्मिणी forcibly by his arm, as strong as an iron bar. हरिणी.

विरचितपदं (वरचितानि पदानि पद्यानि यस्मिन्स्तत्)—Which is celebrated by song or is made the subject of panegyric. It is used predicative

ly. v. l. सुगोरमसुरिभिः (सुगणसुगमा वेदातैः)—‘ By God-like poets ’ has not got any propriety. चरितं—Used as an abstract noun. कथयति—कान् मन्त्रं कृत्य स्थितं—Which stands, having placed the कथयति in the middle ; i. e. which is common to both regarding the कथयति शक्तः : i. e. the exploits of you both which were achieved over them. मन्त्रकृत्य—अधिकृत्य or अधिष्टाय. The कथयति country is the same as the विद्वंस country; vide. रघु. V. 39. and मन्त्रिणाथ’s commentary thereon. तव and शौरिः are together exegetical of उभयोः. वंशानामनातैः. Here अनातिक means division or collection, and not ‘ army. ’ अत्रिभिरुभयैः—Plural is used because अत्रि (कृत्य) had four arms. अत्रि—An iron bar of a city gate (which is called अडवर in Mevān) of:—शाकुं II. 15. ‘ एकः कृष्णो न्ययत्विद्वंसान्वापुंतिदि. ’ Also रघुः XVI. 81. शौरिः—शूरस्य गौत्रस्य पुमान् शौरिः. See after this कृत्यः. रुक्मिणी was the daughter of भीमरुद्र, the king of the विद्वंस. She was betrothed by her father to शिशुपत्त, but she secretly loved कृत्य and sent him a letter praying him to take her away. कृत्य with बलराम came and snatched her off after having defeated her brother in battle. From this passage it appears that in the time of कालिका there were extant, written by learned scholars, memoirs of king अत्रिमित्र (चरित्रात्. like the श्रीहृषीकेशचरित्र, the विक्रमगणेशचरित्र, of बाणभद्र and विश्वह्वर respectively,) in which his victory over the विद्वंस was described. These memoirs were other than the accounts found about अत्रिमित्र in the पुराणात्. जयगद्गुणविद्वंसानः (जयगद्गेन सुखितं प्रस्थानं यस्य सः)—His movement being indicated by these words of greeting (by the shouts of victory—जयगद्गद्). The जयगद्गद् here referred to is the panegyric songs sung by bards. सुभाकिट्ट &c. (सुखे स्थितं आकिट्टं तस्य तोरणं)—Let me put myself under the arch of the (front) terrace. सुभाकिट्ट is the raised seat in the front of a house. तोरणं—Arch or gateway.

P. 132. (3) Thinking of my beloved whose union is other than easy, and hearing that the king of the विद्वंस is humbled down by my forces, my heart feels grief as well as satisfaction, like a lotus struck by showers in the heat of the sun. वसन्तिदिदि.

सुखभेतरसंप्रयोगी (सुखभाषितरः संप्रयोगः यस्याः)—बुलभनमागमाम्. आ-
तो—In the sun, exposed to the sun. दुःखायते—दुःखी भवति.

एकान्तुष्टितः—Completely happy. (एकांत-अच्यंत, सर्वथा). प्रसाधन-
गर्वः—Pride in the skill in cosmetic (cosmetic—art of decoration)
The addition वैदिके found in Mr. Pāṇini's edition before विशह &c. is
unnecessary. cf.—विद्वद्भ्यः's speech below, ' भो विशहनेरथ्येन सविशेषं
शोभते साधिका ' सविशेषे—Particularly, magnificently. P. 133.
मददेशानुसूया—On account of her obedience with regard to my
desire. (मददेशानामनुसूया or मददेशाना अनुसूयिष्यसास्तया). cf: उत्तर.
' नाहं जनको नास्ति नानुसूयि संसंततिः ' v. l. मददेशाननुसूया—Having learnt
my intention. पूर्वचरितैः—By her previous acts. सौभाग्यं—Beauty.
मम आरंभः—My undertaking of causing the अशोक to put forth
flowers. ननु—Of course. अथ किं—Yes, exactly so. यथाहंसमानसु-
खित (अहंसमनसिहान्तो यथाहः, यथाहः संमानस्तेन सुखितं)—Made happy
(gratified) by being honoured in accordance with their merits.
भाषिकापुत्रेण—मालिका पुत्रेण (fore-runner) यस्मिन्सादशोः. परि-
हस्ययत्नः—Who has advanced in youth. P. 134. यथा आह भवान्—
It is as you said, you have said the truth.

(4) Here before us, the prime of this vernal season, in which
the कुरवक flowers are scattered about and the mango trees are bent
down by a number of fruits, and which (prime, therefore) is
drawing to its close makes the heart anxious. आर्या.

विकीर्णं &c.—विकीर्णानि कुरवकानि पश्मिन् फलानान् जालेन विभज्यमानाः
सहकाराश्च यस्मिन्तद्. कर्तोः—वसंतस्य. अथे may be taken also with
विकीर्णं &c. When it would mean that the कुरवक flowers are
scattered on the outer side and the mango trees are bent
with the load of its fruits. The compound may also
be dissolved as विकीर्णानि कुरवकफलानि तेषां जालेन विभज्यमानाः सहकाराः
यस्मिन् तद्—In which the mango trees were bent down by the
कुरवक fruit spread over them. But this mode is not acceptable as
कुरवक is not a creeper but a plant that flowers late in the
vernal season. cf: अमर—' पतितः कुरवको ज्ञेयो रकः कुरवकसन्तः '. This
is known in Marāthi as तांबडीकोरटी. इत नेपथ्यः—To whom

dress has been given. नेरुद्यं—The whole collection of ornaments forming a dress. कुसुमस्तवकैः—By the bunches of flowers. तदनीयाशोकः—तदनीयमिवाशोकः. प्रसवमंथरः—Slow to bear flowers (मंदगामी तु मंथरः). यदयं &c.—Since this one now presents splendour not common with others (unparalleled). न अन्यैः साधारणा अनन्यसाधारणा.

(5) The flowers of all the अशोक trees, which first displayed the glory of the spring, are, as it were, transferred to this अशोक, whose longing desire has been fulfilled. आर्या.

P. 135. This is उत्प्रेक्षा. विश्वञ्चो भव—Take courage. अस्मासु संमिहितेष्वपि —Even while we are drawing near, धारिणी allows मालविका to stand near her. विदूषक draws the inference from this behaviour and her former one (vide act I. and II.) that she must have now made up her mind to give away मालविका to the king as his wife. v. 1. अनुनयति—Coaxes, speaks pleasingly. Instructs. अनुमानयति—Is taking her consent.

(6) Here the queen, attended by my beloved, with respect, rises to greet (to receive) me like the earth attended by the Goddess of Wealth of the lord of lords, who, as it were, has forgotten to hold the lotus in her hand. आर्या.

This is व्यतिरेकालंकार mixed with उच्यते. विनयात् विनयेन or सविनयं. विस्मृतं हस्तकमलं (हस्ते कमलं) यथा—Who has forgotten to hold &c. On the idea of लक्ष्मी attending the king with a lotus in her hand. of:—रघु. IV. 5.

‘ जायामंडललक्ष्णेण समहरया किल स्वयम् ।
पद्मा पद्मातपत्रेण भेजे साम्राज्यदीक्षितम् ॥ ’

जानामि &c.—Whether she was directly informed by the queen of her intentions or she merely infers from the special dress given to her cannot be positively told. But the latter supposition appears probable. कौतुकालंकार—Nuptial (marriage) dress. कौतुक—Festive occasion. It may also mean fanciful dress. विमिनी—Lotus. दक्षिणेतरे—Left. See note on II. 4. ‘ अहो अपागको ’ &c. सविशेषं—superbly.

P. 136. (7) Wearing a silk garment (*दुकूल*) not hanging down too far, and having only a few ornaments, she appears to me like a night in चैत्र in which the moon is just about to rise, together with a few clusters of stars, free from frost (mist) *द्रुतवलेत्रिन*.

उदय &c.—उदये उन्मुच्यंती यस्यां सा उदयोन्मुच्यंतीका or उदये उन्मु-
चा चंद्रिका वस्यां सा, (In the first case का being a बहुव्रीहि termination).
गतं (or हतं) हिम येषां तैः, आभेदंत—Desired object. सकेतगृहं—Rendez-
vous, place of secret meetings. कल्पितः (संकल्पितः)—Intended or
designed. तद्वर्णा &c.—तद्वर्ण एव जनस्तद्वर्णाजनः. तद्वर्णाजनः सहायो यस्य
(बहुः) or तद्वर्णा जनस्य सहायस्य (तस्यु.). Though apparently तद्वर्णाजन
means young wives of the harem, there is an occult reference to
मालविका. *Concealed*

P. 137. (8) It is not that this अशोक should not be made the object of such honors by the queen—The अशोक, who, regardless of the order of the vernal deity, (now) manifests his respect for your exertions by (putting forth) flowers. शालिनी.

नाय &c.—It is not &c. i. e. he quite deserves &c. इंदुशानां
&c.—Of such special attention as is shown by the queen by her
attempts to make him put forth flowers. सावज्ञ—Regardless, not
putting forth flowers and thus showing contempt. माववर्धी—Vernal
Deity. नियोगः—Order. यौवनवती—Notice the clever and timely
remarks of विदूषक. Of course by यौवनवती he means मालविका, as
will be evident by the king's speech below, but questioned by the
queen, he gives a fine ready-witted reply. संनिधिवियोगः—Separation
(though) in proximity.

(9) I am like a चक्रवाक; my beloved is like its mate; and
वरिणी, who does not allow our union, is like the night to use.

अनुष्टुप्.

रथगनामा—रथांगो नाम यस्य सः—Whose name is a part of a chariot
(i. e. wheel), hence चक्र or चक्रवाक—Ruddy goose. अननुज्ञान &c.—
This refers to the supposition that the loving couple of चक्रवाक and

चक्रवाकी birds though in quite proximity during the whole of night cannot be united. cf.—शाकुं० IV. ' शकुन्तला—(जनातिक्रम) इत्या पश्य नलिनोपत्रांतरितमपि सहचरमपश्यन्त्यानुरा चक्रवाक्यारोति दृष्टकरमष्टं कनोमाति ' Also रघु० III. 24. ' रथागनाम्नोरिव भावबंधनं बभूव यद्रेम परस्वराश्रयम्. Also विक्र० IV. 18. ' रथागनामन् वियुतो रथागन्धोणिविवया। अय त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्हतः. '

P. 138. विदर्भविषयोरायने (विदर्भविषयादुपायनाभूते द्रेषिते—That were sent as presents from the विदर्भ country. It is better to take it as an adjective qualifying शिल्पकारिके than a noun in the locative as Mr. Pandit seems to have taken, तस्मिन् being equal to तस्मिन् काले or तदा as showing contrast with the following संदाति—At that time, at the time when they arrived here. शिल्पकारिके—Two girls (skilled) accomplished in fine arts. अलसशरिरे—Whose persons are languid (inactive). देवोपस्थानयोग्ये—Fit to visit (appear before) your majesty. इतिच्छ्वा—So thinking. लोहप्रवादः—Proverbial saying. आगामि—Approaching. आगामि &c.—The state of mind indicates future happiness or woe. अभियोगः—Close application, special study. It governs the locative. **P. 139.** अभिविनात—Instructed. **P. 140.** चंदनं क्लृ मया &c—Sandal, indeed has been defiled by me by using it as a sandal (slipper). इत्यंभुतः—Was reduced to such a state. **P. 141.** विधििनियोगः—Decree of fate. दायदवशंगते—Having fallen into the power of his kinsman. उञ्जन्वा—Setting aside, leaving aside. पूर्वे श्रुतं श्रुतपूर्वे—Heard already (before). स्वरसंयोगः—Lit. Combination of several sounds, hence voice, mode of speech. cf.—शाकुं० V. ' वीणायाः स्वरसंयोगः श्रुयते '. दुःखेन—With (great) difficulty. विभाव्यते—Is made out recognized. **P. 145.** आश्रवणः—Circle of friends. अश्रवणः—Refers to मालविका. वृत्तशेषं—The remaining part of her account. उपलब्धम्—I see (understand). तथागत &c—Whose brother was reduced to that condition. अश्रवाद्य—Taking away, carrying. मन्वसंधेधारेक्षया—Having in view your connection. पथिकसार्थे—Body of travellers. अनुप्रविष्टः—Joined. निविष्टः—Encamped. To be taken with विभ्रमिन् as a predicate. गतोऽप्या येन स गताप्या—

That had travelled a part of the road.

(10) There appeared a shouting band of way-layers with the space between their arms widened (crossed) by the quiver-straps, wearing tufts of peacock feathers hanging down upto their heels, and with bows in their hands, whose very onset was very hard to bear. वसंतिलकः

v. l. तुण्णिरबंध &c. means the same. v. l. आकर्ण &c—Hanging down upto the ears. P. 143. वदयुद्धाः—Engaged in fight. पराङ्मुखी क्त्वा—Were put to flight. सार्थवाहः—Merchant-warriors. ततः स मसौदर्यः &c:—

(11) Then that brother of me, who was dear to his lord, wishing to save her in that distress, who was afraid of any humiliation, cleared the debt to his lord at the cost of his dear life. अनुष्टुप्.

परिष्णुः—Desirous to defend. दृजति—In distress. P. 144. समवस्था संवत्ता—Has been reduced to such a condition. तनुमती—Of mortals. लोक्यात्रा—Course of the world. तनु &c—This is the ordinary course of mortals. सकलीकृतभर्तृदिडः (सकलीकृतो भर्तृदिडो येन सः)—That has turned to use the morsels (of food) of his master. मोहमुपगता—Fallen into a swoon. संज्ञामुपलभे—Regained consciousness. दुर्लभ &c—Was not to be seen. कृच्छ्रं—Difficulty. अग्नि-सात्रक—To consign to fire, to burn. पुनर्नवीकृत &c—Having the sorrow of my widow-hood renewed, i. e. I felt as much grief at his death as I did at the death of my husband. अवर्तार्य—Having come. काषाय—Yellowish brown garments (worn by Buddhist monks and nuns of those days resembling the dress of religious mendicants—सन्यासियों of the present day). पंथाः—Course. Mr. Pandit remarks here that Buddhism was esteemed at the period when the drama was written. It was not so. Vide our introduction. आश्विकः—A forester. गता—Gone into the hands of. लक्ष्यप्रवेश—Having got admission. अवसानं—End, termination. P. 145. किन्तु खलु

&c—What may his majesty say now? Mr. Pandit observes that the force of दाणि [now] is whether the king would like to marry her or not after hearing her unprotected state in the forest. But it shows, I think, nothing more than her anxiety to know the king's decision after he had heard the above history of her. cf:—शाकुं० V. 'शाकुं०—किन्तु यत्तु आयंशुत्रो भणति'

अहो—Alas! परिभवोपहारिणो विनिपाताः—Calamities (विनिपाताः) bring on humiliaties (disgrace). परिभवस्य उपहारिणः. v. l. परिभवोपनिपातिनः—Come near.&c. v. l. परिभवप्रहारिणः &c—Calamities strike at disgrace; cf: शाकुं० VI. 'रंधोरनिपातिनः अनर्थाः'

(12) Deserving the title of a queen as she is, she has indeed been used like a slave, as a silken garment is used for the purpose of bathing garment. अनुत्तुम.

प्रेष्यभावेन—As a slave. पद्मोष्णै (पद्मं—Leave, उष्णं—Wool)—Silk garment. अनिज्जनवती—Of noble birth. cf: शाकुं० III. 18. 'अनिज्जनवतो भर्तुं लाभ्ये स्थिता गृह्णीष्यदे.' शानं धारं—God forbid that I should be capable of committing such a sin. कारणेन—For some (good) reason. नैर्दृश्यम्—Silence. v. l. नैर्दृश्यम्—Pitilessness and नैर्दृश्यम्—Modesty, humility. लोकयात्राननेन—While living in a mortal form, i. e. while living in this mortal world. लोकयात्रा is the show of this life. cf: Supra. 'ईदृशी लोकयात्रा &c.' Taranath reads देवयात्राननेन शिवोत्सवेन &c—By a fortune-telling ascetic who had come to the idol-procession. निज्जमेन (विद्व अशेषो दस्य तेन)—Of infallible preternatural powers, whose tongue could not be false. सायु—A divine personage, one possessing supernatural powers to work. cf:—रत्नारवि IV., which exactly resembles this. सद्यभर्तुं &c—Would be united with a suitable husband. cf: शाकुं०—IV. 12. 'सद्यभित्तुं &c—भर्तारमा मस्यैव युक्तं यत्तावत्.'

अकथं भाषितं—Ever-proving true, sure, infallible. आदेशं—Prophecy. प्रत्यिमत—Taking effect, being fulfilled. वाट &c—In expectation of the proper time. P. 116. अवेत्ता—Waiting patiently.

The stage direction 'प्रविश्य कंचुकी' in Mr. Pandit's edition is superfluous. कंचुकी makes his appearance when he introduces the two ladies and it is nowhere mentioned that he went out afterwards. Besides कथांतरेण &c clearly shows that he was listening to the account of परिव्राजिका and waiting for his turn to deliver his message when परिव्राजिका's account would be over. कथांतरेण अंतरितं—Was separated or put off by a different story. The subject of this is the following message of the minister. विद्महेतुं &c—With regard to (towards) &c. अनुष्ठेयम्—What is (ought) to be done. अवधारितम्—Is considered. अभिप्रेतं—Opinion. द्वैराज्यं—Double government, rule of the two. अवस्थापयितुं—To establish.

(13) Let them rule separately over the northern and southern banks of the वरदा, as the cool-rayed one (the Moon) and the warm-rayed one (the Sun) rule, dividing between them, the night and the day. अनुष्ठेयम्.

नाकं दिवं विभज्य—Lit. After dividing (the whole day) into night and day. अमात्यपरिषद्—Council of ministers, cabinet. प्रविष्टां गनिष्यति—Will be established. P. 147. जीवितसंशयः—Refers to the danger to his life while in the possession of his opponents. कल्याणी—Generous, noble. बुद्धि—Mind. दर्शति—View, intention.

(14) Bearing up the fortune divided into two (parts) like the horses of a chariot bearing the yoke, those kings, harmless on account of mutual check, will abide by the command of you—a chastiser. उरैर्वज्रा.

उद्ग्रहणी—Bearing up. संग्रहीतुं—One who holds the reins, hence one who checks; here applicable both to a charioteer and the king. परस्पर &c—परस्परव्याघ्रहे निर्विकारौ—Free from the caprice of oppressing each other. प्रदत्तं—A present, gift. देवस्य &c—His lordship, the commander पुद्गमिन्. देवस्य is here a respectful term added to पुद्गमिन्. For the meaning of संज्ञाति see note

supra P. 128. **P. 148.** सौमनारं—With reverence. उद्देश्यति—Opens.
 ततो मुखमेव &c.—Our heart is turned towards the very direction, we
 are anxiously expecting news from there. अविहारः—Important
 post. This clearly shows that it was far improbable that
 अग्निमित्र might have been angry with his father on account
 of his father having sent his son to take care of the horse.
 V. L. अतिभारः—Responsible charge. यज्ञशरणात्—From the
 sacrificial compound (enclosure)- cf.—गा. कु. IV. 'अग्निशरणम्'
 & वि. क्र. III. 'अग्निशरणात्. अनुदर्शयति—Inform. विदितमभूत्—
 Be it known to you. राजसूययज्ञ—A sacrifice perform-
 ed only by universal monarchs, attended by tributary princes.

दीक्षित—Consecrated. आदिश्य—Appointing. संवत्सरोदावर्तनायः—To
 be brought back after a year. निर्मल—Free from all checks. विमु-
 छः—Was let loose. यवनानाम् चानाकैः &c—Was attacked by a
 mounted army of the Greeks. This incident may have a
 traditional reference to अग्निमित्रा's life extant at the time of
 काण्डिदास. 'The Bactrian Greeks came in contact with the
 Maurya kings before the end of the 3rd century B. C. and
 settled over the Panjab and Sind. In the times of Asoka
 (B. C. 240) there was in now what is called Kathiawar, a
 Yawana viceroy of the emperor. In the early part of the
 second century B. C., the Yawanas conquered Taxila and
 were powerful about 180 B. C.; Pushpanitra now checked
 them, but they must have remained in the frontier provinces till the
 invasions of the Indo-Seythians.' Pr. Apte अचानाकैः—Cavalry,
 horsemen. रोयसु—Bank. प्रार्थितः—Claimed seized, attacked.
 cf.—रघु. IX. 56. 'तत्रार्थितं जवनवाजिगतेन राजा' &c. संमर्दः—Great
 conflict, fierce struggle. cf.—रघु. III. 57. 'बभूव युद्धं तुमलं जयै-
 विणोः' &c also रघु. IV. 61 &c.

P. 149. (15) Then my excellent horse, that was being
 carried away (by them) forcibly, was rescued by अग्निमित्र, the
 mighty bowman, after having overcome his enemy. अनुग्रह

आश्वसितं—Breathes freely, feels at ease. अंशुमत्—Was the grandson of सगर and father of दिलीप. सगर was so called from his being born with गर (poison) administered to his mother by the other wife of his father. He performed 99 sacrifices successfully but at the time of the hundredth one, his horse was stolen by Indra and carried to पताल. Sagara's 60000 sons were thereupon sent in search of him and they finding him in the hermitage of कपिल, accused him of having stolen the horse, whereupon कपिल reduced them to ashes. Then the horse was rescued by अंशुमत्. अकालहीनं (न कालस्य हीनं हानिः यथा तथा)—Without delay. V. L. कालहीनं—(कालेनहीनं यथा तथा) Without allowing time to pass away. विगतरोषचेतसा—With your mind free from anger. Mr. Pandit here observes that the propriety of ' विगतरोषचेतसा ' could only be understood by supposing that अश्विमित्र had disapproved of his father's having sent out the boy वसुमित्र as a champion of the courser. But I think that the क्षत्रिय parents at least of those days would rather exult than resent at such a commission. cf:—Supra. ' धारिणी—अधिकारे ' & The following fact, I think, would satisfactorily explain the propriety of it. At the time of आश्विमित्र Buddhism was rather looked upon with disfavour and पुष्यमित्र was the champion of those that tried their best to root it out of India; vide. Wilson's Vishnu Puran 377. While we have reason to believe that अश्विमित्र rather favoured the set as will be evinced from the fact that पंडितकौशिकी, a Buddhist nun, was treated with respect and was an adviser of him. This, I think, is a sufficient cause for the feelings of each being alienated from the other. वधूजन—Daughters-in-law. Of course वधूजन here refers to the Daughters-in-law of पुष्यमित्र. It means ' (your) wives-वर्धते—Prosper.

(16) You have been placed at the commendable head of the wives of heroes by your husband; and the word ' hero—producing ' (mother of heroes) has come

to you from (on account of) your son.

अनुपमः

P. 150. कलमः—Cub of an elephant.

(17) Not even by such a display of valour does he produce astonishment in our minds, whose lofty and unassailable source is thyself, as और्व (the thigh-born one) is of the fire that consumes water.

इद्वज्रा.

वीरविजृम्भितेन (वीरस्य—वीर्यस्य—विजृम्भितेन)—By the display or exhibition of heroism. Some take वीरस्य विजृम्भितेन (चेष्टया)—By the hero's act which does not suit here. अद्रुम्यः—Irresistible, unassailable. ऊहजमा—Otherwise called और्व, a son of रघवन by his wife आह्वी and a grandson of भृगु. The sons of कृतवीर्य destroyed the descendents of भृगु in order to recover the wealth left to them by their father, slew even the children in the womb. आह्वी in order to preserve her embryo secreted it in her thigh hence the child at his birth was called और्व; on beholding him the sons of कृतवीर्य were struck with blindness, and from his wrath proceeded a flame that threatened to destroy the world, had not और्व at the persuasion of the sons of भृगु (भावेवाः), cast it into the ocean where it remained concealed, having the face of a horse.

यज्ञमेतेशालं—This is the मौर्यमन्त्रिन् referred to in act I. 7. उररीक्य (आदाय)—Including. अंतःपुराणी—To the women in the harem. **P. 151.** यन्मया प्रतिज्ञातं—The promise here referred to is the promise given in the third act. cf: ' अभिलाषपरयितृकं प्रसादं दास्यामस्मि ' &c. मम वचनेन इरावतीमिन्नय—Request (persuade) इरावती on my behalf (in my name). संशयितव्या—Should make (me) swerve from. v. l. स्वया मल्लु अयं संवादो न स्रष्टव्य इति—This agreement should not be broken by you. मंजूषा &c—Casket have I become &c i. e. I have received many ornaments from them. साधारणो &c—This triumph is common to them & me. अव्युह्यः—Joyous occasion, prosperity, triumph. **P. 152.** मह्यं &c—It is but proper that your already intended promise, possessed of power as you are, should not be made

otherwise (false). Mr. Pandit interpretes ' प्रभवत्या ' by ' you are so powerful that you will do what you wish, so where is the use of consulting me? ' and concludes taereby that इरावती's message is not altogether cordial but a little bitter. But I do not think it to be the spirit of the word प्रभवत्याः. इरावती seems to be perfectly reconciled as will be seen from her message to the king further on ' यद्व्यचारातिक्रमेण भर्तृण्यराद्धं ' &c. By ' प्रभवत्या ' she simply seems to mean that being the crowned queen and consequently possessing greater power as you are, it is not right that you should break your promise already given; i. e. she advises the queen on the contrary to keep her promise to मालविका. Only this sort of reply is natural in answer to the queen's earnest appeal to इरावती with the additional information about Málavikâ's noble birth; cf. Supra. वन्मया अशोक &c; besides this is a time of general reconciliation. प्रथमसंकल्पितं—Already wished for or intended. cf.—शाकुं. IV. 12. ' संकल्पितं प्रथममेव मया तवार्थे. ' प्रथमसंभावितं—As originally intended (desired). Just the same as प्रथमकल्पितं. प्रतिरादयितुं—To offer. त्वमेवास्याः प्रभवति—Even now you have full power over her. प्रभू governs genitive in this sense. प्रियनिवेदना &c—In keeping with the happy news. प्रिय here referred to is the good news of वसुमित्रा's success. प्रतीच्छतु—Accept जोषम्—Silently. किम्&c—Does my lord &c. P. 153. लोकन्यवहारः—Course or ways of the world, general custom. नववरः—New bride-groom. दत्तदेवीशब्दा—On whom the title of the queen has been conferred (by the queen). किं&c—Where is the use of repetition.

P. 154. (18) Jewels, produced as they are in a mine, if unpolished, do not deserve connection with gold. अनुष्टम्.

जातरूपं [जातं रूपं]—Gold. न लक्षितं—Was forgotten. धारिणी means that she forgot to dress मालविका as a princess in the exultation at the news of her son's success. कौशेयपत्रोर्णै—कौशेय & पत्रोर्णै mean one and the same thing

(silken garment) ; कौशेय being a generic term while पत्रोणं a specific one; cf: अमर ' कौशेयं छमिकोशोत्थं ' and ' पत्रोणं धीतकौशेयं ' अवगुह्य--Veiling. स्वच्छासनात् &c—Your order leaves us without any power of reply; i. e. we are obliged to obey you at once. **P. 155.** हन्त &c—Oh ! she has been accepted v. 1. (अश्वार्य) हन्त प्रतिगृहीतम् (along with the king's speech) —oh ! I consented to her before you gave her (स्वहानात्प्रगेव स्वीकृतम्). अहो देव्याः &c—How indulgent is the queen towards his majesty.

P.156. (19) Virtuous wives fondly attached to their husbands serve him even by (creating) a rival. For rivers convey to the ocean hundreds of other rivers. आर्या.

प्रतिपक्षेणापि—Even by giving new brides to their husbands and thus creating rivals to them. उपचारानिक्रमः—Transgression of civility here referred to has a reference to इरावती's disregard of the king's prostration before her.

P. 157. भर्तृरनुकूलं न मया आचरितम्—I did not act agreeably to my lord therein. If we understand ण by ननु, the sentence would mean ' I did it agreeably to your wish ' प्रसादि मात्रेण—Only by reconciliation. अनुज्ञास्यति—Will grant. चरितार्थं—That has got his object accomplished, that has got his desired object. सभाजयितुं—To pay (my) respects to (him). cf: शाकुं. V. ' ऋपयो देवं सभाजयितुमागता इति. ' यदि ते प्रसादः—If you permit, if you show so much favour as to give me leave to depart. त्वामुद्दिश्य—I shall put in or insert complimentary words (message) from you. परवान्—Dependent.

(20) Have always, oh dear one, propitious countenance towards me. So much do I desire for the sake of your rival. While अग्निमित्र is ruling, there is not a blessing like the removal of calamities (such as इति and others) of the subjects, that is not secured. वसन्तविलक.

वह्नी—Lit. a hot tempored lady, usually employed as a term of

endearment by a husband to his wife. I see no necessity of taking it in the former (literal) sense here. Taranath. explains that her anger is always justly aroused and consequently the king requests her to be always ready for reconciliation. प्रतिपक्षहेतोः—For the sake of your rival, i. e. for मालविका. P.158. आशास्यम्—Blessing (to me), or thing to be desired (by me). काश्यपेन takes it with प्रजानां and explains it by अपेक्ष्यवस्तु—‘ The desired object of his subjects. ’ इति:—Calamity. The itis (calamities) are usually said to be six; (1) excessive rain; (2) drought; (3) locusts; (4) rats; (5) parrots; (6) and foreign invasions.

Def:— अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलमा मूषकः शुक्रः ।

प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडैता इतयः स्मृताः ॥

Some read for the second line.

स्वचक्रं परचक्रं च समैता इतयः स्मृताः ॥

Cf.—स्यु. I. 63. ‘ निरातंका निरीतयः ’ &c.

APPENDIX I.

1 What is the general Sanskrit term for all kinds of dramatic composition ?

2 In how many and which classes have dramatic compositions been divided by Sanskrit scholars? To which subdivision does the मालविकाग्निमित्र belong?

3 Explain the term विष्कम्भक and प्रवेशक. What characters do act in each of the two ?

4 What doubts as to the author-ship of the मालविकाग्निमित्र have been raised by Pr. Wilson ? What is your opinion on these doubts?

5 Mention some similarities between the मालविकाग्निमित्र and the other works of कालिदास both as to diction and to thought.

6 To what religious sect does the परिव्राजिका belong? When and by whom was that sect founded ?

7 What is known from the पुराणा s of the history of अग्निमित्र ?

8 What is your opinion about the age of this drama ?

9 What do you understand by the term पारमर्दिका ? Who plays that part in this drama ?

10 Contrast the character of इरावती with that of धारिणी with reference to the incident described in Mālavikāgnimitra.

11 What is your opinion about Kālidāsa as a poet and dramatist ?

12 Compare Kālidāsa with भवभूति.

13 Test the truth of the following remark :—'Kālidāsa is the Shakespeare of India.

14 Give a general idea of sanskrit drama as existed in the days of Kālidāsa.

15 How far is the following statement, made by Dr. Wilson about this drama, true? 'There is neither the same melody in the verse nor fancy in the thoughts, and the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.'

16 What different opinions prevail about the age when कालिदास lived? Discuss the point from some internal and external evidences.

17 Sketch briefly the character of धारिणी, विदूषक, इरावती, परिव्राजिका and the king.

18 Explain the terms जनार्तिकम्, आत्मगतम्, स्वगम् (stating any difference in them if any) and अपवार्यं. *is some example...*

19 Compare विदूषक of this play with the विदूषक of the other plays of the author.

20 Sketch the character of अग्निमित्र.

21 Compare the hero अग्निमित्र with पुरूरवस् and दुष्यन्त.

22 Give the Ganas in the following passages. I. 2, 11, 21' II. 5, 6, III. 1, 2, 3, 6, 14, 19, IV. 11, 16.

23 Name the figures of speech in the following :—आमत्तानां श्रवण मुमौः &c. I. 10, 13, V. 6.

24 Quote instances from the मालविकाग्निमित्र which prove and those that can be attributed to the poet's acquaintance of astronomy and those that prove his knowledge of astrology.

25 Translate :—(I). 4, 9, 11, 12, 16, 17, and 21; (II). 1, 3, 5, 6, 8, 12 and 13; (III). 1, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17 and 22; (IV). 1, 5, 8, 11, 13 and 16; (V). 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 14, and 17.

26 Give grammatical notes on :—स्वपक्षशिथिलभिमानाः, अभ्यन्तर, आगामिन्, कौलीन, अलं परिदेवितेन, मन्मथ, उचितः प्रणयो वरं विहंतु, सद्यतां, लज्ज, शक्यमिदानीं जीवितमवलंबितुं, न मे मालविकायां कश्चिदर्थः, मुद्रामधिकृत्य, प्रभू, कांतापराधकुपितेषु, विनेतुः, कुप्यसि किमेवमयि, चिकित्सित, अग्निसात्कृ, त्वमेवास्याः प्रभवसि, कुसुमित, माधवसेनं मोक्ता अहं, एकायनीभूता, श्यामायते.

27 Give the meanings of the following words as used in मालविकाग्निमित्र :—

भाविक, प्रार्थित, प्राभृतक, आरंभ, सिद्धादेश, आत्मनीन, प्रतिपत्ति, तिरस्करण, तिरस्कारिणी, क्रिया, संक्रांति, सामाजिक, रागबन्ध, आराधन, परिग्रह, परिच्छेद, पर्युत्सुक, अव्याज, सभाजन, विभावयू, संभावयू, प्रयोग, नाट्य, कौलीन, तपस्विनी, उपक्षेप, पर्यवस्थापयु, उपचार, प्रतिष्ठित, दाक्षिण्य, मत्स्यांडिका, पीठमर्दिका, लक्ष्य, परिक्षिप्त, अभिविनीत, परिकर्मन्, वंचित, धृति, उपरोध, समापत्ति, अव्यपेक्षा, विनुद्, सारभांडभृगृह, रुजाविहस्तचरणा, उपन्यास, उपक्रम, सिमिमिमामयन्ति, आतपक्रांत, प्रत्युद्गम, समवस्था, परमार्थ, वस्तु, उदासीन, निबंधना, अन्यसंक्रांतहृदयः, निर्भेद, अत्याहित, मार्ग, उपक्षिप्त, दंडचक्र,

यातव्यपक्ष, शिल्पकारिका, दंड, प्रमवमंयर, संकेतगृह, उपस्थान, अभियोग, स्वरसंयोग, अपवह, अनुप्रविश, गताध्वा, लोकयात्रा, परिणमंतम्, विदर्भगतम्, संमर्द, चरितार्थ, ईति, निर्वंदुम्, प्रवातम् .

28 Quote similar ideas from other works of the same author or from other authors to the following :—पात्रविशेषन्यस्ते &c. I. 6. । अचिराधिष्ठित &c. दृश्यं तममि न पश्यति &c. । पंकाच्छुद्धः फलस्येव निकषेणाविलं पयः । श्यामायते न युष्मासु (विद्वत्सु) यः कांचनमिवाग्निषु । आमत्तानां श्रवणमुभगै &c. । कुरुजा हृदय &c. । कुतो विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येमं वृत्तांतमाख्यातुम् । कार्यसिद्धिपयः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते । निसर्गशालीनः स्त्रीजनः । विस्मृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्यावमुमतीव ।

29 Quote scenes from other works of this author similar to the following :—इमं भुजंगभीरुकं ब्रह्मबंधुमनेन भुजंगकुण्डलेन दण्डकायेन स्तंभांतरिता भीषयिष्यामि; अपिहा अपिहा । भो दर्बीकरो मे उपरि पतितः बकुलावलिके एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि हरिणो लंघयितुमागच्छति । एहि निवारयाव एनम् , प्रतिपन्नः प्रथमतरः संप्रति सेवावकाशोयम् । देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ।

30 Give notes on the following :—शर्मिष्ठा, चतुष्पदा, चतुर्यवस्तुनः, अयि पंडितं मन्ये &c. (Mr. Pandit's reading below), नेपथ्यसंगीतकम् , गृहीतक्षण, अरिक्तपाणिना.....न द्रष्टव्या, ब्रह्मबंधु, वर्णावर, झठ, दाक्षिण्य, चंडी, परभृतिका, रक्तचंदन, आचारपुष्प, योगक्षेम, वर्षवर, सोपसर्ग, पंचबाणाभिमाक्षिकम्, वैविक, केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्ष्टुमयमारंभः, नागरिक, विपणिगतो बलीवर्द इव, स्वरितवायन, अपर्वणि गृहकलुषैदुमंडला विभावरी कथय कयं भविष्यति, परित्रातस्त्वया स्वपक्षः क्रयकैशिकान्मध्ये कृत्य स्थितम् , दक्षिणेतरमपि नयनं बहुशः स्फुरति, अहं रयांगनामेव प्रिया सहचरिव मे । अननुज्ञातसंपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ सफलीकृतभर्तृपिंडः, पुनर्नवीकृतवैधव्यदुःखया, युक्तः सज्जनस्यैष पंथा, लोकयात्रागतेन सिद्धदेशेन समादिष्टा, स सिंधो दीक्षिणे रोधमि चरन्नश्वानाकेन यवनानां प्रार्थितः, सोऽहमिदानीमशुभतेव सगरः पौत्रेण प्रत्याहताशो यक्ष्ये, विगतरोषचेतसा, बह्वरपादंग्धुरिवोरुजन्मा, पंचांगाभिनय, चलित, पुरुषाधिकार, अध्यात्मविद्या, अंतपाल, चतुष्पदं वस्तु, मार्जना, अव्याजमुंदरी, त्रैगुण्य.

31 In the following passages state which readings you prefer and give your reasons, translating the passages where necessary.

अपूर्वरूपेयं (v. 1. अपूर्वेयं) दारिका किं नाम धेयेति ।

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहादनलः (v. 1. भानुः परिग्रहा-
दद्भुः) ।

अलं स्वपक्षावसादशंकया । न परार्जायते केनचिद्गणदासः (v. 1. न
परिहीयते प्रातवादिना गणदासः) ।

दर्दुरा व्याहरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्षितुं स्मरति (v. 1. ° विस्मरति
or वर्षितुं) विस्मरति ॥

यस्यागमः केवलजीविकैव (v. 1. जीविकायै)

सांप्रतं भवतो निःसंशयं (v. 1. निःसंशयो) भविष्यति ।

अमुखं दाशितं विकारेण (v. 1. ° दष्टं विपारेण)

कांतामंश्रिदेहोप्यविषयमनसां यः पुरस्तात् (v. 1. परस्तात्)
यतीनाम् ।

आचार्यबहुमानात् (v. 1. आचार्य बहुमानात्) अवहितोऽस्मि ।

नेपथ्यगृहगतायाः (v. 1. ° परिगतायाः) चक्षुः &c.

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् (v. c.) तिरस्करिणीम् ।

वसंतस्वरयतीव भवंतमेतत्प्रमदवनं प्रविशति (v. 1. प्रवेष्टुम्) ।

सरितं (v. 1. सलिलं) उद्रमितादिव सारसात् ।

प्रणहितशिरसं (v. 1. प्रणिहितशिरसं) वा कांतमार्द्रापराधम् ।

चृतांकुरं विचिन्वत्योः पिपीलिकाभिर्दष्टम् (v. 1. पिपीलिकानां दर्शनम् ।)

अनानुरोःकांठितयोः (v. 1. अनादरोःकांठितयोः) &c. ।

एतानि दष्टमात्राणामायुष्याः (v. 1. आयुषः) प्रतिपत्तयः ।

तदा समंभ्रममुत्कांठिताहं भर्तूरूपदर्शनेन न तथावितृष्णास्मि यथा-
द्य विभावतश्चित्रगतदर्शनो भर्ता (v. 1. समंभ्रमदष्टे भर्तूरूपे यथा सतृष्णा-
स्मि तथाद्यापि न मया विभावतो वितृष्णदर्शनो भर्ता) ।

कास्येन निर्वर्णयितुं च रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानां (v. 1.
तत्पूर्वसमागमानाम्)

कस्य एष आत्मनीनो हताशः (v. 1. कस्य एष आत्मनियोगसंपादने
त्रैश्वसनीयो हताशः ।)

कृतसत्कारविधेः (v. 1. कृतसत्कारविधिः &c. संस्कारविधेः) तपर्नीया-
शोकस्य वेदिकाबंधः ।

विद्यापारगाभिणां ब्राह्मणानामिमानि दक्षिणानिष्काणि (v. 1. विद्यापा-
रायणमनुतिष्ठतां ब्राह्मणानामियं नित्यदक्षिणा मामिका दातव्या) ।

अहो परिभवोपहारिणो (v. 1. परिभवप्रहारिणो) विनिपाताः ।

कारणेन खलु मया नैर्भृत्यं (v. 1. नैर्घृण्यं) अवलंबितम् ।

अधिकारे (v. 1. अतिभारे) खलु सेनापतिना मे पुत्रको नियुक्तः ।

32 Explain the following giving the context where necessary :—

त्रयी विश्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया ।

पत्तने विद्यमानेऽपि ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

अत्रभवती धारिणी विसंवादयिष्यति ।

अमुखं दार्शितं विकारेण or दष्टं विपारेण ।

नहि कमलिनीं दष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मतंगजः ।

विमर्दसुरभिर्ननु बकुलावलिका ।

तावदावां शीघ्रमपक्रमावो यावदंगारको राशिमिव सानुवक्रं न करोति ।

ततः सा देव्या पृष्ठ्ठा किं न लक्षितो जनो वल्लभ इति । तयोक्तं । मदो
षोपचारो वा यत्ते परिजनस्य वल्लभत्वं जानत्यापि पृच्छतीति ।

सखे मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्याया धारिण्याः पूर्वचरितैः संभाव्यत एतत् ।

अहो सर्वास्ववस्थासु चारुता शोभां पुष्यति ।

ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

देवप्रत्ययात्संभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गौतमस्य ।

किं मां भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

मूढः परप्रत्ययनेयवृद्धिः ।

प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुंबिन्यः ।

अलं बहु विकथ्य राज्ञः समक्षमेवावयोरधरोत्तरव्यक्ति भविष्यति ।

त्वन्नीतिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् ।

भावो भावं नुदति विषयाद्भागबन्धः स एव ।

आन्तसारश्चतुषा स्वविषयः ।

मया नाम मुग्धचातकेनैव शुष्कघनगर्जितेऽतरिक्षे जलपानमिष्टम् ।

तेन हि पांडितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः ।

अवसितो दर्शनार्थः ।

उचितवेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति ।

नारितमद्वचनावसरोऽत्र ।

विपणिकन्दुरिव मे उदराभ्यंतरं दह्यते ।

गृहीतक्षणोऽस्मि ।

भवानपि शूनोपरिचरो विहंगम इव अत्यातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थ-
यमानो मे रोचसे ।

शिष्यागुणविशेषेणोन्नमितो गणदासः ।

केवलं देव्याश्चित्तं रक्षन् प्रभुत्वं न दर्शयति ।

सा तपस्विनी देव्या अधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षितो मणिरिव न
मुखं समासादयितव्या ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुम् ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ।

एतत्सीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्यंडिकोपस्थिता ।

पूर्वस्मादवस्थांतरमारूढा तत्रभवती ।

तत्त्वावबोधिकरसो न तर्कः ।

त्वं देव्या योग्यतया नियुक्ता ।

अथवा एतन्मे मृत्युमंडनं भविष्यति ।

प्रयमामिव पल्लवप्रसूतिं हरदग्धस्य मनोभुवद्रुमस्य ।

परिगृहीतं सिद्धिदर्शिनो ब्राह्मणस्य वचः ।

प्रयमं लोकवाद एव । अद्य सत्यः संवृतः ।

संकीर्तनाशंसिना स्नेहेनालम् ।

अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ।

अभूमिरियं मालविकायाः ।

महती खल्वस्याः संभावना ।

अत्राहं भर्तुः शिष्यास्मि ।

त्वरय तावदेनां गुरुदक्षिणायै ।

हन्त सिद्धं मे दौत्यम् ।

केवलं मुखमारुतो लंभयितव्यः ।

गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

प्रथमं भणितमिव हताशाया उत्तरम् ।
 अनुरागोऽनुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवाक्यं प्रमाणीकुरु ।
 किमात्मनश्छेदेन मंत्रयसे ।
 भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृद्धानि विवांतरितान्यक्षराणि ।
 मुग्धे भ्रमरसंवाधो भविष्यतीति वसंतावतारसर्वस्वं किं न चूतप्रमवोऽतः
 सयितव्यः ।

त्वं तावद्गुर्जाते ममात्यंतसहाया भव ।
 कारितमेव बकुलावलिकया एतत्पदं मालविकायाः ।
 निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेशः ।
 गृहीतार्थानंतरं चित्तयिष्यामि ।
 पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।
 एतस्मिन्नतिक्रमे परवतीयम् ।
 नवनीतहृदय आर्यपुत्रः ।
 धृतिपुष्पमयमपि जनो बध्नाति न तादृशं चिरात् प्रभृति ।
 नन्वशोकः कुमुमं दर्शयति । अयं पुनः पुष्पयति फलति च ।
 जंघा बलमेव ।
 न मया विज्ञातमीदृशं विनोदवस्तुकमायर्पुत्रेणोपलब्धमिति ।
 मा तावदत्रभवत्यत्रभवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । समापत्तिदृष्टेन
 देव्या परिजनेन संकयापि यद्यपराधः स्थाप्यते ऽत्र त्वमेव प्रमाणम् ।
 शठ इति मयि तावदस्तु ते परिचयत्यवधारणा प्रिये ।
 नूनमिदानीमनुज्ञातम् ।
 न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते स्पर्शदोहलं पूरयिष्यतः ।
 उत्तिष्ठ कृतप्रमादोऽसि ।
 दिष्ट्या अस्याविनयस्याप्रमादिता गता ।
 यो विडालगृहीतायाः परभृतिकायाः ।
 निर्भेदादृतेऽपि मालविकायामयमुपन्यासः शंकयति ।
 मालविकाबकुलावलिके पातालवासं नगकन्यका इव अनुभवतः ।
 अलमलमुपचारयंत्रणया ।
 दंशच्छेदः पूर्वकर्मति श्रूयते ।
 कार्यसिद्धावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PK
3796
M2
1896

Kalidasa
Malavikagnimitram natakam

